

Identities

identities

Том/Volume 6

Број/No. 1

Winter 2007

списание за
политика,
род и
култура

journal for
politics,
gender and
culture

Ајтен Алкан ◀	▶ Ayten Alkan
Тијана Милосављевић-Чајетинац	Tijana Milosavljević-Čajetinaц
Викторија Гавритова	Viktorija Gavritova
Дамир Арсенијевић ◀	▶ Damir Arsenijević
Маја Богојевић	Maja Bogojević
Ајла Демирагић	Ajla Demiragić
Јелена Петровић	Jelena Petrović
Сања Поткоњак	Sanja Potkonjak
Марија-Сабина Драга Александру ◀	▶ Marija-Sabina Draga Aleksandru
Ксенија Видмар Хорват ◀	▶ Ksenija Vidmar Horvat
Арети Демостенус ◀	▶ Areti Demostenus
Дијана Дамеан ◀	▶ Diana Damean
Боби Бадаревски ◀	▶ Bobi Badarevski
Марија Ивановска ◀	▶ Marija Ivanovska
Јорданчо Секуловски ◀	▶ Jordančo Sekulovski

identities

списание за политика,
род и култура

journal for
politics,
gender and
culture

Идентитети – Списание за политика, род и култура
▶ Главни уредници

Катерина Колозова
Жарко Трајаноски

▶ Уредувачки одбор

Јасна Котеска
Деспина Ангеловска
Елизабета Шелева
Катица Кулавкова
Душица Димитровска Гајдоска
Боби Бадаревски

▶ Уредничка за овој број

Катерина Колозова

▶ Техничка директорка на редакцијата

Душица Димитровска Гајдоска

▶ Графичко уредување

Кома лаб. - Скопје

▶ Лекторка за македонски јазик: Татјана Митревска

▶ Лектор за албански јазик: Џабир Ахмети

▶ Лектор за англиски јазик: Џејсон Браун

▶ Редакција

Истражувачки центар за родови студии
Институт „Евро-Балкан“
Бул. „Партизански одреди“ бр. 63
Скопје, Македонија
www.identities.org.mk
e-mail: journal.identities@gmail.com

Списанието е финансиски поддржано од „Kvinna till Kvinna“
„Идентитети“ е член на Central and Eastern European Online Library

Identities – Journal for Politics, Gender, and Culture
▶ Executive Editors

Katerina Kolozova
Zarko Trajanoski

▶ Editorial Board

Jasna Koteska
Despina Angelovska
Elizabeta Seleva
Katica Kulavkova
Dusica Dimitrovska Gajdoska
Bobi Badarevski

▶ Assistant Editors

Katerina Kolozova

▶ Editorial Manager

Dusica Dimitrovska Gajdoska

▶ Prepress

Koma lab. - Skopje

▶ Proofreader for Macedonian: Tatjana Mitrevska

▶ Proofreader for Albanian: Xhabir Ahmeti

▶ Proofreader for English: Jason Brown

▶ Editorial Office

Research Center in Gender Studies
“Euro-Balkan” Institute
“Partizanski odredi” no. 63
Skopje, Macedonia
www.identities.org.mk
e-mail: journal.identities@gmail.com

Financially supported by “Kvinna Till Kvinna”
“Identities” is a member of Central and Eastern European Online Library

► **Советодавен одбор**

Рози Брайдоти, Универзитет во Утрехт
 Џудит Батлер, Калифорниски Универзитет, Беркли
 Жислен Гласон Дешом, уредничка на списанието *Transeuropéennes*, Париз
 Елизабет Грос, Универзитет во Бафало, Државен Универзитет на Њујорк
 Марина Гржиниќ, Словенска Академија за наука и уметност
 Џудит Халберстам, Калифорниски Универзитет, Сан Диего
 Петар Крстев, Централноевропски Универзитет, Будимпешта
 Хане Лорек, Универзитет Хумболт, Берлин
 Владимир Милчин, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
 Миглена Николчина, Универзитет на Софија
 Светлана Слпшак, Institutum Studiorum Humanitatis, Љубљана
 Џоан Копјек, Универзитет во Бафало, Државен Универзитет на Њујорк

Идентитети: Списание за политика род и култура
 (ISSN 1409-9268) излегува двапати годишно.

Издавач: Истражувачки центар за родови студии,
 Институтот „Евро-Балкан“, Бул. „Партизански одреди“ бр. 63,
 Скопје, Македонија

- **Претплата.** Македонија, за 1 година: 8 евра поединци (плус поштенски трошоци), 12 евра за институции (плус поштенски трошоци).
 Источна Европа, за 1 година:
 8 евра за поединци (плус поштенски трошоци),
 12 евра за институции (плус поштенски трошоци).
 Други земји, за 1 година: 16 евра за поединци (плус поштенски трошоци),
 за институции: 32 евра за поединци (плус поштенски трошоци)

Website: www.identities.org.mk

Контакти со редакцијата. Душица Димитровска Гајдоска,
Идентитети, Бул. „Партизански одреди“ бр. 63,
 e-mail: journal.identities@gmail.com

Белешка за прилози

1. Ве молиме прилозите доставувајте ги исчукани – вклучително и библиографијата и белешките – со проред 2 и со широки маргини на сите четири страни.
2. Белешките сместете ги на крајот на текстот, пред библиографијата.
3. Користете фонт со големина 12, вклучително и за белешките и за библиографијата.
4. За наводи и за библиографијата ги препорачуваме стандардите на *Chicago Manual of Style*.

► **Advisory board**

Rosi Braidotti, University of Utrecht
 Judith Butler, University of California, Berkeley
 Ghislaine Glasson Deschaumes, Editor of *Transeuropéennes*, Paris
 Elisabeth Grosz, Buffalo University, State University of New York
 Marina Grzinić, Slovenian Academy of Science and Art
 Judith Halberstam, University of California, San Diego
 Petar Krasztev, Central European University, Budapest
 Hanne Loreck, Humboldt University, Berlin
 Vladimir Milcin, University of Skopje
 Miglena Nikolcina, University of Sofia
 Svetlana Slapsak, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana
 Joan Copjec, Buffalo University, State University of New York

Identities: Journal for Politics, Gender, and Culture
 (ISSN 1409-9268) is published semiannually.

Publisher: Research Center in Gender Studies,
 “Euro-Balkan” Institute, No. 63, “Partizanski odredi” Blvd.
 Skopje, Republic of Macedonia

- **Subscription.** Macedonia, 1 year: 8 EUR individuals (plus postage expenses), 16 EUR institutions (plus postage expenses).
 Eastern Europe, 1 year:
 8 EUR individuals (plus postage expenses),
 12 EUR institutions (plus postage expenses).
 Other countries: 1 year: 16 EUR individuals (plus postage expenses),
 institutions: 31 EUR (plus postage expenses).

Website: www.identities.org.mk

Office correspondence. Dusica Dimitrovska Gajdoska,
Identities, No. 63, “Partizanski odredi” Blvd.
 e-mail: journal.identities@gmail.com

Notes to Contributors

1. Please type all copy – including reference list and notes – double-spaced and allow generous margins on both sides, on the top and the bottom.
2. Place the notes at the end of the paper, just before the reference list.
3. Use font size 12, both for the notes and the reference list.
4. For the citations and references, it is recommended to apply the standard outlined in the *Chicago Manual of Style*.

Идентитети

Списание за политика, род и култура
Том 6 / бр. 1 / Зима 2007

Identities

Journal for Politics, Gender, and Culture
Vol. 6 / No. 1 / Winter 2007

С о д р ж и н а**C o n t e n t s**

<p>I.</p> <p>▶ Ајтен Алкан, Тијана Милосављевиќ-Џајетинац и Викторија Гавритова
Проблемите со интердисциплинарниот карактер на женските/родовите студии:
Примерите со Република Чешка, Македонија и Турција</p> <p>▶ Дамир Арсенијевиќ, Маја Богојевиќ, Ајла Демирагиќ, Јелена Петровиќ и Сања Поткоњак
Мапирање на клучните концепти во родовите студии и создавање на картографија на нивните балкански специфики</p> <p>▶ Марија-Сабина Драга Александру
Промените и предизвиците во родовите стереотипи во романските телевизиски шоу програми во периодот на пристапување кон ЕУ</p> <p>II.</p> <p>▶ Ксенија Видмар Хорват
Номадска Европа:
Просторите, идентитетите и политиките на припадност во постсоцијалистичка Словенија</p> <p>▶ Арети Демостенус
Раздвоени култури или раздвоени општества?
Случајот на Кипар</p> <p>▶ Дијана Дамеан
Објекти на погледот, затворенички на Паноптикумот:
Дискурсот за телото и женскоста во романските женски списанија</p> | <p>I.</p> <p>▶ Ayten Alkan, Tijana Milosavljević-Čajetinac, and Viktorija Gavritova
Challenges of the Interdisciplinary Character of Women's/Gender Studies:
Cases of the Czech Republic, Macedonia, and Turkey</p> <p>▶ Damir Arsenijević, Maja Bogojević, Ajla Demiragić, Jelena Petrović, and Sanja Potkonjak
Mapping the Key Concepts in Gender Studies and Creating a Cartography of Their Balkan Specificities</p> <p>▶ Maria-Sabina Draga Alexandru
Changes and Challenges in Gender Stereotypes in Romanian TV Shows around the Moment of EU Accession</p> <p>II.</p> <p>▶ Ksenija Vidmar Horvat
Nomadic Europe:
Spaces, Identities and Politics of Belonging in Post-Socialist Slovenia</p> <p>▶ Areti Demosthenous
Divided Cultures or Divided Societies?
The case of Cyprus</p> <p>▶ Diana Damean
Objects of the Gaze, Prisoners of the Panopticon:
The Discourse on Body and Femininity in Romanian Women's Magazines</p> |
|--|---|

III. ПРИКАЗИ

- ▶ **Боби Бадаревски:** Bonnie Mann, *Women's Liberation and the Sublime: Feminism, Postmodernism, Environment*, Oxford University Press, 2006.
- ▶ **Боби Бадаревски:** Lorraine Code, *Ecological Thinking: The Politics of Epistemic Location*, Oxford University Press, 2006.
- ▶ **Марија Ивановска:** Iris Marion Young, *On Female Body Experience*, Oxford University Press, 2006.
- ▶ **Марија Ивановска:** Beth Felker Jones, *Marks of His Wounds: Gender Politics and Bodily Resurrection*, Oxford University Press, 2007.
- ▶ **Јорданчо Секуловски:** Arnaud Tomès, *Le sujet*, Editions Ellipses, Paris, 2005.
- ▶ **Јорданчо Секуловски:** Marcel Conche, *Quelle philosophie pour demain*, Presses Universitaires de France (PUF), Paris, 2003.

III. REVIEWS

- 209 ▶ **Bobi Badarevski:** Bonnie Mann, *Women's Liberation and the Sublime: Feminism, Postmodernism, Environment*, Oxford University Press, 2006.
- 215 ▶ **Bobi Badarevski:** Lorraine Code, *Ecological Thinking: The Politics of Epistemic Location*, Oxford University Press, 2006.
- 221 ▶ **Marija Ivanovska:** Iris Marion Young, *On Female Body Experience*, Oxford University Press, 2006.
- 227 ▶ **Marija Ivanovska:** Beth Felker Jones, *Marks of His Wounds: Gender Politics and Bodily Resurrection*, Oxford University Press, 2007.
- 233 ▶ **Jordanco Sekulovski:** Arnaud Tomès, *Le sujet*, Editions Ellipses, Paris, 2005.
- 239 ▶ **Jordanco Sekulovski:** Marcel Conche, *Quelle philosophie pour demain*, Presses Universitaires de France (PUF), Paris, 2003.

„Идентитети“ истакнува дека сите текстови се објавени за првпат.

“Identities” wishes to underscore that all the articles are published for the first time.

▶ **Copyright © Identities 2007.** Сите права се задржани. Секое неовластено користење на текстот во целост или на делови од него подлежи на одговорност според Законот за право и сродни права на Република Македонија.

▶ **Copyright © Identities 2007.** All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without a prior permission of the publisher.

identities

Трите текста објавени во првиот дел од овој број на „Идентитети“ се производ на работата на истражувачките тимови кои се формираа во рамките на Регионалниот семинар за родови/женски и европски студии 2004-2006, тригодишен проект организиран од Истражувачкиот центар за родови студии и поддржан од ХЕСП. Главната цел на Семинарот беше да се воспостави регионална платформа за научно проучување на регионалните специфики во однос на критичките теориско-научни прашања кои ги мапираат истражувачките потреби на регионот на Југоисточна Европа во областа на родовите/женски студии, и тие да се ситуираат во еден поширок контекст на европското теориско наследство.

Истражувачките тимови, составени од млад наставен кадар од регионот на Југоисточна Европа, работеа заедно неколку години во рамките на проектот, состанувајќи се редовно на три летни и три зимски сесии.

www.gendersee.org.mk

The three texts published in the first part of this number of “Identities” are products of research teams that were established in the framework of the Regional Seminar in Gender/Women’s Studies and European Studies 2004-2006, a three-year project organized by the Research Center in Gender Studies and supported by HESP. The main aim of the Seminar was to establish a regional floor for scholarly investigation into the points of regional specificity regarding the critical theoretical/scientific questions mapping the research needs of SEE in the field of gender/women’s studies and situating these points of specificity into the wider context of the European theoretical legacy. The research teams, consisted of young faculty from the region of SEE have been working together for several years in the course of the project, peer-monitoring each others development and jointly attending three Summer and three Winter session.

www.gendersee.org.mk

Ајтен Алкан,
Тијана
Милосављевиќ
-Чајетинац,
Викторија
Гавритова*

**Проблемите со
интердисциплинарниот
карактер на женските/
родовите студии:
Примерите со Република
Чешка, Македонија и Турција**

Вовед

Традиционалните (класични) општествени науки, оформени и развиени во една „дисциплинарно поделена структура“, подразбираат особен стил и начин на „знаење“, односно: обид да се осврнат на, да го разберат и создадат знаење за општеството така што ќе го поделат на оддели. Ваквата перспектива формирала еден вид парадигма. Со тоа што застрануваат од оваа доминантна парадигма, својата претензија (или сон) за интердисциплинарност женските/родови студии всушност ја изведуваат од основното поимање на – академскиот - феминизам:

„[И]нтердисциплинарноста како епистемолошки избор кој се однесува на неделивиот интегритет на општеството, потекнува од основното тврдење на феминизмот кое го посочува ‘родот’ како еден од главните фактори при

* Д-р Ајтен Алкан е асистентка на Универзитетот на Анкара, Факултет за политички науки (Урбани и еколошки студии) и Катедра за женски студии при Институтот за општествени науки; Тијана Милосављевиќ-Чајетинац е докторантка на Карловиот универзитет во Прага, Философски факултет, Институт за философија и религиски студии; м-р Викторија Гавритова работи во Институт „Евро-Балкан“, Истражувачки центар за родови студии.

Ayten Alkan,
Tijana
Milosavljević
-Čajetinac,
Viktorija
Gavritova*

**Challenges of the
Interdisciplinary Character
of Women’s/Gender Studies:
Cases of the Czech Republic,
Macedonia, and Turkey**

Introduction

Traditional (classical) social sciences, being established and improved in a “disciplinarily divided structure,” have been implying a particular style and way of “knowing”: That is, trying to reflect on, understand, and produce the knowledge of the society by dividing it into compartments. This perspective has itself formed a certain paradigm. Swerving from this dominant paradigm, women’s/gender studies’ claim to (or dream of) interdisciplinarity, has in fact derived from a basic conception of – academic - feminism:

“[I]nterdisciplinarity as an epistemological choice referring to the unsplitable integrity of the society, derives from a basic assertion of feminism which puts ‘gender’ as one of the main factors establishing and interpreting the societal phe-

* Ayten Alkan, PhD, is a Res. and Teaching Ass. at the University of Ankara, Faculty of Political Science (Urban and Environmental Studies) & Department of Women’s Studies at the Institute for Social Sciences; Tijana Milosavljević-Čajetinac is a PhD student at the Charles University in Prague, Faculty of Philosophy, Institute of Philosophy and Religious Studies; Viktorija Gavritova, MA, works at the “Euro-Balkan” Institute, Research Center in Gender Studies.

утврдувањето и толкувањето на општествените појави. Со други зборови, сферата која ја нарекуваме 'општествена' е целосно структурирана и реструктурирана од страна на ородовени односи; не постои сфера надвор од ваквата структурација – сфера која не е ородовена, која не подразбира моќ преку дихотомијата машкост/женскост.“ (Sancar, 2003)

Значи, самата интердисциплинарност може да се смета за нова парадигма, нов стил на знаење кој треба да ги обедини новите епистемолошки/методолошки достигнувања – како оспорувањето на поделбата на дихотомијата познавателен субјект/објект, новите институционални структури – како интердисциплинарните катедри, и новите политички формации – како соработката и врската помеѓу надвор и внатре, помеѓу академското и општественото, помеѓу знаењето и политиката.

Овој труд има за цел да ги открие (1) степенот и содржината на остварувањето, (2) предностите и недостатоците на таквата позиција на оспорување преку компаративна студија на женските и/или родови студии* во Република Чешка, Македонија и Турција. За таа цел, прво ќе бидат ревидирани поимите дисциплинарност и интердисциплинарност. Второ,

- ▶ историјата на воведувањето на ЖРС во академските кругови – ако воопшто и влегле – во однос со напредокот на феминизмот и женското движење;
- ▶ постојните засегнати институции/единици, т.е. катедри, наставни планови и програми, модули, центри и тела во и надвор од академските заедници на секоја од земјите.

* ЖРС понатаму во текстот; ЖС за женски студии, РС за родови студии

nomenon. In other words, the sphere named as the 'societal' is entirely structured and restructured by gendered relations; there is no other sphere external to this structuration –no sphere which is not gendered, which does not comprise power through the masculine / feminine dichotomy.” (Sancar, 2003)

So, interdisciplinarity itself can be considered as a new paradigm, a new style of knowing which should bring together new epistemological/methodological ascensions –like the contest to the division of the knowing subject/object dichotomy, new institutional structures –like interdisciplinary departments, and new political formations –like the cooperation and relation between the outside and inside, between the academia and the social, between knowledge and politics.

This paper aims to trace (i) the degree and content of realization, (ii) advantages and disadvantages of such a positional contest via a comparative study of women's and/or gender studies* in the Czech Republic, Macedonia and Turkey. To this end, firstly, the notions of disciplinarity and interdisciplinarity will be revised. Secondly,

- ▶ the history of WGS' introduction to the academia, -if so- in parallel to the improvement of feminism and women's movement(s);
- ▶ the existing concerned institutions/units –i.e. departments, curricula, modules, centers, and bodies inside and outside the academia in each country is outlined.

* From now on, WGS in the text; and WS for Women's Studies, GS for Gender Studies

Трето и последно, се проценува актуалната ситуација на ЖРС во однос на интердисциплинарноста.

Кога се преиспитува научно-академска(та) сфера, мора да се имаат предвид трите главни аспекти на кумулација на научното знаење:

- ▶ неговата историја (начините и посебните услови на неговиот развој);
- ▶ неговата философија (структурата, епистемологијата и методологијата); и
- ▶ неговата социологија (ставовите и вредностите на научно-академските заедници).

Во текстов, овие три аспекти се земени како испреплетени во расправите за дисциплинарност-интердисциплинарност, како и за ЖРС.

Нов осврт на дисциплинарноста/интердисциплинарноста

Значителен број критики упатени кон ЖРС се осврнуваат токму на немоќта на областа да биде (стане) дисциплина. Ваквите критики зависат од ограничувачки аргументи, како што се структурата на знаењето, недостигот на специфични методи и поими, тврдења за субјективност и таканаречената неможност да се сменат постојните институционализирани структури. Засега, би се запрашале дали дисциплините се тоталистички, унитарни или хомогени структури. Голем број дисциплини во своите рамки нудат „различни сознајни структури“. Така на пример, не може да тврдиме дека експерименталниот, клиничкиот, фројдовскиот, когнитивниот и сличните пристапи во психологијата се можеби комплементарни, но никогаш кохерентни пристапи.

Thirdly and finally, the actual situation of WGS with regards to interdisciplinarity is evaluated.

When questioning a (or, the) scientific-academic sphere one has to take into consideration the three main aspects of scientific knowledge cumulation:

- ▶ its history (the ways and the specific conditions of its development);
- ▶ its philosophy (its structure, epistemology and methodology);
- ▶ and its sociology (attitudes and values of the scientific-academic communities).

In this text, these three aspects are taken as cross cuttings of the debates of disciplinarity-interdisciplinarity, and of WGS.

Disciplinarity/Interdisciplinarity Revisited

A considerable body of critics targeting WGS has been about the area's inability to be(come) a discipline. These critics depend on limitative arguments like the structure of knowledge, lack of specific methodologies and concepts, claims of subjectivity and the so-called impossibility to change the existing institutionalized structures. At this point, one shall question whether disciplines are totalistic, unitarian and homogenous structures. Many disciplines offer "different knowledge structures" within themselves. For example, we cannot claim that experimental, clinic, Freudian, cognitive, etc. approaches within psychology are perhaps complementary, but never coherent approaches. Thus, differentiations within disciplines are not less than that of interdisciplinary areas, and interdisciplinary differences. We can argue

Така, поделбите во самите дисциплини не се ништо помали од оние меѓу интердисциплинарните области и интердисциплинарните разлики. Истото може да го тврдиме и за поимите. Покрај самите дисциплини, со текот на времето се менуваат и нивните методи, предмети и поими, како проширувањето на географијата од природните науки; физичката географија кон општествените науки и кон човечката и економската географија.

Дисциплините, секако, се разликуваат една од друга; но зошто и како ги сметаме границите меѓу дисциплините за, така да се каже, најважни категоризации/поделби на знаењето? За да ги најдеме одговорите, мора прво да го разгледаме самиот поим дисциплината.

Постојната литература на темава покажува дека голем број од дефинициите на дисциплината се инструментални и механистички (на пример, Pfinister, 1969; Scott, 1979), а други, пак, му приоѓаат на поимот критички и се потпираат на легитимни епистемолошки и културно-општествени, историски фактори (на пример, Becher, 1981; 1989; Lattuca, 2002).

Од инструментална и механистичка перспектива, „дисциплина“, одговара на идеја за суштествен, легитимен и доследен корпус знаења, структуриран околу посебен предмет или проблематика со помош на посебна методологија. Од друга страна, пак, од критичка гледна точка, дисциплината е вештачки, историски и контингентен конструкт, во голема мера определен од односите на моќ и авторитет. А во пристапот кој се концентрира на културно-општествената страна, поимот се дефинира како „научни заедници“, „академски племиња“ и/или средство за создавање

the same thing for the concepts, too. Besides disciplines themselves, their methods, subjects and concepts change in time, like the expansion of geography starting from natural sciences; physical geography to social sciences, and to human geography and economic geography.

Disciplines are of course different from each other; but why and how do we consider the lines between disciplines, to say, the most important categorizations/divisions of knowledge? In order to reveal the answers, one has to look at the notion of discipline itself.

Existing literature on the notion demonstrates that many of the discipline's definitions are instrumental and mechanistic, (for ex. Pfinister, 1969; Scott, 1979) while others approach the concept critically, drawing on legitimizing epistemological and socio-cultural, historical concerns (for. ex. Becher, 1981; 1989; Lattuca, 2002).

From an instrumental and mechanistic perspective, “a discipline” corresponds to an idea of an essential, legitimate and coherent corpus of knowledge, which is structured around a specific subject or problematic via a specific methodology. On the other hand, from a critical point of view, a discipline is an artificial, historical and contingent construct, which is determined by power and authority relations to a great degree. And from an approach focusing on the socio-cultural aspect, the notion is defined as “scientific communities,” “tribes of the academia” and/or the means of framing inter-

меѓуличносни, меѓуинституционални, културни и интелектуални дејности.

Овде традиционалната дисциплинарна научно-академска структура ја земаме од синтезата на последните две гледишта, и ќе ја наречеме: критичка општествено-историска перспектива. Како што објаснува Боксер (Boxer, 2000):

„... моќни авторитативни гласови, претежно машки, кои пред два века... започнаа да затвораат секакви видови знаења во дисциплинарните облици што го освоија минатиот век, за да ги структурираат високообразовните академии.“ (од Caruana & Oakey, 2004)

Модерните општествени науки, родени и развиени во дисциплинарно поделена структура, упатуваа на еден посебен „познавателен стил“: размислување, разбирање и создавање на сознанието за општеството со негова поделба. Згора на тоа, ваквиот пристап, како и самата структура, формира еден вид парадигма. ЖРС, со својата претензија за интердисциплинарност, отстапуваат од ваквата доминантна парадигма бидејќи:

- (1) нудат остра критика на родовото слепило и родовите предрасуди на традиционалните дисциплини;
- (2) ја истакнуваат невидливоста и/или второстепеноста на женските животни приказни, искуства и проблеми;
- (3) зависат од новите епистемолошко-методолошки перспективи кои не ги разликуваат дихотомите познавателен субјект/објект, знаење/општество, наука/политика.

personal, inter-institutional, cultural and intellectual activity.

Here, we take the traditional disciplinary scientific-academic structure from a synthesis of the latter two perspectives, to name as: the critical socio-historical perspective. As Boxer (2000) puts the issue:

“... powerful authoritative voices, largely male, that two centuries ago... began to corral all kinds of knowledge into the disciplinary forms that came over the last century to structure academies of higher learning.” (from Caruana & Oakey, 2004)

Modern social sciences having been born and developed in a disciplinary divided structure were alluding to a specific “knowing style”: reflecting on, understanding, and producing the knowledge of the society by dividing it into compartments. Moreover, this approach and structure itself has established a certain paradigm. WGS, with its claim to interdisciplinarity, has been diverging from this dominant paradigm as it has been:

- (1) offering a strong critic to the gender-blindness and gender-biased-ness of traditional disciplines;
- (2) highlighting the invisibility and/or secundarization of women’s life stories, experiences and problems;
- (3) depending on new epistemological-methodological perspectives which have been indistinct knowing subject/object, knowledge/society, science/politics dichotomies.

Во склоп на развојниот процес на ЖРС, новите парченца не влегуваа во постојната сложувалка. Бидејќи проблемот изнесен пред академските кругови не беше проблем како да се додаде нов наслов за истражување во општествената теорија; не стануваше збор за „и-јас-и-јас-изам“. Проблемот се однесуваше на доминантните дефиниции на поимите (од „работа“ до „човекови права“), на тоа како приоѓаме и од каде приоѓаме (неможност за објективност), како и на аналитичките средства што ги користиме (како „класа“).

Благодарение на таквата реконструкција на сложувалката, имаше напредок кон и/или во рамките на една -посакувана- интердисциплинарност. Бидејќи, традиционалната модерна мисла и дисциплинаризација создаваат сериозни проблеми при обидот да се разберат женските животи и родовите односи. Санчар (Sancar, 2004) нуди еден пример кој одлично ја нагласува клучната важност на интердисциплинарноста во надминувањето на овие проблеми:

„Поимот човекови права се развива наспроти кршењето на правата на поединецот од страна на државата: зависи од принципи како имунитетот на телото, сферата на приватниот живот, забраната за конфискација на нечиј труд. Во односите меѓу поединците и државата, најважно е да се заштитат нормите зацртани со поимот човекови права, а познавањето на оваа сфера се анализира во рамките на правото и политичките науки. Меѓутоа, штом ќе почнете да го истражувате семејното насилство, што е основна проблематика за жените, согледувате дека во рамките на поимот човекови права, развиен од страна на правото и политичките науки оваа сфера е невидлива како повредување на правата. Штом ќе се воспостави бракот како договор кој зависи од заемната ‘согласност’ во рамки на приватното право, тоа излегува

Within the process of the development of WGS, the new pieces did not fit into the existing puzzle. Because the problem which was carried to the academia by feminism was not a problem of how to *add* a new research title to social theory; it was not an issue of “me too me too-ism.” The problem was related to the dominant definitions of the concepts (from “work” to “human rights”), to how we approach and from where we approach (impossibility of objectivity), and to the analytical tools that we use (like “class”).

Improvement towards and/or within a -desired- interdisciplinarity arose due to such a reconstruction of the puzzle. Because traditional modern thought and disciplinarization creates serious problems when one attempts to understand women’s lives and gender relations. Sancar (2004) gives an example that excellently highlights the critical importance of interdisciplinarity to overcome these problems:

“The notion of human rights is developed in face of the violation of the individual’s rights by the State: it depends on principals like the immunity of one’s body, private life sphere, the prohibition of confiscating one’s labour. Concerning the relations between individuals and the State, it is central to protect the norms grounded by the notion of human rights, and the knowledge of this sphere is analyzed in the framework of law and political science. However, once you start to research domestic violence, which is a basic problematic for women, you realize that this sphere is invisible as a violation within the notion of human rights developed by law and political science. Once marriage is established by a contract depending on reciprocal ‘consent’ in the framework of private law, it is exterior to the definition of the ‘public.’ and thus the ‘political arrangement.’ and becomes a sphere

од дефиницијата на 'јавното', па оттука и на 'политичкото уредување' и станува сфера која не може да се побие со помош на поимот 'права'. Значи, семејното родово насилство, кое е најраспространетиот родов механизам на моќ во светот, долго време било затворано во рамките на психолошката област на 'бихејвиорални нарушувања', а појавата си обезбедила опстанок како една од 'невидливите' ородовени општествени појави. Тоа што жените се подложени на родови кршења на човековите права, станало подложно на дефинирање, истражување и анализа благодарение на настојчивите феминистички студии кои ги преиспитуваат сферите право, политички науки, социологија и психологија“.

Значи, како епистемолошки избор или потреба, интердисциплинарноста ја креира својата легитимност во контекст на ЖРС. Меѓутоа, како и поимот дисциплинарност, така и поимот интердисциплинарност е спорен во многу погледи. Латука (Lattuca, 2003) го опишува интердисциплинарното знаење како континуум од *информирана дисциплинарност* до *концептуална интердисциплинарност* (од Caruana & Oakey, 2004):

„Првата подразбира проблеми поттикнати од едно дисциплинарно прашање, но професорите користат примери од други дисциплини за да им помогнат на студентите да ги поврзат, а второто се занимава со проблеми и прашања кои може да се одговорат само со употреба на една лепенка од дисциплини, што подразбира критика на дисциплинарните сфаќања за некој проблем или прашање, блиска до феминистичките и постмодерните приоди. Сè на сè, застапниците на интегративни дефиниции тврдат дека интердисциплинарната работа постигнува повисоко ниво на интеграција од мултидисциплинарната работа, која само ги подредува дисциплините така што ќе биде зачувана нивната подвоеност, а се бара единство само во форма на самото образование на личноста“.

indisputable via the notion of 'rights.' So, domestic gender-based violence, which is the most widespread gender-based power mechanism all over the world has been prisoned only to psychology's area of 'behaviour disorders' for long time, and this phenomenon has maintained its existence as one of the 'invisible' gendered social phenomena. The fact that women are subject to gender-based human rights violations has become definable, searchable and analyzable by insisting feminist studies questioning the spheres of law, political science, sociology and psychology.”

So, as an epistemological choice or necessity, interdisciplinarity creates its grounds of legitimacy in the context of WGS. However, just as the notion of disciplinarity, the notion of interdisciplinarity too, is argumentative in many ways. Lattuca (2003) depicts interdisciplinary scholarship as a continuum from *informed disciplinarity* to *conceptual interdisciplinarity* (from, Caruana & Oakey, 2004):

“The former involves issues which are motivated by a disciplinary question but teachers use examples from other disciplines to help students make connections between them, the latter engages with issues and questions which can only be answered by using a variety of disciplines, implying a critique of disciplinary understandings of an issue or question, akin to the feminist and post-modern approaches. Overall, proponents of integration-based definitions argue that interdisciplinary work achieves a higher level of integration than multidisciplinary work that merely concatenates or juxtaposes disciplines in such a way that their separateness is preserved and the only unity sought is in the form of a person's education itself.”

Чекор понатаму од „интеграцијата“ е можноста за политизирање и преобразба на доминантната дисциплинарна парадигма, која Бирд (Bird, 2001) ја нарекува „критичка интердисциплинарност“. Тука, границите меѓу самите дисциплини стануваат „сфери на борба“ меѓу различните „суштински структури“ или „режими на стварноста“. Така, критичната интердисциплинарност може да се смета за облик на интелектуална еманципација во која знаењето се редефинира, не низ еден процес на интеграција, туку поскоро низ процес на разградување.

За да разбереме каде во овој континуум ЖРС живеат во трите земји, мора да ги разгледаме развојот и институционализацијата во насока на/во рамки на универзитетот, испреплетени со женските/феминистичките движења. По наредните две поглавја, кои ја обработуваат ваквата ревизија, ќе се вратиме на прашањето за интердисциплинарноста.

Воведување на женските/родовите студии во академските кругови

Во споредба со западно и северно-европските земји, во централна, источна и јужна Европа ЖРС се појавија релативно доцна: во нашите случаи, на пример, во Република Чешка и Македонија по распадот на „комунистичкиот режим“, а во Турција го следеа западното искуство со мало заостанување. Додека во двете поранешни комунистички земји обидите да се воведат ова академско прашање се сметаа за нормална последица на ослободувањето и постигнувањето поголема слобода на мислење, во Турција, сосема спротивно, феминизмот – и политички и академски – оживеа во една антидемократска доба, по државниот удар од 12 септември 1980 година во кој беа потиснати сите движења на опозицијата.

A step further than “integration” hidden is the potential of politicizing and transforming the dominant disciplinary paradigm, which is termed by Bird (2001) as “critical interdisciplinarity.” Here, the borders between disciplines themselves become “struggle spheres” between different “essential structures” or “reality regimes.” Thus, critical interdisciplinarity may be regarded as a form of intellectual empowerment where knowledge is redefined, not through a process of integration, but rather through a process of dismantling.

In order to understand where on this continuum WGS inhabits in three countries, we have to review the area's development and institutionalization orienting towards/within the university, interlaced with women's/feminist movements. After the following two chapters, aiming at this review, we will return to the question of interdisciplinarity.

Introduction of Women's / Gender Studies to the Academia

When compared to Western and Northern European countries, in Central, Eastern and South Eastern Europe WGS arose in a relatively late era: considering our cases here, in the Czech Republic and Macedonia after the collapse of the “communist regime,” and in Turkey, following the Western experience with a slight time-lag. Whereas efforts for introducing this academic issue were perceived as a normal consequence of liberation and achieving more freedom in thinking in the two ex-communist countries, in Turkey, antagonistically, feminism –both politically and academically revived in an anti-democratic era, after the coup d'état of 12th September 1980, where all other opposition movements were oppressed.

Причините за „доцнењето“ на ЖРС во Република Чешка и во Македонија си наликуваат, слично на повеќето земји зад „железната завеса“ и во поранешна СФРЈ. Признаваме дека ваквата сличност се потпира на упростувања и превиди од аналитички и споредбени причини. Несомнено постоеја суштински разлики меѓу поранешните комунистички земји од централна и источна Европа и оние од Балканот. Бидејќи, првите го прифатија социјализмот откако се изградија како капиталистички граѓански општества, а вторите имаа претежно рурална организација, насочена кон традиционалните патријархални општествени вредности (Duhaček, 1998). И покрај забележителната сродност, сличните словенски јазици, заедничките историски искуства и силните културни влијанија кои ги поврзуваат овие земји, централна и југоисточна Европа во многу аспекти не претставува хомоген простор. На пример, иако генерално се сметаат за составен дел на процесот за демократизација и либерализација, идејата за феминизмот и воспоставувањето на РС во Република Чешка и поранешна Југославија имаа различна побуди и се соочија со различни препреки. Додека западниот либерален феминизам им делуваше „прелевичарски“ на чешките жени и ги потсетуваше на идеологијата од која „тукушто се откачиле“ (Šiklová, 1999), во Македонија, парадоксално, феминизмот не се доживуваше толку како западен, туку како оспорувач токму на патријархалните и националистички струења кои се јавија по распадот на Југославија.

Пред седумдесеттите, кога се јави вториот феминистички бран на Западот, двете земји кои ги разгледуваме – Чехословачка и Македонија – доживеаја прекршување, односно, Втората светска војна и нејзините последици, но во различни контексти. За подобро

The reasons for the “delay” of WGS in the Czech Republic and Macedonia resemble each other, similar to the majority of countries behind the “Iron Curtain” and in ex-SFRY (Yugoslavia). We concede that this resemblance depends on an oversimplification and overlook due to analytical and comparative reasons. Doubtless there existed crucial differences between ex-communist CEE countries and those of the Balkans. Since the former entered into Socialism after they had been built as capitalist civil societies, the latter were mostly rurally organized, oriented to traditional patriarchal social values (Duhaček, 1998). Despite the remarkable propinquity, common Slavic language, shared historical experiences and strong cultural influences connecting these countries, Central and SE Europe is not one homogenous space in many terms. For example, although generally perceived as a component of democratization and liberalization process, the idea of feminism and establishing the GS in Czech Republic and Ex-Yugoslavia had different motives and faced different obstacles. While Western liberal feminism seemed “too leftist” for Czech women, reminding them on the ideology they had “just got rid of” (Šiklová, 1999), in Macedonia, paradoxically, feminism was perceived not so much as Western but challenging the very patriarchal and nationalistic streams following the destruction of Yugoslavia.

Before the 1970s, where the second wave of feminism arose in the West, the two countries examined here – Czechoslovakia and Macedonia – experienced refraction, that is to say, World War II and its consequences, albeit in very different contexts. To understand this further, we

да разбереме ова, мора да се вратиме во времето: националната еманципација на Чехословачка од Австроунгарската монархија го вклучуваше и „женското прашање“ како составен дел од процесот. Писателките како Божена Немцова (Božena Němcová) одиграа значајна улога во подигнувањето на чешкиот јазик на ниво на литературен јазик, каков дотогаш беше германскиот. Каролина Светла (Karolina Světlá) и Елишка Краснохорска (Eliška Krásnohorská) во 1890 година ја основаа „Минерва“, првата женска гимназија во централна Европа, заснована на идејата за образование на жените. Освен тоа, во 1903 година, голем број идни политичарки го основаа Чешкиот клуб на жени. На почетокот од триесеттите Клубот изградил – со помош на донации – богат центар: библиотека, сместување, предавална, ресторан и сали за состаноци, кој, за жал, чешките жени можеле да го користат само десетина години.¹ Бидејќи:

„Цела една генерација универзитетски образовани чешки жени созреа пред да згасне Првата Чешка Република кон крајот на триесеттите. Втората светска војна доведе до сериозен застој во образованието. Најсилниот удар беше затворањето на сите чешки универзитети од страна на Германците сè додека траеше војната и чешките студенти беа испраќани во работни логори. По крајот на војната, Чесите забележаа огромни загуби во интелегенцијата, вклучувајќи ги тука и поборничките за женските права.“ (Kotlandová Koenig, 1999)²

Женските движења во Македонија од крајот на 19 век, имаа малку поинаков развоен пат, главно во две насоки: либерално феминистичка и пролетерска. Првата се состоеше од граѓански слоеви и различни женски граѓански здруженија, додека пролетарската насока се разви по трагите на работничката класа и под влијание на социјалистичките идеи. Мора да се има предвид дека, како и во Австроунгарската

must take a look back in time: National emancipation of Czechoslovakia from the Austro-Hungarian Monarchy had included the “woman question” too as a component of the process. Women writers like Božena Němcová, had played a great role in raising the Czech language to a language of literature, which until that time was German. Karolina Světlá and Eliška Krásnohorská had founded “Minerva” in 1890 as the first girls’ high school in Central Europe based on the idea of female education. Moreover, in 1903, a Czech Women’s Club has been established by a number of future female politicians as its members. At the beginning of the 1930s, the Club had built –thanks to finances from collections– a center rich in concepts: a library, accommodation, lecture hall, restaurant and meeting rooms, which unfortunately could have been used by Czech women only for about ten years.¹ Because:

“A whole generation of university-educated professional Czech women matured before the First Czechoslovak Republic came to an end at the end of the 1930s. The Second World War brought a serious setback in education. The hardest blow was the closing of all Czech universities by the Germans for the duration of the war and the sending of Czech students to labor camps. After the war was finally over, the Czechs registered an enormous loss of their intelligentsia, including women’s rights activists.” (Kotlandová Koenig, 1999)²

Women’s movements in Macedonia, starting from late 19th century followed a rather different path, mainly along two courses: liberal feministic and proletarian. The former was comprised of civil strata and different women’s civil organizations, whereas the proletarian course was developing along the lines of the labour class and under the influence of socialistic ideas. What must be borne in mind is that, just like in the Austro-Hungarian

монархија, и во Османлиското Царство во тоа време отпочнале националистичките движења, па првиот тек (либерално феминистички) на македонското женско движење може да се разгледа во ваков контекст. Од друга страна, пак, еманципацијата на жените, развиена и промовирана во делата и теориските расправи на Маркс, Енгелс, Ленин, Бебел, Цеткин, Голдман и Луксембург, се одразила и на македонската стварност. За прв чекор кон еманципацијата се смета организирањето на женски револуционерни здруженија (Весковиќ-Вангели, 1990). Организираната борба на жените за целосна рамноправност датира од времето кога се формирала Комунистичката партија на Југославија (1919).

Во периодот меѓу двете светски војни, македонското женско движење се јавило паралелно со студентското движење некаде во 1925 година. Во почетокот организацијата се нарекувала „Тajна македонска културно-просветна организација на македонските Бугарки – ТМКПОМБ“; за покусата верзија да стане Македонска тајна женска организација – МТЖО, која се состоела претежно од учителки, студентки и професорки. Две од најистакнатите активистки во оваа организација биле Гена Велева и Донка Иванова. Дејностите на организацијата опфаќале описување на жените, медицински и хигиенски совети и обуки, помош во породувањето по руралните области и слично.³ Во тоа време постоела и Македонска тајна машка организација – МТМО. МТЖО честопати ја поддржувала МТМО во нејзините дејности.⁴

Monarchy in the Ottoman Empire, the nationalist movements have started that time, and the first course of (liberal feministic) the Macedonian women's movement can be considered in this context. On the other hand, the emancipation of women developed and promoted in the work and theoretical debates of Marx, Engels, Lenin, Bebel, Zetkin, Goldman and Luxembourg, had its reflections in Macedonian reality. The first step towards emancipation was considered as organizing women's revolutionary associations (Весковиќ-Вангели, 1990). Organized struggle of women, for their complete equality is dated at the same time when Communist Party of Yugoslavia was formed (1919).

In the period between WW I and WW II, the Macedonian women's movement emerged in parallel to the male students' movement in approximately 1925. At the beginning, the name of the organization was "Secret Cultural Educational Organization of Macedonian Bulgarian Women" (Tajna Makedonska kulturno prosvetna organizacija na Makedonskite bugarki – ТМКПОМБ); a shorter version to read as Macedonian Secret Women's Organization (Makedonska tajna zenska organizacija - МТЖО), which was an organization composed mostly of female teachers, students and professors. Two of the most eminent activists of this organization were Gena Veleva and Donka Ivanova. Activities of this organization were a combination of educating illiterate women, giving medical and hygienic instruction and advice, helping in birth-giving processes in the rural area, etc.³ At that time, there was also the Macedonian Secret Men's Organization (Makedonska tajna mashka organizacija - МТМО). МТЖО in many occasions was supporting МТМО in its activities.⁴

По Втората светска војна, Македонија стана дел од југословенската федерација. Една од пресвртниците во СФРЈ во однос на освестување за женските проблеми и масовното организирање на жените бил Антифашистичкиот фронт на жени (АФЖ), формиран 1942. Целта на АФЖ била да ги мобилизира жените во битката за ослободување на земјата и за нов општествен поредок. Во 1953 година, била основана уште една женска организација, „Здружение на женските друштва на Југославија“, чија мисија била да се справува со женските прашања и интереси.⁵

Приемот на родовите и феминистичките прашања во Чехословачка и СФРЈ по Втората светска војна очигледно зависел од претходните историски искуства, заедничкото социјалистичко искуство со земјите од централна и источна Европа, каде рамноправноста меѓу мажите и жените била правно загарантирана – па навидум немало ни потреба да се создаваат проблеми и да се истражува женското прашање ниту во рационална, ниту во метафоричка/стереотипна смисла. Од една страна, дилемава може да се смета за специфична за парадигмата на модернизмот, а не за условите на социјализмот – било теориски или практично. И во капиталистичките и/или западните општества, хегемонистичките дискурси „рамноправност“ и „државјанство“ ги направија невидливи родовите нерамноправности, а проблемот стана во голема мера несомнен сè до доцните шеесетти години, до што е поблиска ситуацијата во Турција.

Социјализмот во голема мера ги користеше сите придобивки од модернизмот кои можеа да помогнат во утврдување и одржување на системот, правејќи го потешко препознавањето и одвојувањето на проблемите кои потекнуваат од модернизмот, од оние типични за социјализмот. Ова е можеби една од

After WW II, Macedonia became part of the Yugoslav Federation. One of the milestones in SFRY, considering the awareness of women's issues and massive organizing of women, had been the “Anti-Fascistic Front of Women” (AFW), established in 1942. The aim of the AFW was to mobilize women in combat for liberation of the country, and for the new social constituting. In 1953, another women's organization, “Association of Women's Societies of Yugoslavia” was founded whose mission was to deal with women's issues and interests.⁵

The reception of gender and feminist issues in Czechoslovakia and SFRY after WW2 have obviously been dependent on the previous historical experience(s), sharing the experience of socialism with the countries of CEE, where the equality of men and women was guaranteed by law –thus seemed to have no need to create a problem and research women's question in both rational and metaphorical/stereotyped senses. In one aspect, this dilemma can be identified as specific to the paradigm of modernism rather than being specific to the conditions of socialism – either theoretically or practically. In capitalist and/or Western societies too, the hegemonic “equality” and “citizenship” discourses rendered gender inequalities invisible, and the issue indisputable to a great degree until late 1960s, to which the situation in Turkey is closer.

Socialism was largely using every achievement of modernism that could help in establishing and maintaining the system, thus making it very complicated to recognize and disentangle the problems that were rooted in modernism from those specific for socialism. This is perhaps one of the reasons why the question of

причините зошто прашањето за родова еднаквост, поставено од страна на западните феминистки, им се чинело многу познато на жените во поранешните социјалистички земји.

Меѓутоа, постоеле и битни разлики: правата загарантирани за жените од страна на социјалистичката држава (подеднакви обрски при вработување за мажите и за жените, потоа правото на абортус и планирање на семејството, како и правото на развод) се чинеа потполно исти со стремежите на западниот либерално-левичарски феминизам. Владејачката марксистичко-ленинистичка идеологија заснована на идејата за диктатура на пролетеријатот и намалување на приватната сопственост ги направила разликите меѓу мажите и жените помалку пресудни фактори во распределбата на должностите поврзани со изградбата на социјалистичката држава. Сепак, она што на западните феминистки како да им беше тешко да го признаат е дека „вработувањето на жените не беше доволно за да придонесе за нивно ослободување и дека социјализмот не беше во состојба да ги разреши женските прашања како што тоа го направил капитализмот, и покрај освртите на Бабеф и Енгелс“ (Šiklová, 1997). Ваквата еманципација не беше изградена на феминистички идеи. Специфично женските интереси им беа подредени на интересите на работничката класа и на комунистичката партија, па жените – како и мажите – беа запоставени како поединци. Оттука, единственото место каде жените и мажите можеа да ги остварат своите индивидуални идентитети, надвор од контролата на тоталитарната држава, беше семејството: „Бидејќи луѓето не сакаа и не можеа да се чувствуваат исполнети во честопати безначајната работа за државата или општеството, личните односи им беа позначајни отколку на жителите на западните земји“ (Šiklová,

gender equality, raised by Western feminists, appeared too familiar to women in ex-socialist countries.

However, there have been critical distinctions too: Rights guaranteed to women by the socialist state (obligation for employment applied to men and women equally, then the right for abortion and family planning as well as for divorce) seemed to be exactly what Western liberal-leftist feminism was striving to achieve. Dominating Marxist-Leninist ideology based on the idea of the dictatorship of the proletariat and reduction of the private property, made differences between men and women less decisive factors in distributing the duties related to building the socialist state. However, the fact, which for Western feminists seemed hard to admit is that “the employment of women was not enough to bring about their liberation and that socialism was unable to solve women’s issues as capitalism in spite of the references to Babeuf and Engels” (Šiklová, 1997). This emancipation was not built on the idea of feminism. Specifically women’s interests were subordinated to the interests of the working class and communist party and women – as well as men – as individuals were neglected. Consequently, the only place where women and men could realize their individual identities, out of the control of the totalitarian state, was the family: “Because people did not and could not fulfill themselves in the often meaningless work for the state or society, their personal relationships were more significant for them than they were for people in Western countries” (Šiklová, 1997). It seems that Eastern and Western feminists did not fight against the “same enemy.” While western feminist struggle was more oriented against capitalist patriarchy, “... many Eastern European feminists would claim that because of the socialist stress on emancipation, a patriarchal society

1997). Се чини дека источните и западните феминистки не се бореа против „истиот непријател“. Додека битката на западните феминистки повеќе беше насочена кон капиталистичкиот патријархат, „... голем број источноевропски феминистки ќе тврдат дека поради акцентот кој социјализмот го ставаше на еманципацијата, во источниот блок никогаш не се разви патријархално општество налик на западното“ (Hanáková, 1999).

Бидејќи комунизмот им „даде“ на жените рамноправен статус со мажите во сите аспекти од животот (образование, работа, право на глас и слично), „не успеа да ги поттикне промените во сфаќањата за родовите улоги кои би помогнале во вкоренување на родовата еднаквост во секојдневниот живот“ (Kotlandová Koenig, 1999). Иако во сосема различни контексти, вака беше и во Чехословачка и во СФРЈ. Идеологијата, чие влијание беше многу суптилно и тешко забележливо, се засноваше на верувањето дека рамноправноста и почитувањето на човековите права, особено на женските права е гарантирано од „системот“. Како последица од ваквата замисла што заслепува, несвесноста за дискриминацијата беше поткрепена со матрицата на патријархално воспитување и одржување на јасно дефинираните улоги на мажите и жените. Исто така, како логично продолжение на ваквата „парадигма на загарантирани човекови права и рамноправност“, не постоеше дефинирана потреба за изучување и истражување на женските прашања. Теориски и реторички, жените и мажите ги имаа истите права и можности, иако во пракса не постоеа материјални/објективни докази.⁶ Иако во малку поинаков контекст (национализација, модернизација и раскинување со системот на Османлиското Царство), истото важеше и за ситуацијата во Турција, што накусо ќе биде објаснето подолу.

similar to the Western version never developed in the Eastern block” (Hanáková, 1999).

Since communism “gave” women equal status with men in all aspects of their lives (education, work, voting, etc), “it failed to bring about changes in people’s thinking about gender roles that would help ground gender equality in daily reality” (Kotlandová Koenig, 1999). Albeit in very different contexts, this has been the case both for Czechoslovakia and SFRY. The ideology, the influence of which was very subtle and hard to detect, has been built on beliefs that equality and an appreciation of human rights, especially women’s rights, were guaranteed by the “system.” As a consequence of this blindfolding conception, the unawareness of discrimination was being substantiated by the matrix of patriarchal upbringing and upholding of the well defined roles of men and women. Also, as a logical continuation of this “guaranteed human rights and equality paradigm,” there was no defined need for studying or researching women’s issues. Theoretically and rhetorically, women and men had the same rights and opportunities, albeit without material/objective proofs in practice.⁶ Albeit in a rather different context (nationalization, modernization and break off from the Ottoman Empire system), the same was valid for the situation in Turkey too, which will be explained shortly below.

Така, и во Чехословачка и во СФРЈ постоеја многу мал број истражувања во врска со родовата проблематика. Во СФРЈ, женските прашања се сметаа само за составен дел од поголемата слика на развојни прашања. Истражувањата околу промовирањето на рамноправноста на жените претставуваа само дел од севкупната стратегија за развој и модернизација на земјата. И постојаниот раст на бројот на жени во академските кругови – и како академици и како студенти – по Втората светска војна е поврзан со претензијата на СФРЈ за сите видови рамноправност, особено во академската сфера, како и во образованието, културата и правосудството. Така, родовата еднаквост била потфат кој зависел од ваквиот општ „проект“, па не може да се рече дека родовите прашања во тоа време го имале предзнакот „женски“ или „феминистички“.⁷

Во Турција, приказната за женските/феминистичките движења носи и слични (особено по однос на модернизацијата и национализацијата) и поинакви (особено во врска со непостоењето на остри трансформации на поредокот и искуство од Втората светска војна) белези со другите два примери. Долго време преовладуваше „митот“ дека „кемалистичката револуција и преобразба од царство во национална република им ги ‘даде’ на жените основните права и дека ‘женското прашање’ беше разрешено“. Неодамнешните феминистички истражувања,⁸ особено оние за историјата, јасно нагласуваат дека, во однос на патријархатот и на женските движења, почнувајќи од средината на 19 век, имало и континуитет и прекршувања, како што во 1913 година забележа Халиде Едип (Halide Edip), романсиерка, писателка и политичка активистка за време на турската Војна за независност:

Thus, both in Czechoslovakia and SFRY there existed very little research regarding gender problematic. In SFRY, women’s issues were treated only as a component of a bigger picture of development issues. Research about promotion of women’s equality was part of the overall strategy for development and modernization of the country. The continuous increase in the number of women in academia – both for academics and for students - after WW II is also related to SFRY’s claim to all forms of equality, especially in the sphere of Academia, education, culture and Judiciary. Thus, gender equality has been an endeavor dependant to this general “project,” so it cannot be said that gender issues at that time had the auspice of “feminist” or “feministic.”⁷

In Turkey, the story of women’s/feminist movement(s) has characteristics both similar (especially vis á vis modernization and nationalization) with and distinguishing from (especially concerning non-existence of harsh regime transformations and the experience of WW II) the other two cases. The “myth” to read as “the Kemalist revolution and transformation from an Empire to a national republic ‘gave’ women their basic rights, and the ‘women’s issue’ was resolved” has been hegemonic for a long time. Recent feminist studies⁸, especially those on history (or rather “herstory”), highlight very well that, concerning patriarchy and the women’s movement(s), starting from the mid-19th century, there were continuities as well as refractions, as Halide Edip –novelist, writer and political activist during the Turkish War of Independence noted in 1913:

„Додека се пишува површна и почетна историја на светото движење на женскоста, би било особено пожелно овој хронограм да беше куса приказна за напредокот и развојот на османлиските жени. Меѓутоа, не е толку жално што работите се во суштина поинакви. Насекаде, будењето и напредокот на жените се одвиваат бавно и се надоврзуваат, како и секое друго општествено движење. Недостигот на историја на борбата за напредок на османлиските жени не значи и дека тие ништо не сториле [...] И денес, сега, додека ви се обраќам, а вие ме слушате, несомнено создаваме историја.“ (од Çakır, 1993: 10)

Пред Републиката, особено покрај сè посилената атмосфера на слобода која ја создаде втората уставотворна влада (1908), постоеше силно женско движење по оската Солун-Истанбул-Самсун-Бурса, чија програма во голема мера наликуваше на онаа на меѓународното женско движење. Заедно со Републиката (1923) и движењето за модернизација, беа воведени правни реформи и сè поголема видливост на жените во јавната сфера. Иако ваквите државни иницијативи беа револуционерни, беа проткаени со определени дилеми, тешки за надминување. Прво, правните реформи, особено во врска со граѓанскиот законик или семејното право, претставуваа раскинување со исламските правила, но не и со патријархалните. Второ, овозможувањето на јавната видливост на жените било придружено со кодирање на јавната сфера како родово неутрална, па жените ја презедоа ваквата родово неутралност. Така, првиот бран на женското движење, оформен околу „еднаквите граѓански права“, заврши во триесеттите, со веќе јасната институционализација на Републиката. Интересно е што веднаш по Меѓународниот феминистички конгрес (1935, Истанбул), модерната државна елита ја затвори Алијансата на турски жени (основана во 1924 година), која беше домаќин на Конгресот, тврдејќи дека „Републиката им ги даде

“While writing a shallow and initial history of the sacred movement of womanhood, it would be very much desirable that this chronogram could have been a small story of the progress and improvement of the Ottoman women. However, it shouldn't be so deplorable that things are different actually. Everywhere, women's awakening and progress have been slow and in continuous succession, like all other social movements. The lack of the history of Ottoman women's struggle for progress doesn't signify that they haven't done anything [...] Today, at this time, while I am addressing you, and you are listening to me, doubtlessly we are making history too.” (from Çakır, 1993: 10)

Before the Republic, especially in parallel to the arising freedom atmosphere brought by the Second Constitutional government (1908) there existed a strong women's movement, at the axis of Salonica-İstanbul-Samsun-Bursa, whose agenda was more or less the same as that of the international women's movement. Together with the Republic (1923) and the modernization movement, legal reforms and women's accelerating visibility in the public sphere were introduced. Albeit those State initiatives were revolutionist, they were also embedded with certain dilemmas hard to overcome. First, legal reforms, especially concerning the civil code and family law, represented a break off from Islamic rules, but not the patriarchal ones. Second, enabling women's public visibility came together with the coding of the public sphere as gender-neutral, and women's internalizing this gender-neutrality. Thus, the first wave of the women's movement shaped around “equal citizenship rights” ended in the 1930s, where the Republic's institutionalization was then well-founded. It is interesting to see that right after the International Feminist Congress (1935, İstanbul), the Turkish Women's Alliance (founded in 1924), who hosted the Congress was closed by modern state elites, arguing that “the Republic gave women all the rights, so there is no more a necessity for a women's organization.”

сите права на жените, па веќе нема потреба од женска организација.“

Како што споменавме погоре, осумдесеттите беа нов период за женското движење во Турција. Принудниот молк по долгиот период (пред државниот удар од 1980) во кој идните проекти на општествено-политичките движења се формираа во рамките на традиционалните левица и десница во седумдесеттите, за одредени општествени групи се преобразија во критичко разгледување на минатото и традиционалното. Значи, вториот феминистички бран во Турција се јави како ново политичко движење во ваквиот сплет на околности (Timisi & Ağduk Gevrek, 2002: 13).⁹ Ваквата обнова на феминизмот беше многу критикувана заради тоа што била структурирана врз основа на средната класа; и навистина, феминизмот всушност започна како движење на средната класа. Предводничките на движењето во голема мера беа жени од редовите на демократските масовни организации, левичарските формации од пред 1980. Беа образовани, урбани – барем две генерации – и стручни жени.

„Воведувањето на родовата нееднаквост како политичко прашање [во средината на осумдесеттите], претставуваше голем успех за феминистичкото движење. Дали фактот што ваквиот успех не се случи во атмосферата на ‘надежи и стремежи’ (за ‘нова револуционерна општествена формација’) од седумдесеттите, туку во периодот по државниот удар, кога сета поранешна левичарска опозиција беше силно потиснувана и забранувана, го обезвреднува ваквото достигнување? Би рекле, не. Во најголема рака, оваа историска случајност нè потсетува дека тие ‘надежи и стремежи’ прекриваа определени проблеми“. (Bora, 2006)

As mentioned above, the 1980s was a new period for Turkey’s women’s movement(s). The compulsory silence following the long period (before the 1980 coup d’état) where the future projects of social-political movements were shaped within traditional left and right in 1970s, transformed for certain social groups into a critical consideration of the past and the traditional. So, Turkey’s second wave of feminism arose as a new political movement in this conjuncture (Timisi & Ağduk Gevrek, 2002: 13).⁹ This revival of feminism has been criticized a lot for being structured on a middle-class basis; and it was true, feminism started as a middle-class movement actually. The vanguards of the movement were, to a great degree, women from the directory bodies of democratic mass organizations, left-wing formations of pre-1980. They were well-educated, metropolitan -at least for two generations - and professional women.

“The introduction of gender-inequality as a political issue [in mid-1980s], was a great success of this feminist movement. Might the fact that this success has occurred not in the ‘hopes and ambition’ (for a ‘new revolutionary societal formation’) atmosphere of the 1970s, but in the post coup d’état era where all the ex-left-wing opposition was under high repression and prohibition, reduce the value of this acquirement? We don’t think so. At most, this historical coincidence recalls us that those ‘hopes and ambition’ was over-covering certain problems.” (Bora, 2006)

За споредба, првите студии на водечките жени-академици изникнаа во рамките на постојните академски дисциплини во текот на седумдесеттите. Текели (Tekeli, 1991) го користи изразот „синдром на отсуство“ кога реферира на своето лично искуство во седумдесеттите. Наведува дека во 1974 го избрала „учеството на жените во политиката“ како тема за нејзината дисертација. Меѓутоа, приемот на темата кај академиците не бил многу добар. Алудирале на божем-непостоечки-предмет. Така, опусот во седумдесеттите постепено формираше некакви подобласти на различните дисциплини. Со други зборови, во првата фаза, како и секаде, ЖРС се развиваа паралелно со постојните дисциплинарни поделби, како нов предмет на образование и истражување: „семејството и жените“, „правото и жените“, „политиката и жените“, „државата и жените“, „вработувањето и жените“, итн. Првото издание (Abadan Unat, 1979) што ќе се памети како камен-темелник, многу добро ја отсликува гледната точка на овој период.

Ваквиот „основачки период“ беше почувствуван како некаков спонтан и задолжителен процес, а понуди и богата кумулација на знаења кои ќе им служат на претстојните истражувања (Sancar, 2004). До крајот на осумдесеттите, кога првата генерација тивко ѝ ја предаде „академската мисија“ на втората, клучни точки беа политичката перспектива и епистемолошките критики на феминистичкото движење во пораст. Во тоа време отпочна расправата околу можностите на феминизмот во рамките на универзитетот. Потоа ЖС на универзитетот се здобија со нови правни и административни димензии.

In parallel, first studies of vanguard woman academicians have flourished in frameworks of existing academic disciplines throughout 1970s. Tekeli (1991) uses the term “absence syndrome” referring to her personal experience in the 1970s. She quotes that, in 1974, she had decided to choose “women’s participation to politics” as the subject of her assistant professorship dissertation. However, this choice was not well-received by academics. They alluded to an as-if-nonexistent-thing. Thus, the body of work in the 1970s gradually formed some kind of sub-areas of different disciplinary expertise. In other words, at the first phase, just like elsewhere, WS developed parallel to the existing disciplinary divisions, as a new education and research subject: “family and women,” “law and women,” “politics and women,” “the state and women,” “employment and women,” etc. The first published edition (Abadan Unat, 1979) which can easily be commemorated as a cornerstone reflects the perspective of the period very well.

This “constituent period” has been experienced as a kind of spontaneous and compulsory process, and offered a very rich knowledge cumulation that would feed the following studies (Sancar, 2004). By the end of the 1980s, when the vanguard first generation silently passed the “academic mission” to the second, the political perspective and epistemological critics of the arising feminist movement were important foci. The debate on the possibility of feminism within the university started at that point. Afterwards WS at the university gained new legal and administrative aspects.

И за Република Чешка и Македонија, деведесеттите претставуваа деценија на обнова на феминизмот и на ЖС, но во различни контексти. Идејата за воведу-

For the Czech Republic and Macedonia too, the 1990s were a decade which saw the revival of feminism and WS, but in a different context. The idea of introducing GS

вање на РС во универзитетите во Република Чешка се јави по 1989 година; годината на уривање на Берлинскиот ѕид. Од една страна се почувствува како продолжување, селективно, до одреден степен, на долгата – повеќе од сто години – демократска традиција на Првата Чехословачка Република. Меѓутоа, и покрај долгата традиција и сите напори за обнова на феминистичкото движење, сфаќањето на „женското прашање“ во Република Чешка денес е многу слабо. Проблемот е што Чехија го испушти вториот феминистички бран, кој се јави во седумдесеттите и осумдесеттите, и енергијата на Прашката пролет, која се фокусираше на општи теми како демократија, слободен пазар и на капиталот, а не поконкретно на женските и човековите права.¹⁰

И во Македонија, осумдесеттите беа сведоци на посилен бран на феминистичка теорија, иако во тоа време не постоеше подлабок интерес или можност за нејзино изучување како засебна научна област. Тој бран на феминистичка теорија главно остана на ниво на лични истражувања. Во овој „формативен период“, се појавија првите текстови, статии и издања, претежно од областите на книжевната теорија и книжевната критика. Истакнати предводнички на ваквиот критичко-интелектуален опус беа Катича Кулавакова и Елизабета Шелева.¹¹ Појавата на феминистичката теорија во овој период се совпаѓа со појавата на постмодерната теорија. Меѓутоа, не постои истражување кое ја обработува суштинската врска меѓу овие две појави.¹²

По овие почетни студии, не би претерале кога би го навеле и списанието Идентитети: *Списание за политиката, род и култура студии и култура*, чиј прв број излезе во 2001 година, како камен-темелник на македонската феминистичка теорија. Една од основните цели на *Идентитети* е да придонесе за

to the universities of the Czech Republic came up after 1989; the year the Berlin Wall fell. On the one hand it was experienced as reassuming selectively to some degree the long –more than a hundred years - democratic tradition of the First Czechoslovak Republic. However, despite the long tradition and all the efforts to revive the feminist movement, the perception of the “woman question” in Czech Republic today is very weak. The problem is that CZ missed the second wave of feminism, which came up in 1970s and 1980s, and the energy of the Prague Spring, which was focused on general topics like democracy, free market, and capital rather than in particularly women’s rights and human rights.¹⁰

In Macedonia too, the 1980s witnessed a stronger wave of feminist theory, although at that time there was no further interest or possibility for studying it as a separate scientific field. That wave of feminist theory remained mostly at the level of personal research. In this “establishing period,” the first texts, articles and publications, mainly from the area of Literary Theory and Literary Criticism emerged. The distinguished vanguards of this critical-intellectual body of work were Katica Kulavkova and Elizabeta Sheleva.¹¹ The arising of feminist theory in this conjuncture coincides with that of postmodern theory. However, there exists no research highlighting the essential correlation between these two phenomena.¹²

Following these initial studies, it would not be an exaggeration to put the journal *Identities: Journal of Politics, Gender, and Culture*, first published in 2001, as the cornerstone of Macedonian feminist theory. One of the main aims of *Identities* has been contributing to the feminist theoretical and political debate in Macedonia.¹³

феминистичката теориска и политичка расправа во Македонија.¹³

Првиот наставен предмет во врска со родовите прашања во Македонија беше воведен во почетокот на деведесеттите под насловот „феминистичка книжевна теорија“. А првиот предмет што го вклучуваше поимот *род* беше „род и културата“, воведен во 1999 година на Институтот за социолошки, правни и политички истражувања од страна на Катерина Колозова.

Иако, општо земено, може да се издвојат неколку заеднички црти во примерите со овие три земји, може да се заклучи и дека постоеле различни контексти при воведувањето и, делумно, разидување во периодот на појавата на ЖРС. Различните историски и политички заднини на земјите, како и различните режими, доведоа до поинаков развој и на женските/феминистички движења и на вклучувањето на ЖРС во академските кругови.

Додека појавата на женските движења во Чехословачка во 19 век беше сфатена како дел од општонародната еманципација од Австроунгарската монархија, и додека првиот бран феминистички движења во Турција беше под притисокот на формирањето нова држава, женските движења од 19 век во Македонија и остатокот од Југославија, идеолошки поблиски до левичарските социјалистички идеи и југословенскиот дух, како да го оспоруваа постојниот националистички, рурално-патријархален културен и економски модел. Затоа овие движења добија силна поддршка од водечките социјалистички рево-

The first course in Macedonia regarding gender issues was established at the beginning of the 90s with the title “feminist literature theory.” And, the first course including the term *gender* was “gender and culture,” established in 1999 at the Institute for Sociological, Juridical and Political Research by Katerina Kolozova.

Though one can extract several similar lines in the cases of these three countries generally, it can also be concluded that different contexts for establishment, and in some part, discrepancy in the period of emergence of WGS existed. Different historical and political backgrounds of the countries and different regimes, contributed in diversity in the development of both women's / feminist movements and introduction of WGS to the Academia.

While the appearance of women's movements in Czechoslovakia in the 19th century was perceived as a part of a general national emancipation from Austro-Hungarian monarchy, and while in Turkey the first wave feminist movement had tensions with the new state formation, women's movements of the 19th century in Macedonia and other parts of Yugoslavia, being ideologically closer to leftist socialist ideas and Yugoslavian spirit, were rather perceived as challenging the existing nationalistic, rural-patriarchal cultural and economical model. That is why those movements were largely supported by leading socialist revolutionaries and

луционери и активисти пред, за време на и по Втората светска војна. Меѓутоа, по војната, појавата на социјализмот во Чехословачка, иако никогаш не ги намалил женските права стекнаа во 19 век и развиени во Првата Република на Масарик, и иако жените ги уживаа истите права за образование, работа, политичко учество, итн., некако ги сметаше женските движења за опасна закана кон новиот сталинистички општествен модел, токму како што биле доживевани и во Турција во триесеттите, како закана за националното единство. Во Македонија, а и во поранешна Југославија, веднаш по Втората светска војна, АФЖ целосно ги вклучи жените во реконструкцијата на општествено, политички и економски уништената земја. Изградбата на новото социјалистичко општество истовремено значеше и ослободување на жените од нивните патријархални улоги. АФЖ многу активно решаваше конкретни женски проблеми како грижата за децата, здравствената заштита, образованието, вработувањето, професионалниот развој и учеството на жените во политиката, со што жените стекнаа права, од кои дел чехословачките жени веќе ги имаа стекнато уште пред војната.¹⁴ Меѓутоа, во 1952 година движењето беше укинато поради неговата сè поголема самостојност во донесувањето одлуки и ефикасност во остварување на своите планови, со што стана сериозна закана за Комунистичката партија. Иако ова укинување не ги намали правата кои жените конечно ги стекнаа, сепак му отвори врата на новиот патријархален модел што се јави во шеесеттите. Овојпат моделот не беше рурално-националистички, туку поскоро потрошувачки, и ја промовираше жената како сексуален објект (Slapšak, 1996). Овој нов модел се јави паралелно со постигнувањето определена политичка и економска стабилност во СФРЈ, па нешто од типот на феминистичко движење, кое овојпат поскоро би претставувало алтернатива, отколку

activists before, during and after WW II. After the war however, the appearance of socialism in Czechoslovakia, though never having decreased the rights women achieved in the 19th century and developed during the Masaryk's First Republic, and although gave women the same rights for education, work, political participation, etc., rather considered the women's movements as a serious threat to the newly established Stalinist model of society, just as had been experienced in 1930s in Turkey, as a threat to the unity of the nation. In Macedonia, respective ex-Yugoslavia, right after WW II, the AFW fully included women in the reconstruction of the socially, politically and economically destroyed country. Building the new socialist society at the same time represented the emancipation of women from their patriarchal roles. AFW was very active in resolving specific women's issues such as childcare, women's health, women's education, employment, professional development and political participation, providing women the rights some of which Czechoslovak women already achieved before the war.¹⁴ However, in 1952 the movement was abolished due to its increasing independence in decision-making and efficiency in realizing its plans, becoming a serious threat to the Communist Party. Although this abolition never decreased the rights women finally achieved, it gave way, however, to the new patriarchal model which appeared in the 1960s. This time the model was not a rural-nationalistic one but rather consumerist, promoting the woman as a sexual object (Slapšak, 1996). This new model appeared together with achieving a certain political and economical stability of SFRY, thus something like a feminist movement, which now would rather be an alternative than a support to the socialist ideology, – the same as in Czechoslovakia – became almost impossible in the public sphere. Surprisingly, even the dissident movements from 1968 in both Yugoslavia and Czechoslovakia, did not consider feminism as a serious

поткрепа за социјалистичката идеологија - како во Чехословачка – стана речиси невозможно во јавната сфера. За чудо, дури ни дисидентските движења од 1968 и во Југославија и во Чехословачка, не го зедоа предвид феминизмот како сериозно прашање, па во обете земји ова прашање се притаи. Во Турција, слично, левичарската парадигма од шеесеттите и седумдесеттите делуваше како препрека за самостојноста на женското движење.

Во Македонија и во Чешката Република, обновата на феминизмот и идејата за вклучување на ЖРС во наставните планови и програми се јави паралелно со транзицијата и распадот на режимот. Сепак, ваквата обнова имаше повеќе врска со напуштање на јавната цензура и постигнување поголема слобода на говорот, отколку со вистинско и сериозно признавање од страна на новите општествени иницијативи. Така, додека женското и феминистичкото движење во Македонија и останатите југословенски републики првенствено делуваше како протест против војната и национализмот, во Република Чешка и во Словачка женските иницијативи ги претставуваа реакциите на фактот дека новите демократски промени, особено политиката и слободниот пазар, повторно ја запоставија специфичната положба на жените.

Додека во Турција воведувањето на првите студии – иако расфрлени – се јави во седумдесеттите, во Чешката Република и во Македонија мораше да се чека сè до деведесеттите. Иако не може да се порекне придонесот на комунистичкиот устав за одредбите и спроведувањата на рамноправност (на пример, во комунистичките земји никогаш немало разлики во платите кај мажите и жените за истото работно место, а режимот овозможуваше и зголемување на вработувањата на жени, итн.), парадоксално, режимот пов-

issue, so in both countries this issue went underground. In Turkey, similarly, the left-wing paradigm of the 1960s and 70s have functioned as an obstacle to the autonomy of women's movement.

In Macedonia and the Czech Republic, the revival of feminism and the idea of including WGS in university curricula came together with transition and the collapse of the regime. Nevertheless, this revival was rather connected with abandoning the public censures and achieving more freedom of speech than with real and serious recognition by new social initiatives. Thus, while the feminist and women's movement in Macedonia and other Yugoslav republics primarily appeared as a protest against the war and nationalism, in the Czech Republic and Slovakia women's initiatives represented the reactions to the fact that new democratic changes, especially the politics of liberal market, yet again neglect the specificity of women's position.

While in Turkey, introduction of the vanguard studies – albeit dispersedly - appeared in the 1970s, in the Czech Republic and Macedonia one had to wait until the 1990s. Although, the contribution of the communist constitution to equality regulations and practices cannot be denied (for example, in communist countries there was never the case of salary difference between men and women at the same position, the regime also enabled the increase of women's employment etc.), paradoxically, again the regime, intertwined with the paradigm of modernism,

торно, испреплетен со парадигмата на модернизмот, беше слеп за родовите асиметрии. И уште попарадоксално, земјите недопрени од комунистичкиот режим, во кои не се негуваше „еднаквост за сиот човечки род“, покажаа побрзо подигање на свеста за женската ситуација и родовите прашања, па стана клучно за појавата и воведувањето на ЖРС, како во Турција и другите западноевропски (капиталистички) земји. Така, може да заклучиме дека шансите да се изроди расправа за родовата нееднаквост биле поголеми во послаба политичка и разговорна клима околу „рамноправноста“.

Во врска со сличностите кај овие три примери, има малку поголемо совпаѓање меѓу чешкиот и македонскиот случај, и тоа повеќе временско отколку суштинско. Суштината може да се пронајде во претходните режими во овие две земји, иако, не може да се занемари ни влијанието на различните регионални контексти: Република Чешка била под поголемо влијание на Западна Европа и на капиталистичкото минато на земјата, а Македонија од останатите балкански земји, па влијанието на социјалистичкиот режим било посилено.

Меѓутоа, вклучувањето на ЖРС во академските кругови во секоја од земјиве не било/е лесно и непречено. Процесот бил преполн со тешкотии и препреки. Сепак, со последиците од женските движења, феминистичките бранови, смените на режими, истрајните напори на посветените групи, организации и поединци, се воспоставија интердисциплинарните академски области на ЖРС, или барем со јавување нови предмети во наставните планови и програми кои ги обработуваат родовите/женските прашања.

has blindfolded concerning gender asymmetries. Again paradoxically, countries that were not affected by the communist regime, where “equality of all the human kind” was not cultivated, manifested faster rising of awareness for women’s situation and gender issues, and therefore it was crucial for the emergence and introduction of WGS, like the case in Turkey, and other Western European (capitalistic) countries. Thus, it can be concluded that, a weaker political and discursive climate concerning “equality” was somehow more likely to render gender inequalities discussable.

Regarding the similarities of these three cases, there is little more coincidence between the Czech and Macedonian cases, which is more in manner of timeline than in its substantiality. The substance can be found in previous regimes of these two countries, although, one cannot neglect the influence of different regional contexts of these two countries: The Czech Republic was more influenced by Western Europe and the capitalistic past of the country, and Macedonia was influenced by other Balkan countries, and here the influence of the socialistic regime was much stronger.

However, the introduction of WGS in Academia in each of these countries was/is not smooth and easy. The process was bristled with obstacles and difficulties. Yet, the consequences of women’s movements, feminist waves, changes of regime, persisting efforts of dedicated groups, organizations or individuals, resulted with establishing of interdisciplinary academic areas of WGS, or at least with the emergence of new courses treating the gender/women’s issues in the curricula.

Степен и содржина на академската институционализација на ЖРС

а. Примерот во Република Чешка

Иако постои долга традиција на женски движења во Чехословачка и Република Чешка, се јавија голем број судири и недоразбирања со западниот феминизам, како што е објаснето подолу:

„Првичното несовапање меѓу целите на западната ‘феминистичка бригада’ и чешките феминистки поттична расправи и активности кои се кристализираа низ основањето различни женски организации. Првата, и веројатно најпозната, е Центарот за родови студии во Прага. Формиран во 1991 година во дневната соба од станот на Јирина Шиклова, една од најпознатите чешки феминистки, за само неколку години прерасна во вистински центар кој организира конференции, работилници, предавања, и води огромна библиотека со издавачки и архивирачки активности. Работилниците опфатија широка лепеза од теми, од детство, стареење и духовниот свет, до порнографија, секс, политика, насилство и расизам. Освен тоа, Центарот организираше алтернативни универзитетски предавања на трите најзначајни факултети во Република Чешка: Катедрата за социјална работа и применета социологија на Карловиот универзитет во Прага, Универзитетот Палацки во Оломуц и Универзитетот Масарик во Брно.“ (Hanáková, 1999)

Меѓутоа, вистинскиот академски статус на РС не беше признат сè до 1998. Денес, конечно, сите овие три универзитети имаат редовни програми за РС.

Центарот за РС во Прага, како продолжение на Центарот на Шиклова;

Degree and Content of Academic Institutionalization of WGS

a. The Case in the Czech Republic

Although there is a long tradition of women's movements in Czechoslovakia and *the* Czech Republic, a number of conflicts and misunderstandings with Western feminism, as explained below, have appeared:

The “initial misunderstanding between the goals of the Western ‘feminist brigade’ and Czech feminists gave rise to discussions and activities which have crystallized in establishing various women's organizations. The first of them, and probably the most widely known, is the Gender Studies Center in Prague. Founded in 1991 at the living room of a flat owned by Jiřina Šiklová, one of the most famous Czech feminists, it grew within a few years into a real center, which organizes conferences, workshops, lectures and runs a huge library, with publishing and archiving activities. The workshops embraced a wide range of topics, from childhood, aging and the spiritual world to pornography, sex, politics, violence or racism. Besides, the Center was organizing alternative university lectures at three most important universities of the Czech Republic: Department of Social Work and Applied Sociology at Charles University in Prague, Palacky University in Olomouc and Masaryk University in Brno.” (Hanáková, 1999)

However, the real academic status of GS was not recognized until 1998. Finally, today, all of these three universities have permanent GS programs.

GS Center in Prague, as the continuum of Šiklová's Center;

„функционира како центар за информирање, консултирање и образование во полето на машко-женските односи и нивната положба во општеството. Целта на организацијата е да собира, анализира и дисеминира повеќе информации во врска со родовите прашања. Преку конкретни проекти, центарот активно влијае на промените во однос на еднаквите можности во најразлични области, како што се институционалните механизми, пазарот на трудот, женското учество во политиката, информатичките технологии итн.¹⁵ Центарот води и библиотека која покрива најразлични изданија и материјали за феминизмот, родовите студии, правата на мажите и жените итн.“¹⁶

На Карловиот универзитет во Прага, РС беа официјално воведени на Филозофскиот факултет во октомври 1998 година, а подоцна Катедрата беше префрлена на новиот Факултет за општествени науки. Претходно се нудеа само два предмета во академската 1992/1993 година на Филозофскиот факултет. Во моментот постои програма за додипломски студии, а во зимскиот семестар од 2005 година Катедрата отпочна и акредитирана програма за магистерски студии. „Истражувачките активности на Катедрата, под раководство на Вера Соколова, првенствено се концентрираат на студиите за сексуалноста, за родовиот идентитет и сексуалната разновидност, родовите димензии во сферата на медиумите, примена на родовите аспекти на политичко и книжевно ниво, како и други области“ (Linková, 2006).

„Политиката на катедрата се заснова на можноста за систематско академско проучување на теориски и методолошки средства за истражување на родовите прашања во историската перспектива на културните и етничките димензии на проблематиката. Академскиот кадар планира развој на понатамошни наставни модули и соработка со чешки и меѓународни програми, кои би придонеле во образовниот систем на Карловиот

“has performed the function of an information, consultation and education centre in the area of relations between women and men and their position in society. The goal of the organisation is defined as to gather, analyze, and disseminate further information related to gender-relevant issues. Via specific projects, the center actively influences change concerning equal opportunities in different areas such as institutional mechanisms, labour market, women’s political participation, information technologies etc.¹⁵ The Center also runs a library covering a variety of publications and materials related to feminism, gender studies, women’s and men’s rights etc.”¹⁶

At Charles University in Prague, GS was officially established at the Faculty of Philosophy in October 1998 and later, the Department was moved to the new Faculty of Humanities. Previously, only two courses were offered in the academic year of 1992/1993 at the Faculty of Philosophy. Currently, a certificated undergraduate bachelors’ program is offered and in the winter semester 2005 the Department started the accredited MA program. “Researching activities of the Department, ran by Věra Sokolová, are focused primarily on sexuality studies, gender identity and queer studies, gender aspects of the medial sphere, implementation of the gender mainstreaming on the political level and literature as well as further areas” (Linková, 2006).

“The philosophy of the department is based on the possibility of the systematic academic studies of theoretic and methodological instruments for researches on gender issues in the historical perspective regarding cultural and ethnic aspects of the problematic. The academic staff is planning the development of further teaching modules, and cooperation with Czech and international academic programs, which would contribute to the education system of the Charles University.

универзитет. Целта на ваквата соработка би била понуда на предмети кои би им овозможиле една родова гледна точка на други додипломски и последипломски програми, за што сè уште постои недостиг во повеќето области¹⁷ – односно, разбивање на родовите улоги во општата академска структура“.

Покрај независните додипломски и магистерски програми, Катедрата за РС нуди и изборни предмети и повремени семинари за студенти не само од другите катедри на Факултетот за општествени науки, туку и за студентите од другите факултети. Изборните предмети во рамки на РС имаат за цел да им овозможат на студентите од другите области да се справат со родовата проблематика и да земат активно учество во развојот на интердисциплинарни наставни и истражувачки пристапи, како и да ја применат ваквата перспектива во рамки на институционалната структура на Универзитетот воопшто. Така, заедно со професорите ги спроведуваат неопходните новини и разнообразности на образовниот систем, како и системот за комуникација во самата академска заедница.

„Определена е специјализирана област на катедрата за да се подигне свеста на студентите за родовите конструкции и принципи и да им овозможи критички и комплексно да ги вреднуваат сопствените улоги и значења во рамки на севкупната организација на општеството, како и последиците од истите во актуалните и историските положби на мажите и жените. Областа би требало да ги обучи студентите за родова анализа на одредени дисциплини, со што би ги подготвила за кариера во широка област професионални активности, како утврдување во јавната администрација, општествената политика, општествена и здравствена нега, како и во правната, образовната и академската област. Дипломците од Катедрата за РС ќе може да се докажат во

The aim of this cooperation would be to offer courses that would provide other bachelors' and MA programs a gender-sensitive perspective, which is still missing for the majority of the fields¹⁷ – that is, mainstreaming gender in general academic structure.”

Besides independent bachelor and MA programs, GS Department offers the optional courses and irregular seminars designed for the students not only from other departments of the Faculty of Humanities, but for the students from other faculties as well. The *optional* courses provided within the framework of GS aim to enable students from other fields to deal with the gender problematic, and to take part actively in the development of the interdisciplinary way of teaching and research, and apply this perspective within the institutional structure of the University in general. Thus, together with teachers they contribute the needed innovation and diversification of the system of education and training as well as the system of communication within the Academia.

“A specialized field of the department is defined as to raise the students' awareness of gender constructions and principles, and to enable them to critically and complexly value their roles and meanings within the whole organization of society, as well as their effects in actual and historical positions of men and women. The field is expected to educate students in gender analysis of different disciplines, thus preparing them for the career in a broad area of professional activities including confirmations within public administration, social policy, social and health care, as well as in the legal, education and academic area. The graduates of the GS Department as their specialized field will be able to assert in the professional theoretic and pedagogic work at the university level, and contribute to the development of the inter-

професионалната теориска и педагошка работа на универзитетско ниво и да придонесат во развојот на интердисциплинарниот карактер на родовите студии преку истражувања и предавања“.¹⁸

Втората програма за РС е организирана во рамки на Катедрата за социологија при Факултетот за општествени науки (ФОН) на *Универзитетот Масарик во Брно* на додипломско ниво од 2005/06 година.

„Програмата се концентрира на стручниот опис, решавачките фактори и импликации на моменталните услови на родовата структура во општеството. Областа РС нуди можност за насока во теориските, методолошките и применетите социолошки основи на родот и ја дополнува со предмети од културолошките студии. Катедрата во иднина планира да понуди слични комбинации на другите факултети“.¹⁹

Бидејќи факултетот ги нуди додипломските програми како двоен главен предмет (студентите избираат два главни додипломски предмети од програмата на ФОН), студентите кои избираат родови студии ги комбинираат со уште некој предмет од ФОН, како „социологија, социјална антропологија, психологија, студии по медиуми и новинарство, општествена политика и работа, политика, меѓународни односи, општествени науки, еколошки студии, итн. со што стекнуваат поширок увид во општествените науки“. Студиите првенствено се концентрираат на области од типот на педагогија и образование, семејни структури, пазарот на трудот, насилство врз жените и сексуалност. Во последниве неколку години, истражувачките дејности на наставничкиот кадар претежно се концентрираат на проблемот со татковството и родителството воопшто, сексуалноста и хетеронормативноста, родовата социјализација, зат-

disciplinary character of gender studies, through researches and teaching.”¹⁸

The second GS program is organized under the Department of Sociology at the Faculty of Social Studies (FSS) of *Masaryk University in Brno* at the bachelors' level since 2005/6.

“The program is focused on competent description, determinants and implications of the actual conditions of the gender structure of the society. The field of GS offers the possibility of orientation in theoretical, methodological and applied sociological bases of gender, and completes it with courses in culture studies. The Department is also planning to offer similar combinations to other faculties in the future.”¹⁹

Since the faculty offers its bachelor's programs as a double major (students choose two BA subjects for a study program at FSS), students who choose gender combine it with another subject offered by the FSS, like “sociology, social anthropology, psychology, media and journalistic studies, social policy and work, politics, international relations, humanity, environmental studies, etc. thus developing broader perspective in social sciences.” Studies are primarily focused on fields such as pedagogy and education, family structures, job market, violence against women or sexuality. In the last couple of years the research activities of the staff have been focused predominantly on the question of fatherhood and parenthood in general, sexuality and hetero-normativity, gender socialization, prisoning and the gender discussions in the Czech culture (Linková, 2006).

вореништвото и родовите расправи во чешката култура (Linková, 2006).

Трето, Катедрата за родови студии и социологија беше основана во 1990 година при Институтот за социологија, *Чешката академија за науки во Прага*. Основата на Катедрата беше предлогот да се истражува положбата на жените во чешкото општество. Една година откако беше формиран истражувачкиот тим, добија грант и беа поставени темелите за развој на областа родови студии и социологија во Република Чешка, каде не постоеше пред тоа. Катедрата теориски и емпириски го развива поимот „родова социологија“, преминувајќи кон феминистичка социологија. Во текот на деведесеттите, истражувачкиот тим постепено се прошири и всушност стана една од главните научни институции кои ја третираат положбата на мажите и жените во општеството.

Националниот контакт-центриар - Жените во науката беше основан во рамките на Катедрата во 2001 година под „Проект ОК 437“ финансиран од Министерството за образование, млади и спорт. Центарот се концентрира на прашањата за положбата на жените и младината во науката и на проучувањето на родовите аспекти при производството на знаења. Развива и активности за промовирање на родова рамноправност во науката преку семинари, работилници, предавања и изданија.²⁰ Понатамошната задача на Центарот е да ги развие теориските испитувања во феминистичките епистемологии. Во 2003, Центарот, во соработка со РС на Универзитетот Масарик од Братислава, Философскиот факултет го подготви делот *Ородовено знаење: Преобликување на 'нормалната' наука* на меѓународната конференција „Жени научници и институции“²¹ (Linková, 2006). Моментално, Центарот остварува еден меѓународен

Thirdly, the Gender and Sociology Department was established in 1990 at the Institute of Sociology, *The Czech Academy of Sciences in Prague*. A research proposal to study the position of women in Czech society formed the basis of the Department. A grant was received one year after the research team was formed and the foundations were laid for developing the field of gender and sociology in the Czech Republic, where prior to this time it did not exist. The department advances theoretically and empirically a concept of a “gender-oriented sociology” extending to feminist sociology. Over the course of the 1990s the research team expanded gradually, which is actually one of the key scientific institutions focusing on the position of men and women in society.

The National Contact Centre – Women in Science was established within the framework of the Department in 2001 under the “OK 437 project” funded by the Ministry of Education, Youth and Sports. The Centre focuses on the issues of the position of women and young people in science, and on research concerning gender aspects of knowledge production. It also develops activities to promote gender equality in science by means of seminars, workshops, lectures and publications.²⁰ The further task of the Center is to develop the theoretical inquiries in feminist epistemologies. In 2003 the Center, in cooperation with the GS at the Masaryk University in Bratislava, Faculty of Philosophy prepared the section *Gendered Knowledge: The Reshaping of 'Normal' Science* at the international conference “Women Scholars and Institutions”²¹ (Linková, 2006). Currently, the Center is realizing an international research project, “Knowledge, Institution, Gender: an East-West Com-

истражувачки проект, „Знаење, институција, род: компаративна студија за Исток-Запад“ поддржана од Европската комисија. Проектот се концентрира на создавање таканаречени епистемички заедници од родова перспектива во две дисциплини (биологија и социологија) во пет земји од ЕУ – Република Чешка, Финска, Австрија, Словачка и Велика Британија (Linková, 2006).

Покрај овие три академски единици, огромен број неакадемски институции и организации од типот на невладини и непрофитни организации и граѓански здруженија се концентрираат на одредени проблеми во врска со положбата на жените во Република Чешка, како семејното насилство, трговијата со луѓе, вработувањата, здравствената заштита, образовните проблеми итн. Тие играат значајна улога во подигањето на родовата свест во рамките на различни заедници и во воведување средства и инструменти за обезбедување еднакви можности и еднакви права за мажите и жените. Соработката меѓу универзитетот и невладиниот сектор во врска со родовите прашања претежно се остварува преку различни меѓународни проекти, редовни работилници за *Феминистичка педагогија*,²² два дополнителни извештаи во врска со спроведувањето на еднаквите можности (2004, 2006), потоа преку *genderlist*, интернет форум за дискусија, како и преку списанието *Gender – rovné příležitosti (Род – еднакви можности)* кое го издава Институтот за социологија при Академијата за науки.

Одлична можност за интердисциплинарна соработка меѓу чешките стручњаци и активисти беа, на пример, проектите *Проширување, род и управа*, поддржан од Европската комисија, и *Создавање наднационални политички простори; Европската Унија, источноо проширување и женскиот при-*

parative Study” supported by the EU Commission. The project is focused in creating so-called epistemic communities from the gender perspective in two disciplines (biology and sociology) in five EU countries – the Czech Republic, Finland, Austria, Slovakia and the United Kingdom (Linková, 2006).

In addition to these three academic units, a huge number of non-academic institutions and organizations like NGOs, NPOs and civil associations are focused on certain problem areas regarding the position of women in the Czech Republic, like domestic violence, sex trafficking, employment, health, education issues etc. They play a remarkable role in raising gender awareness within different communities, and in introducing tools and instruments for providing equal opportunities and equal rights for men and women. The cooperation between the university and the NGO sphere regarding gender issues is mainly realized through various international projects, regular workshops on *Feminist Pedagogy*,²² two Shadow Reports concerning the practice of equal opportunities (2004, 2006), then through the *genderlist*, an on-line discussion forum as well as through the journal *Gender – rovné příležitosti (Gender – Equal Opportunities)* issued by the Institute of Sociology of The Academy of Science.

The great opportunity for an interdisciplinary cooperation of Czech experts and activists were, for example, the projects *Enlargement, Gender and Governance*, supported by the EU Commission and *Constructing Supranational Political Spaces; The European Union, Eastern Enlargement and Women’s Agency*, supported

донес, поддржани од Националната фондација за наука на САД. Поради тоа што проектите опфаќаа широка област за истражување и различни аспекти кои би ги покриле, учествуваа стручњаци и активисти од различни дисциплини, академски и неакадемски средини (Linková, 2006).

Меѓутоа, сиве овие различни предмети – факултети и катедри, невладини организации и поединци заинтересирани за родовите прашања, наидуваат и на препреки кои го прекинуваат континуитетот во нивната соработка и во развојот на поширока и постабилна мрежа. Заради времето и енергијата што треба да се вложат во научното истражување, главните причини за недоволната соработка се, на пример, застарените и крути административни алатки кои го отежнуваат проширувањето и надградбата на академскиот простор, потоа слабото признавање на областа во самите академски кругови, како и недостигот од стручњаци обучени и образовани во родовата област. „Од сиве овие проблеми произлегува и недостигот на локални родови теории кои би изникнале од историското искуство со родовите односи во Република Чешка, што повеќе би придонело за определување на приоритетите при развојот на дејностите неопходни за постигнување родова рамноправност во општеството“. (Linková, 2006)

Пред да го добијат статусот формално образование, како и во повеќето посткомунистички земји, РС се спроведуваа во алтернативни образовни простори, претходно спонтано организирани во станот на Јирина Шиклова, за потоа да прераснат во невладина организација – Центарот за РС во Прага. Центарот обединуваше стручњаци со различен академски профил, кои веќе се занимаваа со образование: значи, првите чекори во академската заедница беа

by the US National Science Foundation. Regarding the fact that the projects embraced a broad area of research and various perspectives from which it was intended to reflect, professionals and activists from different disciplines, academic and non academic workplaces have participated (Linková, 2006).

However, all these different subjects – faculties and departments, NGOs and individuals engaged in gender issues, also face obstacles that cause discontinuity in their cooperation and developing the broader and more stable network. Out of the great amount of time and energy to be invested in scientific research, the main reasons for the insufficient cooperation are for example, old and rigid administrative tools that embarrass the enlarging and upgrading the academic space, then the weak recognizing of the field within the Academia, as well as the insufficiency of experts trained and educated in the field of gender. “All these problems result in a lack of the local gender theories that would arise from the historical experience of the gender relations in the Czech Republic, which could better contribute to the definition of priorities for developing the actions necessary for achieving gender equality in society.“ (Linková, 2006)

Before achieving the status of formal education, as in most of the post-communist countries, GS were practiced in alternative education spaces, spontaneously organized previously in the flat of Jirina Šiklová and later grew in an NGO – The GS Center in Prague. The Center gathered professionals from different academic backgrounds who have already been involved in teaching: so, the first steps in Academia were made through the individual courses at the Faculty of Philosophy.

направени преку одделните предмети на Философскиот факултет. Бидејќи еден од приоритетите на ЕУ при примањето нови членови беше промоција на положбата на жените и нивно учество во јавните и политичките простори, и бидејќи одделните предмети од областа на родот, понудени на Философскиот факултет наидоа на голем интерес кај студентите, се доби силен поттик за проширување и институционализација на родовите програми во вид на независно поле на проучување. Иако повеќето чешки стручњаци вклучени во родовите прашања се согласуваат дека институционализацијата на РС во чешката академска заедница оди многу бавно и не без различни административни, идеолошки и друг вид препреки, мора да признаеме дека, во споредба со другите посткомунистички земји, овој процес е понапреднат и нуди значајни искуства. На двата најголеми универзитети во Република Чешка, Карловиот универзитет во Прага и Универзитетот Масарик во Брно, РС добија статус на формално образование и се институционализирани како самостојни програми. Обата нудат додипломска програма, а од неодамна, Факултетот за општествени науки на Карловиот универзитет во Прага отпочна и магистерска програма. На обата универзитети, програмите нудат и изборни предмети за студентите од другите катедри и факултети. Останатите единаесет универзитетски градови во Република Чешка не нудат акредитирани програми за РС. И покрај вообичаените препреки при институционализацијата на РС, приемот на областа меѓу студентите е главно позитивен:

„Студентите полека стануваат свесни за родовите проблеми и почнуваат да размислуваат за нив; малку си го сменјуа погледот на општеството. Гледаат работи кои не можеа да ги видат претходно и размислуваат за нив. Некои многу се интересираат за родовите прашања; ги вклучуваат во својата работа. Се залагам за промена

Since one of the priorities of the EU in accepting new members was promoting the position of women and their participation in public and political spaces, and since individual gender courses, held at the Faculty of Philosophy, met with a great interest among students, an important impulse for enlarging and institutionalizing the gender programs as an independent field of study was given. Although most of the Czech experts involved in gender issues would agree that the insitutionalization of GS in the Czech Academia has been very slow and not without different administrative, ideological, and other obstacles, we should admit that, compared with other post-communist countries, this process is more advanced and can offer very important experiences. In the two biggest universities in the Czech Republic, the Charles University in Prague and the Masaryk University in Brno, GS achieved the status of formal education and are institutionalized as independent programs. Both offer the bachelor's program and recently, the Faculty of Humanities at Charles University in Prague started the MA program. In both universities, programs offer also optional courses for the students of other departments and faculties. The other eleven university cities in the Czech Republic do not offer accredited programs in GS. Despite the usual obstacles concerning the institutionalization of GS, the general acceptance of the field among students is positive:

“Students start to be aware of gender issues, start thinking about it; they changed their view of society a little bit. They see things that they couldn't see before and they think about that. Some of them are very focused on gender issues; incorporate them in their work. I go for changing consciousness to different levels. Each of us is different – some people are

на свеста на различни нивоа. Секој од нас е различен – некои сакаат да бидат посвесни за родовите прашања, некои не толку, но добро е што знаат нешто. Важно е што не им се гледа чудно, што разбираат што се родот и рамноправноста и дека од родовата нееднаквост страдаат и мажи и жени. И мажите мора да се свесни дека се соочуваат со многу проблеми поради доминантната структура на машкост“.²³

б. Состојбата во Македонија

ЖРС во Македонија отпочнаа со основањето на *Испиражувачкиот центар за родови студии (ИЦРС) при Институтот „Евро-Балкан“* во Скопје, во 1999 година. „Евро-Балкан“ е невладина, непартиска и непрофитна истражувачка институција. Во јули 2006 година, Институтот конечно прерасна во првиот приватен Институт за општествени науки во Македонија, а ИЦРС се преобрази во Оддел за РС. Најзначајната улога и влијание на ИЦРС во соработка со Скопскиот универзитет беше основањето на Центар за поддршка и развој на наставните програми од родовите студии за високото образование (ЦПРН-ПРС). Една од целите на Центарот беше ревизија на постојните наставни планови и програми и основање на нова програма за РС на Универзитетот (катедри за општествени науки). Од заложбите на Центарот произлезе нова програма и нови предмети од областа ЖРС во академската заедница, преку неколку проекти. Иако не постојат вистински инструменти со кои би се измерило ваквото влијание, појавата на новите предмети се совпаѓа со иницијативите и работата на ИЦРС. Детектираниот недостиг на чувствителност кај институциите и сите решавачки фактори во земјата, поттикна иницирање на проект на ИЦРС за прашањето на РС во академската заедница, посветен на подигнувањето/создавањето чувствителноста во академските кругови.

willing to be more aware of gender issues, some of them less, but it is good that they do know something about that. It is important that they do not take it as a wired thing, that they understand what are gender and equality and that gender inequality hurts both men and women. Men also have to be aware that they face a lot of problems because of the dominant structure of masculinity.“²³

b. The Case in Macedonia

WGS in Macedonia were initiated with the establishment of *Research Center in Gender Studies (RCGS) at the “Euro-Balkan” Institute* in Skopje, in 1999. “Euro-Balkan” is a non-governmental, non-partisan and non-profit think-tank institution. Finally, in July 2006 the Institute outgrew into the first private Institute for Social Sciences and Humanities in Macedonia, and RCGS transformed into the Department for GS. The most important role and influence of the RCGS in cooperation with the University of Skopje was the establishment of Center for Support and Curriculum Development of Gender Studies in Higher Education (CSCDGS). One of the goals of this Center was revising existing curricula and the establishment of a new GS curriculum at the University (Departments of Humanities and Social Sciences). The efforts of this center resulted in the emergence of new curricula and new courses, regarding WGS in the Academia through several projects. Although there are no actual instruments for measuring this influence, appearance of new courses coincide with the initiatives and work of RCGS. Detection of the lack of sensitivity of the institutions and all decision-makers in the country, resulted with a project of RCGS related to the issue of GS in Academia, and that was the sensitivity raising/building of the Academic area.

Единственото постојно структурирано образование за РС, со намера за одржување образование на академско, научно ниво, е *Школата за род и политика*, основана во 2002 година од страна на ИЦРС. По организацијата и статусот, спаѓа во „неформалното“ образование. Појавата на Школата произлезе од целосниот недостиг на значајно феминистичко и родово образование во Македонија поради недоволната политичка и јавна расправа по овие прашања. Уште еден фактор кој ги подразбира важноста и неопходноста за воведување РС се резултатите од неколкуте истражувања кои го нагласуваат нискиот степен за родова чувствителност и свест меѓу политичарките, како и недостигот на соодветни политички дејства и расправи (Адамова, 2001). Секоја година, Школата за род и политика нуди осум до десет интердисциплинарни предмети, со акцент врз родовите аспекти и врз феминистичката теорија, на шеесетина студенти со најразлична возраст и образование. Сите студенти можат да присуствуваат бесплатно. Иако целната популација е разновидна, повеќето студенти кои се запишуваат се додипломски или постдипломски студенти, што упатува на потребата за воведување ЖРС на постдипломско ниво.

Една друга активност на ИЦРС околу образовната димензија на РС е *Охридскиот лејен универзитет* (ОЛУ). Основните цели и задачи на ОЛУ се двојни. Од една страна, има за цел да ги постави темелите на едно поинакво високо образование и да создаде ефикасни академски планови и програми, со што би се поттикнала обнова на постојните планови и програми во областа на општествените науки. Од друга страна, пак, има за цел да поттикне научни истражувања кај младиот кадар, со што би ги забрзал реформите во високото образование. На долги патеки, целите се следниве: подобрување на мултикултурното раз-

The only existing structured education in GS, with the intention to hold academic, scientific level education, is the *School for Gender and Politics*, which was established in 2002 by RCGS. By its organization and status, it is a “non-formal” education. The emergence of the school resulted from the utter lack of significant feminist and gender education in Macedonia, maintained by the deficiency of political and public discourse about these issues. Another factor implying the importance and necessity for introducing GS has been the results of several researches highlighting the low degree of gender sensitivity and awareness among women politicians, as well as a lack of convenient political practices and discourses (Адамова, 2001). Every year, the School for Gender and Politics offers eight to ten interdisciplinary courses, with the emphasis on gender perspectives and feminist theory to around sixty students from various ages and educational backgrounds. Attendance is free for all students. Although the target group population has been variegated, most of the students signed in for the courses are undergraduate and graduate students, which points to the importance and necessity for introducing WGS at the graduate level.

Another activity of RCGS referring the educational aspect of GS is the *Ohrid Summer University (OSU)*. The major objectives of the OSU are twofold. On the one hand, it aims at laying the foundations of an alternative higher education and establishing efficient academic curriculum, encouraging renewal of the current curriculum and syllabi in the field of social studies and humanities. On the other hand, it aims at stimulating scientific research among young faculty, and thus at accelerating the reforms in higher education. In the long run, the goals are as: improvement in multicultural understanding, stimulation of international and regional coopera-

бирање, поттик на меѓународна и регионална соработка, изработка на нови програми и воведување на нови наставни методи и техники, обезбедување поддршка и професионален развој за младиот кадар и високото образование во регионот, отстранување на постојните стереотипи кај државите и народите на Балканот, зајакнување на улогата на невладиниот сектор во остварувањето на образовните реформи, како и спречување на процесот на одлевање на младите образовани кадри.²⁴

Во текот на последниве осум години, ОЛУ има организирано неколку школи посветени на различни научни области како ЖРС, историја на уметноста, етнологија, културолошки студии, антропологија, методологија итн. И покрај поделбата на научните области, секоја од нив ја обработуваше балканската перспектива. Школата за ЖРС се организира уште од 2001 година. Значи, ова е уште еден облик на неформално образование, но овојпат регионално (целна група му се студенти од регионот на југоисточна Европа) и со меѓународно признати професори.

Во смисла на поддржување и примање поддршка од стручњаци во областа на родовата теорија, ИЦРС формираше мрежа од професори, истражувачи, магистранти и докторанти, редовно вклучени во научно-истражувачките проекти во областа на ЖРС од регионот на ЈИЕ. Овие стручњаци произлегуваат од најразлични области во општествените науки и уметностите (философија, историја, социологија, право, политика, книжевност, драмски уметности, етнологија, итн.). Преку проектот насловен „Стратеги за родовите/женските студии во Југоисточна Европа: регионална иницијатива“, кој има за цел да ја зајакне расправа и размената на искуства околу стратегиите за институционализација и/или нас-

tion, new curriculum design and introduction of modern methods and teaching techniques, provision of support and professional development of young faculty and higher education institutions in the region, elimination of the existing stereotypes among the states and nations on the Balkans, strengthening the role of NGOs in the realization of educational reforms, and prevention of the process of brain drain.²⁴

Over the past eight years OSU has organized several different schools consecrated to several scientific areas such as WGS, history of art, ethnology, cultural studies, anthropology, methodology etc. Despite the differentiation of the scientific areas, each of them had its focus on the Balkan perspective. The School of WGS has been organized since 2001. So, that is another form of informal education, but this time regionally oriented (targeting the students from the South-East European region) and with internationally renowned professors.

In terms of supporting and taking the support of gender professionals, RCGS has established a network of teachers, researchers, MA and PhD candidates and holders who are permanently involved in scientific-research projects at the area of WGS in SEE region. These professionals come from different fields of Social Sciences, Humanities and Arts (philosophy, history, sociology, law, politics, literature, drama arts, ethnology, etc.). Via the project titled “Strategies for the Gender/Women’s Studies in Southeastern Europe: A Regional Initiative,” intensifying and furthering the improvement of the existing discussion, exchanging experiences on strategies for institutionalization and/or modes of teaching the WGS in the region, and identifying the regional needs related to

тавните приоди во ЖРС во регионот, и препознавање на регионалните потреби во врска со прашањата за политика, институционализација и развој на наставните планови и програми преку формирање *регионална мрежа* на интелектуалци посветени на конкретната цел за соработка.²⁵

Постојат три државни универзитети и пет приватни високообразовни институции (факултети, институти или колеџи) во Република Македонија, па иако иницијативите во областа на РС се изразени преку ИЦРС, високото образование во Македонија не ги нуди ЖРС како посебна програма или катедра на кое било ниво: додипломско или последипломско (магистерски и докторски студии). Меѓутоа, во рамките на определени катедри и институти може да се најдат неколку предмети кои ги третираат прашањата на ЖРС. Во последно време се јавува зголемен интерес за ваквите предмети.

Како што споменавме погоре, првата иницијатива за промоција и развој на РС во високото образование се јави во заедничката соработка меѓу ИЦРС и Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје во облик на Центар за поддршка и развој на наставните планови и програми од родовите студии за високото образование. Оваа заедничка програма (ЦПРНПРС) дејствува како самостојна дополнителна програма, заедничка за двете партнер-институции. Административно, ЦПРНПРС се наоѓа во просториите на ИЦРС. Главната цел на ваквата соработка е да произведе стратегија за воведување на РС на Универзитетот. Оваа намера е придружена со конкретната постојана заложба за вклучување на нови предмети од ова поле. ЦПРНПРС е вклучен и во изработката на стратешки препораки за воведување чувствителност за родовите разлики и родовата рамноправност во

the issues of policy, institutionalization and curriculum development through establishing a *regional network* of scholars committed to the specific goal of collaboration were aimed.²⁵

There are three State Universities and five Private Institutions of Higher Education (Faculties, Institutes or Colleges) in the Republic of Macedonia, and although initiatives in the area of GS are quite vivid via RCGS, higher education in Macedonia does not offer WGS as a separate program or department at any level: undergraduate or graduate (postgraduate studies and doctoral studies). However, within certain departments and institutes, one can find several courses that refer to WGS issues. The interest in such courses has risen recently.

As said above, the first initiative for promoting and developing GS in higher education emerged in mutual cooperation between RCGS and Ss. Cyril and Methodius University - Skopje in the form of the “Center for Support and Curricula Development of GS in Higher Education.” This joint program (CSCDGS) functions as an autonomous extension program, shared by both partner institutions. Administratively, the CSCDGS is located on the premises of RCGS. The main target of this cooperation has been to come out with a strategy for introducing GS to the University. This particular goal is accompanied by that of an on-going commitment towards the introduction of new courses from the realm. CSCDGS is also involved in producing policy recommendations introducing gender differences and equality sensitivity to the policy of the University, recruiting the greatest number of students and being the only one in the country offering studies

универзитетските политики, бидејќи скопскиот универзитет има најголем број студенти и е единствениот во земјата кој нуди студии од речиси сите релевантни дисциплини (од додипломско до докторско ниво) на современата академска заедница. Севкупната цел на проектот (вклучување на родовата перспектива во главната високообразовна институција во Македонија) е надолполнета со уште една значајна задача – создавање капацитет за развој на наставните планови и програми на факултетот. Во оваа смисла, тимовите во ЦПРНПРС работат на две нивоа: а) развој на вештини за изработка на наставни планови и програми; б) промоција, изработка и интегрирање на истражувањата како еден од составните елементи во изработката на наставните програми.

Во првата фаза на проектот беше спроведено мапирање, за да се отслика моменталната ситуација со РС. Истражувањето ја прикажа ситуацијата со наставните програми и предметите во врска со ЖРС на Универзитетот. Резултатите од истражувањето покажаа дека, општо земено, предметите кои би можеле да спаѓаат во ЖРС се ретки, но овие теми можеа да се пронајдат во содржината на некои постојни предмети, а во неколку примери постои и можност да се вклучат прашањата од ЖРС во рамките на постојните предмети или во препорачаната литература за предметот. Предмети поврзани со ЖРС беа посочени на следниве факултети и институти: Правен факултет, Факултет за политички науки и новинарство, Филозофски факултет (Институт за филозофија, Институт за историја, Институт за социологија), Филолошки факултет (Катедра за општа и компаративна книжевност, Катедра за македонска книжевност и јужнословенски книжевности), Факултет за драмски уметности, Природно-математички факултет (Институт за ет-

in virtually all relevant disciplines (from BA to PhD level) of contemporary academia. The overall aim of this project (integration of the gender perspective in the chief HE institution in Macedonia) is supplemented by another very important objective – building of the curriculum development capacity of the faculty. In this sense, CSCDGS teams work on two levels: a) developing of skills for curriculum design; b) promoting, producing and integrating research as one of the constitutive components in the curriculum creation.

At the first step of this project, a mapping survey to highlight the actual situation of GS was realized. This survey provided a profile showing the situation of curricula and courses regarding WGS at the University. The results of this research have shown that, generally, courses that could be classified as WGS were rare to find, but these issues could be found in the content of some existing courses, and in several cases there is a possibility to integrate WGS issues in the content of the existing courses or in the suggested literature for the course. Curricula pertaining to WGS were detected in the following Faculties and Institutes: Faculty of Law, Faculty for Politics and Journalism, Faculty of Philosophy (Institute for Philosophy, Institute for History, Institute for Sociology), Faculty of Philology (Department of General and Comparative Literature, Department of Macedonian Literature and South Slavic Literatures) Faculty of Dramatic Arts, Faculty of Natural Sciences and Mathematics (Institute for Ethnology) and Institute of Sociological, Political and Juridical Research. The number of courses that can be classified as WGS or

нологија) и Институт за социолошки, политички и правни истражувања. Бројот на предмети кои може да потпаднаат под ЖРС или третираат родови/женски прашања во својата содржина на сите институти е десет, додека бројот на предмети кои би можеле да вклучат родови и женски прашања во својата содржина во иднина е дваесет. Проектот имаше за цел не само да ја отслика ситуацијата со постојните предмети од ЖРС, туку и да иницира вклучување на нови предмети од областа на ЖРС. Бројот на предмети од ЖРС што ќе бидат препорачани за воведување во иднина е пет.²⁶

Во поново време, беа одбранети повеќе дисертации (на дипломско, магистерско и докторско ниво) од областа на ЖРС на некои од гореспомнатите институти. Ова може да се објасни со зголемените родова свест и чувствителност на академската заедница и со зголемениот интерес кај младите интелектуалци да го истражуваат ова ново академско поле.

На крај, уште една невладина дејност во врска со ЖРС, иако со поинаков облик, цели и структура од оние што ги организира ИЦРС, се предавањата, обуките, работилниците, тркалезните маси и расправите што ги организира Сојузот на женски организации на Република Македонија (СОЖМ) преку експерименталната програма од ЖС. СОЖМ, како компонента на нејзиниот активистички карактер, ја започна својата програма во 1998 година. Најчесто беше организирана во облик на обуки и работилници, не како научни области на проучување и истражување. Во првите две години програмите беа во облик на расправи за подигање на свеста. Со почеток од 2000 година, програмата продолжи во вид на поинтензивни и зајакнати обуки и предавања. Основната цел на овие студии беше да се подигне родо-

which have gender/women's issues in the content in all Institutes is ten with the number of courses that could include gender and women's issues in the content in the future being twenty. The purpose of this project was not only to depict the situation of existing WGS courses, but also to initiate introduction of new courses from the area of WGS. The number of courses that will be nominated for introduction in the future referring WGS is five.²⁶

Recently, a number of thesis (at BA, MA and PhD levels) regarding WGS, emerged in some of the aforementioned institutes. This can be explained by the rise of gender awareness and sensitivity of the academic community, and by the increased interest of young scholars to explore this new academic field.

Finally, another NGO activity regarding WGS, although different in its form, goals and structure than the one that RCGS organizes, are the lectures, training programs, workshops, round tables and debates organized by the Union of Women's Organizations of the Republic of Macedonia (UWORM) through an experimental program of WS. UWORM, as a component of its activist character, started this program in 1998. It was generally organized as training programs and workshops, not as scientific fields of study or research. In the first two years the programs were organized in form of debates for raising awareness. Starting from 2000 the program proceeded as more intensive and strengthened training programs and lectures. The main goal of these studies was to raise gender awareness, to analyze WG issues and, by discovering new women's views and experiences,

вата свест, да се анализираат проблемите од областа на ЖС и, низ откривање на нови женски гледишта и искуства, да се развие самодовербата и да се поттикне сопствениот развој меѓу студентите и да се изврши влијание врз општествената стварност и општеството воопшто.²⁷ Вкупниот број на студенти кои ги посетуваа овие часови е 250 во периодот од 2000 до 2004 година (колку што траеше програмата). Дејностите на школата беа организирани во облик на редовни предавања, подвижно образование (вклучително и предавања во десет градови низ Македонија и работилници на најразлични теми), работилници, дебати и тркалезни маси, истражувања и анализи.

Еден од првите чекори кон институционализацијата на ЖРС е формирање на сфера надвор од универзитетот. Овој тип неформално образование и истражување се среќаваат, покрај Македонија, и во други земји од ЈИЕ, како на пример: Белградскиот центар за женски студии и родови истражувања и Женски студии и истражувања - Нови Сад, Србија, Центар за женски студии – Загреб, Хрватска и Центар за женски студии во Албанија. Причините за ваквата „алтернативна“ структура може да се најдат во тешкотиите при воведувањето и институционализирањето на РС во рамки на официјалните високообразовни системи на земјите, поради конзервативната природа на високообразовните институции и правните процедури при воведувањето нови академски области, во случајов интердисциплинарна област. Меѓутоа, ваквите искуства посочуваат и дека подигнувањето на свеста однадвор може да биде и првиот чекор кон вклучувањето на ЖРС во академските кругови.

Имајќи ги предвид овие аспекти, ситуацијата со ЖРС во Македонија може да се оцени како позитивна

to initiate self-confidence and self-change/improvement among students and to make an impact on social reality and the society in general.²⁷ The total number of students who have attended these courses is 250 for 2000-2004 (the duration of the program). Activities of the school have been organized in forms of regular lectures, mobile education (including lectures in ten towns around Macedonia and training workshops on different topics), workshops, debates and round tables, analysis and survey activities.

One of the initial steps for institutionalization of WGS is establishing a sphere outside the university. This kind of non-formal education and study can be found in other countries of SEE, besides Macedonia, for example: “Belgrade Women’s Studies and Gender Research Center” and “Women’s Studies and Research – Novi Sad” in Serbia, “Center for Women’s Studies – Zagreb” in Croatia; and “Women’s Studies Center” in Albania. The reasons for this “alternative” structure can be considered to be because of the difficulties in introducing and institutionalizing GS in official higher education systems of the countries in terms of the conservative nature of HE institutions, legislation procedures for introducing new academic fields, in this case an interdisciplinary field. However, these experiences also highlight that awareness-raising from outside can be the first step for introduction WGS into the Academia.

Keeping all these aspects in mind, the situation of WGS in Macedonia can be assessed as positive if this tendency

доколку продолжи со својата тенденција на постепен напредок. Истиот процес за вклучување на ЖРС во Универзитетот беше забележан во минатото во други земји кои сега имаат програми или катедри за РС на магистерско или докторско ниво. Следниот чекор во оваа насока, се надеваме, би било воведувањето на програми од ЖРС на магистерско и докторско ниво во некои од катедрите на универзитетот или во приватните институти.

в. Примерот во Турција

Во Турција, како последица од расправите меѓу феминистките за можноста на феминизмот во рамките на универзитетот од доцните осумдесетти, по наплив од преводи на класични феминистички ракописи, беа основани четири катедри за ЖС: во 1990 година на *Истанбулскиот универзитет*, во 1994 на *СТУ (Средноисточниот технички универзитет – Анкара)*, во 1995 на *Универзитетот на Анкара* и во 1999 на *Егејскиот Универзитет – Измир* и започнаа со магистерски програми. Сите катедри беа/се во рамки на Институтите за општествени науки (ИОН) при соодветните универзитети. *YÖK* (Централната институција за високо образование) ги регулира ЖС не како област во рамки на факултетот, туку како последипломска програма на ниво на институт. Така, тие беа институционално основани и се одржуваат како интердисциплинарни области. Во рамките на овие катедри може да се организираат магистерски и докторски програми и може да се вработуваат асистенти за истражување. Меѓутоа, засега не постојат докторски програми. Од скоро, ЖС станаа една од дисциплините за кои може да се стане вонреден професор. Значи, што се однесува до академската кариера, ЖС се сметаат за нешто меѓу склоп од подобласти и самостојна академска област.

of gentle progression continues. The same process of introducing WGS to the University should have been seen in the past in other countries that now have GS programs or departments on postgraduate or doctoral level. The next step in this line of progression should hopefully be the introduction of WGS programs at postgraduate and doctoral level in some of the departments at the university or private institutes.

с. The Case in Turkey

In Turkey, as a consequence of the debates on the possibility of feminism within the university amongst feminists in the late 1980s, following a rash of translations of feminist classical writings, four WS departments have been established respectively in 1990 at *Istanbul University*, in 1994 at *METU (Middle East Technical University – Ankara)*, in 1995 at *Ankara University*, and in 1999 at *Ege (Eagean) University – İzmir*, and they have started to run MA programs. All the departments were / are under the Institutes for Social Sciences (ISS) of those universities. *YÖK* (Central Institution for Higher Education) has regulated WS not as an area under the faculties, but as a graduate program at the level of Institutes. Thus, they were established and are maintained as interdisciplinary areas institutionally. Within these departments, MA and PhD programs can be organized and research assistants can be employed. However, there exist no PhD programs yet. After a recent arrangement, WS has been accepted as one of the disciplines to which one may appeal for an Assistant Professorship. So, WS, with regards to academic career, is perceived at somewhere between a composition of sub-areas and an independent academic area.

Меѓу горенаведените четири структури, само СТУ нема и истражувачки центар. Останатите три катедри истовремено работат и како *испражувачки центри за женски студии (ИЦЖС)*. Најконцентричната структура, на која има најголема соработка, е Универзитетот на Анкара: Катедрата за ЖС при ИОН и КАСАУМ (ИЦЖС на Универзитетот на Анкара) тесно соработуваат. Другите две структури имаат различна оддалеченост меѓу тие две единици. Освен тие четири катедри и три ИЦЖС, постојат уште четиринаесет ИЦЖС во некои универзитети во Турција, но најголемиот дел од нив воопшто не се активни.

Карактеристично за деведесетите не беше само формирањето на катедрите, магистерските програми и ИЦЖС. Истовремено, голем број женски организации, од кои дел се активни и во обука и во истражување, како и неколку оригинални институции, како една библиотека, никнаа во текот на доцните осумдесетти, а особено во текот на деведесеттите. Меѓу нив, Фондацијата на библиотеката за женски дела и информативниот центар, основана во 1989 година во Истанбул, зазема посебно место. Документите во библиотеката опфаќаат пишани, визуелни, вербални и тридимензионални материјали. Во институцијата може да се најдат повеќе од 10.000 книги – вклучувајќи и книги од османлиски жени, околу 1.500 броеви од четириесет и две списанија од османлискиот период, преку 10.000 броја на 175 турски списанија, 252 странски списанија, збирка за женски организации, збирка за жени-уметници, околу 150 магистерски и докторски дисертации, преку 1.500 независни статии, збирки постери, плакати, покани, разгледници, фотографии, дневници и видео снимки, збирка исечоци од весници и збирка од приватни архиви (Davaz Mardin, 2002). Од своето основање, Фондацијата секоја година издава про-

Among those four structures only METU doesn't have a research center at the same time. The other three departments work parallel to *research centers for women's studies (RCWS)*. The most collaborative and concentric structure is at Ankara University: The WS Department of the ISS and KASAUM (RCWS of Ankara Un.) work very closely. The other two structures have differential distances between those two units. Except for those four departments and three RCWSs, there are fourteen more RCWSs at certain universities of Turkey, but a substantial part of them do not function actively.

The characteristic of the 1990s was not only the formation of Departments, MA programs and RCWSs. At the same time, a lot of women's organizations some of which are active in training and research also and several original institutions like a library have mushroomed over late the 1980s, but especially in the course of the 1990s. Amongst them, the Foundation for the Library of Women's Work and Information Center, established in 1989 in İstanbul, occupies a particular place. The library documents embrace written, visual, verbal and three-dimensional materials. At the institution one can find more than 10,000 books –including the ones from the Ottoman women, approximately 1,500 issues of forty-two periodicals from the Ottoman period, more than 10,000 issues of 175 Turkish periodicals, 252 foreign language periodicals, a collection of women's organizations, a collection of women artists, about 150 MA and PhD dissertations, more than 1,500 detached articles, collections of posters, placards, invitation cards, postcards, photos, dias and videos, a collection of newspaper cuttings and a collection of private archives. (Davaz Mardin, 2002) Starting from its establishment, the Foundation published an issued agenda each year, and amongst its other original publications can be counted:

грама, а меѓу останатите оригинални изданија се и: Женското сеќавање (1992), Библиографија на женски списанија на османлиски јазик 1869 – 1927 (1993), Институционализација на женското движење и патриотизмот (1994), Библиографија на женски списанија од Ханумлар Алеми до Роза 1928 – 1996 (1998).

Како што споменавме погоре, раните осумдесетти беа сведоци на налетот на „вториот феминистички бран“ во Турција, а ова имаше институционални последици не само во академските кругови, туку и во граѓанската сфера. Додека во доцните осумдесетти женските групи создаваа флексибилни организациски стилови, особено за подигање на свеста, раните деведесетти беа години на трансформација во здруженија и фондации: со други зборови, започна процесот на институционализација. Овде ќе ги нагласиме географските (а со тоа и општествени) ограничувања на ваквата институционализација: како и активистките во вториот бран феминистичка мобилизација, и овие организации беа урбани. Дури и денес, 55% од сите женски организации во Турција се сместени во Анкара, Измир и Истанбул. Меѓутоа, вреди да се спомене дека 12% од 45% женски организации кои не се во Анкара, Измир или Истанбул дејствуваат во Југоисточна Анатолија (Ecevit, 2006).

Првиот конгрес за ЖС беше организиран во мај 1996 година од страна на КАСАУМ на Универзитетот на Анкара. Втората средба ја организираше Библиотека на женски дела во ноември истата година во Истанбул. Во наредните години беа организирани уште две средби, првата од страна на ИЦЖС на Универзитетот на Чукурова (Адана), а втората од ИЦЖС на Егејскиот универзитет (Измир). Всушност, првиот и наредните два конгреси, организирани од други универзитетски истражувачки центри имаа за цел да

Women's Memory (1992), *Bibliography of Women's Periodicals in Ottoman Language 1869- 1927* (1993), *Institutionalization of the Women's Movement and Patriotism* (1994), *Bibliography of Women's Periodics from Hanumlar Alemi to Roza 1928-1996* (1998).

As mentioned above, the early 1980s witnessed the arising of the “second wave of feminism” in Turkey, and this occurrence created institutional consequences not only in the Academia, but also in the civil sphere. Whereas until the late 1980s women's groups created flexible organizational styles particularly for raising consciousness, the early 1990s were the years of transformation into associations and foundations: in other words a process of institutionalization has started. We shall underline the geographical (and thus social) limitations of this institutionalization: just like the activists of the second wave feminist mobilization, those organizations too, have been metropolitan. Even today, 55% of all women's organizations in Turkey are located in Ankara, İzmir and İstanbul. However, it is worth quoting that 12% of the 45% of women's organizations which are not settled in Ankara, İstanbul or İzmir are functioning in South-East Anatolia (Ecevit, 2006).

The First WS Congress was organized in May 1996 KASAUM of Ankara University. The second meeting was organized in November the same year in İstanbul by the Library of Women's Work. In the following years two more meetings were organized respectively by the RCWS of Çukurova University (Adana) and by the RCWS of Ege University (İzmir). In fact, the first congress and following two congresses by other university research centers were intended to create a platform allowing a dialogue between both ‘inside’ and ‘outside’ of the

создадат платформа што ќе овозможи дијалог меѓу 'внатре' и 'надвор' на академските кругови. Искуството од овие три конгреси покажа дека, за да се надмине ваквата поделба на внатре и надвор, наместо да се „претпоставува одредена заедничка црта“, треба да се развијат различни средства за „воспоставување заедништво“, а самата поделба да биде посочена како проблем (Timisi, 2002-3). За жал, сите тие средби не успеаја да предизвикаат последици од типот на стабилна комуникациска мрежа или периодични конгреси. Од нив не остана ни заеднички извештај кој би ги опфаќал расправите, дефинирањето на проблемите и решенијата. Накусо, сè уште не постои формална академска комуникација во рамки на ЖС во Турција: моменталната ситуација се одржува како структура зависна од личните и неформални односи (Sancar, 2003).

Заклучок: сомнителна интердисциплинарност

Претензијата за интердисциплинарност како една од основните карактеристики на ЖРС, било како намера/програмска иницијатива или како сон/идеал, е изразена во сите примери разгледани погоре, иако во различни степени и контексти. На пример, РС во рамките на универзитетскиот систем на Република Чешка се организирани во факултети, а не во интердисциплинарни институти, додека, пак, за Турција главно важи обратното. Меѓутоа, овие примери посочуваат дека прашањето „каде во организацијата на универзитетот“ не смее да биде единствениот критериум при испитување на остварувањето и квалитетот на интердисциплинарноста. Плановите на РС во рамки на Карловиот универзитет за понуда на предмети кои на другите додипломски и последипломски програми би им овозможиле една родова перспекти-

academia. The experience of those three congresses showed that, in order to overcome this inside-outside division, instead of “assuming a given commonality,” various tools should be developed “to establish the commonality” and the division itself should be defined as a problem (Timisi, 2002-3). Unfortunately, all those meetings could not create consequences like a stable communication network or periodical congresses. Neither a collective report including the debates, the problem definitions and resolutions has been left behind from those meetings. In short, there is still not a formal academic communication within WS of Turkey: the actual situation maintains itself as a structure dependant on personal and informal relations (Sancar, 2003).

To Conclude: Interdisciplinarity in Question

The claim to interdisciplinarity as one of the constituent characteristics of WGS, either as an intention/a programmatic initiative or as a dream/an ideal, manifests itself in all the three cases reviewed above, though in differential degrees and contexts. For example, GS within the university system of the Czech Republic is organized under faculties instead of interdisciplinary institutes, whilst the reverse is prevalent in Turkey. However, the cases highlight that the question of “being organized where within the university” cannot be the only criterion for testing the realization and quality of interdisciplinarity. The plans of GS at Charles University on offering courses that would provide other bachelors' and MA programs a gender-sensitive perspective, or the organization of courses in a combination of almost all fields of studies at the Faculty of Social Studies in

ва, или организацијата на предмети во комбинација со речиси сите студиски области при Факултетот за општествени науки на Универзитетот во Брно, кој планира слични комбинации да им понуди и на другите факултети во блиска иднина, како и шесте предмети од областа на родовите по факултетите и едниот предмет во еден институт во Македонија – иако не постои засебна програма за РС ни на факултетите ни на институтите – посочуваат дека отсуството на одделна програма за ЖРС во една суштински интердисциплинарна институција (како институтите за општествени науки по универзитетите) не е показател и за отсуството на интердисциплинарни ЖРС во една или друга развојна фаза.

Од друга страна, пак, искуството во Турција, т.е. организацијата по катедри на институтите за општествени науки, предизвика одредени ограничувања/проблеми околу институционалните процеси: ваквата институционална организација директно влијае врз академскиот кадар, содржината на предметите, составот на студентите, своето постоење и одржување, како и стекнувањето идентитет на самиот универзитет. Областа формирана од страна на академици и студенти од различни дисциплини директно се соочува со институционална/административна слабост во споредба со областите како социологијата, антропологијата и психологијата – од кои секоја има дисциплинарна внатрешна доследност. Некои од проблемите може лесно да се именуваат како проблеми на академската самостојност: недостигот на долгорочен, постојан кадар и финансиски средства има, всушност, врска со ваквата кривка положба. Што се однесува до овие проблеми, Катедрата за ЖС на Универзитетот на Анкара неодамна подготви предлог за реструктурирање во облик на одделен Институт за родови студии, кој би го опфаќал и ИЦЖС – КАСАУМ.

Brno University, in addition, plans to offer similar combinations to other faculties in the near future, and finally six gender-related courses under Faculties and one course under an Institute of Macedonia – though a separate GS program exists neither under Faculties nor Institutes - highlight that the absence of a separate WGS program under an essentially interdisciplinary institution (like social sciences institutes of universities) is not an indicator of the absence of interdisciplinary WGS at that or this progression phase.

On the other hand, the experience in Turkey, i.e. organizing at social sciences institutes as a department, brought about certain limitations / problems concerning the institutional processes: This kind of institutional organization has affected directly the academic staff, the content of the courses, the composition of students, existing and maintaining itself, and gaining an identity at the university. The area which is formed by academicians and students from different disciplines comes face to face with an institutional/administrative debility when compared to areas like sociology, anthropology or psychology – each of which has a disciplinary inner-consistency. Some of these problems can easily be named as problems of academic autonomy: Lack of legal long-term, stable staff, and of financial resources are in fact related to this fragile position. Concerning those problems, WS Department of Ankara University has recently prepared a proposal on restructuring as a separate “Gender Studies Institute” which would also comprise the RCWS – KASAUM.

Меѓутоа, токму тука мора подлабоко да се разгледа прашањето/претензијата за интердисциплинарност, кое не е само организациски/институционален проблем. Вајнгарт (Weingart, 2000) збунето се осврнува на огромната литература за интердисциплинарноста воопшто, што, според него, претежно само ја прогласува за морално пожелна. Освен тоа, тој тврди дека академската специјализација е непрекинат процес, непречен од расправата за интердисциплинарност, а можеби дури и засилена од истата. По линија на ваквите тврдења, дали претензијата за интердисциплинарност на ЖРС е само „морална желба“ или, пак, навистина функционира? Ги создаваат ли ЖРС вистинските можности барем за премостување на академските оддели или само ги репродуцираат овие поделени специјалистички области? Дали Спербер (Sperber, 2004), кога го критикуваше ставот кој дозволува „дисциплинарната работа да си продолжи по старо, по ниската цена на некоја интердисциплинарна реторика“, беше престојо?

За искрено да го одговориме прашањето, мора да се земат предвид дел од тешкотиите и уште неколку прашања околу интердисциплинарноста. Прво, самиот термин – интердисциплинарност – означува соработка без да се загуби секој првичен/сопствен идентитет. А луѓето ги прашуваме за нивните дисциплини/области на проучување, зашто сметаме дека „размислуваат поинаку“. Оттука, практичната и позициска предност на „оригиналната“ дисциплина (како, „Јас сум од урбани студии, но спроведувам родово истражување/придонесувам во родовите студии“) создава сериозни дилеми за РС. Значи, дали сме како „риби што пливаат во езера од други дисциплини“ како што вели Којнер (Coynes, 1983), и дали тоа претставува препрека за трансформацијата? Или, со други зборови, дали сме „научни имигран-

However, just at that point one shall look more closely to the question of / or the claim to interdisciplinarity, which is not only an organizational / institutional problem. Weingart (2000) has taken a puzzled look at the enormous literature on interdisciplinarity in general, which according to him, mostly proclaims its moral desirability. Besides, he argues that academic specialization is an ongoing process, and it is unhampered by the discourse on interdisciplinarity, perhaps even reinforced by it. Coherently to these arguments, is WGS' claim to interdisciplinarity only a “moral desire” or does it really work? Does WGS create the real possibilities of at least bridging academic compartments or reproduce these divided specialization areas? When Sperber (2004) was criticizing an attitude allowing “disciplinary business to go on as usual at the cheap price of some interdisciplinary rhetoric,” was he too harsh?

In order to answer this question honestly, several of the difficulties and several more questions of interdisciplinarity have to be taken into account. First, the term itself –interdisciplinarity– signifies cooperation without losing each prioritized/own identity. And, we ask people their disciplines/areas of study, because we believe they “think differently.” Thus, the practical and positional priority of the “original” discipline (like, “I am from urban studies and do gender research / contribute to gender studies”) creates hard dilemmas for GS. So, are we like “fish who swim in lakes of different disciplines” as Coyner (1983) says, and is this an obstacle for transformation? Or, in other words, are we “scientific immigrants” as Mulkay (1975) argues? Are we historians, psychologists, sociologists, economists, interested in gender, or academicians/researchers who study in the

ти“ како што тврди Малкај (Mulkaу, 1975)? Дали сме историчари, психолози, социолози, економисти, со интерес за родот, или академици/истражувачи кои ја проучуваат областа РС, а особено стручни за историја, психологија, социологија, економија?

На еден конгрес (јануари 2003) организиран од страна на ИЦЖС – КАСАУМ од Универзитетот на Анкара, кој собра академици и студенти кои работат/студираат на катедрите за ЖС со цел да разговараат за проблемите од областа, како многу истакнат проблем на институционализираните ЖС беше посочена „под-интердисциплинарноста“ (недоволната интердисциплинарност). На пример, прашањето „што би се сменило доколку дисертациите подготвени во катедрите за ЖС биле проучувани во рамки на друга дисциплина/катедра?“ посочува дека ЖС – кои се дефинираат како интердисциплинарни – всушност се спроведуваат од страна/преку академици кои произлегуваат од одредени дисциплини и ги репродуцираат своите дисциплинарни гледни точки. Освен тоа, истите поделби на традиционалната дисциплинска структура во голема мера се повторуваат во содржините на програмите. На пример, имињата на четири од осумте предмети од ЖС на Универзитетот на Истанбул се (2006-07): „Жените во меѓународното и турското право, Жените и општествената политика, Жените и економијата, Родот и политиката.“²⁸ (Останатите се еден општ предмет, „Техники за научно истражување“ и два воведни предмета.) Меѓутоа, мора да признаеме дека интердисциплинарни ЖРС би биле нешто повеќе од едноставен збир на економија + психологија + социологија, итн. Како што посочува Санчар (Sancar, 2003):

„Пред што било друго, ваквата претензија [за интердисциплинарност] бара многу поголема заложба од обидот да се прикачат и вреднуваат знаењата создадени

area of GS and especially expert in history, psychology, sociology, economy?”

At a congress (January 2003) organized by KASAUM – RCWS of Ankara University which brought academicians and students who work/study at WS departments together in order to discuss the issues of the area, a very prominent problem of institutionalized WS was claimed to be “under-interdisciplinarity” (not enough interdisciplinary). For instance, the question “what would change if dissertations prepared in WS departments had been studied at an other discipline/department?” indicates that, in fact, WS – which defines itself as interdisciplinary - is practically carried out by/via academicians who come from certain disciplines and reproduce their own disciplinary perspectives. Moreover, the same divisions of the traditional disciplinary structure are repeated to a great degree in the content of the programs. For instance, the course titles of four out of eight courses of WS at İstanbul University are (2006-7): “Women at International and Turkish Law, Women and Social Policy, Women and Economy, Gender and Politics.”²⁸ (The others are a general “Scientific Research Techniques” course and two introduction courses). However, we shall admit that interdisciplinary WGS shall be something more than the simple sum of economy + psychology + sociology, etc. As Sancar (2003) points out:

“Before anything else, this claim [to interdisciplinarity] requires an endeavor surmounting the efforts for attaching and evaluating the knowledge produced in/under each dis-

во/под сите дисциплини заедно. Такво знаење од конкретна област се стекнува со помош на конкретна концептуална рамка и истражувачка методологија во секоја дисциплина. Така, постои опасност епистемолошки контрадикторни сознанија да се постават едно до друго, како да се од ист вид.“

Несомнено, академиците кои произлегуваат од определени традиционални дисциплини, а истражуваат/предаваат ЖРС, им обезбедија на тие дисциплини многу истакнати сфери на достигнување – потенцијално. Ваквиот потенцијал и кај двете страни е сè уште во голема мера неостварен. Од страна на традиционалната дисциплина, критиката продуцирана во областа на РС обично е запоставена. Значи, не само РС, туку интердисциплинарноста воопшто нема никакво влијание во академските конвенционални модели. А, од страна на РС, пак, академиците/професорите обично запираат на ниво на критика на традиционалните поими; обично немаат предлози како да ја вметнат перспективата во традиционално-то. Освен тоа, расправата во рамките на РС е слаба (на пример, зборуваме за родовото слепило на просторните теории, но не и за просторното слепило на родовите студии). Меѓутоа, интердисциплинарноста – дури и ако сè уште е само на ниво на намера или во процес на образување – воедно и збогатува. На гореспоменатиот конгрес, студентите посочија дека разноликиот состав/мешавина на академици и студенти од различни области ја има и предноста на „повеќезвучност и слободна мисла,“ кои се неопходните инфраструктурни својства на градењето научно знаење. Освен тоа, интердисциплинарноста ја нуди можноста за осветлување на темните агли на дисциплинарниот и парадигматски конзервативизам: успева да создаде атмосфера во која може да се поставуваат нови прашања – а кои не може да се поставуваат во секоја дисциплина одделно.

cipline together. Such specific area knowledge is obtained via specific conceptual framework and research methodology of each discipline. Thus, there exists a risk of putting epistemologically contradictory knowledge side by side as if they were of the same kind.”

Undoubtedly, academicians coming from a certain traditional discipline and researching / teaching in WGS provided those disciplines with highly prominent ascension spheres –potentially. This potential is yet unrealized to a great degree within two sides. At the side of the traditional discipline, the critique produced at the area of GS is generally neglected. So, let alone GS, but interdisciplinarity in general actually does not influence the academic mainstreams. And, at the side of GS, academicians/teachers generally stop at the level of the critic of traditional concepts; they generally do not have suggestions about how to integrate the perspective to the traditional. Moreover, the discussion within GS is weak (for instance we talk of gender-blindness of spatial theories but not the space-blindness of gender studies). However, interdisciplinarity - even if it is at the level of an intention or in a process of formation yet - is enriching too. At the same Congress mentioned above, students were underlining that the plural composition/variation of academicians and students from different areas is also an advantage of “polyphony and free thought” which are indispensable infrastructural qualities of scientific knowledge production. Besides, interdisciplinarity offers the possibility of highlighting the dark corners of disciplinary and paradigmatic conservatism: it succeeds to create an atmosphere in which new questions can be asked -which cannot be asked in each discipline separately.

На крај, мора да го протолкуваме прашањето во смисла „дали оспорувањето на родовите студии произлегува од нивниот интердисциплинарен карактер?“ Меѓународните студии или еколошките студии, на пример, се исто така интердисциплинарни области, а никој не ги оспорува. Значи, дали основниот проблем е во интердисциплинарноста или во ставањето на родовите асиметрии и патријархалните модели во центарот на случувањата? Во Македонија, се чини дека самата интердисциплинарност е голем фактор во постојаната колебливост околу ЖРС. Во македонскиот пример се покажа исклучително тешко да се институционализира кое било интердисциплинарно научно поле, од типот на културолошките студии, етнологските студии, итн., не само на ЖРС. Институциите во Македонија сè уште се конзервативни, водени од длабоко вкоренета позитивистичка идеологија. Интердисциплинарните области долго време се сметаа за ненаучни полиња. „Гаранцијата“ за научност подразбираше крута припадност на дисциплинарната област. Академските кругови дури од неодамна започнаа да се отвораат за овој тип научни полиња, но процесот оди многу бавно и со силна недоверба кон интердисциплинарните науки.

Јасно е дека, како и многу други проблеми и науки, и РС бараат еден холистички пристап. Меѓутоа, во Македонија проблемот првенствено се јавува во законодавството. Имено, во 2001 година, министерот за образование пропиша правила за изложување докази при академско-истражувачката работа (според член 60, параграф 2 од Законот за академска и истражувачка дејност, *Службен весник на РМ*, бр. 13/96). Овие правила вклучуваат и класификација на областите, полињата и дисциплините што се истражуваат. Ваквата класификација е во согласност со Националната класификација на професии

Finally, we have to interpret the question to read as “does the contest to gender studies derive from its interdisciplinary character?” International studies or environmental/ecological studies for instance, are other interdisciplinary areas; but they are not contested. So is the main problem about being interdisciplinary or putting gender asymmetries and patriarchy at the center? In Macedonia, interdisciplinarity itself seems to be a strong determiner of the persistent hesitation towards WGS. In the Macedonian case, it proved to be very hard to institutionalize any interdisciplinary scientific field such as cultural studies, ethnological studies etc, not only WGS. Institutions in Macedonia are still conservative, led by a positivistic ideology very strong in its roots. Interdisciplinary areas have been conceived as non-scientific fields for a long time. Rigid, belonging to the disciplinary area implied “warranty” for being scientific. Academia started to open for these kinds of scientific fields very recently, but the process is very slow and still with distrust towards interdisciplinary sciences.

It is clear that, many problems and sciences require holistic approaches, GS as well. However in Macedonia the problem appears firstly in legislation. Namely, in 2001 the Minister of Education legislated rules for conducting evidence of academic-research workers (according to the article 60, paragraph 2 from the Law on academic and research activity, *Official Gazette of RM* No. 13/96). These rules include the classification of scientific realms, areas and disciplines of research. This classification is in correlation with the National Classification of Occupations (*Official Gazette of RM*, No. 54/97) in which there is no place for professionals coming from

(Службен весник на РМ, бр. 54/97) во која нема место за стручњаци од интердисциплинарни академски сфери. Националниот одбор за акредитација ги зема предвид пријавите за организирање високообразовни проучувања само од научните области и дисциплини наведени во класификацијата. Споменатите интердисциплинарни области (РС, културолошки студии) не се вклучени во класификацијата, со што уште повеќе се усложнува вклучувањето на ЖРС како легитимна интердисциплинарна научна област во високото образование. Еден од можните начини за надминување на оваа препрека би било вметнување на интердисциплинарното поле во рамките на повеќе постојни дисциплинарни полиња, како на пример: магистерска програма за философија и РС или магистерска програма за социологија и РС.

Со трите примери што ги разгледавме во овој труд, мора да признаеме дека „поврзувањето“ на севкупното академско и научно знаење е многу слабо. Се чини дека Карловиот универзитет и Универзитетот во Брно успеаја до одреден степен да се справат со ваквиот проблем. Во оваа смисла, двојниот главен предмет на ФОН при Универзитетот Масарик може да се посочи како добар модел.

Од друга страна, пак, организирањето на ЖРС по факултетите во Република Чешка, а на институтите за општествени науки на четирите државни универзитети во Турција и на приватен институт во Македонија, е во служба на три различни организациски и институционални модели, секој со свои предности и недостатоци. На пример, РС во Македонија повеќе дејствуваат како самостојна структура, додека во

interdisciplinary academic areas. The National Board of Accreditation is taking into consideration the applications for organizing HE studies only from the scientific areas and disciplines named in this classification. Mentioned interdisciplinary areas (GS, cultural studies) are not included in this classification, therefore, this makes the establishing of WGS as a legitimate interdisciplinary academic field in HE even more complicated. One of the ways for overcoming this obstacle could be by placing the interdisciplinary field into several existing disciplinary fields, for example: MA Program for Philosophy and GS or MA program from Sociology and GS.

In the three cases examined here, we shall admit that “mainstreaming” to the overall academy and scientific knowledge is very weak. It seems as if Charles University and Brno University could have been able to cope with this problem to a certain degree. The Double major at FSS of Masaryk University seems as a good model in this sense.

On the other hand, organization of the WGS at Faculties in the Czech Republic, whilst in Social Sciences Institutes of four State Universities of Turkey, and at a private Institute in Macedonia serve three different organizational and institutional models, one of each having its particular advantages and disadvantages. For instance, in Macedonia the GS acts as a more independent structure, while in Turkey academicians in the area have to carry

Турција академиците од областа носат двоен товар и катедрите зависат од општите бирократски правила на високообразовниот систем. Од една друга гледна точка, системот во Турција го гарантираат државни финансиски средства – како и другите елементи на државните универзитети, додека РС во Македонија мора да бараат сопствени средства.

Во сите примери, ЖРС започнаа надвор од универзитетите, а потоа, се чини, иако институционализирани во рамки на универзитетот, секојпат како да се со едната нога надвор, во политиката, стратегиите и општеството. Ова е еден истакнат фактор кој ја прави јасна и непоходна интердисциплинарноста на ЖРС – поради проблемските дејности – во споредба со традиционалните дисциплини и многу други интердисциплинарни сфери.

Во Македонија, и во ЈИЕ воопшто, областа стекна особини на регионална мрежа, која делумно ја покрива и Турција, што е повторно во служба на подобро остварување на интердисциплинарни проучувања и активности.

И на крај, кумулацијата на знаења, образовните искуства достигнаа ниво неспоредливо со раните осумдесетти години во сите примери и во Југоисточна Европа воопшто, што од многу аспекти ветува добра иднина.

Превод од англиски јазик: Калина Јанева

a double-burden and the departments are dependent to the general bureaucratic rules of the HE system. From another perspective, the system in Turkey is guaranteed by public financial resources – as other components of public universities, whereas in Macedonia the GS has to create its own resources.

In all of the cases, WGS started outside the University and then, it is observed that albeit institutionalizing in the university, one foot has always been outside, in politics, policies and the society. This is one of the prominent factors rendering the WGS very vivid, necessarily interdisciplinarity – due to problem-centered activities - when compared to traditional disciplines and many of the other interdisciplinary areas.

In Macedonia, and more generally in SEE, the area gained a quality of a regional network, covering Turkey partially, which again serves to a better realization of interdisciplinary study and work.

And finally, the knowledge cumulation, teaching and learning experiences have come to a level which cannot be compared to the early 1980s in all the cases and in SEE in general, that is very promising for the future in many senses.

Белешки:

1. Сите скорешни обиди на женските организации да се вратат во зградата – во срцето на Прага – останаа неуспешни. Значи, во денешна Прага жените може да го посетуваат многу потесниот простор за Родови студии, односно библиотеката; меѓутоа, таа е најголемата ваква специјализирана библиотека во централна и источна Европа. ([http://www.ewec.net/course-locations.html](http://www.ewec.net/course/course-locations.html)). (13. 11. 2006)
2. Двете најистакнати жени од тоа време беа погубени: Франтишка Пламинкова ја погубија нацистите, а Милада Хоракова ја погубија комунистите откако ја преземаа земјата.
3. Повеќе информации за оваа организација ќе најдете кај Крушанов (Cr'nushanov, 1992)
4. Никогаш не се расправало за МТЖО и во македонската историографија не постојат записи за оваа организација. Една од претпоставките за ова непостоење е дека МТЖО се сметала за пробугарска организација (ако се земе предвид подолгата верзија на името) (Интервју со Сузана Милевска, 05.04.2007). Примарниот извор на информации за неа беше Љиљана Ѓузелова, ќерката на Донка Иванова.
5. <http://www.arhivsa.ba/vodic/7.htm>
6. Како еден од најнагласените аспекти, „жените во социјализмот се најдоа со често споменуваниот ‘двоен товар’ на работа со полно работно време, домашните обврски и грижата за децата. Имаа и право и обврска да бидат вработени, освен кога беа на породилно отсуство, а имаа обврска и да се грижат и за децата и за домаќинството“. (Kotlandová-Koenig, 1999) Би се запрашале по што се разликуваа од другите

Notes:

1. All recent activities by women's organizations aiming at getting back the building -situated at the heart of Prague- have remained without success. In today's Prague, women therefore can only visit the much smaller space of Gender Studies, that is the library; which is however the largest specialized one of its kind in Central and Eastern Europe. <http://www.ewec.net/course/course-locations.html> (13. 11. 2006)
2. Two most prominent women of the time were executed: Františka Plaminková who was executed by Nazis, and Milada Horaková who was executed by communists after they took over the country.
3. More information about this organization can be found in Cr'nushanov (1992)
4. MTZO has never been discussed and there exists no records about this organization in the Macedonian historiography. One of the presumptions for this non-existence might be that MTZO had been treated as a pro-Bulgarian organization (if one takes into consideration the longer version of the name of this organization) (Interview with Suzana Milevska, 05.04.2007). The primary source for the information about this reference was Liljana Gjuzelova, the daughter of Donka Ivanova.
5. <http://www.arhivsa.ba/vodic/7.htm>
6. As one of the most underlined aspects, “women under socialism ended up with the often-mentioned ‘double burden’ of full-time employment, household chores and childcare. They were given the right and the obligation to be employed, unless on maternity leave, while retaining the full-time responsibility of caring for their children and households.” (Kotlandová-Koenig, 1999) One might ask what the difference was from other (capitalist) countries.

- (капиталистичките) земји. Меѓутоа, жените во Чешка, на пример, не само што имаа право на тоа, туку мораа да работат, па не постоеше личен избор.
7. Интервју со Катерина Колозова, 12.04.2007
8. Дел од нив се: Arat Y., 1990; Arat Z., 1998; Berktaу, 2001; Çakır, 1991, 1993; Demirdirek, 1993; Durakbaşı, 2000; Yaraman, 1996; Zihnioglu, 2003.
9. За повеќе информации и подетална анализа видете во: Sirman, 1989; Tekeli, 1986; 1988; 1989.
10. Интервју Petr Pavlik, 24. 08. 2004.
11. Да споменеме само дел од нивните изданија: Ќулавкова, 1981; 1998; 1998; 2001; Шелева, 1996; 2000.
12. Интервју со Катерина Колозова, 18.09.2006
13. <http://www.identities.org.mk/eng/>
14. Правото на глас и да бидат избирани во Чехословачка, на пример, беше стекнато во 1920 а во Македонија дури во 1946 година.
15. Дел од остварените проекти, или оние што се во тек, преку истражувања и препораки до институциите, фирмите и медиумите во Република Чешка се: *Нај-превар за најдобра фирма за еднакви можности, Жените во политиката или дајте им глас на жените, Посариите жени и описите војво.* Повеќе детали може да најдете на <http://www.en.genderstudies.cz/activities/> (26.11.2006). Центарот го издаде и *Дојолнителниот извештај за еднаков прејман и еднакви можности за мажите и жените*, (Pavlik, 2004), заснован на неколку истражувања околу ситуацијата во клучни институции, медиумите и правото.
16. <http://www.en.genderstudies.cz/> (13.11.2006)
- However, for ex. women in CZ were obliged to work, not just having the equal right, so there existed no individual choices.
7. Interview with Katerina Kolozova, 12.4.2007
8. Several of them are: Arat Y., 1990; Arat Z., 1998; Berktaу, 2001; Çakır, 1991, 1993; Demirdirek, 1993; Durakbaşı, 2000; Yaraman, 1996; Zihnioglu, 2003.
9. For further information and analysis see: Sirman, 1989; Tekeli, 1986; 1988; 1989.
10. Interview with Petr Pavlik, 24. 08. 2004.
11. Just to mention some of their publications: Ќулавкова, 1981; 1998; 1998; 2001; Шелева, 1996; 2000.
12. Interview with Katerina Kolozova, 18.09.2006
13. <http://www.identities.org.mk/eng/>
14. Right to vote and to be elected, for example, in Czechoslovakia was achieved in 1920, while in Macedonia it was as late as 1946.
15. Some of the realized and ongoing projects via researches and recommendations to the institutions, companies and media in the Czech Republic are: *Best Company for Equal Opportunities Contest, Women in Politics or Give Women (the) Voice, Women Seniors and Society*. All details are available on <http://www.en.genderstudies.cz/activities/> (26.11.2006). The Center has also published *Shadow Report of Equal Treatment and Equal Opportunities for Women and Men*, (Pavlik, 2004), based on a number of researches concerning the situation in key institutions, media and law.
16. <http://www.en.genderstudies.cz/> (13.11.2006)

17. <http://www.fhs.cuni.cz/gender/> (13.11.2006)
18. <http://www.fhs.cuni.cz/gender/> (13.11.2006)
19. <http://fss.muni.cz/gs/> (13.11.2006)
20. <http://www.soc.cas.cz/departments/en/4/42/Gender-Sociology.html> (13.11.2006)
21. Одржана во Прага, 08.–11. јуни 2003 година. Видете: Linková & Alice Červinková, 2004.
22. Редовните работилници *Феминистичка педагогија*, наменети за стручњаци кои се занимаваат со образование започнаа во 2001 година и се одржуваа двапати годишно на разни универзитети во Република Чешка. Работилниците се концентрираат на содржините и облиците на родовото образование, како и на подигањето на родовата свест во образовниот процес.
23. Интервју со Петр Павлик, 24.08.2004
24. Видете <http://www.euba.org.mk/eng/sub.asp?kat=70>
25. Видете <http://www.gendersee.org.mk/conference/index.asp>. Еден од резултатите на оваа соработка е и: Колозова (ур.), 2000-2002.
26. Необјавено истражување, спроведено од страна на ИЦРС во 2004-2005.
27. Видете <http://www.sozm.org.mk/mak/rodovi%20studii.asp>
28. Ваквата структурација не само на имињата на предметите – а отгука и содржините на програмата – туку и на книгите, конференциите и симпозиумите укажува на уште еден застој: превласта на перспективата „жени-те и...“ уште не е надмината.
17. <http://www.fhs.cuni.cz/gender/> (13.11.2006)
18. <http://www.fhs.cuni.cz/gender/> (13.11.2006)
19. <http://fss.muni.cz/gs/> (13.11.2006)
20. <http://www.soc.cas.cz/departments/en/4/42/Gender-Sociology.html> (13.11.2006)
21. Held in Prague, 8-11 June 2003. See: Linková & Alice Červinková, 2004.
22. Regular workshops *Feminist Pedagogy*, started in 2001 and held twice a year in different universities in the Czech Republic, are designed for professionals involved in teaching. Workshops are focused in contents and forms of gender education as well as in raising the gender awareness in the process of education.
23. Interview with Petr Pavlik, 24.08.2004
24. See link: <http://www.euba.org.mk/eng/sub.asp?kat=70>
25. See link: <http://www.gendersee.org.mk/conference/index.asp>. One of the outcomes of this collaborative process has been: Колозова (ed.), 2000-2002.
26. Unpublished research, conducted by RCGS in 2004-2005.
27. See, <http://www.sozm.org.mk/mak/rodovi%20studii.asp>
28. This kind of structuration of not only the course titles -thus program contents- but also edited books, conferences and symposiums points out to one more plug: The domination of the, “women and ...” perspective is not overcome yet.

Библиографија:

- Адамова, Даниела. 2001. „Учество на родовите во демократските процеси во образованието и нивната социјална компетентост“. Во *Истражувања од областа на родовите студии* Том 2/3, уредена од Катерина Колозова. Скопје: Евро-Балкан Пресс.
- Abadan Unat, Nermin, ed. 1979. *Türk Toplumunda Kadın* (Жените во турското општество) Ankara: Ekin Yayınları & Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Arat, Yeşim. 1990. „The Project of Modernity and Women in Turkey.“ In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, edited by Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba. London: University of Washington Press, 95-112.
- Arat, Zehra F. ed. 1998. *Deconstructing Images of Turkish Women*. New York: St.Martin's Press.
- Becher, T. 1981. Towards a Definition of Disciplinary Cultures. *Studies in Higher Education* 6: 109-122.
- Becher, T. 1989. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. Milton Keynes: SRHE and the Open University Press.
- Berktaş, Fatmagül. 2001. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası* (Феминизмот од отоменскиот период до Републиката, *Политичката мисла во модерна Турција Том I*) İstanbul: İletişim
- Bird, E. 2001. Disciplining the Interdisciplinary: Radicalism and the Academic Curriculum. *British Journal of Sociology of Education* 22: 4.
- Bora, Aksu. 2006. „Feminism in Turkey: Boundaries and the Possibility of Infringement“ (tr. Ayten Alkan). In *Gender and Identity: Theories from and/or Southeastern Europe*, edited by Jelisaveta Blagojevic, Katerina Kolozova & Svetlana Slapshak. Belgrade: Belgrade Women's Studies and Gender Research Center, 267-81.
- Boxer, M. 2000. *Unruly Knowledge: Women's Studies and the Problem of Disciplinarity*. Indiana: Indiana University Press.

References:

- Адамова, Даниела. 2001. „Учество на родовите во демократските процеси во образованието и нивната социјална компетентост“ (Gendered Participation in the Educational Democratic Processes and their Social Competence). In *Истражувања од областа на родовите студии* Vol. 2/3, edited by Катерина Колозова. Скопје: Евро-Балкан Пресс.
- Abadan Unat, Nermin. ed. 1979. *Türk Toplumunda Kadın* (Women in Turkish Society) Ankara: Ekin Yayınları & Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Arat, Yeşim. 1990. „The Project of Modernity and Women in Turkey.“ In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, edited by Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba. London: University of Washington Press, 95-112.
- Arat, Zehra F. ed. 1998. *Deconstructing Images of Turkish Women*. New York: St.Martin's Press.
- Becher, T. 1981. Towards a Definition of Disciplinary Cultures. *Studies in Higher Education* 6: 109-122.
- Becher, T. 1989. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. Milton Keynes: SRHE and the Open University Press.
- Berktaş, Fatmagül. 2001. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası* (Feminism from the Ottoman Period to the Republic, *Political Thought in Modern Turkey, V.1*) İstanbul: İletişim
- Bird, E. 2001. Disciplining the Interdisciplinary: Radicalism and the Academic Curriculum. *British Journal of Sociology of Education* 22: 4.
- Bora, Aksu. 2006. „Feminism in Turkey: Boundaries and the Possibility of Infringement“ (tr. Ayten Alkan). In *Gender and Identity: Theories from and/or Southeastern Europe*, edited by Jelisaveta Blagojevic, Katerina Kolozova & Svetlana Slapshak. Belgrade: Belgrade Women's Studies and Gender Research Center, 267-81.
- Boxer, M. 2000. *Unruly Knowledge: Women's Studies and the Problem of Disciplinarity*. Indiana: Indiana University Press.

- Caruana, Viv & Dorothy Oakey. 2004. „Negotiating the Boundaries of ‘Discipline’: Interdisciplinarity, Multi-disciplinarity and Curriculum Design,” extract from *Education in a Changing Environment* (September 2004) *Conference Proceedings* (Uni. of Salford)
- Coyner, Sandra. 1983. „Women’s Studies as an Academic Discipline: Why and how do it?” In *Theories of Women’s Studies*, edited by Gloria Bowles & Renate Duelli Klein. London & New York: Routledge-Kegan Paul.
- Cr’nushanov, Kosta. 1992. Македонизмот и отпорот на Македонија кон него (Македонизмот и македонскиот отпор кон него). Sofia: St. Kl. Ohridski University Publishing House.
- Çakır, Serpil. 1991. Osmanlı Kadın Dernekleri (Отомански женски здруженија). *Toplum ve Bilim*. 53: 150-1
- _____. 1993. *Osmanlı Kadın Hareketi* (Движење на отоманските жени). İstanbul: Metis.
- Davaz Mardin, Aslı. 2002. *Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 90’larda Türkiye’de Feminizm* (Од невидливост кон видливост: Основање на библиотеката на женски дела и информациски центар, феминизмот во Турција во 90-тите), edited by Aksu Bora & Asena Günel. İstanbul: İletişim.
- Duhaček, Daša. 1998. „Eastern Europe.” In *A Companion to Feminist Philosophy*, edited by Alison M. Jaggar and Iris Marion Young. Blackwell Pub. (достапно и на <http://www.zenskestudie.edu.yu/wgsact/e-library/e-lib0009.html>)
- Demirdirek, Aynur. 1993. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi* (Приказна за потрагата на отоманската жена по правото да има свој живот). Ankara: İmge.
- Durakbaşa, Ayşe. 2000. *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (Халиде Едип: Турската модернизација и феминизмот). İstanbul: İletişim.
- Ecevit, Yıldız. 2006. „Türkiye’de Kadın Örgütlülüğü: Nereden Nereye? *Kırkörük Seminerleri*“ (Структура на женските организации во Турција: Од каде до каде? Speech given on 19 June 2006 for *Kırkörük Women’s Cooperative Seminars*) Ankara.
- Caruana, Viv & Dorothy Oakey. 2004. “Negotiating the Boundaries of ‘Discipline’: Interdisciplinarity, Multi-disciplinarity and Curriculum Design,” extract from *Education in a Changing Environment* (September 2004) *Conference Proceedings* (Uni. of Salford)
- Coyner, Sandra. 1983. “Women’s Studies as an Academic Discipline: Why and how do it?” In *Theories of Women’s Studies*, edited by Gloria Bowles & Renate Duelli Klein. London & New York: Routledge-Kegan Paul.
- Cr’nushanov, Kosta. 1992. *Makedonizm’t i s’protivata na Makedonija srestu nego* (Macedonianism and Macedonia’s Resistance against it). Sofia: St. Kl. Ohridski University Publishing House.
- Çakır, Serpil. 1991. Osmanlı Kadın Dernekleri (Ottoman Women’s Associations). *Toplum ve Bilim*. 53: 150-1.
- _____. 1993. *Osmanlı Kadın Hareketi* (Ottoman Women’s Movement). İstanbul: Metis.
- Davaz Mardin, Aslı. 2002. *Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 90’larda Türkiye’de Feminizm* (From Invisibility to Visibility: The Foundation for the Library of Women’s Work and Information Center, *Feminism in Turkey in 90s*), edited by Aksu Bora & Asena Günel. İstanbul: İletişim.
- Duhaček, Daša. 1998. “Eastern Europe.” In *A Companion to Feminist Philosophy*, edited by Alison M. Jaggar and Iris Marion Young. Blackwell Pub. (also available on <http://www.zenskestudie.edu.yu/wgsact/e-library/e-lib0009.html>)
- Demirdirek, Aynur. 1993. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi* (A Story on Ottoman Women’s Search for Right to Have a Life). Ankara: İmge.
- Durakbaşa, Ayşe. 2000. *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (Halide Edip: Turkish Modernization and Feminism). İstanbul: İletişim.
- Ecevit, Yıldız. 2006. “Türkiye’de Kadın Örgütlülüğü: Nereden Nereye? *Kırkörük Seminerleri*” [Women’s Organizational Structure in Turkey: Whence - Whither? Speech given on 19 June 2006 for *Kırkörük Women’s Cooperative Seminars*] Ankara.

- Hanáková, Petra. „The Viscitudes of Czech Feminism,“ *Feminist Theory Website: Feminism in Czech Republic*, Part 2. <http://www.cddc.vt.edu/feminism/cz2.html> (last seen on: 26.11.2006)
- Колозова, Катерина. ed. 2000-2002. *Истражувања од областа на родовите студии*. Том 1, 2 и 3. Скопје: Евро-Балкан Пресс.
- Kotlandová Koenig, Dagmar. 1999. Czech Women and Higher Education. *Central Europe Review*, Vol. 1, No 14 (September 1999) (доступно и на: <http://www.ce-review.org/99/14/koenig14art.html>).
- Lattuca, L. 2002. Learning Interdisciplinarity: Sociocultural Perspectives on Academic Work. *The Journal of Higher Education* 73(6): 711-739.
- _____. 2003. Creating Interdisciplinarity: Grounded Definitions from College and University Faculty. *History of Intellectual Culture*, 3: 1.
- Linková, Marcela & Alice Červinková. eds. 2004. *Thinking Borders; Gender Examinations of Rationality, Objectivity and the Knowing Subject*. Prague: Institute of Sociology at the Academy of Sciences.
- Linková, Marcela. 2006. “Co si neuděláš, to nemáš, aneb ženský aktivizmus, produkce znalosti a gender” (Ако нешто сакаш, мора да го сториш сама, или женскиот активизам, производството на знаење и родот). In *Mnoholasem*, edited by Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková. Prague: The Institute of Sociology of the Academy of Science of the Czech Republic.
- Mulkay, M.J. 1975. Three Models of Scientific Development. *Sociological Review*. Vol. 23: 509-26.
- Neudorfová, Marie. 1999. *České ženy v 19. století* [Чешките жени во 19-тиот век]. Prague: Janua.
- Pavlik, Petr. ed. 2004. *Shadow Report on Equal Treatment and Equal Opportunities for Women and Men*. Prague: Gender Studies Center.
- Pfinister, A. O. 1969. „The Influence of Departmental or Disciplinary Perspectives on Curriculum Formation.“ In *Interdisciplinary Courses and Team Teaching: New Arrangements in Learning*. Edited by J.R. Davis. 1995. Phoenix: Oryx Press.
- Hanáková, Petra. „The Viscitudes of Czech Feminism,“ *Feminist Theory Website: Feminism in Czech Republic*, Part 2. <http://www.cddc.vt.edu/feminism/cz2.html> (last seen on: 26.11.2006)
- Колозова, Катерина. ed. 2000-2002. *Истражувања од областа на родовите студии* (Research from the Area of Gender Studies). Vols. 1, 2 and 3. Скопје: Евро-Балкан Пресс.
- Kotlandová Koenig, Dagmar. 1999. Czech Women and Higher Education. *Central Europe Review*, Vol. 1, No 14 (September 1999) (also available on: <http://www.ce-review.org/99/14/koenig14art.html>).
- Lattuca, L. 2002. Learning Interdisciplinarity: Sociocultural Perspectives on Academic Work. *The Journal of Higher Education* 73(6): 711-739.
- _____. 2003. Creating Interdisciplinarity: Grounded Definitions from College and University Faculty. *History of Intellectual Culture*, 3: 1.
- Linková, Marcela & Alice Červinková. eds. 2004. *Thinking Borders; Gender Examinations of Rationality, Objectivity and the Knowing Subject*. Prague: Institute of Sociology at the Academy of Sciences.
- Linková, Marcela. 2006. “Co si neuděláš, to nemáš, aneb ženský aktivizmus, produkce znalosti a gender” (What You don't Get done Alone, You don't Get at All, or Women's Activism, Production of Knowledge and Gender). In *Mnoholasem*, edited by Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková. Prague: The Institute of Sociology of the Academy of Science of the Czech Republic.
- Mulkay, M.J. 1975. Three Models of Scientific Development. *Sociological Review*. Vol. 23: 509-26.
- Neudorfová, Marie. 1999. *České ženy v 19. století* (Czech women in 19th Century). Prague: Janua.
- Pavlik, Petr. ed. 2004. *Shadow Report on Equal Treatment and Equal Opportunities for Women and Men*. Prague: Gender Studies Center.
- Pfinister, A. O. 1969. “The Influence of Departmental or Disciplinary Perspectives on Curriculum Formation.” In *Interdisciplinary Courses and Team Teaching: New Arrangements in Learning*. Edited by J.R. Davis. 1995. Phoenix: Oryx Press

- Sancar, Serpil. 2003. Üniversite'de Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar. Toplum ve Bilim (Феминизмот во универзитетот? Контекст, агенда и можности), 97.
- Scott, R. L. 1979. „Personal and Institutional Problems Encountered in being Interdisciplinary.“ In *Interdisciplinarity and Higher Education* (ed. J. Kochelmans). Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Slapšak, Svetlana. 1996. Žene i rat u bivšoj Jugoslaviji. Republika No. 145-146.
- Šiklová, Jiřina. 1997. Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic. Social Research Vol. 64, No. 2.
- _____. „Why Western Feminism isn't Working in the Czech Republic,“ <http://www.cddc.vt.edu/feminism/cz4.html> (last seen: 26.11.2006)
- Sirman, Nükhet. 1989. Feminism in Turkey: A Short History. New Perspectives on Turkey. V.3: Autumn 1989.
- Sperber, Dan. 2004. „Why Rethink Interdisciplinarity?“ (text discussed in the virtual seminar *Rethinking Interdisciplinarity*), <http://www.interdisciplines.org/interdisciplinarity/papers/1..>
- Tekeli, Şirin. 1986. „Emergence of the New Feminist Movement in Turkey.“ In *The New Women's Movement* (ed. Drude Dahlerup). Beverly Hills: Sage Publications.
- _____. 1988. Introduction „Women in Turkey in 1980s“ to *Women in Modern Turkish Society* ed. Şirin Tekeli. London: Zed Books.
- _____. 1989. „Women in the Changing Political Associations of the 1980s.“ In *Turkish State, Turkish Society*, edited by A. Finkel & N. Sirman. London: Routledge.
- _____. 1991. „Kadınların Siyasetten Dışlanmışlıklarının 55 Yıllık Öyküsü.“ In *Kadınlar ve Siyasal Yaşam: Eşit Hak-Eşit Katılım* (The Story of the 55 years' Exclusion of Women from Politics, *Women and political life: Equal rights - equal participation*). İstanbul: Cem.
- Timisi, Nilüfer. 2002-3. Üniversitelerde Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın Ardından. Toplum ve Bilim (По конгресот „Женски студии на универзитетите“, Општество и наука). 95.
- Sancar, Serpil. 2003. Üniversite'de Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar. Toplum ve Bilim (Feminism in the University? Context, Agenda and Possibilities. Society and Science) 97.
- Scott, R. L. 1979. „Personal and Institutional Problems Encountered in being Interdisciplinary.“ In *Interdisciplinarity and Higher Education* (ed. J. Kochelmans). Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Slapšak, Svetlana. 1996. Žene i rat u bivšoj Jugoslaviji. Republika No. 145-146.
- Šiklová, Jiřina. 1997. Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic. Social Research Vol. 64, No. 2.
- _____. „Why Western Feminism isn't Working in the Czech Republic,“ <http://www.cddc.vt.edu/feminism/cz4.html> (last seen: 26.11.2006)
- Sirman, Nükhet. 1989. Feminism in Turkey: A Short History. New Perspectives on Turkey. V.3: Autumn 1989.
- Sperber, Dan. 2004. „Why Rethink Interdisciplinarity?“ (text discussed in the virtual seminar *Rethinking Interdisciplinarity*), <http://www.interdisciplines.org/interdisciplinarity/papers/1..>
- Tekeli, Şirin. 1986. „Emergence of the New Feminist Movement in Turkey.“ In *The New Women's Movement* (ed. Drude Dahlerup). Beverly Hills: Sage Publications.
- _____. 1988. Introduction „Women in Turkey in 1980s“ to *Women in Modern Turkish Society* ed. Şirin Tekeli. London: Zed Books.
- _____. 1989. „Women in the Changing Political Associations of the 1980s.“ In *Turkish State, Turkish Society*, edited by A. Finkel & N. Sirman. London: Routledge.
- _____. 1991. „Kadınların Siyasetten Dışlanmışlıklarının 55 Yıllık Öyküsü.“ In *Kadınlar ve Siyasal Yaşam: Eşit Hak-Eşit Katılım* (The Story of the 55 years' Exclusion of Women from Politics, *Women and political life: Equal rights - equal participation*). İstanbul: Cem.
- Timisi, Nilüfer. 2002-3. Üniversitelerde Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın Ardından. Toplum ve Bilim (After the “Women's Studies at Universities Congress.” Society and Science). 95.

- _____, & Meltem Ağduk Gevrek. 2002. „1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi.“ In *90'larda Türkiye'de Feminizm* (Феминистички движења во Турција од 1890-тите: Случајот на групите од Анкара), edited by ed. Aksu Bora & Asena Günal. İstanbul: İletişim.
- Весковиќ-Вангели, Вера. 1990. *Женаџа во народноослободителните борби во Македонија 1893-1945* (Women in the Liberation Wars of Macedonia 1893-1945). Скопје: Култура.
- Weingart, P. 2000. „Interdisciplinarity: The Paradoxical Discourse.“ In *Practising Interdisciplinarity*, edited by Weingart & N. Stehr. Toronto: University of Toronto Press.
- Yaraman, Ayşe. 1996. „La Femme Turque dans son Parcours Emancipatoire de L'Empire Ottomane à la République“ (Турската жена и нејзиниот пат на еманципација од Империјата до Републиката). In *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, 21, 23.
- Zihnioğlu, Yaprak. 2003. *Kadinsız İnkılap* [Революција без жени]. İstanbul: Metis.
<http://www.en.genderstudies.cz/>
 (последна посета: 26.11.2006)
<http://www.ewec.net/course/course-locations.shtml>
 (последна посета: 26.11.2006)
<http://www.arhivsa.ba/vodic/7.htm>
 (последна посета: 05.2007)
<http://www.identities.org.mk/eng/>
<http://www.euba.org.mk/eng/sub.asp?kat=70>
<http://www.gendersee.org.mk/conference/index.asp>
<http://www.sozm.org.mk/mak/rodovi%20studii.asp>
- Интервју со д-р Катерина Колозова (Директорка на ИЦРС, Институт „Евро-Балкан“, Скопје) 18.09.2006 и 12.04.2007
- Интервју со д-р Петр Павлик (Раководител на Одделот за РС на Карловиот Универзитет во Прага, 24.08.2004
- Интервју со д-р Сузана Милевска (Директорка на Одделот за визуелни и културни истражувања, Институт „Евро-Балкан“, Скопје) 05.04.2007.
- _____, & Meltem Ağduk Gevrek. 2002. „1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi.“ In *90'larda Türkiye'de Feminizm* (Feminist Movement in 1980s' Turkey: The Case of Ankara Groups, *Feminism in Turkey in 90s*), edited by ed. Aksu Bora & Asena Günal. İstanbul: İletişim.
- Весковиќ-Вангели, Вера. 1990. *Жената во народноослободителните борби во Македонија 1893-1945* (Women in the Liberation Wars of Macedonia 1893-1945). Скопје: Култура.
- Weingart, P. 2000. „Interdisciplinarity: The Paradoxical Discourse.“ In *Practising Interdisciplinarity*, edited by Weingart & N. Stehr. Toronto: University of Toronto Press.
- Yaraman, Ayşe. 1996. „La Femme Turque dans son Parcours Emancipatoire de L'Empire Ottomane à la République“ (Turkish Woman in Her Path of Emancipation from the Empire to the Republic). In *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, 21, 23.
- Zihnioğlu, Yaprak. 2003. *Kadinsız İnkılap* [Revolution without Women]. İstanbul: Metis.
<http://www.en.genderstudies.cz/>
 (последна посета: 26.11.2006)
<http://www.ewec.net/course/course-locations.shtml>
 (последна посета: 26.11.2006)
<http://www.arhivsa.ba/vodic/7.htm>
 (последна посета: 05.2007)
<http://www.identities.org.mk/eng/>
<http://www.euba.org.mk/eng/sub.asp?kat=70>
<http://www.gendersee.org.mk/conference/index.asp>
<http://www.sozm.org.mk/mak/rodovi%20studii.asp>
- Interview with Katerina Kolozova (PhD, the Director of RCGS, “Euro-Balkan” Institute in Skopje) 18.09.2006 and 12.04.2007
- Interview with Petr Pavlik (PhD, the Head of Department of GS FHCU Prague) 24.08.2004
- Interview with Suzana Milevska (PhD, Director of the Department for Visual and Cultural Research, “Euro-Balkan” Institute in Skopje) 05.04.2007.

Дамир
Арсенијевиќ,
Маја Богојевиќ,
Ајла Демирагиќ,
Јелена Петровиќ,
Сања Поткоњак

**Мапирање на клучните
концепти во родовите
студии и создавање на
картографија на нивните
балкански специфики**

**Вовед: Одејќи по жица
помеѓу зависноста и солидарноста**

Оваа статија претставува приказ во кој се забележани широк спектар специфики на родовите студии на Балканот, поточно во Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора и Словенија. Изборот на земјите кои се овде анализирани го направивме врз основа на нашата лична инволвираност во унапредувањето на родовите/женските студии во високообразовните истражувања и настава, врз основа на нашите искуства како визитинг професори, како и врз основа на блиската меѓусебна соработка, неформална и формална. Цврсто втемелена во нашата конкретна практика и заемна соработка, нашата цел е да информираме и расветлуваме, преиспитуваме и оценуваме, лоцираме и зацртуваме. Одбравме да раскажеме приказна за самите нас така што ќе се повикаме на оние сличности и разлики што ќе ја продолжат иновативната и продуктивна интеракција помеѓу теоријата и практиката, активизмот и академијата. Како млади научници посветени на воведувањето промени во академската култура на регионот заради негување критичкото истражување и настава, нашата цел е да започнеме понатамошна дискусија и да поттикнеме активна соработка со другите научници од регионот.

Damir
Arsenijević,
Maja Bogojević,
Ajla Demiragić,
Jelena Petrović,
Sanja Potkonjak

**Mapping the Key
Concepts in Gender
Studies and Creating
a Cartography of Their
Balkan Specificities**

**Introduction: Walking the tightrope
between contingency and solidarity**

This article offers a narrative, which maps out of a wide range of specificities of gender studies in the Balkans, more precisely in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro and Slovenia. The choice of the countries analysed here was guided by us based on our individual involvement in furthering gender/women's studies in higher education research and teaching as well as on our experiences of being travelling scholars and working closely with each other, both formally and informally. Firmly embedded in our concrete practices and mutual collaboration, our aim is to inform and tease out, question and assess, locate and chart. We have chosen to tell a story about ourselves in such a way so as to draw on those similarities and differences that will continue a novel and productive interaction between theory and practice, activism and the academia. As young scholars committed to introducing changes in the academic culture of the region in order to foster critical research and teaching, our aim is to initiate further discussion and foster active collaboration with other scholars from the region.

Сметаме дека продукцијата на знаење е потфат кој бара соработка. Токму затоа оваа статија е *документ* кој *зборува*, напишан како резултат на долгорочната соработка меѓу нас петорицата - преку меѓусебни посети, часови поминати во разговори на „скајп“, безбројни пораки и електронска пошта. Создаваме знаење за нас и нашите контексти преку компаративни размислувања, користејќи ја неопходната човечка блискост и достапната технологија. За време на нашето тригодишно заедничко работење на тоа како најдобро да се воведат и зајакнат родовите/женските студии во нашите високообразовни институции, како дел од регионалниот семинар HESP (Програма за поддршка на високото образование) организиран од Институтот „Евро-Балкан“ од Македонија, ние идентификувавме заеднички теми и проблеми, визии и можности. Врз основа на тоа, оваа статија прави јасна дистинкција помеѓу закоравените, доминантни академски приоди кои ја следат логиката на „монодрама“ и еден нов пристап, за кој сè уште немаме име, но кој го фаворизира критичкото наспроти догматското размислување, продуктивните конфронтации наспроти ставот „да си седиме мадро“. Токму во оваа смисла статијата оди по жица помеѓу зависноста и солидарноста: додека нам ни е јасно дека самите доминантни структури се зависни и претставуваат „не-сè“, имајќи постојана потреба да се репродуцираат врз основа на пронаоѓање на „натрапникот“ -симптоматското туѓо тело-ние исто така знаеме дека без нашата подготвеност заеднички да се вклучиме во преиспитувањето на начините на кои разговараме за она што го правиме и за она што не го знаеме, немаме никакви шанси да ги зграпчине средствата за продукција на знаење.

Затоа оваа статија има двојна улога: таа го идентификува родот како симптом на доминантните

We maintain that knowledge production is a collaborative endeavour. This is why the article is a *talking document*, written as a result of a long-term collaboration among five of us—mutual visits, hours of Skype calls, countless text messages and emails. We create knowledge about ourselves and our contexts through comparative reflection, using both much-needed human proximity and readily-available technology. During our three-years of working together on how best to introduce and strengthen gender/women studies in our higher education institutions, as part of the HESP Re-Set Gender Seminar carried out by Euro Balkan from Macedonia, we identified common themes and problems, visions and opportunities. Based on this, the article performs a clear division between ossified, mainstream academic approaches that follow a “one-person-show” logic and a new one, for which we still have no name, but is one that favours critical against dogmatic thinking, productive confrontations against “don’t let’s shake things up” attitude. It is in this sense that the article walks the tightrope between contingency and solidarity: whilst aware that the dominant structures themselves are contingent and “non-all,” constantly needing to reproduce themselves based on identifying “the intruder”-the symptomatic foreign body-we also know that without our readiness to engage jointly in rethinking the ways of talking about what we do and do not know, we stand no chance in seizing the means of knowledge production.

This article, therefore, follows a double-move: it identifies gender as the symptom of dominant ideologies in

идеологии во земјите коишто се анализирани овде, поставувајќи го како леќа низ која може да се фокусира мошне потребната трансформативна општествена критика, и го реализира и документира нашето повторно освојување на средствата за продукција на знаење, во вистинската традиција на Валтер Бенјамин (Walter Benjamin), воспоставувајќи врска помеѓу неуспешните битки од минатото и сегашната битка за општествена трансформација.

Случајот на Босна

Повоената општествено-политичка сцена во Босна и Херцеговина, помеѓу првите повоени избори одржани во 1996 и последните избори одржани во септември 2006 година, се карактеризира со обиди да се воспостави етнички баланс помеѓу трите конститутивни народи (Босанците, Хрватите и Србите). Не само што битката за таканаречените „витални етнички интереси“ предизвика етничка и економска парализа, туку предводена од етно-националистичките елити, таа повторно ги активираше патријархалните општествени вредности и традиционалната улога на жената во општеството. Така, како што тврди Јасна Бакшиќ Муфтиќ, „во јавниот дискурс, продолжува да се негува митот за жената како мајка, домаќинка ‘столб на семејството’ и сексуален предмет. Стереотипните улоги на жените се присутни во училишните учебници, во медиумите, при аплицирањето за работа и во други аспекти од јавниот живот. Честопати токму жените го имаат овој став, можеби поради тоа што не разбираат каде лежи проблемот и до колкав степен може да бидат погубни резултатите на ваквата дискриминација, којашто пред сè тие и не ја доживуваат како дискриминација“.¹

the countries analysed here, setting it as a lens through which a much-needed transformative social critique may be focused; and it performs and documents our recapturing of the means of knowledge production in the region, and in a true tradition of Walter Benjamin, making connection between past failed struggle and current struggle at social transformation.

The Case of Bosnia

The postwar socio-political scene in Bosnia and Herzegovina, between the first postwar elections held in 1996 and the last elections held in September 2006, is characterised by attempts to establish ethnic balance of three constitutive peoples (the Bosniaks, the Croats, and the Serbs). Not only has the struggle over so-called ‘vital ethnic interests’ caused political and economic paralysis, but led by ethno-nationalist elites, it has also reactivated patriarchal social values and traditional role of women in society. Thus, as Jasna Bakšić Muftić asserts, “in public discourse, a myth of the woman as mother, housewife, ‘the pillar of the family’ and sexual object continues to be fostered. Stereotyped roles of women are present in school textbooks, in the media, when applying for jobs and other aspects of public life. It is very often women who maintain such an attitude, perhaps due to lack of understanding of where the problem lies and to what extent the results of such discrimination may be detrimental, which, above all, they do not perceive as discrimination.”¹

Во овој контекст жените речиси комплетно се елиминирани од политичкиот живот,² додека некои битни прашања во врска со жените, особено оние што се однесуваат на родовата еднаквост, се третираат како поневажни во споредба со некои прекршувања на основните човекови права (како во случаите на повратниците и нивните права на имот). Меѓутоа, појавата на многу комплексни прашања, првенствено во врска со жените, доведе до основање на многубројни невладини организации, кои непосредно по војната беа единствените извори на критички реакции и иницијативи за унапредување, заштита и спроведување на женските права. Со оглед на тоа што Босна и Херцеговина е потписник на сите значајни договори за човекови права, постоеше постепен развој на свеста за тоа колку е неопходно да се усвојат и применуваат закони во врска со женските права, при што законот за родова еднаквост е особено важен. Беа оформени агенции за родова еднаквост: една агенција на државно ниво и две агенции на ниво на ентитет, со што се завршува владината инфраструктура насочена кон подобрување на позицијата на жените во Босна и Херцеговина.

Со постепеното подигнување на свеста за женските права и женските прашања, беше основана и понатаму се зајакна една мала академска заедница, составена од универзитетски професорки и теоретичарки, а во нивната работа тие вклучуваа прашања со кои се занимаваат родовите студии.

При наведувањето на иницијативите за воведување на родови/женски студии во Босна и Херцеговина, прво треба да се спомене проектот започнат од невладината организација *Жене Женама* за женските студии „Жарана Папиќ“ во 1998 година.³ Иако овој проект, замислен како двосеместрален курс чија цел

In this context, women have been almost completely eliminated from political life,² while significant issues regarding women, particularly those relating to gender equality, have been treated as inferior compared to certain violations of basic human rights (as in cases of returnees and their rights to property). However, the emergence of many complex issues, primarily related to women, has led to the establishment of a number of women's NGOs, which were in the immediate aftermath of war the only sources of critical reactions and initiatives for the promotion, protection and implementation of women's rights. Given that Bosnia and Herzegovina is a signatory to all significant human rights covenants, there has been a gradual development of the awareness of how necessary it is to adopt and implement laws regarding women's rights, with the Law on Gender Equality being of particular importance. One state-level and two entity-level agencies for gender equality have been formed, which completes the government infrastructure aimed at the improvement of the position of women in Bosnia and Herzegovina.

With the gradual increase in awareness of the rights of women and women's issues, a small academic community, comprised of female university professors and theorists, has been built and further strengthened and in their work they have incorporated issues dealt with through gender studies.

In mapping the initiatives for the introduction of gender/women's studies in Bosnia and Herzegovina, the first to mention is the project, started by the NGO *Žene Ženama*, of women's studies “Žarana Papić” in 1998.³ Although this project, envisaged as a two-semester course with the aim of familiarizing the participants with the

беше да се запознаат учесниците со главните области на женските студии, официјално не припаѓаше на академијата, сепак беше изведен од страна на оние професори од сараевскиот универзитет кои ги основаа првите родови студии на магистерско ниво во септември 2006 година. Вториот значаен проект во рамките на оваа невладина организација за зајакнување и унапредување на изучувањето на феминизмот и родот беше основањето на првото списание за феминизам во Босна и Херцеговина, наречено *Patchwork*, коешто престана да се издава поради недостигот и од минимални финансиски средства.

Уште една важна иницијатива беше формирањето на Центарот за родови истражувања⁴ во рамките на институцијата *Форум Босна*, во која, освен организирањето на редовни предавања од некои од најзначајните теоретичари од регионот, беше организирана и првата Балканска родова конференција, одржана во Сараево од 1 до 3 ноември 2004 година, и беше објавено првиот феминистички том есеи, насловени *Предизвициите на феминизмот*.

Сигурно, камен-темелникот на родовите студии во Босна и Херцеговина е магистерската програма за родови студии, започната во соработка помеѓу агенцијата за Родова еднаквост и меѓународните донатори, со меѓународна академска соработка и 30 студенти. Останува да се види во која насока ќе се развива оваа магистерска програма, но има индикатори дека треба да се вложи повеќе труд во развивањето и работењето на теориските аспекти. Во врска со ова, соработката со млади академски кадри од регионот ќе биде од суштинско значење за долгорочната одржливост на програмата.

main areas of women's studies, did not officially belong to the academia, it was carried out by those professors of the Sarajevo University who were to establish the first MA Gender Studies in September 2006. The second significant project within this NGO of strengthening and promoting studying feminism and gender was the setting up of the first BiH journal for feminism *Patchwork*, whose publication has come to an end due to lack of securing even meagre funding.

Another important initiative was the forming of the Centre for Gender Research⁴ within the institution *Forum Bosna*, within which, in addition to arranging regular lectures with some of the most significant theorists from the region, was organised the first Balkan gender conference held in Sarajevo, 1-3 November 2004, and was published the first BiH feminist edited volume of essays entitled *Izazovi feminizma* (Challenges of Feminism).

For sure, the milestone for gender studies in Bosnia and Herzegovina is the MA Gender Studies programme, set up in the collaboration between the Gender Equality agency and international donors, with international academic cooperation working with 30 students. It remains to be seen which route this MA programme takes, but there are indicators that it needs to invest more efforts into developing and working on theoretical aspects. In relation to this, the collaboration of young academics from the region will be crucial for a long-term sustainability of the programme.

Случајот на Хрватска -Отворено изразен феминизам

Доаѓајќи до точката каде „практикувањето на феминизмот“ во академијата покажува, по мое мислење, зрела научна култура и ниво на отвореност, надвор од ригидните дисциплинарни рамки, свесна сум дека проектот на академски феминизам е изветвен според мислењето на некои, а тоа се оние кои ги изгубиле своите илузии.⁵ Моето лично искуство е малку поинакво: приказната на разочарување, но и на тврдоглавост би можела да биде дефиницијата за менталниот склоп на многу хрватски феминисти во изминатата деценија. Во историскиот преглед на феминистичкото движење, академските достигнувања и активизмот во последните шеснаесет години во Хрватска, мора да се земе предвид поширокиот контекст од општествени промени, политички и културни немири, сверствата од војната и бавното напредување кон период на повторно мирно обмислување и обнова на општеството воопшто, вклучувајќи ги академските заедници, и особено „народот“. Крајот на транзицијата, почетокот на неолибералните економии, културната ре-традиционализација и процесот на проширување на Европа, наметнаа и/или претставуваа предизвик за академијата и статусот на жените.⁶ Повеќе од кога било, политички е да се каже дека Хрватската академија е место кое не ги одразува женските/родовите прашања на никаков начин, освен преку скромни индивидуални обиди. Прво треба да се одбележи дека женските студии и родовите студии до сега не беа интегрирани во академијата. Меѓутоа, ова не значи дека женските/родовите студии, истражувањата на родот, или образованието не биле предмет на јавни расправи и на практиката во изминатите шеснаесет години (погледнете ги, на пример, активностите на Центарот за женски студии

The Case of Croatia - Voicing Feminism

Coming to the point from where “professing feminism” in the academia shows, in my opinion, a mature scientific culture and a level of openness, beyond rigid disciplinary frameworks, I am well aware that the project of academic feminism is worn out in some opinion of the others, those disillusioned ones.⁵ My personal experience is somewhat different: a story of disappointment as well as stubbornness could be a definition of the state of mind of many Croatian feminists in the last decade. While reviewing the history of the feminist movement, academic achievements, and activism in the last sixteen years in Croatia, one has to take into account the broader context of social changes, political and cultural perturbations, war-atrocities, and slow progress towards a period of a peaceful rethinking and rebuilding of society in general, including academic societies and its “folk,” in particular. The end of transition, the beginning of neoliberal economies, cultural re-traditionalization and European enlargement process, have all imposed and/or proposed a challenge to the academia and the status of women.⁶ More than ever, it is political to state that Croatian academia is a place which does not mirror women’s/gender issues in any respect, apart from modest individual endeavours. The first point to be noted is that women studies, and gender studies, have not been integrated into the academia, by now. However, this does not imply that women/gender studies, gender based research, or education have not been an issue of public debate and practice in the last sixteen years (see for example the Centre for women studies activities among others).⁷ Civil society and women’s NGO’s were the first to voice politics of criticism and transnational feminist claims in relation to the mainstream politics. Normative prerequisites for gender mainstreaming have been met as late as 2003,

меѓу другото).⁷ Граѓанското општество и женските невладини организации беа првите кои отворено ги изразија политиката на критика и транснационалните феминистички барања во врска со доминантната политика. Нормативните барања за интеграција на начелата за родова рамноправност беа исполнети дури во 2003 година, кога легислативата за полова еднаквост беше усвоена во парламентот и хармонизирана со онаа на земјите од Европската Унија.

Невладиниите организации и активизмот

Поради заемната поврзаност на многубројни причини, војната и сè поголемата општествена несигурност, женскиот активизам беше во процут, а во првата половина на 90-тите години се појавија многубројни женски невладини организации во Хрватска, коишто беа главно финансирани од меѓународни грантови и донации. Дури во 1996 година беше воспоставена првата програма за женски студии. Се покажа дека е полесно да се бараат промените надвор од академијата и владините институции. Голем број рани феминисти се соочија со потребата да им помогнат на жените и да се справат со директните последици од војната во Хрватска. Во активноста на женските невладини организации главно беа застапени помагањето, обезбедувањето засолниште, подигнувањето на свеста, обезбедувањето терапија за жените кои имаа потреба од тоа. Гордана,⁸ лидерка на една женска невладина организација во Загреб, со која зборував, кога ја прашав како тие ги организираа своите активности и што беше најважно за време на војната, се потсети на некои од типичните активности карактеристични за тоа време, велејќи:

им помагавме на босанските бегалки, обезбедувајќи им психолошко советување; исто така, ние бевме вклучени

when legislation on sex equality was passed in the Parliament and harmonised with that of the EU countries.

NGOs and activism

Due to the interdependence of a wide number of reasons, war and growing social insecurity, women's activism was flourishing and a number of women's NGOs appeared in Croatia in the first half of the 90s, funded mostly by international grants and donations. As late as 1996, first women's studies programme was established. It proved to be easier to look for changes outside the academia and governmental buildings. A good deal of early feminists witnessed the need to help women and to deal with the immediate consequences of war in Croatia. The activity of women's NGOs was dominated by helping, shelter providing, conscious raising, bringing therapy to needed women. Gordana,⁸ one of women's NGO leaders in Zagreb whom I spoke to, when I asked how they organised their activities and what was important during the war, she recalls somewhat typical activities representative of the time, stating:

we would help Bosnian women refugees, providing psychological consulting, and humanitarian work, we were also in-

чени и во хуманитарна работа (...) Бидејќи владата им помагаше само на хрватските бегалци, ние им помагавме на муслиманките во камповите. Го добивме списокот на бегалски кампови, во 1995 година, и веднаш отидовме таму. Исто така, им помагавме да ги пронајдат своите роднини кога тие ќе дојдеа во Загреб. (...) Вака започнавме, со психолошка помош и групи за само-помош, собирање на жени и разговарање (во камповите). (...) Потоа започнавме со одржување на практични предавања за жени кои живеат во регионите каде воените активности престанаа. Беше тешко истовремено да се работи со жени од две националности. (...) Планиравме да одржиме неутрални предавања за здравјето, да обезбедиме некаква медицинска помош, да ги доближиме двете групи жени една до друга. (...) Дури и ги однесовме заедно во кафетерија. Тоа беше интересно.

Логиката на активностите на невладините организации изнајде начин да им обезбеди директна помош и еманципативна сила на многу жени кои имаа потреба од тоа. Активностите беа осмислени земајќи ја предвид „војната“ и прераснаа од активности за исцелување на раните во мирно помирување. За време на тој период, жените кои организираа јавни дебати беа жени-научници кои се приклучиле на граѓанската сцена и невладините организации, не гледајќи друг начин како да се изразат (Barilar, 2001). Некои од невладините организации започнаа јавни кампањи за еднаквоста на жените кои се одвиваа во текот на десет години, но и за политички одлуки и законодавство со кои ќе се донесат и спроведат закони и политика за интеграција на начелата за родова рамноправност. Активизмот што беше практикуван беше „секојдневен“ активизам фокусиран на унапредувањето на женските права. Без исклучок, невладините организации се обидуваа да го олеснат животот на жените и да ги направат женските права

involved in. (...) Since the government has been helping only Croatian refugees we were helping Moslem women in the camps. We got the list of refugee camps, in 1995, and went there immediately. Also, we helped them look for their relatives when they came to Zagreb. (...) That is how we started, with psychological help and self help groups, women gathering and talking (in the camps). (...) Later on we start giving lectures, practical once, for women who lived in the region where war activities ended. It was hard to work with women of two nationalities at the same time. (...) We planned to deliver neutral lectures on health, provide some medical help, to bring the two groups of women together. (...) We ever brought them to the coffee shop, together. That was interesting.

The logic of NGO activities has found its way in providing immediate help and emancipatory strength to many women who have been in need. The activities were governed by “war” and turned from healing-wounds-activities to peaceful reconciliation. During that period women, who launched public debates, were female scholars who joined the civil scene and non governmental organizations finding no other way to express themselves (Barilar, 2001). Some of the NGOs started public campaigns on women equality proceeding for ten years political decisions and legislation, which would pass and implement gender mainstreaming laws and politics. The activism that was practiced was “every day” activism focused on promotion of women’s rights. With no exception, NGOs attempted to make women’s lives easier and women’s rights a publicly recognised objective. Sanja from B.a.b.e. is another activist whose role in promoting debate on violence against women is of great importance. While she was sharing her experience and making public her work with women who suffered domestic violence

јавно признаена цел. Сања од Б.а.б.е. е уште една активистка чија улога во промовирањето на дебатата за насилство кон жените е од големо значење. Додека таа го споделуваше своето искуство и ѝ даваше јавност на својата работа со жени-жртви на семејно насилство по војната, таа стана препознатлива јавна личност, позната по својата борба за еднаквост. Во нејзиниот неодамнешен труд, бидејќи таа е една од најревносните феминистки во државата, таа се гледа себеси како мета на антифеминистички реакции, но исто така, таа се соочи и со многу феминисти кои не ја прифаќаа нејзината работа и нејзината голема јавна присутност која стана премногу видлива. Иако дејноста на Сања беше секогаш проследена во медиумите, за што беше оквалификувана како „феминист од шоубизнисот“, таа остана цврсто на своите феминистички барања и многу повеќе од тоа. Б.а.б.е. прерасна во широко признаена женска невладина организација за правно советување, но Сања не беше задоволна со доминантниот дискурс на жртва, секогаш барајќи „поодговорно граѓанство“ кога станува збор за нејзиното просудување на жените и нивната улога во општеството. Од друга страна, негативниот став кон феминизмот е широко распространет, тврдеше Сања. Можеби причината за ова лежи во ригидноста на општествено-културната средина предизвикана од војната и институционалната инерција во имплементирањето и извршувањето на женските права. Она што е неоспорно евидентно е дека антагонизмот кој преовладува спрема феминизмот се базира на фактот што воопшто не се признава легитимноста на политиката на интереси на малцинските групи. Иако работеа во заедницата и во општествената обнова, работата на феминистите беше оспорувана. Според весниците, „Амазонките [во Хрватска] се поразени“ и тие не се толку радикални како во 70-тите и во 80-тите,⁹ феминизмот се претвори во „седокос“ женски клуб без визија за иднината.

after the war, she became a recognisable public figure, known for fighting for equality. In her recent work, as she is one of the most vocal feminists in the country, she finds herself an object of antifeminist backlash but also she meets repudiation of many feminist as for her work, which became to visible, as well as for extensive public appearance. While Sanja's work was always covered by the media for what she was labelled as "showbusiness feminist," she stayed very sharp on her feminist claims and more. B.a.b.e. became a widely recognisable legal counselling women's NGO, but Sanja was not satisfied with prevailing victim discourse, always looking for more "responsible citizenship" when it comes to her judging women and their role in society. On the other hand, the negative attitude toward feminism is widespread, Sanja stated. It might be that the reason for this lays in rigidity of socio-cultural environment caused by the war, and institutional inertia in implementing and executing women's rights. What is undoubtedly evident is that the prevailing public antagonism towards feminism is based on not recognising at all legitimacy of minority-group interest-politics. Though, working in the community, and in social rebuilding feminists were refuted for their work. According to newspapers, "Amazon women [in Croatia] are defeated" and they are not as radical as in the 70s and the 80s,⁹ feminism turned into "gray haired" women's club with no directions for the future.

Некои од активистите повеќе не чувствуваат дека би можеле да придонесат за значајни резултати во работата во заедницата. Тие слегаа од „барикадите“, како што Теа, една од активистките, горко констатираше за себеси. Невладините организации престанаа да функционираат како лек за владината небрежност, или како начин за „мрежно сервисирање“ и го свртеа фокусот од обезбедувањето на психолошка помош и утеха, кон извршувањето влијание врз креаторите на политиката преку активности на притисок, кои имаа за цел општествени промени.

Кон женско образование

Во втората фаза од нивното постоење, некаде кон крајот на 90-тите години, феминистичките групи инсистираа на прашањата за образованието. Упатувајќи ги своите барања на администрацијата, креаторите на политиката и универзитетите, женските групи започнаа да работат во мирна средина.

Рефлексивната книга раскази, објавена од активистки кои се собираа околу Центарот за женски студии во Загреб, го свртува вниманието кон овој период. Група активистки се присеќаваат на тоа како и зошто тие се придружиле на сцената на граѓанското општество и со години активно влијаеле на промените во општеството. Со своето значајно име *Активизам: Како да се ојисмени теоријата*,¹⁰ оваа книга беше објавена во *самиздај*, или алтернативен печат, како и многу други феминистички книги во Хрватска, и таа го опиша не само процесот иманентен на секоја транзициона и пост-тоталитарна земја која се соочила со раѓањето на граѓанското општество, туку и повторно го сврте вниманието кон непостоењето врска помеѓу двата одвоени света на активизмот и академијата.

Some of the activists feel no more that they could provide meaningful outcome in community based work. They got off the “barricades” as Tea, one of the activist, bitterly stated, for herself. NGOs stopped functioning as a remedy for the governmental negligence, or “repair networks” and turned its focus from providing psychological help, and comforting, to influence policy makers by pressure activities, aiming towards societal change in general.

Toward the women's education

In the second stage of their existence, sometimes at the end of the 90s, feminist groups reinforced issues of education. Furthering their claims to administration, policy makers and universities, women's groups started working in a peace environment.

A reflexive book of narratives published by women activists gathered around the Centre for women studies in Zagreb brings attention to this period. A group of female activists recollected memories on how and why they joined the civil society scene and for years actively influenced changes in the society. Significantly named *Activism, how to make theory literate*¹⁰ this book was published in *samizdat*, or alternative press as many other feminist books in Croatia, and described not only the process immanent to any transitional and post totalitarian country which was facing a birth of civil society, but also brought attention back to the missing link between two separated worlds of activism and the academia.

Токму во овој контекст мора да се посматраат родовите/женските студии во Хрватска, но исто така, треба да се признае дека скицава има свој карактеристичен облик. Феминистичкото образование во Хрватска прво се роди од активизмот и потоа започна да зачекорува кон академските амфитеатри.

Бидејќи на времето немаше слободоумни наставни планови, ниту соодветна наставна практика во академијата, да се биде мировен активист, храбар граѓанин чија граѓанска должност е унапредувањето на човековите права,¹¹ беше разумен избор за многумина вклучени во активизмот, се присеќава една активистка.

Истовремено ангажирани и со активизмот и на академијата, научниците/активистите или академските феминисти го свртеа вниманието кон професионалната дискриминација, половата статистика на универзитетите, и конечно, кон институционализацијата на женските студии.¹²

Навидум демократизираните универзитетски структури страдаа од комплексот на академска изолација, предочувајќи им на сите дека женските студии „многу им должат на состојбите и културите во нивните матични институции“¹³ и матични општества.

Во хрватскиот национален контекст, женските студии во голема мера зависеа не само од општественото движење, туку и од нераскинливите лични врски на еминентни феминистички активисти и академијата. Бидејќи спецификите ги натераа во еден момент да го одберат активизмот како активност на граѓанското општество и како начин да се промовираат идеи кои не можеше да се прифатат во академи-

Along those very lines one has to think of gender/women studies in Croatia, as well as to acknowledge that the blueprint has its characteristic shape. Feminist education in Croatia was born out of activism first and then started to take its steps towards the academic lecture theatres.

Being a peace activist, a courageous citizen whose civil duty was to promote human rights,¹¹ as there were no libratory curricula or adequate pedagogy in the academia of the time, was a rational choice to many engaged in activism, recalls one woman activist.

Being simultaneously engaged in activism and the academia, scholars/activist or academic feminists, brought attention to occupational discrimination, gender statistics at the universities, and finally institutionalisation of women's studies.¹²

The seemingly democratised university structures suffered from an ivory-tower complex, making everyone aware that women's studies “owe much to conditions and cultures at their host institutions”¹³ and their host societies.

In the Croatian national context, women studies have largely been dependent not only on social movement, but also on indistinguishable personal relations of prominent feminist activist and the academia. For specificities made them to choose at some point activism as a civil society activity and a path to promote ideas which could not be undertaken in the academia, Croatian feminist have established double loyalties to both academia and

јата, хрватските феминисти негуваа двојна лојалност и кон академијата и кон активизмот. Може да се каже дека некое време хрватските феминисти беа двојно оптоварени поради нивниот ангажман во практична активистичка работа и на проекти кои би претставувале комплетно академска и научно-истражувачка и образовна активност, да не беа спроведени во доменот на граѓанското општество и да можеа да се добијат на универзитетите. Работејќи во две смени, една на нивните академски работни места и друга во граѓанскиот сектор, некои од нив станаа амбивалентно лојални. Бојното поле за признавање на феминистичките барања се префрли во академската средина, каде се чекаше да се избори признавањето, а постоеше и бојното поле на граѓанската сцена, на која веќе многу се имаше постигнато.

Пример на група жени посветени на образованието се жените кои се собираа околу Центарот за женски студии во Загреб, кои се примери за научници, но и за професионални активистки. Тие започнаа образовна програма за женски студии уште во 1995 година, која сè уште не е акредитирана. Центарот за женски студии е замислен да претставува „единствена интердисциплинарна програма за жените... која ја поддржува меѓусебната поврзаност на теоријата, активизмот и уметноста со цел да се стекне ново знаење... како и да се поттикне критичкото размислување и истражување на жените.“¹⁴ Женските студии, според оваа стратегија, би го унапредиле образованието за одговорно граѓанство, и како образование кое спроведува промени. Предлогот беше заснован на Светската декларација за високо образование за 21 век; Визија и Акција од 1998 година, која укажува на неопходноста од подобрување на статусот на жените во високото образование за да се обезбеди еднаквост и недискриминаторен систем. Надвор од академи-

activism. One can say that Croatian feminists were for some time doubly burdened by being engaged in practical activist work and projects of what would otherwise be full academic and scholarly research and education activity were it not for the fact that the activities were conducted in the civil society domain and could not be obtained within universities. While working two shifts, one at their academic posts, and the other in civil sector, some of them become ambivalently loyal. The battlefield for the recognition of feminist claims was dispersed in the academic setting, where the recognition has been waiting to be fought for, and there was civil scene battlefield where much has been done.

An exemplary group of women dedicated to education are women gathered around the Centre for Women's Studies in Zagreb who are by and large examples of scholars and professional activist as well. They started an educational program in women's studies as early as 1995, which has not yet been accredited. The Centre for women's studies is meant to be a “unique interdisciplinary program on women...which supports interconnectedness of theory, activism, and art in order to reach new knowledge...as well as encourage critical thinking and research on women.”¹⁴ Women studies, as seen by this strategy, would promote the education for responsible citizenship as well as education, which implements changes. The proposal was grounded on the World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century; Vision and Action from 1998, which is pointing to the necessity of improvement of the status of women in higher education in order to ensure equality and non-discriminatory system. Both out of the academia, in non institutional setting and while trying to reach the academia, women's

јата, во неинституционално опкружување и при обидите да се допре до академијата, женските студии подразбираа промени во старите наставни планови за кои најмногу беа оспорувани.

Во 2003 година Центарот за женски студии го започна процесот на институционализација на женските студии на Универзитетот во Загреб како автономна програма која беше одбиена бидејќи ја оспоруваше постоечката поделба на дисциплинарни полиња со својата интердисциплинарност, соработка помеѓу катедрите и хибридноста на проектот, како и со страстниот и критички научен модел. Бидејќи проектот не успеа во административната процедура, требаше да се дозволат интегративни женски курсеви на одредени катедри, како начин за одбирање на помалото зло. Едни од првите беа социологија на родот и социологија на семејството, изведени во 2003 година на Катедрата за социологија, при Философскиот факултет на Универзитетот во Загреб.

Во меѓувреме, или поточно, пред неколку недели, сосема случајно, група жени научници и соработници на Центарот за женски студии, но и членови на факултетот беа присутни на состанок на раководното универзитетско тело на Факултетот за хуманистички и општествени науки во Загреб (поранешен Философски факултет). Состанокот требаше да му претходи на годишното собрание на Универзитетскиот сенат и Националниот научен совет кој требаше да го промени постоечкиот закон за поделбата на научните области. Како набљудувачи, без право на глас, како што беше во мојот случај, овие неколку жени прераснаа во борци на фронтот за родови и женски студии, бидејќи им беше понудено да го поднесат своето барање за промена на законот. Им беа дадени 30 минути да состават барање и да ја

studies implied changes in old curricula for which they were disputed most.

In 2003 Centre for Women's Studies initiated the process of institutionalisation of women's studies at the University of Zagreb as an autonomous program, which was declined as it contested existing disciplinary fields division by its interdisciplinarity, interdepartmental coalitions, and hybridity of project, as well as by passionate and critical science model. As the project failed administrative procedure, integrative women's courses were to be allowed at specific departments, ultimately as a way of lesser evil. One of the first was the Sociology of Gender, and Sociology of Family, both delivered in 2003 at the Department of Sociology, Faculty of Philosophy University of Zagreb.

In the meantime, to be exact, few weeks ago, by mere chance, a group of women scholars and associates of the Centre for Women's Studies, also faculty members found themselves in a meeting of a university governing body at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb (used to be Faculty of Philosophy). The meeting was to precede an annual assembly of University Senate and National Council for Science which was about to change an existing law on the division of scientific fields. Being observers, with no right to vote, as it was in my case, those few women turned to be frontline fighters for gender and women's studies as they were offered to add their request to change the law. They were given 30 minutes to make a request and elaborate a need for the introduction of a new scientific field to the body of existing fields. The amendment to the law was meant to in-

образложат потребата за додавање на ново научно поле кон постоечките полиња. Амандманот на законот требаше да ги воведо родовите студии како интердисциплинарно научно поле. Набрзина, тие склопија едно барање на две страници.

Лето е, 2007 година, и сите се на летен одмор. Неколку дена пред да го завршам овој труд добив електронска пошта од пријателка, која е и директорка на Центарот за женски студии во Загреб. Во три реда. Пишуваше: „Драги пријатели. Амандманот го направи првиот чекор. Никој не се пожали. Проректорот потврди дека амандманот ќе биде официјално поднесен на Националниот совет, бидејќи беше прелиминарно одобрен од Сенатот. Ја чекаме втората и конечна одлука...“

По тој момент, иднината на феминизмот на Универзитетот во Загреб изгледаше некако посветла. Додека ја читав електронската пошта, тивко се поднасмевнав, зашто промените повторно започнаа на најнеочекуваниот начин, потврдувајќи го анти-дарвинистичкиот став дека среќата е меѓу најбитните нешта во научниот и феминистичкиот опстанок.

Случајот на Црна Гора

Тешко е да се изанализира заднината на родовите студии во Црна Гора и нејзиниот (недостиг од) феминистички историјат, и уште потешко е да се одбележат клучните концепти без да се земе предвид општествено-политичкиот контекст.

Слично на другите делови од балканскиот регион, особено со територијата на поранешна Југославија (од очигледни причини), институциите во Црна Гора беа

introduce gender studies as an interdisciplinary scientific field. In a rush, they wrapped up a two-page request.

It is summer of 2007 and everyone is on a summer break. A few days before I finished this paper I got an e-mail from a friend and the director of Centre for Women's Studies in Zagreb. A three-liner. It says: "Dear friends. The amendment had gone through the first step. No one complained. The Vice Rector confirmed that the amendment will be officially submitted to the National Council, since it had achieved preliminary approval by the Senate. We are waiting for the second and final decision..."

After that point, the future of feminism at University of Zagreb looked brighter, somehow. As I was reading the e-mail, I laughed silently for the changes again have been initiated in the most unexpected way, confirming an anti-Darwinist stance that luck is among the most important things in a scientific and feminist survival.

The case of Montenegro

It is rather difficult to provide an analysis of the background of gender studies in Montenegro and its (lack of) feminist history, and even more difficult to map the key concepts, without taking into account its socio-political context.

Similarly to the other parts of the Balkan region, especially ex-Yugoslav territory (for obvious reasons), Montenegro's institutions have been subject to socio-political,

подложени на општествено-политички, економски и културни промени наметнати од „транзициските реформи“. Овие промени истовремено и го вклучуваат и се резултат на неодамнешното воено минато и распадот на Југославија (во 1990-тите), вклучувајќи ги како директни последици следниве прашања: обвинетите воени злосторници, политичката хегемонија и олигархија, географската и политичката фрагментација, таканаречената институционална хармонизација (прво со другиот сојузнички партнер – Србија, сега како новосоздаден независен ентитет, но и со европските стандарди), потрагата за сопствен (не- или мулти-) национален (и граѓански) идентитет, одделно од Србија и сето тоа во една (веќе) осиромашена земја, чие пљачкосување од страна на малкутемина олигарси сè уште продолжува на многу нивоа и рамништа под превезот на „воведувањето на нео-либералните економии и спроведувањето на процесот на транзиција“. Согледано во еден поширок регионален контекст, како што е процесот на проширување на Европа и различните реформски програми, вклучувајќи ги многубројните образовни реформи во академското милје, Црна Гора е, повторно, слична на останатите држави од поранешна Југославија. Промените во академската рамка се конфронтираат со предизвиците на наследениот образовен систем, хиерархиските структури на академска моќ и произволно разбраниот концепт на автономија на универзитетите.

Некои теоретичари веќе со оптимизам зборуваат за „крајот на транзицијата“ во целиот регион, но јас сум склона да мислам дека Црна Гора, како и другите балкански држави, не изминала ниту половина од својот процес на транзиција. Многу реформи и промени чекаат да бидат применети, ќе треба допрва да настапи големата институционална обнова и напре-

economic and cultural changes imposed by “transitional reforms.” These changes both include and result from the recent war past and the disintegration of Yugoslavia (the 1990s), entailing as direct consequences the following issues to deal with: indicted war criminals, political hegemony and oligarchy, geographic and political fragmentation, so-called institutional harmonisation (first with the other Union partner – Serbia, now as a newly-created independent entity, but also with the European standards), search for its own (non or multi-) national (and civil) identity, separately from Serbia, all this in an (already) impoverished country, the looting of which still continues at many levels and strata by the few oligarchs under the veil of the “introduction of neo-liberal economies and the implementing of the process of transition.” When viewed in a broader regional context, such as European enlargement process and various reform programmes, including the many educational reforms in the academic milieu, Montenegro is, again, similar to the other ex-Yugoslav countries. The changes in the academic framework are confronted with challenges to its inherited education system, hierarchical structures of academic power and the randomly understood concept of the autonomy of Universities.

Some theorists already optimistically talk about the “end of transition” in the whole region, but I am inclined to think that Montenegro, as well as other Balkan countries, has not even traversed half-way of its transition process. Many reforms and changes are waiting to be implemented, much institution re-building and progress in the field of dealing with war crimes and development of peace-

док на полето на справувањето со воените злосторства и развојот на мирно и ненасилно разрешување на конфликтот, во насока на градење на толеранција помеѓу мултиетничките, мултирелигиските и мултинационалните заедници и стабилизацијата на мирот во регионот.

Затоа феминистичките движења и концепти во претежно руралната Црна Гора се незамисливи без поставување, зацртување и дефинирање (во детали?) на општествено-политичко-економскиот контекст, степенот и фазата на реформите кои се имплементираат, законодавната рамка за институционалниот развој, туку секогаш се разгледуваат во тесна врска со другите балкански држави, особено оние соседните од поранешна Југославија. Меѓутоа, исто така е важно да се земе предвид дека степенот и опсегот на развојот и промените кои се (не)спроведени може да варира од една до друга земја. Феминистичкото движење и теорија може да имаат многу мало влијание и одглас во земја која е сè уште неспособна да се справува со своите одговорности/инволвираност во неодамнешната војна, со апсењето/јавното изложување на воените злосторници, со одвојувањето на црковното од световното, при што сè уште се негува и се живее според „епската и херојска“ воена традиција и („културно“) наследство и се слават традиционалните идеали/концепти за машкото „чојство и јунаштво“ (слободниот превод би бил „мажествена чесност и хероизам“), карактеристични за црногорскиот етно-културен контекст.

Женски/родови студии досега не биле интегрирани во академијата. Ниту пак, досега, феминистичките/родовите движења и теории биле теми на јавни расправи, или предмет на какво било (структурирано) конзистентно научно истражување.

ful and non-violent conflict resolution yet lie ahead to be made, towards tolerance-building among multi-ethnic, multi-religious and multi-national communities and stabilisation of peace in the region.

Feminist movements and concepts in the predominantly rural Montenegro are, therefore, inconceivable without setting, mapping and defining (in detail?) the socio-politico-economic context, the degree and stage of reforms implemented, legislative framework of institutional development, but always approaching it in liaison with other Balkan countries, especially ex-Yugoslav, neighbouring, ones. However, it is also important to bear in mind that the degree and scope of the development and changes (not) implemented may vary from one country to the other. Little impact or resonance can feminist movement and theory have in a country still incapable of dealing with its responsibilities/involvement in the recent war, with arresting/publicly exposing war criminals, with separating the clerical from the secular, still cherishing and thriving on the “epic and heroic” war tradition and (“cultural”) heritage, and glorifying the ideals/concepts of male “čojstvo & junaštvo” (free translation would be “manly honesty and heroism”) tradition, specific to the Montenegrin ethno-cultural context.

Women/gender studies have not been integrated into the academia so far. Nor have, up to now, feminist/gender movements and theories been the topics of public debates, nor constituted the interest of any (structured) consistent scholarly research.

Но, Црна Гора е земја на многу контрадикторности. За чудо, приказната за црногорските женски/родови студии започнува во 1996 година на академијата – во „институционализиран облик“ – за разлика од другите држави од поранешна Југославија, но потоа се враќа во невладиниот сектор. Да бидам попрецизна и појасна (всушност онолку јасна колку што и можам да бидам, бидејќи многу од информациите во ова поле недостигаат или се нетранспарентни), црногорскиот проект за институционализација на родовите студии започна со иницијативата и помошта на дарезливите норвешки донатори, во срцето на академијата – на Правниот факултет: беше одржан состанок на кој присуствуваа еминентни претставници од Универзитетот, норвешки претставници (и преведувачи); беше изработена програма за родови студии, одобрена и потпишана од страна на тогашниот ректор на универзитетот, г-дин Обрадовиќ. Излезе дека ова е комплетен неуспех, бидејќи ниту еден курс, ниту еден модул или семестар не беше организиран, ниту една жена не мина низ вратата на „институционализираните црногорски женски/родови студии“. Иронично, Црна Гора, најсиромашната од сите поранешни југословенски републики и обично последната на списокот за какви било позитивни промени, за првпат можеше да биде првата меѓу тие републики што ќе обезбеди лесен и елегантен влез на женските/родовите студии во академијата. Но, не успеа да го стори тоа. Објаснувањата за ова (не)случување/инцидент и ден-денес остануваат нејасни. Требаше да биде „лесно и елегантно“ бидејќи претходно не постоеја феминистички/женски студии, ниту пак конзистентно изразено феминистичко движење или традиција, и затоа немаше никакво знаење од областа, ниту потенцијално противставување на истото. Во контекстот на една таква оскудна феминистичка ситуација, родовите студии веројатно им звучеле „модерно,

But Montenegro is a country of many contradictions. Particularly, the story of Montenegrin women/gender studies starts in 1996 in the academia – in its “institutionalised form” – unlike other ex-Yugoslav states, but then returns to the NGO sector. To be more precise and clear (actually as clear as I can be, since much information is missing or is non-transparent in this field), the Montenegrin project of gender studies institutionalisation started, with the initiative of and generous Norwegian donors’ help, at the heart of the academia – at the Faculty of Law: a meeting was held including prominent University officials, Norwegian representatives (and translators); a gender-study programme was made, approved and signed by the then University Rector, Mr. Obradović. This turned out to be a complete failure, as not one course, not one module, or semester was organised, not one woman passed through the door of the “institutionalised Montenegrin women/gender studies.” Ironically, Montenegro, the poorest of all former Yugoslav republics and usually last on the list of any positive changes, might have been for once the first among those Republics to ensure an easy and smooth entrance of women/gender studies into the Academia. But it failed to do so. Explanations for this (non)event/incident remain obscured still today. It was supposed to be “easy and smooth” because there was no pre-existing feminist/women studies nor consistently expressed feminist movement or tradition, therefore no knowledge in the matter or potential opposition to it. In the light of such already poor feminist situation, gender studies probably sounded “modern, neo-liberal and trendy” to the University officials (the role of the translator is not to be undermined) and those “uninformed” academic men in black suits probably did not know what they were signing. When someone finally “woke up,” they may have realised what (empowerment) that could mean for the women of Montenegro. The signed “paper” was lost and nobody ever mentioned it again, as if it had never existed

нео-либерално и трендовски“ на претставниците од универзитетот (не треба да се потцени ниту улогата на преведувачот) и тие „неинформирани“ луѓе од академијата во црни одела веројатно не ни знаеле што потпишуваат. Кога некој конечно „се разбудил“, тие сфатиле што (зајакнување) може ова да претставува за жените од Црна Гора. Потпишаниот „документ“ беше изгубен и никој повеќе не го спомна, како никогаш и да не постоел (иако некој „ги зеде (норвешките) пари и избега“ – во стилот на грабежите на банки од филмовите на Вуди Ален).

Овде е потребно едно појаснување: иако мојот стил може повеќе да прилега на фикција отколку на академски текст, јас би сакала да ги убедам моите читатели дека овој труд се базира на многубројни разговори со луѓе кои го раководеле гореспоменатиот неуспешен проект за родови студии, кои можеби не се согласуваат околу некои аспекти, но јас овде ги изложив само оние „факти“ со кои сите тие се согласија. Овие луѓе од Универзитетот кои го раководеа овој неуспешен проект негираа каква било образовна корист или и најмала поврзаност со тој голем „бауч“ (најстрашното сениште) на Балканот – феминизмот и феминистичката теорија.

По овој академски родов неуспех, невладиниот сектор го зазема приматот во родовото образование во 2001 година, поточно, една организација – „Анима“ од Котор, град во центарот на црногорскиот залив Бока. „Анима“ основаше експериментални женски студии (први во Црна Гора) – сосема бесплатни за студенти (вклучувајќи сместување и храна) - со програма од дванаесет викенд семинари (кои ги покриваат темите: „А, Б, В, Г... на феминизмот“, „жените и моќта/патријархатот“, „жените и јазикот“, „жените и религијата“, „жените и медиумите“ итн.). Школа-

(although somebody “took the (Norwegian) money and ran” – in a Woody Allen-esque bank robbery style).

A clarification needs to be made here: although my style may resemble more fiction than academic writing, I would like to assure my readers that this piece of writing is based on numerous talks with people in charge of the above-mentioned failed gender studies project, who may disagree on certain points, but I have provided here only those “facts” they all agree on. These University people in charge of this failed project rejected any educational use of or slightest association with that big “bauch” (the most frightening spectre) in the Balkans – feminism and feminist theory.

After this Academic gender failure, the NGO sector takes the gender education lead in 2001, more precisely one organisation – “Anima” from Kotor, a town at the centre of the Montenegrin Boka bay. “Anima” set up experimental women studies (first in Montenegro) – completely free of charge for students (including the accommodation and food) - with the programme of twelve weekend seminars (covering the topics of: “A, B, C, D... of feminism,” “women and power/patriarchy,” “women and language,” “women and religion,” “women and media” etc.). The school relies mainly on feminist guest lecturers from the

та се потпира главно на феминистички предавачигости од регионот на поранешна Југославија (што, освен логистичка предност, исто така ги олеснува и лингвистичките аспекти на предаваните курсеви), но и јас сум една од предавачите таму. Може да се каже дека програмата досега беше успешна, бидејќи бројот на заинтересирани студенти е во пораст, иако судбината на програмата зависи од буџетот на донаторите. Постои, сепак, огромно противставување од страна на етаблираните универзитетски професори, особено од катедрите за општествени науки, кои го потценуваат ваквиот „неакадемски“ наставен план. Всушност, постои значително противставување кон целиот женски невладин сектор од страна на академскиот естаблишмент.

Периодот по 1990-тите години сведочи за процутот на други женски невладини организации во останатите делови на Црна Гора, кои се занимаваа со разни женски/родови прашања (за подигнување на свеста), т.е. обезбедување на засолништа за жените жртви на семејно насилство (бројни СОС организации), женско здравје, вработување и активности на социјална работа. Сите тие беа мошне успешни во својата работа. Но, слична е ситуацијата и во другите држави во регионот на поранешна Југославија. Она што можеби е специфично за црногорскиот контекст е тоа што мнозинството од овие невладини организации се, во најдобар случај, сè уште неинформирани за феминистичките идеи или за тоа што феминизмот(-мите) е (се), или дури отворено им се противставуваат на (малкуте) „лути феминистки“ од другите невладини организации и се дистанцираат од каков било феминистички дискурс или реторика во јавност. Уште една црногорска специфика може да биде тоа што има многу малку јавни расправи за (институционализацијата на) женските/родовите студии, бидејќи женските невладини организации

ex-Yugoslav region (which, apart from logistical advantages, also facilitates linguistic aspects of courses taught) and I am one of the lecturers there. The programme can be said to be a success so far, as the number of interested students is increasing, although the destiny of the programme depends on the donors' budget. There is, however, an enormous opposition from the mainstream University professors, especially from social science departments, who look down on such a “non-academic” curriculum. There exists, actually, a considerable opposition to the whole women's NGO sector from the academic establishment.

The period of the 1990s onwards witnesses the flourishing of other women NGOs in the remaining parts of Montenegro also, dealing with various (consciousness raising) women/gender issues, i.e. providing shelter for female victims of family violence (numerous SOS organisations), women's health, employment and social work activities. They have all been very successful in their work. But this is also similar in the rest of the ex-Yugoslav region. What may be Montenegrin context-specific is that most of these NGOs are, at best, still in the dark as to the feminist ideas or about what feminism(s) is (are), or even openly oppose (the few) “feminist angry women” from other NGOs and dissociate themselves from any feminist discourse or rhetoric publicly. Another Montenegrin specificity may be that there is very little public debate about the (institutionalisation of) women/gender studies, as women NGOs still remain rather non-visible (largely disregarded, ridiculed or ignored by the main printed or electronic media) and (sometimes deliberately) choose to be ghettoised. The concepts and possibilities of NGO networking, cooperation, and solidarity belong to the domain of fiction.

сè уште остануваат прилично невидливи (доста занемарени, исмејувани или игнорирани од главните пишани или електронски медиуми) и (понекогаш намерно) одбираат да се гетоизираат. Концептите и можностите за мрежна соработка и солидарност во невладиниот сектор припаѓаат во доменот на фикцијата.

Случајот на Словенија

Мапата на феминистичките/женските/родовите иницијативи, организации и особено институции на нивото на високото образование има неколку главни одредници во Словенија. Во изминатите неколку години, можевме да проследиме одреден број феминистички иницијативи, особено од невладиниот сектор, како и од женските организации - хуманитарни, социјални, политички, културни или уметнички, и конечно, неколку примери за родова наставна програма, применета во системот на високото образование. Иако фокусот е на родовите студии, неопходно е да се споменат и сите други феминистички/женски активности и дејности, бидејќи тие се сепак заедничка основа за понатамошни теориски, критички, како и епистемолошки интервенции во повеќе или помалку интердисциплинарното поле на родовите студии и истражувања.¹⁵ По краткото претставување на значајните родови одредници лоцирани и институционализирани во Словенија, ќе се обидам да потенцирам некои критички перспективи во врска со родовите студии „овде и сега“ и (повторно) да отворам некои прашања за важноста и зајакнувањето на *родовото знаење* во идните академски наставни планови, особено по Болоњскиот процес, како и за можните техники за подобрување и трансфер под нео-либералната побарувачка – знаењето како продукт на интерес.

The Case of Slovenia

The map of feminist/women's/gender initiatives, organisations and especially institutions at the level of higher education has a several main points in Slovenia. In recent years, we could trace a certain number of feminist initiatives, particularly in the NGO sector, as well as, a number of women's organisations - humanitarian, social, political, cultural or artistic and finally a few examples of gender syllabus implemented in the higher education system. Although the focus is on gender studies, it is necessary to mention all other feminist/women's activities and actions, because they are still a common ground for further theoretical, critical, as well as, epistemological interventions in the more or less interdisciplinary field of gender studies and research.¹⁵ After a short presentation of significant gender points localized and institutionalised in Slovenia, I will try to emphasize some critical perspectives considering gender studies 'here and now' and to re/open some questions about importance and empowerment of *gendered knowledge* in future academic curricula, especially after the Bologna process and about possible techniques of its improvements and transfers under neo-liberal demand – knowledge as product of interest.

Испиражување и предавање на родови студии

Современиот интерес за образованието, кое на времето имаше слух¹⁶ за родовите студии и за родовата култура, создаде поволна клима за воведувањето на ново интердисциплинарно поле кое се занимава со родот во регионалната, европската и другите култури во историска и други перспективи. Интердисциплинарните истражувања на феминизмот и родот, различни видови додипломски/последипломски модули и курсеви и неколку последипломски програми за родови студии се понудени од неколку високообразовни институции, како што се:

1. Филозофскиот факултет при Универзитетот во Љубљана ги воведо првите додипломски курсеви по женски студии на Катедрата за философија, Катедрата за социологија и Катедрата за германски јазик и литература. Подоцна, специјална интердисциплинарна програма „Женски студии и феминистичка теорија“ беше основана од Милица Г. Антиќ, Ева Д. Баховец и Нева Слибар.
2. Факултетот за општествени науки, при Универзитетот во Љубљана исто така воведо голем број додипломски и последипломски курсеви кои се занимаваат со родови прашања, како што се „Феминизам и социологија“ „Социологија на родот“ или „Антропологија на родот“ на Катедрата за социологија и Катедрата за културологија (Тања Ренер, Зденка Садл, Маца Јоган, Кармен Штерк).
3. Факултетот за социјална работа при Универзитетот во Љубљана воведо родови студии во рамките на додипломскиот наставен план: „Родови прашања во социјалната работа: жените и мажите во социјалната работа“ (Дарја Завиршек), и разви

Research and Teaching in Gender Studies

The contemporary interest in education, which was sensitive at the time¹⁶ to gender studies and to the culture of gender, created a favourable environment for the introduction of a new interdisciplinary field which deals with gender in regional, European and other cultures in historical and other perspectives. The interdisciplinary researches in feminism and gender, different kind of undergraduate/graduate modules and courses and several postgraduate programmes in gender studies are offered by several institutions of higher education, such as:

1. Faculty of Arts, University of Ljubljana introduced first undergraduate courses in women studies at Department of philosophy, Department of sociology and Department of German Language and Literature. Later on, a special interdisciplinary programme “Women Studied and Feminist Theory” was established by Milica G. Antić, Eva D. Bahovec, and Neva Slibar.
2. Faculty for Social Sciences, University of Ljubljana launched also a number of undergraduate and graduate courses, such as “Feminism and Sociology” “Sociology of Gender” or “Anthropology of Gender,” dealing with gender issues at the Department of Sociology and the Department of Cultural studies (Tanja Renner, Zdenka Sadl, Maca Jogan, Karmen Šterk).
3. Faculty of Social Work, University of Ljubljana introduced gender studies within the undergraduate curriculum: “Gender Issues in Social Work: Women and Men in Social Work” (Darja Zaviršek), and developed innovative approach by topics, such as: women and

иновативен пристап преку теми како што се: жени-те и бездомништвото, женски автобиографии, феминистичка социјална работа. Неколку курсеви по родови студии се исто така достапни и на последипломско ниво (Дарја Завиршек, Весна Лескошек, Мојца Урек).

4. Мировниот институт, на полето на родовите студии и политика, како и на полето на социјалната политика вовеле студии и стручна анализа за невладините организации и владините институции, комбинирајќи професионална, доброволна и активистичка работа во врска со родовите прашања (Власта Јалушиќ). Работничкиот и панкерски универзитет (алтернативниот младински образовен центар при Мировниот институт) од оваа академска година нуди и феминистички семинар.
 5. Institutum Studiorum Humanitatis, Факултет за последипломски студии во хуманистичките науки изработи последипломска програма (првата во регионот) по Антропологија на родот (Светлана Слапшак). Главно добро структурирани, отворени, координирани со нова теориска рамка, овие студии се поврзани со регионалните и европските (па и светските) академски мрежи (програмата Marie Curie Early Stage PhD Training, првата магистерска програма во женски и родови студии во Европа на Erasmus Mundus, тематскиот мрежен проект Athena на програмата Socrates - координација на проектот Red Athena кој се занимава со југословенскиот феминизам од 1919 до 1991 година).
4. Peace Institute in the fields of gender studies and politics, and social policies initiated studies and expert analysis for NGOs and governmental institutions combining professional, voluntary and activist work relating to gender issues (Vlasta Jalušič). The Workers' and Punks' University (the alternative youth educational centre in the Peace institute) offer also the feminist reader seminar from this academic year.
 5. Institutum Studiorum Humanitatis, Faculty for Graduate Studies in Humanities developed a graduate programme (the first in the region) in the Anthropology of Gender (Svetlana Slapšak). Mostly well structured, open, coordinated with new theoretical framework, those studies are allied with the regional and European (as well worldwide) academic networks (the Marie Curie Early Stage PhD Training Programme, the first Erasmus Mundus Master in Women's and Gender Studies in Europe, the Socrates Thematic Network Project Athena-coordination of the Red Athena project dealing with Yugoslav feminism 1919-1991).

Контекстуализација на родовите студии

Иако може да се остави добар впечаток или да се направи успешна „реклама“ преку оние кратки описи на имплементираните родови програми, институциите и професорите кои ги поддржуваат се соочуваат со нов патријархален бран, тесно поврзан со „обновениот“ национализам, којшто доаѓа со членството во ЕУ, десничарската партија на власт и логиката на нео-либералниот капитализам. Наместо истражување, настава, развивање нови дисциплини, професори, и особено, млади истражувачи и потенцијални асистенти, на прво место треба да бидат добрите менаџери, од кои се очекува да обезбедат финансиска поддршка за проекти и програми, како и да ги убедат службените лица (како Словенечката истражувачка агенција¹⁷) дека нивните програми се од „национален“ интерес за Словенија и конечно да привлечат идни студенти со помош на неколку комерцијални алатки. Меѓународната трговска либерализација на високото образование (како последица на GATS¹⁸) која ги извртува образовните институции во услужни дејности, има свое влијание и врз родовите студии, а последиците од тоа ќе бидат поевидентни особено по спроведувањето на Болоњскиот процес.

И покрај тоа што овие програми се вклучени во академските наставни планови (Философски факултет, Факултет за социјална работа, Факултет за општествени науки, Institutum Studiorum Humanitatis – Љубљана – Факултет за постдипломски студии во хуманитарните науки, Мировен институт), денес, наставата во областа на родовите студии во Словенија станува сè помалку атрактивна за новите генерации на последипломци и истражувачи во оваа област. Благодарение на „препородот“ на патријархалните и традиционалните вредности, националистичкиот

Contextualisation of gender studies

Although a good impression or successful “advertisement” could be made by those short descriptions of implemented gender programmes, both institutions and professors supporting them face a new patriarchal wave closely linked with “restored” nationalism, coming with the EU membership, a right-wing party in power, and the logic of neo-liberal capitalism. Instead of research, teaching, developing new disciplines, professors, and particularly young researchers and potential assistants, should be at the first place good managers, who are expected to provide the financial support for projects and programmes, as well to convince officials (such as Slovenian research agency¹⁷) that their programs are of ‘national’ interest for Slovenia and finally to attract future students by a set of commercial tools. The international trade liberalization of the higher education (as a consequence of GATS¹⁸) which pervert educational institutions into a service sector, also affects the field of gender studies, the consequences of which will be more evident particularly after the implementation of Bologna.

Today, teaching in the field of gender studies in Slovenia, despite the fact that those programmes are included in the academic curricula (Faculty of Philosophy, Faculty of Social Work, Faculty of Social Sciences, Institutum Studiorum Humanitatis – Ljubljana Graduate School in Humanities, Institute for Peace) becomes less engaging for new generations of graduate students and researchers in the field. Due to the “rebirth” of the patriarchal and traditional values, nationalist discourse and misogyny, established by the media, by the church and state politics and by the public opinion consequently twisted by the

дискурс и мизогинијата, воспоставени од медиумите, црквата и државната политика и од јавното мислење, извртено како последица на „натурализацијата“ на родовите/половите улоги, родовата политика беше остро неутрализирана и маргинализирана од овие групи во изминатите неколку години (Канцеларијата за женска политика беше реорганизирана и преименувана во Канцеларија за еднакви можности во 2001 година). Алтернативните извори на родово знаење и активности на различни нивоа (вклучувајќи ги алтернативните простори, непрофитабилните и неспонзорирани уметнички клубови, како и неинституционалните академски активности што преживеаја во мал број во пост-транзиционата ера) повторно станаа основни начини за мобилност на студентите, уметниците и културолошките истражувачи,¹⁹ иако веќе некое време се чини дека граѓанското општество во Словенија успешно ги надмина воените кризи во регионот, транзициските пресврти и интеграцијата во ЕУ. Сето ова нè потсетува дека критичкото размислување и политичкото пре/прочитување на регионалните феминистички агенди во нивниот историски и компаративен контекст се појавува заради соодветната институционализација на родовите студии на Балканот (вклучувајќи ја и Словенија) и еманципирачката политика на академијата, како и заради зајакнувањето на феминистичките политички ставови во општеството (интервенции во медиумите, јавната сфера, политиката, итн.), особено земајќи ја предвид последната воена деценија од 20-тиот век. Според Светлана Слaпшaк, „анализата на машките и женските дискурси за војната и родот покажуваат дека главната специфика на регионот, кога станува збор за феминизам и род, лежи во концептуализирањето, контекстуализирањето и претставувањето на војната. Тоа е фасцинантно, но претставува и прилично голем предизвик за епис-

“naturalization” of gender/sex roles, gender policy have been strongly neutralized and marginalized by those clusters in the last few years (Office for Women’s Policy was reorganized and renamed in Office for equal opportunities in 2001). Alternative sources of gender knowledge and activities on different levels (including alternative spaces, non-profit and non-sponsored artist sections, and non-institutional academic activities that survived in small number in post-transitional era) became again entry-level services for mobility of students, artists and cultural researchers,¹⁹ although it seems, for a while, that civil society in Slovenia have successfully overcome war-crises in the region, transitional reversals and EU integration. All this reminds us that critical thinking and political re/reading of the regional feminist agendas in their historic and comparative contexts is emerging for the appropriate institutionalization of gender studies in the Balkans (Slovenia included) and its emancipatory politics in the academia, as well as, for the empowerment of feminist political views in society (interventions in the media, public sphere, politics etc.), particularly referring to the last war-decade of the 20th century. According to Svetlana Slapšak, “[t]he analysis of male and female discourses on war and gender shows that the main specificity of the area, when it comes to feminism and gender, lies in conceptualizing, contextualising, and presenting the war. It is a fascinating case quite challenging for the epistemology of gender studies, of a concept/context mutual work and formation. At the same time, it confirms that specific knowledge, blending local (native) input and theoretical dialogue into the same referential framework is absolutely necessary in future European planning of gender and feminist studies. It could prove necessary to provide for specific semiotic clusters and cultural contexts when dealing with phenomena which might be described in familiar terms, but have entirely different histories and symbolic (ritual, cultural, linguis-

темологијата на родовите студии, на концептуалната/контекстуалната заедничка работа и оформување. Истовремено, тоа потврдува дека определено знаење, во кое се преплетуваат локалниот (родовиот) придонес и теорискиот дијалог во една иста референтна рамка, е апсолутно неопходно во идното европско планирање на родовите и феминистичките студии. Можеби ќе биде неопходно да се обезбедат определени семиотички групи и културни контексти, кога станува збор за феномени кои би можеле да бидат опишани со позната терминологија, но имаат сосема поинакви истории и симболичко (ритуално, културно, лингвистичко) потекло. Површинската хомонимија може да доведе до длабоки недоразбирања и може да биде плодна почва за манипулативни колонизаторски/колониизирани стратегии“.²⁰

Третата група проблеми, покрај општата општествено-политичка ситуација (репатријархализација, мизогинија, маргинализација, исклучување, виктимизација, јавно претставување, немоќ, итн.) и недостигот од (меѓу)народно финансирање на истражувања или развој (експлоатација, деградација на професијата) со кое родовите студии веќе се соочија во изминатата деценија и подолго, доаѓа „однатре“: недостиг од академска мрежна соработка која најчесто се претвора во конфронтирање и натпреварување, пост-феминистички пристапи според новите барања за предлог-проекти, опортунистичка неутрализацијана „родовите“ прашања, рециклирање (недостиг од научна креативност), компромитирачка интеграција и слично.

Одредниците за акција кои произлегуваат од локалното опкружување и кои се изложени во оваа кратка студија треба секако да се фокусираат на подобрување на родовите студии во академските наставни планови,

tic) backgrounds. Superficial homonymy can produce deep misunderstanding, and can be a fertile ground for manipulative colonizing/colonized strategies.”²⁰

The third set of problems, beside the general socio-political situation (repatriarchalisation, misogyny, marginalization, exclusion, victimisation, public representations, powerless etc.) and lack of (inter)national funding for research or development (exploitation, degradation of the profession) that gender studies have already confronted for the last decade and longer, comes consequently from the “inside”: lack of academic networking and collaboration which mostly turning into confrontations and competitiveness, post-feminist approaches according to new project proposal requirements, opportunistic neutralisation of the “gender” issues, recycling (luck of scientific creativity), compromising mainstreaming and similar.

The action points arising from local settings exposed in this short study should be certainly focused on the improvement of gender studies in the academic curricula, on the empowerment of gender academic networks (in-

на зајакнување на родовата академска мрежна соработка (вклучувајќи разни видови феминистички и женски организации) и на важноста од применување на критичка родова анализа во сите области од општествениот живот, политика, наука, образование, уметност, бизнис и здравје. Продлабочената свест за општествениот живот, тенденции и политика - овие перспективи во овој момент би можеле да се окарактеризираат како ентузијастички. Затоа, главното прашање за академските граѓани, професорите, истражувачите и студентите е: Можеме ли да го сториме тоа?

Заклучок: Патувачките научници ги бараат начините за продукција на знаење

Реторичкото прашање со кое завршува оваа статија е во основата на симптоматската природа на родот во доминантните академски култури во сите земји анализирани овде. Родовите прашања и немири ги протресуваат закоравените предрасуди и конформистички гледишта, не нудејќи никаква гаранција за резултатот од трансформативната политика.

Оваа статија пружа визија што се стреми да продре надвор од состојбата на разочарување и тврдоглавост, во која се затекнаа многу феминистички научници во изминатата деценија и пол. Во оваа визија, личните односи продолжуваат да имаат важна улога во изнаоѓањето на алтернативни патишта за дискутирање на еманципативната политика во феминистичката теорија и критика. Овие лични односи воопшто не ни изградуваат некакво притаено прибежиште, туку ни даваат поттик за развивање повеќе начини за соработка во продукцијата и размената на знаење и за преземање конкретни

cluding different kind of feminist and women's organisations) and on the importance of applying critical gender analysis in all areas of social life, politics, science, education, art, commerce and health. In-depth awareness of social life, trends and politics-those perspectives could be recognized at the moment as enthusiastic. So, the main question for academics, professors, researchers, and students is: Can we do it?

Conclusion: Travelling scholars claim the means of knowledge production

The rhetorical question with which this article ends underlines the symptomatic nature of gender in mainstream academic cultures of all countries analysed here. Gender questions and disturbs, shakes up the entrenched prejudice and conformist stance, while offering no guaranties in relation to the outcome of transformative politics.

This article offers a vision that aims to go beyond the state of disappointment and stubbornness, which many feminist scholars have felt in the last decade and a half. In this vision, personal relationships continue to have a prominent role in finding the alternative routes for discussing emancipatory politics in feminist theory and criticism. These personal relationships do not in any way build a secluded safe-haven, but rather give us an impetus for more developing collaborative ways of knowledge production and exchange, and taking concrete steps in establishing and fostering gender studies in the region of former Yugoslavia. These are "epistemological cells,"

мерки за воспоставување и негување на родовите студии во регионот на поранешна Југославија. Тие се 'епистемолошките клетки', мобилни и технолошки напредни, кои не ги избегнуваат конфронтациите со непробојната академија, но истовремено и ги унапредуваат критичкото размислување и академското истражување. Не правиме никакви компромиси со она што веќе постои, но истовремено ние го бараме нашето право да влеземе во постоечките институции. На овој начин, ние создаваме наша публика и наши партнери во продукцијата на знаење од областа на родовите студии.

Нашата цел е да воспоставиме редовни академски размени: преку конференции, заеднички истражувачки проекти и публикации, надворешни испитувања, предавања од визитинг професори, заедничко членство во уредничкиот одбор на некое списание. Ова ќе ја постави платформата за создавање на теорија и практика втемелена во локалните/компаративните специфики на таков начин што новата теорија ќе произлезе од локалните практики и согледувања кои се премногу болни и засрамувачки за доминантните идеологии да се справат со нив и како такви треба да се потиснуваат. Меѓутоа, ние сме свесни дека локалните специфики се само уште едно име за фетишизирање на разликата, толку мила на деполитизирачкиот став на мултикултуралистичката политика. Секое ново теориско размислување за еманципаторната политика на конкретна материјална практика мора да се поврзе со друга слична практика на меѓународно ниво. Токму во оваа смисла, ние, патувачките научници, интернационално ги бараме начините за продукција на знаење: го правиме светот дом на нашата теорија и критика. Ова е дотолку поважно во регионален контекст, во кој секаква критика е обесхрабрена од страна на конформистичкиот

mobile and technologically-savvy, not eschewing confrontations with the entrenched academia, and at the same time promoting critical thinking and academic research. We make no compromises with what already exists, while at the same time we claim our right to enter the existing institutions. This way, we create our audiences and our partners in knowledge production of gender studies.

Our aim is to set up regular academic exchanges: through conferences, joint research projects and publications, external examining, visiting lecturing, joint journal editorial-board memberships. This will set a platform for creating theory and practice rooted in local/comparative specificities in such a way that new theory emerges from local practices and insights, which are too painful and embarrassing for the dominant ideologies to deal with and as such need to be repressed. However, we are aware that local specificities are just another name for the fetishizing of difference, so dear to the depoliticising stance of multiculturalist politics. All new theoretical reflection on emancipatory politics of concrete material practice must be linked to other, similar practice internationally. It is also in this sense that we, the travelling scholars, claim the means of knowledge production internationally: we make the world the home of our theory and critique. This is all the more important in the regional context wherein any critique is dampened by conformist individualism, all too easily eager to supply the fashionable demand of the market, and any theoretical discussion is completely discouraged in favour of pragmatic approaches. Aware that there must be no theoretical compromises made, it would be helpful to recall Lenin

индивидуализам, кој ревносно ја сервира помодарската побарувачка на пазарот, при што секаква теориска дискусија комплетно се обесхрабрува во прилог на прагматичките приоди. Свесни дека не смее да се прават теориски компромиси, би било корисно да се потсетиме на Лениновите зборови дека „без револуционерна теорија не може да има револуционерно движење“. ²¹ Подготвени да се впуштиме во „уметноста на невозможното“ ²² што политиката всушност и е, се стремиме да навлеземе во академијата на таков начин што ќе пружиме нова можност, во заедништво и солидарност, без никакви гаранции.

Превод од англиски јазик:
Наташа Стојановска - Илиевска

Белешки:

1. Комплетната верзија на оваа студија, наречена *Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava u BiH*, е достапна на: http://www.globalrights.org/site/DocServer/BiH_cedaw_drustkont.pdf?docID=146
2. Во оваа смисла, по застрашувачките резултати од изборите во 1996 година (кога беа избрани помалку од 5% жени), правилата и прописите за изборите предвидуваа дека сите политички партии мора да имаат барем една третина од „помалку застапениот пол“. Дури и ова доведе до ограничени резултати. За понатамошна дискусија, видете: Srđan Dizdarević et al. *Procjena razvoja demokratije u BiH* (Sarajevo: Open Society Fund, 2006), 310-317.
3. Потребата за подобро разбирање на феминизмот, родот, женскоста, идентитетите, сексуалноста, одно-

that “[w]ithout revolutionary theory there can be no revolutionary movement.” ²¹ Ready to engage in the “art of the impossible” ²² that politics actually is, we aim to intervene in the academia in such a way so as to put forward a different possibility, together in solidarity, without any guarantees.

Notes:

1. The complete version of the study entitled *Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava u BiH*, available on: http://www.globalrights.org/site/DocServer/BiH_cedaw_drustkont.pdf?docID=146.
2. In this sense, following the horrifying election results in 1996 (with fewer than 5% of women elected), the rules and regulations for elections stipulated that all political parties have to have at least one third of „less represented sex“. Even this yielded in limited results. For further discussion, please see Srđan Dizdarević et al. *Procjena razvoja demokratije u BiH* (Sarajevo: Open Society Fund, 2006), 310-317.
3. The need for better understanding of feminism, gender, femininity, identities, sexuality, power relations, patriar-

сите на моќ, патријархатот, насилството и човековите права доведоа до основање на програма за женски студии. Женските студии „Жарана Папиќ“, се првата интердисциплинарна програма која се занимава со женските прашања во Босна и Херцеговина, основана во 1998 година. Темите од женските прашања се опсежни и вклучуваат општествена и хуманистичка наука и уметност. Програмите за женски студии се сфаќаат како студии за жените или Родови студии, Истражување за жените, или Феминистички студии. Програмата на женските студии е различна од другите научни дисциплини по својата содржина, концепт и цели и сè уште е автономна образовна програма во Босна и Херцеговина која го афирмира знаењето на активистите и личниот приод на жените кон знаењето.

4. На 13 април 2002 година се одржа основачката сесија на Центарот за родови истражувања, раководена од неговата претседателка, професорката Нирман Моранџак – Бамбураќ.
5. Daphne Patai and Noretta Koertge, *Professing Feminism. Education u Indoctrination in Women's Studies* (Oxford: Lexington Books, 2003).
6. Inge Tomić Koludrović and Suzana Kunac, *Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih* (Split: Udruga građana Stope nade, 2000).
7. Barada et al., *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj* (Zagreb: Centar za ženske studije 2003).
8. Гордана е членка и лидерка на CESI, хрватска женска невладина организација. Таа стана професионалка во изминатите десет години и сега работи во граѓанскиот сектор. Останатите кои ќе ги спомнам, Теа, Сања, Билјана, се исто така феминистички активистки кои во изминатите десет години работеа во граѓанскиот сектор во полза на жените. Сите тие беа интервјуирани

chate, violence and human rights identified a program of Women's Studies. Women's Studies "Žarana Papić," is the first interdisciplinary program based on women's issues in BiH, established in 1998. Themes of Women's Studies are wide and include social and humanist science and art. Women's Studies programs are recognized as Studies on Women or Gender Studies, Women's Research, or Feminist Studies. The program of Women's Studies is different from other scientific disciplines by its content, concept and goals, and it is still autonomic educational program in BiH which affirms activist knowledge and women's personal approach to the knowledge.

4. On 13 April 2002 was held the founding session of the Centre for gender research, headed by its president professor Nirman Moranjak – Bamburać.
5. Daphne Patai and Noretta Koertge, *Professing Feminism. Education and Indoctrination in Women's Studies* (Oxford: Lexington Books, 2003).
6. Inge Tomić Koludrović and Suzana Kunac, *Rizici modernizacije. Žene u Hrvatskoj devedesetih* (Split: Udruga građana Stope nade, 2000).
7. Barada et al., *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj* (Zagreb: Centar za ženske studije 2003).
8. Gordana is a member and leader of CESI, Croatian women's NGO. She got professionalised in last ten years and is now working in civil sector. The other whom I will mention, Tea, Sanja, Biljana, are also feminist activist who were in last ten years working in civil sector to the benefit of women. All of them were interviewed during 2005-2007 for the project on the future of feminism in the region. They are

во периодот од 2005 до 2007 година во склоп на проектот за иднината на феминизмот во регионот. Тие се претставнички на следниве невладини организации: В.а.В.е. (Биди активна, биди еманципирана), и Центарот за женски студии од Загреб.

9. Karmela Devčić, „Dossier: Hrvatske ženske aktivistice. Feministice novog kova,” *Globus*, 6 април, 2007, 58-62.
10. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001).
11. Ibid., 178.
12. Inge Tomić Koludrović, „Žene u znanosti u Hrvatskoj: današnji položaj i perspektive”. Говор одржан на ENWISE работилница: „Kako stupiti u dijalog sa znanstvenicama s balkanskog područja“ (Bruxelles, 11.-12. 11. 2003).
13. Ellen Messer-Davidow, *Disciplining Feminism. From Social Activism to Academic Discourse* (Durham: Duke University Press, 2002).
14. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001), 7-11).
15. Феминистичката и родовата теорија наоѓаат свој одраз и во два женски фестивала кои ги унапредуваат жените инволвирани во уметноста и културата преку симпозиуми, тркалезни маси и предавања, како што се фестивалите *the City of Women* од почетокот и *the Red Down festival* од оваа година. Исто така, многу невладини организации, како и Канцеларијата за женска политика (трансформирана во 2001 година во Владина канцеларија за еднакви можности) во деведесеттите влијаеа и придонесоа за проширувањето на феминистичката академска мрежа.

representatives of following NGOs: B.a.B.e. (Be Active, Be Emancipated), and Centre for Women’s Studies, from Zagreb.

9. Karmela Devčić, “Dossier: Hrvatske ženske aktivistice. Feministice novog kova,” *Globus*, April 6th, 2007, 58-62.
10. Barilar et al., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001).
11. Ibid., 178.
12. Inge Tomić Koludrović, “Žene u znanosti u Hrvatskoj: današnji položaj i perspektive.” Speech delivered at the ENWISE workshop: „Kako stupiti u dijalog sa znanstvenicama s balkanskog područja” (Bruxelles, 11.-12. 11. 2003).
13. Ellen Messer-Davidow, *Disciplining Feminism. From Social Activism to Academic Discourse* (Durham: Duke University Press, 2002).
14. Barilar et all., *Aktivistkinje. Kako “opismeniti” teoriju* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2001), 7-11.
15. Feminist and gender theory find also its place in two women’s festivals which promote women engaged in art and culture throughout symposium, roundtables and lectures: the City of Women from the beginning and the Red Down festival from this year. Many NGO’s organisations as well as Office of Women’s Policy (transformed in 2001 in the Governmental Office for Equal Opportunities) in the nineties influenced and contributed to the spreading of the feminist academic network, as well.

16. Првиот феминистички курс се појави на Филозофскиот факултет при Универзитет во Љубљана (Словенија) во 1986 година. Средината на деведесеттите беше исто така плодна и конструктивна за феминистичките и родовите студии на високообразовно ниво.
17. Словенечката „Истражувачка агенција“ беше основана од Владата на Република Словенија, во 2003 година. Агенцијата извршува професионални, развојни и извршни задачи во врска со Националната програма за истражување и развој. Агенцијата ги изведува своите законски определени обврски од јавен интерес, постојано, професионално и независно одлучувајќи за изборот на програмите и за проектите кои се финансирани од државниот буџет и други финансиски извори. Агенцијата е индиректен корисник на државниот буџет во поглед на правните одредби што ги уредуваат јавните финансии и јавните агенции. (<http://www.arrs.gov.si/en/>)
18. GATS - The General Agreement on Trade in Services (Општ договор за трговија во услужните дејности)
19. Програми на ЕУ за мобилност кои нудат различни можности за студирање и истражување во странство.
20. Svetlana Slapšak, „Introduction: Post-Yugoslav Feminism: Paradoxes, Myths, и Perspectives,“ in *The Making of European Women's Studies Volume VI: A work in progress on curriculum development u related issues in gender education u research* (Utrecht: ATHENA), 2004), 26.
21. Lenin, V.I., „Engels on the importance of the theoretical struggle,“ in *What is to be Done?*, достапно на марксистичкиот интернет архив на следнава адреса: <http://www.marxists.org>
22. Slavoj Žižek, *The Tichlish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 1999), 199.
16. First feminist course appeared at the Faculty of Arts, University of Ljubljana (Slovenia) in 1986. The middle of the nineties was also constructive and fruitful for feminist and gender studies at the level of the higher education.
17. The Slovenian “Research Agency was established by the Government of the Republic of Slovenia, in 2003. The Agency performs professional, development and executive tasks relating to the National Research and Development Programme. The Agency carries out its legally determined duties in the public interest, providing permanent, professional, and independent decision-making on the selection of programmes and projects financed from the state budget and other financial sources. The Agency is an indirect user of the state budget in terms of the legal provisions that govern public finances and public agencies. (<http://www.arrs.gov.si/en/>)
18. GATS - The General Agreement on Trade in Services.
19. EU mobility programmes which offers different kind of possibilities to study and to research abroad.
20. Svetlana Slapšak, “Introduction: Post-Yugoslav Feminism: Paradoxes, Myths, and Perspectives,” in *The Making of European Women's Studies Volume VI: A work in progress on curriculum development and related issues in gender education and research* (Utrecht: ATHENA, 2004), 26.
21. Lenin, V.I., “Engels on the importance of the theoretical struggle,” in *What is to be Done?*, available on the Marxist Internet Archive on <http://www.marxists.org>
22. Slavoj Žižek, *The Tichlish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 1999), 199.

Марија-Сабина
Драга
Александру

**Промените и предизвиците
во родовите стереотипи
во романските телевизиски
шоу програми поврзани
со моментот на
пристапување кон ЕУ**

Како една од компонентите на јавниот живот кои најжелно го отсликаа и најбрзо одговорија на падот на комунизмот, почнувајќи од 1989 година, телевизијата во Романија со неверојатна брзина ги промени своите погледи и пристапи. Таа сè повеќе се приближуваше кон конвенциите на глобалните медиуми, до степен што сега само малку потсетува на комунистичката телевизија, идеологизирана до висок степен и ограничена со распоред под контрола на државата. Иако треба да се направи разлика помеѓу телевизијата во 1990-тите – која во голема мерка ја пресликуваше општата состојба на општествена и политичка збунетост којашто на големо доминираше со државата - и романската телевизија по 2000 година, кога преговорите за пристапување кон ЕУ се интензивираа и во земјата се правеа напори за справување со барањата на ЕУ, може да се тврди дека процесот на позајмување елементи од глобалните медиуми во романската телевизија почна во раните 1990-ти.

Бидејќи телевизијата докажано беше главниот инструмент којшто го оркестрираше и мачниот „транзициски“ процес и процесот на пристапување кон ЕУ, и беше – или тврдеше дека е – во тесна врска со публиката, функционирајќи како главен обликувач на мислењето, јас ќе ја анализирам како главна до-

Maria-Sabina
Draga
Alexandru

**Changes and Challenges
in Gender Stereotypes in
Romanian TV Shows around
the Moment of EU Accession**

One of the components of public life that have most eagerly reflected and rapidly responded to the fall of communism, television in Romania has changed its looks and approaches at an amazing speed since 1989. It has been getting closer and closer to the conventions of the global media, to the point where it now bears little semblance to the heavily ideologised, state-controlled, timetable-restricted communist television. Whilst a distinction needs to be drawn between television in the 1990s – which heavily reflected the general state of social and political confusion that dominated the country at large – and Romanian television after 2000, when negotiations for EU accession had gained momentum and efforts were made in the country to cope with EU requirements, it can be argued that the process of borrowing elements of the global media into Romanian television started in the early 1990s.

As television was arguably the major instrument that orchestrated both the tedious “transition” process and the process of EU accession, being – or claiming to be – in tight connection with the audience and functioning as a major opinion shaper, I will analyze it as a main point of contact between a so-called “public space”

пирна точка помеѓу таканаречениот „јавен простор“, достапен секому, за кој се сметаше дека до одреден степен ја претставува јавната слика за земјата. Во интерес на конкретноста, јас одбрав да разгледувам еден определен телевизиски жанр којшто е специјализиран токму во воспоставување допирни точки помеѓу јавната сфера, којашто ја претставува сликата за земјата и приватниот универзум на секојдневниот живот на публиката: телевизиските шоу програми. Во овие рамки, јас ќе разгледувам како претставите на женскоста го наоѓаат своето место во телевизиските шоу емисии и како се резултат на преговори помеѓу традиционалните локални претстави и трендовите позајмени од западните телевизии во име на тоа што се оценило како потребно стимулирање во согласност со глобалното имагинарно коешто беше придружник на промените правени во правец на пристапувањето кон ЕУ. Временската рамка на која се задржуваме се главно годините кои непосредно му претходеа на моменот на пристапување кон ЕУ (1 јануари 2007 година), којашто сепак ќе биде толкувана во светлината на долгите настани по 1989 година и спектакуларните промени кои тие ги донесоа во однос на годините на комунизмот. Јас ќе се потпрам на медиумските студии и на културната анализа во обидот да расправам за ефектот на телевизискиот простор врз рефлексивниот приватен простор на публиката и дијалогот помеѓу нив во формирањето на нова јавна сфера којашто ги следи очекувањата за пристапување кон ЕУ.

Во разгледувањето на форматот на телевизиските шоу емисии како област на политичка дебата помеѓу јавното и приватното, мора да се постави важно множество прашања. На кој начин телевизијата го предизвикува стереотипното размислување – истакнатата карактеристика на патријархалните општества

accessible to everyone and considered to a certain extent representative of the public image of a country. For the sake of specificity, I have chosen to look at one particular TV genre that specialises precisely in establishing points of contact between the public sphere that represents a country's image and the private universe of the audience's everyday life: TV-shows. Within this framework, I shall look at how representations of femininity find a place in TV-shows and how they are negotiated between traditional local representations and trends borrowed from western televisions for the sake of what has been felt as a necessary tuning to a global imaginary that has accompanied the changes made in the light of EU accession. The time frame considered is mainly the years immediately preceding the moment of EU accession (January 1st, 2007), which, however, will be interpreted in the light of the longer post-1989 developments and the spectacular changes they brought in contrast to the communist years. I shall rely on media studies and cultural analysis in an attempt to discuss the impact of television space on the reflective private space of the audience and the dialogue between the two in the formation of a new public sphere tuned to the expectations of EU accession.

In considering the TV-show format as an area of political debate between the public and the private, an important set of questions must be raised. How does television challenge stereotypical thinking – a strong characteristic of patriarchal societies such as the Romanian one – and in what direction? Does it reinforce already

какво што е и романското - и во кој правец го води? Дали ги зацврстува веќе постојните стереотипи заради зајакнување на претпоставената „национална специфичност“, или пак ги дестабилизира? Во рамките на комплексното множество стереотипи коишто обично влегуваат во дефинициите за националните идентитети, особено во времиња на интегрирање кон поголеми политички тела како ЕУ, каква ли е состојбата со родовите стереотипи, ако се има предвид фактот дека може да се очекува тие да се рангираат повисоко во општество, ригидно во однос на традиционалното патријархално размислување какво што е романското?

**Појдовни претпоставки:
Форматот на телевизиските шоу емисии
на романската телевизија**

Во последните две години кои му претходеа на падот на комунизмот во Романија од 1989 година, националната романска телевизија се состоеше од еден канал којшто емитуваше програма секој ден од 8 и 10 навечер, со некој екстра час за време на викендите. Програмите беа ограничени на филмови коишто беа жестоко цензурирани и чии наслови беа сурово менувани со цел да се избегнат законите за заштита на авторски права, и на нови програми направени само со цел да се оддава почест на режимот на Чаушеску. Програмите со разговори со публиката практично и не постоеја и немаше простор за дијалог од каков било вид помеѓу медиумите и публиката. Имаше таканаречени „забавни шоу емисии“ за време на викендите кои или беа хумористични форми на бегане од реалноста или проби на истата вечна идеолошка порака којашто ја пренесуваат новите програми. Единствените програми со публика во студи-

existing stereotypes for the sake of strengthening an alleged ‘national specificity’ or does it destabilise them? Within the complex sets of stereotypes that usually go into the definitions of national identities, especially at times of integration within larger political bodies such as the European Union, what is the situation of gender stereotypes, considering the fact that they can be expected to rank high in a society as rigid in its traditional patriarchal thinking as the Romanian one?

**Starting assumptions:
The TV-Show Format
in Romanian Television**

In the last couple of years preceding the fall of communism in Romania in 1989, national Romanian television consisted of one channel broadcasting between 8 and 10 pm daily, with a few extra hours at the weekend. The programmes were restricted to films that were severely censored and whose titles were abusively changed to evade copyright laws and to news programmes designed only to pay homage to the Ceausescu regime. Audience discussion programmes as such were virtually non-existent and there was no space for a dialogue of any kind between the media and the audience. There were the so-called ‘entertainment shows’ at the weekend, which were either humorous forms of escape from reality or rehearsals of the same perpetual ideological message that was delivered in news programmes. The only programmes that involved an in-studio audience were the so-called entertainment shows that ran at the weekends, which were based around music and humour

јата беа таканаречените забавни шоу емисии кои се даваа за време на викендите, чија основа беа музиката и хуморот и во кои публиката немаше баш никаква улога.¹ Недостатокот на дијалог беше очекувана карактеристика бидејќи го карактеризираше целото општество. Во режим угнетувачки и двоен говор, основната намена на телевизијата беше потврдувањето и зајакнувањето на доминантната идеологија.

Не треба да изненадува што една од првите реакции на либерализацијата на романската телевизија – којашто дури извесно време и се нарекуваше „Слободна романска телевизија“ – во декември 1989 година беше нејзиното приближување, колку што може повеќе, до платформа на слободен говор. Во статијата наречена „Вестите како изведба: сликата како настан“, Маргарет Морс (Margaret Morse) цитира еден репортер на Си-ен-ен којшто ги следеше случувањата што настапија непосредно по романската револуција, кој забележува дека првата реакција на луѓето на либерализацијата на телевизијата е желбата да се говори:

„Сега сите сакаат да говорат“, рече репортерот, известувајќи од местото на настанот. „Само момент. Еве некој којшто сака да разговара со Вас.“ Видео снимката се пренесува на човек којшто гледа директно во камерата и вели дека првпат е на западна телевизија и дека има нешто да им каже на Американците.²

Сепак, како што наведува насловот на статијата на Морс, овој импулс да се зборува не му недостасува определена желба за појавување на телевизија и да изведување сопствената верзија на историјата по декади во кои историјата била изведувана на начинот што го диктирала угнетувачката власт. Од друга страна пак, резултатот од оваа незгодна комбинација на силната желба на целосно нецензурира-

and in which the audience played virtually no part whatsoever.¹ The absence of dialogue was an expected feature, as it characterised the whole society. In a regime of oppression and double-speak, the main purpose of television was to confirm and strengthen the dominant ideology.

It should come as no surprise that one of the first reactions to the liberation of Romanian television – which for a while even went under the name “Free Romanian Television” – in December 1989 was to bring it as close as possible to a platform for free speech. In an article entitled “News as Performance: The Image as Event,” Margaret Morse quotes a CNN reporter recording the immediate aftermath of the Romanian revolution, who notices that the first reaction of people to the liberalisation of television is the wish to talk:

“Now everyone wants to talk,” said the reporter in a stand up. “Hold on a minute. Here’s someone who wants to talk to you.” The video image cuts to a man who is looking directly at the camera, saying it was his first time on Western television and he had some words for the Americans.²

Yet, as the title of Morse’s article suggests, this impulse to talk is not innocent of a certain desire to appear on television and to perform one’s own version of history, after decades in which history had been performed the way an abusive government dictated. On the other hand, though, the result of this uneasy combination between a strong desire for completely uncensored conversation and the will to perform led to endless debates in the

на конверзација и волјата да се настапува, во раните деведесетти доведе до бесконечни дебати околу актуелната тема на градење на демократија, којашто отиде отаде степенот на слобода на говорот којшто се очекува за демократските телевизии. Зборувањето многу, без нужно да се каже нешто, се чини како една од болестите што ја карактеризираа до висок степен хаотичната атмосфера на 1990тите во Романија. Умножувањето на стереотипот на зборлести Романци, кои поминуваа часови во зборување – во парламентот, на телевизија, дома, на улиците – често расправајќи политички прашања кои имаат многу малку врска со нивните приватни животи, се чини како да е смешниот аспект на борбите во тоа време.

Не е чудо што телевизиските шоу програми цветаа по падот на комунизмот. Секако, како што денес е нашироко познато, телевизискиот шоу формат – исто како и тој на кое било шоу – е секогаш во голем степен уреден, дотаму што дури и „најавтентичните“ програми со разговори со публиката содржат цела низа од воведни стратегии за различни степени на манипулативни моќи. Сепак, нивната популарност лежи во излузијата на јавна дебата којашто тие ја оддаваат. Соња Ливингстон (Sonia Livingstone) и Питер Лант (Peter Lunt) ги дефинираат програмите со разговори со публиката како „дел од општествениот простор, како места каде што луѓето се собираат за јавен разговор, дури и во облик на ‘форум’“³ што ја потпомага „парасоцијалната интеракција“. Наводно, тие се вистинска конверзација помеѓу водителот и публиката во која публиката треба да учествува, да поставува прашања и да предлага идеи, иако во реалноста секогаш има повисок степен на контрола отколку што би признало шоуто. И покрај тоа што нема споредба помеѓу јасно искажаната манипулација од видот што се користи во комунистичкиот режим и онаа посуптилната во телевизиските шоу

early nineties around the topical subject of building democracy, which went far beyond the degree of freedom of speech expected on democratic televisions. Talking a lot, without necessarily saying much, seems to have been one of the plagues that characterized the highly chaotic atmosphere of the 1990s in Romania. A proliferation of a stereotype of talkative Romanians, who spent hours talking – in the Parliament, on TV, at home, in the streets – and often arguing over political matters that had little bearing on their individual lives seems to have been the funny aspect of the struggles of the age.

It is no wonder that TV-shows flourished after the fall of communism. Of course, as widely known nowadays, the TV-show format – like that of any show, really – is always highly edited, to the extent that even the most ‘authentic’ audience discussion programmes contain a whole set of lead-in strategies of various degrees of manipulative power. However their popularity lies in the illusion of public debate they give. Sonia Livingstone and Peter Lunt define audience discussion programmes as “part of social space, as places where people congregate for public discussion, even as a ‘forum’”³ which facilitates “parasocial interaction.” They are an allegedly real conversation between a host and an audience, in which the audience is supposed to participate, ask questions and contribute ideas, even though in reality there is always a higher degree of control than the show will admit. Even thus, there is no comparison between the clear outspoken manipulation of the kind practised by the communist regime and the much more subtle one in TV-shows – audience discussion programmes covering themes of general interest, framed by various forms of entertainment – where the illusion of free, open speech between the host and the audience is shrewdly covered

емисии – програмите со разговори со публиката кои покриваат теми од општ интерес, врамени со различни форми на забава – илузијата на слободен, отворен говор помеѓу домаќинот и публиката, итро се прикрива со посебни формули. Непосредно поврзана со потребата од градење јавна сфера отворена за автентична дебата и со форматите кои брзо се увезуваа од Западот, телевизиските шоу програми беа најверните одговори на потребата да се говори, на којашто сигнализираше Морсовиот репортер на Си-ен-ен, како и на желбата на романското општество да се позападни најмногу што може.

Во годините кои непосредно му претходеа на пристапувањето во ЕУ, романските телевизиски канали ги зголемија своите напори за подобрување на нивниот „изглед“ за да ги задоволат европските стандарди. Ова подобрување беше сфатено на амбивалентен начин: како имитација на западноевропските телевизиски програми и како свесен напор да се произведе оригинален материјал, кој е во состојба да се произнесе за локалните, конкретни прашања. Порано потиснатата публика, принудена да репродуцира шеми на размислување во кои кон крајот на еден режим никој повеќе сериозно не веруваше, сега се вдаде во новоотворениот простор на јавното емитување. Потребата од креирање на локална јавна сфера којашто би воспоставила валидна соработка помеѓу медиумите и демократијата, постојаното информирање на публиката и овозможувањето таа да учествува во одлуките кои се однесуваат на земјата, се мешаше со желбата да се позајмуваат формите и шемите на западните телевизии со цел да се биде „поевропски“.

Оваа амбивалентност оди подлабоко од обична желба да се задоволи европскиот „голем брат“. Тоа е поврзано со традиционалното чувство на

by specific formulae. Directly connected to the need to build a public sphere open to genuine debate and to the formats that were quickly imported from the West, TV-shows have been the most faithful responses to that need to talk signaled by Morse's CNN reporter, as well as to the desire of the Romanian society to become as westernized as possible.

In the years immediately preceding EU accession, Romanian television channels increased their efforts to improve their “looks” in order to live up to European standards. This improvement was understood in an ambivalent way: as an imitation of Western European televisions' programmes and as a conscious effort to produce original material, capable to voice local, specific concerns. The formerly repressed audience, forced to reproduce patterns of thinking that nobody seriously believed in any more by the end of the regime, was now springing into the newly opened space of public broadcasting. The need for the creation of a local public sphere that would establish a valid co-operation between the media and democracy, keeping the audience more informed and enabling them to participate in the decisions concerning the country mixed with the desire to borrow the forms and patterns of Western televisions in order to be “more European.”

This ambivalence goes deeper than a mere desire to please the European “Big Brother.” It is connected to a traditional feeling of essential in-betweenness that goes

суштинска меѓусостојба која е дел од дефиницијата за романштината, којашто долго се создаваше во смисла на метафори на граничност (тампон зони, мост помеѓу Истокот и Западот, помеѓу латинскиот јазик/култура и нелатинските култури, помеѓу Отоманската Империја и Австро-унгарската монархија, помеѓу Балканот и Европа.) Така, дефинирањето на романскиот идентитет отсекогаш било голема работа, а во последно време тоа е уште понагласено. Желбата да се „влезе во Европа“ поттикна комплексна потрага за секогаш присутен, автентичен европски идентитет којшто требаше само да биде разоткриен под остатоците на комунистичкиот менталитет.

Во такви околности, не е ни чудо што цветаа телевизиските програми, а меѓу нив најмногу оние кои ги водеа жени. Од неодамна, визуелните медиуми во Романија покажаа зголемување на бројот на интерактивни програми како што е шоуто, бидејќи тие имаат дефинирачка функција во формирањето и образованието на граѓанско општество во новите земји кои пристапуваат во ЕУ. Овој пораст можеби не е целосно вештачки, бидејќи истражувањата покажуваат дека бројноста на публиката на телевизиските шоу програми во Романија исто така е во нагорна линија. Првобитно гледани со сомнеж наследен од страна на „стариот режим“ во кој ништо од тоа што се појавуваше на телевизија не се сметаше за веројатно, вистинско и ослободено од идеолошко обработување или „поврзување“, телевизиските шоу емисии си најдоа место кога луѓето развија навика да ги гледаат како дел од секојдневниот живот. Токму ова е целта на забавните програми како што се „Недела во семејството“ (со Михаела Радулеску, Антена 1, недела 15:30-18:30) или на комичните шоу програми како „Тео“ (ПроТВ, понеделник-петок 17:00/17:45-20:30). Такви разонодувачки програми се наменети за забава, така што тие понекогаш се за-

into the definition of Romanianness, which has long been conceived of in terms of borderline metaphors (buffer-zone, bridge between East and West, between a Latin language/culture and non-Latin cultures, between the Ottoman Empire and the Austro-Hungarian Empire, between the Balkans and Europe). Therefore, defining Romanian identity has always been a major concern, and it has been even more so recently. The desire to “enter Europe” triggered a more complex search for an always existing, authentic European identity that only had to be uncovered from the remains of communist mentality.

Under such circumstances, it is no wonder that TV-shows flourished, and among them the ones that flourished the most were the ones led by women. The visual media in Romania have recently shown an increase in the number of interactive programmes such as TV shows as these assume a defining function in the formation and education of a civil society in the new EU-accessing countries. This increase may not be altogether artificial, as surveys prove that the audience of TV shows in Romania is also on the rise. Initially regarded with a suspicion inherited from the “old regime” in which nothing that came out on TV was deemed to be believable, genuine and free from ideological processing or “connections,” TV shows have settled in as people grew into the habit of watching them as part of everyday life. This is precisely the aim of entertainment-oriented programmes such as “Sunday in the Family” (with Mihaela Radulescu, Antena 1, Sunday 15:30-18:30) or of comic shows such as “Teo” (ProTV, Monday-Friday 17:00/17:45-20:30). Such entertainment-oriented programmes are meant for fun, so they are based on a sometimes gross chauvinistic humor with desired exotic touches, which reiterates old gender stereotypes such as the wife in the kitchen, the fashion model whose social rise is due to a series of male protec-

сновани на груб шовинистички хумор со егзотични моменти што ги повторува старите родови стереотипи како што се жената во кујната, модните модели чиешто општествено издигнување се должи на неколку машки заштитници, згодната успешна жена чии успеси кријат неколку валкани приказни на кои често се алудира, но за кои не се зборува.

Сепак, други шоу програми преземаат сериозна мисија и како такви – без да се откажат од забавната функција – ја мешаат духовитата порака (којашто уште од времето на Шекспир, а дури и од порано, се смета за корисна кога некој искажува компликувани нешта) со целта која наводно е насочена кон менување на светот. Целта може да варира од политичките опсесии на земјата до прашања за квалитетот на животот на населението. Како што знаеме, составен дел од форматот телевизиско шоу е многу тежина да се стави на плеките на водителот/ката. Голем дел од едно телевизиско шоу – независно од темата, сферата на интересирање или целната публика – се случува околу водителот/ката, кој/а најчесто е паметна жена со успешна приказна зад себе и со полно право на атрибутите „млада“ и „убава“. *Surprise, surprise (Изненадувања, Изненадувања)*, романска верзија на традиционалниот европски формат на шоу ориентирано кон добротворството, во голема мера се потпира на централната фигура на Андреа Марин, женска верзија на *deus ex machina*, којашто зачекорува со светот на болката на гледачите и ги решава нивните проблеми само со плеснување со рацете на начин којшто потсетува на британското добротворно шоу *Jim'll Fix It (Џим ќе среди)*. Сепак, покрај рамката на добротворство, домаќинката стрчи како самовила којашто носи различна вечерна тоалета направена само за неа од трендовската дизајнерка Доина Левинца. Судирот меѓу нејзините гламурозни облеки и понекогаш скудната помош која шоуто ѝ ја

tors, the good-looking successful woman whose success covers some dirty story often hinted at, but not to be spoken about.

Other shows, however, assume a serious mission and as such – without renouncing the entertainment function – mix the humorous message (which, since Shakespeare and even earlier, has been seen as useful when one has difficult things to say) with an allegedly world-changing purpose. The purpose may vary from the political obsessions of the country to concerns for the population's quality of life. It is, as we know, part of the TV show format to place a lot of weight on the host's shoulders. A lot of any TV show – irrespective of topic, range of interests or target audience – happens around the host, who most often is a smart woman with a success story to back her up and with a good claim to the attributes “young” and “beautiful.” *Surprise, surprise (Surprises, Surprises)*, a Romanian version of a consecrated European format of the charity-oriented show, heavily relies on the central figure of Andreea Marin, the female version of the *deus ex machina* who steps into the world of the audience's pain and solves their problems by just clapping her hands, in a way slightly reminiscent of the British *Jim'll Fix It* charity show. However, despite the charity frame, the hostess stands out as the fairy queen who wears a different expensive night dress produced especially for her by the trendy fashion designer Doina Levintza. The clash between her glamorous outfits and the sometimes meagre relief the show offers to the audience members involved is striking. Moreover, the show is used as a space for commercial publicity spots whose obvious profit and pleasure-oriented intentions have little to do with the charity nature of the show. The show is clearly meant to

нуди на публиката е упадлив. Дотолку повеќе што шоуто се користи како простор за комерцијални рекламни спотови, чии намери, очигледно ориентиран кон профит и задоволство, имаат многу малку заедничко со добротворната природа на шоуто. Јасна е намерата шоуто да се продава добро – за добротворни цели, но очигледно и во корист на продуцентите – така што тоа мора да изгледа гламурозно европски, без оглед на содржинските несогласувања. Тоа промовира себе-егзотицирачка слика на справување со сиромаштијата од височините на успехот во која двата вида дискурс се остро противставени: видливите траги на сапунска мелодрама и утешителниот тон на добротворна организација наменет не само да даде помош, туку и моќ. Истовремено јасно насочено кон помагање на сиромашните, шоуто ги зацврстува родовите стереотипи и комплексите на инфериорност кои Марија Тодорова би ги препознала како балканска мачо култура.⁴

Иако постои свест за потребата од политичка коректност, комерцијалната природа на телевизиските шоу програми, насочена кон пазарот и публицитетот, се рефлектира во негувањето на патријархалните родови стереотипи на начин на којшто се претпоставува дека биле пренесени во фолклорот и во шегите кои сè уште може да бидат загрижувачки шовинистички. Таквите стереотипи се перцепираат како смешни и од нив се очекува да обезбедат успех кај публиката бидејќи тие се во согласност со „традиционалното“ стереотипно размислување на публиката. Странските модели кои ги нуди сателитската телевизија се перцепираат и се преведуваат на начин што се користат само за да се зацврнат постојните стереотипи. Ова сигнализира вистинска потреба да се подигне свеста на публиката за вистинското значење на тие стереотипи - образовна потреба којашто допрва треба да се пополни.

sell well – for charity purposes, but also clearly for the benefit of the producers – so it has to look glamorously European, regardless of the content clashes. It promotes a self-exoticising image of dealing with poverty from the heights of success in which two types of discourses contrast stridently: the heavy touches of soap melodrama and the reassuring charity organization tone meant to offer not just relief, but also empowerment. Whilst being loudly intent on helping the poor, the show reinforces the gender stereotypes and the inferiority complexes of what Maria Todorova would recognize as the Balkan macho culture.⁴

Even though there is an awareness of the need for political correctness, the commercial, market-oriented nature of TV shows and publicity reflects in a maintenance of patriarchal gender stereotypes as they are thought to have been transmitted in folklore and jokes and which at times can still be worryingly chauvinistic. Such stereotypes are perceived as funny and expected to ensure audience success as they are tuned to the audience's "traditional" stereotypical thinking. The foreign models provided by satellite television are perceived and translated in such ways that they are only used to reinforce already existing stereotypes. This signals a genuine need to raise the awareness of the audience as to the real significance of such stereotypes – an educational need that still has to be filled in.

Популарноста на шоу емисиите со водителки постојано расте и покрај поголемиот број шоу програми во кои водителите се мажи. Во продолжение ќе се осврнам на трите најпрочуени, коишто во последните години доминираа на сцената како избор на публиката: *Surprize, surprize* (Изненадувања, изненадувања), *Teo* и *Duminica in familie* (Недела во семејството), со повеќе фокус на *Surprize, surprize*.

Родовите стереотипи и романските телевизиски шоу емисии водени од жени

Телевизиското шоу е вештачки конструирана, уредена, режирана општествена платформа наменета – барем наизглед – да одговори на потребата за парасоцијална интеракција. Присуството на публика во студиото, која дебатира за тековните идеи со водителот на шоуто треба да направи публиката пред екраните исто така да се чувствува како дел од шоуто, поканета да поставува прашања. Но, телевизиските шоу емисии се повеќе од простор за интеракција; тие ја градат заедницата и формираат ставови, даваат примери за следење кои – во степен којшто зависи од сериозноста на шоуто – ѝ се пренесуваат на публиката. Успешната приказна, престижот и изгледот на водителот/ката на телевизиското шоу суштински го условува влијанието на шоуто, затоа е неминовно да имаат силно влијание врз публиката.

Телевизиските шоу емисии кои ги водат жени неизбежно ги третираат родовите стереотипи кои циркулираат во едно општество. Тоа го прават преку изборот на теми (често насочени кон „женски“ прашања како љубов, мода или негување), преку внимателно осмислениот изглед на презентерите, како и со емоционалната реторика којашто често

The popularity of women-hosted shows has continuously grown despite their being outnumbered by shows hosted by men. In what follows I am going to refer to the three most famous ones, which have dominated the scene of audience preferences in the latest years: *Surprize, surprize* (*Surprises, surprises*), *Teo* and *Duminica in familie* (*Sunday in the Family*), with more focus on *Surprize, surprize*.

Gender Stereotypes and Romanian Women-Hosted TV Shows

TV shows are artificially constructed, edited, directed social platforms meant – at least apparently – to respond to a need for parasocial interaction. The presence of a studio audience that debates current ideas with a host in a show is meant to invite the TV-watching audience to feel part of the show as well, therefore free to ask questions. TV-shows, though, are more than just spaces of interaction; they are community builders and opinion formers, providers of role-models that are – to a degree that depends on the seriousness of the show – transmitted to the audience. The success story, prestige and image of the TV-show host essentially condition the impact of the show; therefore they are bound to have a strong audience impact.

TV-shows hosted by women inevitably address the gender stereotypes which circulate in a society. They do that in their choice of topics (often centered on “feminine” issues such as love, fashion or caretaking), in the carefully designed looks of the presenters, as well as in the emotional rhetoric which is often used and which is clearly meant to appeal primarily to a female audience.

се користи и која е јасно наменета да ја привлече првенствено женската публика. Постои и свесно, внимателно размислување за тоа како функционира психологијата на стереотипите, бидејќи успехот во голема мера може да зависи од тоа дали се задоволени очекувањата на публиката.

Романските родови стереотипи се многубројни и може да се припишат на различни извори. Сепак, важно е во романската родова култура да се увиди преклопувањето на неколку мачовидни ставови во конструирањето на родовите улоги кои генерално ги карактеризираат балканските култури. Во оваа смисла, средбата на традиционалните конструкции на родовите улоги во Романија и анксиозноста во периодот пред пристапувањето кон ЕУ за исполнување на европските стандарди, може да се анализира во смисла на дистинкцијата помеѓу балканизмот и ориентализмот на Марија Тодорова. Ако Ориентот на Саид (Saïd) беше феминизиран од страна на Империјата, балканската култура на Тодорова се перципира како дивјачки маскулина од страна на Западна Европа.⁵ Затоа таа ќе охрабрува конструкција на женскост којашто, дури и во нејзините помоќни форми, е потчинета на барањата на патријархатот. Иако Романија традиционално дебатирала за своето гранично позиционирање помеѓу балканизмот и европеизмот (бидејќи никогаш и не се сметала себеси за балканска земја и во смисла на географско позиционирање или културна припадност), многу од забелешките на Тодорова исто така се однесуваат и на романскиот простор.

Од друга страна, обидите да се задоволат неоколонијалните стереотипи усвоени од западноевропските визуелни медиуми (достапни на источноевропската публика преку сателитската телевизија) се растрг-

There is also a conscious, careful consideration of how the psychology of stereotyping functions, since success can depend significantly on whether the audience's expectations are met.

Romanian gender stereotypes are numerous and can be ascribed to various sources. Yet it is important to acknowledge in Romanian gender culture the overlap of a number of macho-type attitudes in the construction of gender roles which generally characterize Balkan cultures. In this sense, the encounter between traditional constructions of gender roles in Romania and the pre-EU-accession anxiety of living up to European standards can be analyzed in terms of Maria Todorova's distinction between Balkanism and Orientalism. If Saïd's Orient was feminised by the Empire, Todorova's Balkan culture is perceived by Western Europe as savagely masculine.⁵ It will therefore encourage a construction of femininity that, even in its more powerful forms, is subordinated to the requirements of patriarchy. Even though Romania has traditionally debated its liminal positioning between Balkanism and Europeanism (as it has never quite considered itself a Balkan country in terms of either geographical positioning or cultural belonging), a lot of Todorova's remarks apply to the Romanian space very well.

On the other hand, attempts to accommodate neocolonial stereotypes adopted from the Western European visual media (accessible to Eastern European audiences via satellite television) are torn between the

нати помеѓу пазарно ориентираните комерцијални програми како што се телевизиските шоу програми и рекламите - чие основно барање е потребата да се задоволи публиката - и ЕУ ориентираната анксиозност за политичка коректност. Така, ние во моментот сведочиме за интеракцијата помеѓу традиционалните и модерните родови стереотипи (*femme fatale* наспроти практичната девојка која може да прави различни нешта и за која изгледот е на второ место, сопругата затворена во приватниот простор – обично кујната или алиштата – наспроти успешната жена која води свој бизнис. Во една книга за женски идентитети во културата на глобализација, Мадалина Николаеску (Madalina Nicolaescu) забележува дека во последните години во Романија има силен притисок врз жените да го менуваат својот изглед по примерот на моделите наметнувани со западните списанија. Ова нагласување на промената на надворешноста оди рака под рака со она што се доживува како промена во сликата, местото каде што лежи силата: од мало значење е кој е некој; условот на моќта е да се остави вистински впечаток. Доколку модата го условува женскиот идентитет, мора да се придржува кон последните трендови за да се биде успешна жена. На пример, додека во Романија нема традиција жените да вежбаат – па, затоа многу од нив, независно од возраста и не го прават тоа – современите медиуми, особено телевизиските шоу програми и каналите кои го обработуваат стилот на живеење, како што е телевизијата „Еуфорија“, промовираат нов, различен, модел прилагоден на Западот, којшто ја наметнува потребата да се спортува за да се биде во чекор со барањата на денешниот свет.⁶

market orientation of commercial programmes such as TV shows and publicity – whose main requirement is the need to please the audience – and the EU-oriented anxiety of political correctness. Hence, we are at the moment witnessing an interaction of traditional and modern gender stereotypes (the *femme fatale* versus the practical girl who can do things and for whom the looks come second, the wife confined to the private space – most commonly the kitchen or the laundry – versus the woman of success who runs her own business. In a book on women’s identities in the culture of globalization, Madalina Nicolaescu notices that in recent years in Romania there has been a strong pressure on women to change their looks following the models imposed by Western magazines. This emphasis on change in the appearance goes hand in hand with what is perceived as a change in the image, which is where strength lies: it matters little who one is; the condition of power is to give the right impression. If fashion conditions female identity, one must abide by the latest trends in order to be a woman of success. For example, while there is no tradition that women should be doing exercise in Romania – hence most of them, irrespective of age, do not – the contemporary media, especially TV-shows and lifestyle television channels such as Euforia TV promote a new, different, Western-adapted model which implies the obligation to do sports if one wants to be in step with the requirements of today’s world.⁶

Ова е вообичаено за телевизиските програми ширум светот, но едно загрижувачко прашање бдее над Источна Европа: што е, реалистички говорејќи, врс-

Whilst this is common to TV programmes worldwide, there is a worrying question hovering over Eastern Europe: what is, realistically, the connection of all these

ката помеѓу сите овие телевизирани претстави и нивните пандани во вистинскиот свет? До кој степен телевизијата ги претставува стварните родови улоги и до кој степен нуди вештачки модели? Јас ќе се обидам да ги истражувам можните одговори на овие прашања со упатување кон романските телевизиски шоу емисии коишто ги водат жени.

Во статија за „Расата, етницитетот и филмот“ (Race, Ethnicity and Film) Робин Вигман (Robyn Wiegman) покажува дека преовладувањето на расните стереотипи во холивудскиот филм во голема мера се должи на нивната визуелна - според тоа и кинематски перципирачка - природа:

Доколку сите стереотипи на човечките групи се темелат на сведувањето на комплексните културни кодови на лесно сварливи визуелни и вербални знаци, филмските стереотипи се парадигматски врзани со расниот дискурс. Ова не значи дека сите стереотипи се расни, туку дека логиката на расата како визуелно дофатлива гарантира произведување и циркулирање на стереотипот.⁷

Како и расата, родот исто така се предцира на цела низа визуелни знаци коишто се стереотипни. Кога станува збор за телевизијата, каде што централната улога ја има сликата, голем дел од забавата доаѓа од задоволството на гледање, кое често подразбира задоволување на претходно формираните очекувања на публиката. Оттаму, потребен е определен степен на предвидливост за програмата да биде успешна.

Во Романија, со бизнисот на телевизиски шоу емисии доминираат трите женски водителки кои меѓусебно се натпреваруваат: Андреа Марин, Михаела Радулеску и Тео Трандафир. Тие водат различни видови шоу емисии на различни канали, во различни термини и како дел од различни дневни програми.

televised representations and their correlatives in the real world? To what extent is television representative of actual gender roles and to what extent does it provide artificial models? I will attempt to explore the possible answers to these questions with reference to women-hosted Romanian TV-shows.

In an article on “Race, Ethnicity and Film” Robyn Wiegman shows that the predominance of racial stereotypes in Hollywood cinema is largely due to their visual – hence cinematically observable – nature:

To the extent that all stereotypes of human groups are predicated on the reduction of complex cultural codes to easily consumable visual and verbal cues, the film stereotype is paradigmatically linked to racial discourse. This does not mean that all stereotypes are raced, but rather that the logic of race as visually discernible underwrites the production and circulation of the stereotype.⁷

Like race, gender is also predicated on a whole set of visual signs that are equally stereotypical. When it comes to television, where image plays a central part, a lot of the entertainment comes from the pleasure of watching, which often involves satisfying the audience’s preconceived expectations. Thus a certain degree of predictability is required for a programme to be successful.

In Romania, the TV-show business is dominated by three competing female hosts: Andreea Marin, Mihaela Radulescu and Teo Trandafir. They host different types of shows on different channels, at different times and as part of different daily programmes. Among them, the one that ranks highest in terms of length of time, scheduling

Меѓу нив, највисоко во смисла на траење, распоред и привлечност за публиката – три часа во саботните вечери од 8 до 11 на првиот канал на Националната телевизија, што значи најударно време – стои *Surprize, surprize* (Изненадување, изненадување) на Андреа Марин, следено од *Teo*, на Тео Трандафир и *Duminica in familie* (Недела во семејството) на Михаела Радулеску. *Surprize, surprize* на својата интернет страница е опишано како „динамично шоу насочено кон пошироката публика во обид да ги обедини луѓето под симболите на љубовта и солидарноста, покрај разликите во години, пол или социјален статус.“ Пет години по ред освојува титула за најдобро забавно шоу од општествениот живот, којашто ја доделува списанието *VIP* за неговата кампања „Негувајте го животот“.⁸ Шоуто на Тео започна во 2001 година и до нејзиното заминување од ПРО ТВ во 2007 таа ја имаше највисоката гледаност по часовен сегмент. Една од причините за тоа беше фактот што тоа беше емитувано пред ударниот термин на сите канали, имено токму пред интервалот од 7 до 11 часот навечер. *Недела во семејството*, пак започна во 1998 година и направи пауза поради породилното отсуство на водителката. Тогаш, во март 2004 година, Михаела Радулеску се врати во улога на водителка на шоуто кое од тој момент стана водач на пазарот на гледачи по часовен сегмент.

Покрај некои разлики, нивните шоу емисии споделуваат одделни елементи коишто ја обезбедуваат предвидливоста којашто ја споменав погоре, на што во голема мера се потпира успехот кај публиката. Меѓу нив, вредно е да се спомене дека водителките ги споделуваат своите лични животи со нивните гледачи. Моделот го поставија меѓународни телевизиски водители, од кои можеби најпозната е Опра Винфри бидејќи се гордее со фактот што публиката

and audience appeal – three hours on Saturday nights between 8 and 11 p.m. on the National TV 1 channel, which means the maximum peak time – is Andreea Marin’s *Surprize, surprize* (*Surprises, Surprises*), followed by Teo Trandafir’s *Teo* and Mihaela Radulescu’s *Duminica in familie* (*Sunday in the Family*). *Surprize, surprize* is described on its website as “a dynamic show addressed to a large audience, trying to unite people under the symbols of love and solidarity, despite differences of age, sex or social stratus. It has won the title of best social entertainment show for five years in a row awarded by the *VIP Magazine* for its ‘Cherish Life’ campaign.”⁸ Teo’s show started in 2001 and up until her departure from PRO TV in 2007 she had the highest ratings on her hour segment. One of the reasons for this was the fact that it was placed right before the prime-time of all channels, namely just before the interval 7 p.m. to 11 p.m. *Duminica in familie*, on the other hand, started in 1998 and took a break on account of the host’s maternity leave. Then in March 2004, Mihaela Radulescu returned to host the show, which from that moment has been an audience market leader for its hour segment.

Despite some differences, their shows share certain elements that ensure the predictability I was mentioning above, on which audience success largely counts. Among them it is worth mentioning the hosts’ sharing their personal lives with their audiences. The model was set by international TV-show hosts of whom Oprah Winfrey is probably the most famous as she prides herself on the fact that her audience is always the first to know the important things that happen in her life. Whilst Teo

секогаш прва ги дознава важните нешта коишто се случуваат во нејзиниот живот. Додека Тео отсекогаш зборувала за своите проблеми со тежината и диетите и пробувала да ги преброди во емисијата, Михаела Радулеску пак постојано во нејзиното шоу ги споделува своите семејни искуства и радостите кои ѝ ги носи одгледувањето на нејзиното девојче. Таа за која личните работи се неразвоен дел од самиот нејзин бизнис е Андреа Марин, којашто значаен дел од нејзиното шоу базира на „средувањето“ на личните проблеми на публиката, така таа смета дека значаен дел од договорот е таа да го вклучи и сопствениот живот. Затоа нејзината романса со славниот актер Стефан Баника, помладиот - којашто ја претвори во Андреа Марин – Баника во 2005 година - претставуваше значителен дел од исповедниот материјал во нејзиното шоу. Слично, во добриот стил на Опра, нејзината публика беше првата којашто ги дозна добрите вести за нејзината бременост, што не само што ја постави на позиција на вистинска мајка - по деветгодишно играње на улогата на добра грижлива мајчинска фигура на целата нација - туку, исто така го исполни и стереотипот на успешна жена којашто има сè, но којашто не е вистински исполнета сè додека не роди деца. Сите три водителки го исполнуваат барањето да бидат добро облечени и привлечни - друг елемент на стереотипното размислување кое го промовира традиционалното сфаќање дека нема успех за една жена кога не е убава и семејно исполнета. Дури и Тео, којашто се чинеше како да има намера да ги избегнува овие шеми со години, стана среќна мајка преку посвојување дете и неодамна откри дека поткликнала на петата понуда за брак на нејзиниот „таен љубовник“ Маријан КонстантINESКУ, бидејќи беше станала многу претпазлива и ранлива по пропаѓањето на нејзиниот прв брак.⁹

always discussed her weight problems and the diets she tried to overcome them on air, Mihaela Radulescu constantly shares her family experiences and the joys of raising her baby girl in her show. The one for whom personal matters are an inseparable part of her very business is Andreea Marin, who bases an important part of her show on “fixing” the audience’s personal problems, hence she sees it as a fair part of the deal to also bring her own life in. Thus her romance with the well-known actor Stefan Banica, Jr. – as a result of which she became Andreea Marin-Banica in 2005 – made the substance of a significant amount of confession material in her show. Likewise, in good Oprah fashion, her audience was the first to learn the good news of her pregnancy, which not only placed her in the position of an actual mother – after nine years of playing the part of the good caretaking mother-figure of the nation – but also fulfilled the stereotype of the successful woman who has it all but who is not actually fulfilled until she has children. All three hosts meet the requirements of being well-dressed and good-looking – another element of stereotypical thinking which promotes the traditional thought that there is no success for a woman in the absence of beauty and family fulfilment. Even Teo, who seemed intent on breaking these patterns for years, became a happy mother by adopting a child and was recently revealed to have given in to the fifth proposal coming from her “secret lover” Marian Constantinescu, having become very careful and vulnerable after the failure of her first marriage.⁹

Изненадување, изненадување е романското телевизијско шоу кое има најбројна публика. Ова се должи, меѓу другото, на фактот што конкретните случаи на кои се гради шоуто не се само претставени, туку во шоуто навистина се случува изненадувањето од стварното решавање на проблемот. Сите знаат дека доколку некој случај се прикаже на *Изненадување, изненадување*, тоа значи дека екипата зад шоуто некако ќе го реши и спектакуларниот исход ќе биде прикажан на телевизија. Ова шоу се прикажува од 1998 година и покрај критиките упатени кон сапуновидните сентиментални претстави на срцепарателните случаи, обично поткрепени со соодветна музика којашто го потенцира ова чувство кај публиката со нежно срце, што може да го потпомогне собирањето средства кое често се практикува, се чини дека ништо не може да застане на патот на неговата голема привлечност за публиката. Придонесува и неговото емитување во ударен термин, во саботните вечери на националната телевизија, бидејќи во Романија сè уште има делови каде што се достапни само каналите на националната телевизија. Друго значајно „за“ е врката на шоуто со реалноста. Покрај деталите околу приватниот живот на водителите - конвенција почитувана од страна на сите телевизиски шоу програми, особено од оние кои имаат водители – на поединечни лица навистина им се помага да добијат помош во решавањето на проблемите поврзани со здравјето, семејството, животните прилики итн. Притоа, шоуто, коешто декларирало добротворна ориентација, беше дел од поголеми кампањи. Еден таков пример е собирањето парична помош за жртвите на поплавите во летото 2006 година, за време на кои Андреа Марин беше многу активна, иако има многу глума во нејзината поддржувачка и заштитничка улога полна со разбирање и сочувство за луѓето на кои им треба помош, којашто таа ја из-

Surprise, surprise is the one Romanian TV-show which enjoys the largest audience. This is due, among other things, to the fact that the concrete cases on which the shows are built are not just presented, but the surprise of actually fixing the problem does occur. Everybody knows that if a case is shown on *Surprise, surprise* it means that the crew behind it is going to solve it somehow and the spectacular outcome will be shown on TV. This show has been going on since 1998 and, despite criticism surrounding its soap-opera-like sentimental presentation of heart-breaking cases, usually backed up by matching music that increases its appeal to tender-hearted audience members that might consequently contribute to the fund-raising often involved, it seems that nothing can get in the way of its large audience appeal. Its Saturday night peak time on national television contributes to this, as there are still areas of Romania where only national television channels are accessible. Another important pro is the show's reality connection. Apart from details about the host's private life – a convention observed by all TV-shows, especially women-hosted ones – individual people are actually helped to solve problems related to health, family, and life opportunities and so on. Moreover, the show, which has declared charity orientation, has been involved in larger campaigns. One example would be fund-raising for victims of floods in the summer of 2006, during which time Andrea Marin has been very active, even though there is a large amount of performance in her supportive caretaking role full of understanding and compassion for people in need, which she performs in a way that meets the expectations the audience has of a woman. After all, even though her Levintza-designed outfits are the insignia of a social status which is far above the level of the cases presented in the show, one cannot deny the fact that they are very persuasive elements of a body rhetoric that serves the cause of “the people” very effectively.

ведува на начин што ги задоволува очекувањата кои публиката ги има за една жена. Конечно, дури иако нејзините парчиња облека дизајнирани од Левинца се знак за социјалниот статус којшто е далеку над нивото на случаите презентирани во шоуто, не може да се негира фактот дека тие се многу убедливи елементи на телесна реторика којашто многу успешно му служи на „народот“.

Оваа реторика функционира на начин што внимателно ги потврдува барањата кои ги поставува екстремното патријархално размислување, бидејќи е дел од она што традиционално е познато како „добра женска стратегија“: добриот изглед, добрата тоалета и препреденото однесување се извори на женската моќ во патријархалото општество. Како што покажа истражувањето направено од Флорина Браидеану (Florina Bradeanu), една од моите кандидатки за магистерска работа во 2007 година, луѓе од сите возрасти, родови и социјални позиции ја гледаат *Изненадување, изненадување* поради способноста на Андреа Марин да прави добро и да ја игра улогата на „добрата вила“. Раширено е верувањето дека најголем дел од нејзината публика се луѓе од руралните делови, но тоа не е вистина бидејќи низ разговор со луѓе од урбаните делови открив дека голем дел од нив го гледа шоуто. Фактот дека публиката е дел од маратонското продуцирање срцепарателни и плачливи изненадувања им се допаѓа на толку многу Романци што шоуто на Андреа Марин испаѓа најгледаното во нејзиниот термин.¹⁰ Неодамнешно признание за моќта на Андреа Марин беше нејзиното учество во започнувањето на уште една програма со разговор во студиото во јуни 2006 година, којашто го придружи националното испитување на јавното мислење за најголемиот Романец на сите времиња. Кампањата *Големите Романци*, којашто пак од својата страна позајми формат на Би-

This rhetoric functions in terms that carefully confirm the requirements of hard-core patriarchal thinking, being part of what is traditionally known as “good female strategy”: good looks, smart outfits and feline behavior are the sources of female power in a patriarchal society. As shown by a survey done by Florina Bradeanu, one of my MA dissertation supervisees in 2007, people of all ages, genders and social positions watch *Surprise, surprise* because of Andreea Marin’s ability to do good and perform the “fairy godmother.” It is widely believed that the largest part of her audience is formed by people from rural areas, but this is not real, since when talking to people in urban fields, I have discovered that a large proportion of them watch the show. The fact that the audience is part of a marathon of making heart-breaking and tears-shedding surprises appeals to so many Romanians that Andreea Marin’s show turns out to be the most widely watched in its time segment.¹⁰ A recent acknowledgement of Andreea Marin’s power was her involvement in the launching of another studio discussion programme in June 2006, which accompanied a national survey meant to determine the greatest Romanian of all times according to public opinion. The *Great Romanians* campaign, which in its turn borrowed a BBC format that was also run in other European countries such as France, Germany and the Netherlands, appealed, through the voice of its presenter Catalin Stefanescu, to the support of *Surprise, surprise* on the night of its launching. On

би-си којшто се емитуваше и во други европски земји како Франција, Германија и Холандија, преку гласот на нејзиниот водител Каталин Стефанеску, упати повик за поддршка од *Изненадување, изненадување* истата вечер кога почна да се емитува. Во таа година, Андреа Марин достоинствено го прифати повикот и понуди нејзиното шоу да ѝ помогне на кампањата којашто таа ја нарече најголемиот заштитник на народот во земјата“. Додека со право признаената моќ на Марин се должи најмногу на нејзиниот импресивен список на достигнувања, како што покажа интернет страницата на *Изненадување, изненадување*,¹¹ таквите гламурозни моменти се потврда на фактот дека моќта на личниот имиџ на еден човек игра уште попресудна во однос на привлечноста за публиката.

Заклучок

За да се поврзе влијанието врз публиката и учеството на публиката, речиси и не постои сомнеж дека моделот на женскост којшто го претставуваат романските телевизиски шоу емисии водени од жени, за кои се расправаше погоре, се ниша удобно помеѓу традицијата и еманципацијата и, порадо отколку да донесува одлука во корист на едното или другото, презема ризик на промовирање на женски модел кој ги задоволува двете, што тешко може да го следат луѓе од реалноста. Телевизиските шоу програми водени од жени навистина промовираат слика на силна независна жена, успешна во својата работа, но овој успех смета, барем делумно, на исполнувањето и зацврстувањето на веќе постојните барања кои ги поставуваат предрасудите поставени од стереотипните патријархални погледи. Популарната телевизија секогаш повлекува линија помеѓу традицијата и еманципаци-

the occasion, Andreea Marin gracefully accepted the request and offered the help of her show to the new campaign, which she called “the biggest tribune in the country.” Whilst Marin’s rightfully acknowledged power is greatly the merit of her impressive list of achievements, as shown by the *Surprize, surprize* website,¹¹ such glamorous moments stand proof of the fact that the power of personal image plays an even more crucial part as regards audience appeal.

Conclusion

To connect audience impact to audience participation, there is hardly any doubt that the model of femininity proposed by the Romanian women-hosted TV-shows discussed above wavers comfortably between tradition and emancipation and, rather than making a decision in favour of one or the other, assumes the risk of promoting a female model that satisfies both, difficult to reach by real people as it may be. TV-shows run by women hosts do promote an image of the strong independent woman successful in her business, but this success counts, at least partially, on meeting and reinforcing the already existing requirements of prejudiced thinking set by stereotypical patriarchal views. Popular television always draws a line between tradition and emancipation which is fine enough to maintain the interest of as wide a range of audience categories as possible. Yet the pressure put on women’s shoulders by this new type of double-think that seems

јата, што е доволно за да се задржи интересот на што е можно поширок круг гледачи и категории на публика. Сепак, изгледа дека притисокот ставен на женските плеќи со овој нов начин на двојна-размисла, којашто се чини како да доаѓа во пакет со пристапувањето кон ЕУ, е прилично голем, уште повеќе поради тоа што, со оглед на речиси целосното отсуство на активно феминистичко движење со значително општествено влијание во Романија, телевизиските шоу програми обично го диктираат трендот.

Превод од англиски јазик: Родна Русковска

Белешки:

1. Забавните програми како што се „Se cauta vedete“ („Во потрага по ѕвезди“) или „Steaua fara nume“ („Безимени ѕвезди“) исфрлија голем број ѕвезди на романската поп музика, како што се Корина Чириак, Мирабела Даур, Олимпија Панкиу, Дида Драган, Адријан Романеску или Анџела Симилеа. Родовите кодови во тоа време... Дијалогот со публиката беше минимален, или подобро кажано, воопшто не постоеше.
2. Margaret Morse, “News as Performance: The Image as Event,” in *The Television Studies Reader*, edited by Robert C. Allen and Annette Hill, (London and New York: Routledge, 2004), 212.
3. Sonia Livingstone and Peter Lunt, “Studio Discussions,” in *The Television Studies Reader*, edited by Robert C. Allen and Annette Hill, (London and New York: Routledge, 2004), 322.
4. Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York and Oxford: Oxford University Press), 14.
5. Idem.

to have come in a package with EU accession is quite significant, the more so as, given the virtual absence of an active feminist movement with any significant social impact in Romania, the trend-setters tend to be the TV-shows.

Notes:

1. Entertainment programmes such as “Se cauta vedete” (“Looking for Stars”) or “Steaua fara nume” (“Stars without a Name”) launched an important number of stars of Romanian pop music such as Corina Chiriac, Mirabela Dauer, Olimpia Panciu, Dida Dragan, Adrian Romcescu or Angela Similea. Gender codes back then... The dialogue with the audience was minimal, or better said it did not exist at all.
2. Margaret Morse, “News as Performance: The Image as Event,” in *The Television Studies Reader*, edited by Robert C. Allen and Annette Hill (London and New York: Routledge, 2004), 212.
3. Sonia Livingstone and Peter Lunt, “Studio Discussions,” in *The Television Studies Reader* edited by Robert C. Allen and Annette Hill (London and New York: Routledge, 2004), 322.
4. Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York and Oxford: Oxford University Press), 14.
5. Idem.

6. Nicolaescu, Madalina. *Fashioning Global Identities: Romanian Women in the Post Socialist Transition* (Bucuresti: Editura Universitatii din Bucuresti, 2001), 11-15.
7. Robyn Wiegman, "Race, Ethnicity and Film," in *The Oxford Guide to Film Studies*, edited by John Hill and Pamela Church Gibson (Oxford: Oxford University Press, 1998), 161.
8. Historical outline, *Surprize, surprize*, <http://www.surprize-surprize.ro/viewCategory.php?categoryId=2>, последна посета на 25 јуни 2006 година.
9. http://stiri.acasa.ro/stiri/Teo-Trandafir-se-casatoreste-cu-iubitul-ei-secret_-s11091.html, последна посета на 30 август 2007 година.
10. Florina Bradeanu, истражување направено за магистерската работа „Жени кои водат и изведуваат телевизиски шоуа: Компаративна анализа на приемот на Опра и романските телевизиски шоуа водени од жени“, Букурешки универзитет, јуни 2007 година.
11. <http://www.surprize-surprize.ro/viewCategory.php?categoryId=2>, последна посета на 25 јуни 2006 година.

Библиографија:

Примарни извори:

- Surprize, surprize (Surprises, Surprises)*, with Andreea Marin, TVR1, Saturday 20:10-23:10.
- Duminica in familie (Sunday in the Family)*, with Mihaela Radulescu, Antena 1, Sunday 15:30-18:30.
- Teo*, with Teo Trandafir, ProTV, Monday-Friday 17:00/17:45-20:30 (with or without intercalated News programme).

References:

Primary Sources:

- Surprize, surprize (Surprises, Surprises)*, with Andreea Marin, TVR1, Saturday 20:10-23:10.
- Duminica in familie (Sunday in the Family)*, with Mihaela Radulescu, Antena 1, Sunday 15:30-18:30.
- Teo*, with Teo Trandafir, ProTV, Monday-Friday 17:00/17:45-20:30 (with or without intercalated News programme).

Oprah, with Oprah Winfrey, taken over from ABC, Euforia TV, Monday-Friday 22:00-23:00.

Секундарни извори:

- Allen, Robert C. and Annette Hill, eds. *The Television Studies Reader* (London and New York: Routledge, 2004).
- Bock, Gisela and Susan James, eds. *Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity* (New York and London: Routledge, 1992).
- Doane, Mary Ann. *Femmes Fatales: Feminism, Film Theory, Psychoanalysis* (New York and London: Routledge, 1991).
- Hill, John and Pamela Church Gibson. eds. *The Oxford Guide to Film Studies* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Huggan, Graham. *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins* (London and New York: Routledge, 2001).
- Jackson, Stevi and Jackie Jones, eds. *Contemporary Feminist Theories* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998).
- Nicolaescu, Madalina, ed. *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din Romania moderna Who Are We? On Women's Identity in Modern Romania* (Bucuresti: Anima, 1996).
- Nicolaescu, Madalina. *Fashioning Global Identities: Romanian Women in the Post-Socialist Transition* (Bucuresti: Editura Universitatii din Bucuresti, 2001).
- Said, Edward, *Orientalism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1978).
- _____. *Culture and Imperialism* (London: Chatto & Windus, 1993).
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1997).

Oprah, with Oprah Winfrey, taken over from ABC, Euforia TV, Monday-Friday 22:00-23:00.

Secondary Sources:

- Allen, Robert C. and Annette Hill, eds. *The Television Studies Reader* (London and New York: Routledge, 2004).
- Bock, Gisela and Susan James, eds. *Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity* (New York and London: Routledge, 1992).
- Doane, Mary Ann. *Femmes Fatales: Feminism, Film Theory, Psychoanalysis* (New York and London: Routledge, 1991).
- Hill, John and Pamela Church Gibson. eds. *The Oxford Guide to Film Studies* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Huggan, Graham. *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins* (London and New York: Routledge, 2001).
- Jackson, Stevi and Jackie Jones, eds. *Contemporary Feminist Theories* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998).
- Nicolaescu, Madalina, ed. *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din Romania moderna Who Are We? On Women's Identity in Modern Romania* (Bucuresti: Anima, 1996).
- Nicolaescu, Madalina. *Fashioning Global Identities: Romanian Women in the Post-Socialist Transition* (Bucuresti: Editura Universitatii din Bucuresti, 2001).
- Said, Edward, *Orientalism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1978).
- _____. *Culture and Imperialism* (London: Chatto & Windus, 1993).
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1997).

Интернет страници:

<http://www.surprise-surprise.ro/viewCategory.php?categoryId=2>, последна посета 25 Јуни 2006.
<http://stiri.acasa.ro/stiri>, последна посета 10 Август 2007.
<http://www.clubulbucuriei.ro/Teo-Trandafir>, последна посета 10 Август 2007.

Websites:

<http://www.surprise-surprise.ro/viewCategory.php?categoryId=2>, accessed 25 June 2006.
<http://stiri.acasa.ro/stiri>, accessed 10 August 2007.
<http://www.clubulbucuriei.ro/Teo-Trandafir>, accessed 10 August 2007.

'identities' u0eHuuuuuuuu

II

Ксенија
Видмар Хорват

**Номадска Европа:
Просторите, идентитетите
и политиката на припадност
во постсоцијалистичка
Словенија**

Ksenija
Vidmar Horvat

**Nomadic Europe:
Spaces, Identities and
Politics of Belonging
in Post-Socialist
Slovenia**

Вовед

Кога на 1 мај 2004 година Словенија стана членка на ЕУ, колективните чувства беа на границата на некаква екстатична состојба. Обемната кампања што започна во текот на процесот на пристапување кулминираше последниот месец со фазата на одбројување. На самиот ден и околу него, разни политички говорници, свештеници, луѓе од рекламниот занает, учители, ѕвезди и културни работници зборуваа со ист речник, ги рециклираа истите синтагми, се натпреваруваа кој повеќе ќе придонесе кон „евроцентричното лудило“. Како слика и прилика на дејството на масовната психологија, себепоимањето на Словенија како нова членка на ЕУ го претвори процесот на пристапување, како што рече еден научник, во симптом на евроза: умствена состојба што потсетува на фројдовски случај (Velikonja, 2005: 11). Хиперболичното чувство беше состојба што ги крепеше и оживуваше митолошките наративи за европската природа на словенечките култура, историја и идентитет, кои наводно созреваа потиснати среде наметнатиот соживот со другите нации во социјалистичка Југославија.¹ Зачленувањето во ЕУ внесе едно ново заокружување во дискурсот за многувековниот сон за суверена држава, што се артикулира уште пред распадот на

Introduction

When, on 1st of May 2004, Slovenia joined EU, collective feelings bordered on the ecstatic. A massive campaign which was set up during the joining process, culminated in the count down stage of the last month. On and around that day, political speakers, priests, advertisers, educators, celebrities and cultural workers endorsed the same language, recycled same syntagms, competed to contribute most to “Eurocentric madness.” Exemplary of the working of mass psychology, self-identification of Slovenia as a new EU member turned, as one scholar put it, the joining process into a symptom of Eurosis: a mental state resembling the Freudian case (Velikonja, 2005: 11). The hyperbolic sentiment was state sponsored and revived mythological narratives of the “Europeaness” of Slovene culture, history and identity, allegedly nestling repressed under the forced co-habitation with other nations in socialist Yugoslavia.¹ Becoming an EU member gave the discourse of a centuries long dream for a sovereign state, which was articulated prior to break-up of Yugoslavia in 1991, a novel closure: now it was not only a political form of the nation-state which we longed for; it was important that we were recognized as the European state. Ignorant of the paradox that despite “returning to a home which we have never left” (Velikonja, 22) politi-

Југославија во 1991 година: сега веќе не стануваше збор само за политичкиот облик на националната држава по која толку копнеевме; сега беше важно да не признаат како европска држава. Несвесна за парадоксот дека и покрај тоа што „се враќавме во домот што никогаш не сме го напуштиле“ (Velikonja, 22) политичките и интелектуалните елити со сите сили се трудеа да докажат дека Словенија му припаѓа на европското семејство „поради нашата култура и нашата историска традиција“ (ibid.), земјата сепак тргна на патешествие на кое политички ќе докажува дека е достоина, а својата европска припадност ќе ја покажува на културно рамниште.

Бидејќи Европа беше востоличена како вредност по себе, како мерило за културата и цивилизираноста, со што евроскептицизмот се дискредитираше како антипрогресивен и штетен за благосостојбата на државата, проектот за создавање на словенечки евроидентитет во голема мерка ги лиши од потребниот осврт прашањата за тоа што всушност претставуваше таа замислена заедница на Европа и што всушност таа значеше за самите Словенци и за самите Европејци. Не беше неочекувано тоа што состојбата „сè уште не Европа“ (Kumar, 1996; Kuzmanić, 2001), која ги трауматизираше политичките партии на обете страни од политичкиот спектар во текот на деведесеттите години, си го смени местото со позата на културна супериорност, што најчесто се заземаше не само кон Балканот, туку и загрижувачки повеќе кон внатрешните „туѓинци“: Ромите, муслиманите, доселениците од поранешна Југославија. Како резултат на тоа, уследи една кратка историја на преобразба од една мирољубива и либерална кон сè понетрпелива и сè повоинствена колективна уривачка структура што денес преовладува во постсоцијалистичкиот крајолик на земјата и која, да биде работата иронична,

cal and intellectual elites labored to prove that Slovenia belonged in the European family “by virtue of our culture and historical tradition” (ibid.), the country set out on a journey to prove its worthiness politically while exhibiting its European belonging culturally.

Because Europe was posited as a value in itself, a measure of culture and civilization whereby Euroscepticism was discredited as anti-progressive and harming the welfare of the state, the project of Slovene Euro-identity formation left issues of what this imagined community of Europe was or meant to both Europeans and Slovenes largely unaddressed. Not unexpectedly, the state of “not yet Europe” (Kumar, 1996; Kuzmanić, 2001) which traumatized political parties on both sides of the political spectrum during the 1990s, exchanged floors with the pose of cultural superiority, most often exhibited toward the Balkans, but also alarmingly more towards interior “strangers”: Roma, Muslims, ex- Yugoslav immigrants, etc. Consequently, a brief history of transformation from a peaceful and liberal state to an increasingly intolerant and militant collective structure of felling which permeates the country’s post-socialist landscape at the present followed and, ironically, has been catered to by the “European discourse.” The passing of the law which turned the independent national public broadcasting service into a state controlled apparatus with the task of enhancing patriotic feelings, a sorrowful, state sponsored symbolic and legal violence against the Roma minority, denying

ја прихранува тој „европскиот дискурс“. Донесувањето на законот што од независната национална радиодифузна куќа направи апарат под државна контрола задолжен за зајакнување на родољубивите чувства, тажното, симболичното и под државна закрила озаконетото насилство против ромското малцинство, оспорувањето на правото на муслиманската заедница да има свој верски центар, сè поголемото законско и финансиско привилегирање на Римокатоличката црква на сметка на другите верски групи, се само неколку примери за неодамнешните политички упади на десничарската власт, која сето тоа го изведе повикувајќи се на компаративните европски практики.² Со својот збирен ефект, овие дела ќе бидат сведоштво за попречувачките влијанија што ги има соединувањето на граѓанското општество со државата, а што е заедничка одлика на централно и источноевропските постсоцијалистички држави (Mastnak, 1992).³ Може да се тврди и дека го поткопуваат митот за либералноста на словенечкото општество и дека го разоткриваат како само пушта проекција. На крајот, но не и со најмалку значајност, треба да се каже и дека гореспоменатите појави укажуваат на незгодната врска меѓу обликувањата на постсоцијалистичкиот национален идентитет и на европскиот идентитет по 1989 година.

Имено, тврдењето дека се следеле европските стандарди и вредности не е сосема неоправдано, зашто, изгубени на својот лизгав терен на политиката за идентитетот, Европа и нејзините институции во минатото десетлетие донесуваа имиграциски политики кои, како што многумина нагласуваа, не само што директно ја прекршуваат Европската конвенција за човекови права од 1950 година, туку и со својот, честопати дискриминирачки однос кон економските доселеници и азилантите, значително придонесуваа

the Muslim community the right to their own religious centre, growing legal and financial privileging of the Roman Catholic Church at the expense of other religious groups, to name but few instances of recent right-wing government's political interventions, have been carried out by referring to the comparative European practices.² In their combined effect, these actions well document the hindering effects of the merging of the civil society with the state which is the shared characteristic of the Central and Eastern European post-socialist states (Mastnak, 1992).³ Arguably, they also upset the myth of the liberal character of the Slovene society disclosing it to be but a wishful projection. Last but not least, the above mentioned occurrences point to the uneasy relationship between the post-socialist national and European identity formations post-1989.

Namely, the claim to following European standards and values is not completely unjust, for, lost amidst its own slippery terrains of identity politics, Europe and its institutions of the past decade have been embracing immigration politics which, as many have been emphasizing, is not only in many ways in direct violation of the European Convention of Human Rights from 1950, but, with its often discriminatory treatment of economic migration and asylum seekers, has significantly contributed to the general spread of xenophobia, Islamophobia and racism

кон општото ширење на ксенофобијата, исламофобијата и расизмот (Vrečer, 2001). Како што пишуваат Деланти (Delanty) и Рамфорд (Rumford), наместо да се искористи историската можност за создавање на „сé поголемо единство меѓу народите на Европа“ преку процеси на интеграција, стварноста е таква што во подем се „расизмот, ксенофобијата, дискриминацијата на мигрантите и националните омрази“ (Delanty and Rumford, 2005: 102). Не успевајќи да ги ограничи националистичките партикуларизми со кои секоја земја членка и натаму ги уредува сопствените интереси, Европа, која е оптоварена со конфликти, дава совршена подлога и контекст за водење на домашните културни војни и за остварување на домашните идеолошки агенди. Може да се тврди дека токму комбинацијата од локалните национални и наднационални артикулации на сегашниве политики на исклучување што во обликувањето на ЕУ се применуваат врз малцинствата и врз другите групи лишени од моќ е главна пречка што ја доведува во прашање идејата за еден демократски јавен простор конкретно во постсоцијалистичките држави, а и воопшто во Европа.

Ова ги отвора прашањата кому припаѓа Европа (ако воопшто припаѓа некому), чиј е нејзиниот простор и на кој начин може предизвикот на новата општествена и мултикултурна видливост на различните етнички групи да помогне да се рedefинираат нејзините културни, политички и историски географии. Огледов се осврнува на овие прашања во три дела: прво, ја разгледува современата теорија на идентитетот врз основа на постколонијалната и мултикултурната парадигма за да предложи концепциска промена во замислувањето на европскиот идентитет. Второ, ги истражува тензиите во конструирањето на „параван мемориите“ на европската историја и дискур-

(Vrečer, 2001). As Delanty and Rumford write, instead of taking on the historical opportunity to create an “ever closer union among the peoples of Europe,” presented by processes of integration, the reality is that “widespread racism, xenophobia and discrimination against migrants along with national hostilities” (Delanty and Rumford, 2005: 102) have been on the rise. Failing to contain nationalist particularisms by which each member state continues to regulate its interests, the conflict-ridden Europe has provided the perfect background and the context to pursue the domestic cultural wars and ideological agendas. It can be argued that it is the combination of the local national and supranational articulations of current exclusionary politics towards minorities and other disempowered groups within EU formation which presents a major challenge to imagining democratic public space in post-socialist states in particular and in Europe in general.

This induces the question of whom (if anybody) does Europe belong, whose is its space and how the challenge of the new social and multicultural visibility of different ethnic groups can help to redefine its cultural, political and historical geographies. The paper addresses these issues in three parts: first, it reviews the contemporary theory of identity informed by post-colonial and multicultural paradigm to propose a conceptual shift in envisioning European identity. Second, it examines tensions in the construction of “screen memories” of European history and the discourse of “common belonging” to interrogate practices of imagination which currently hinder the prospects of creating multiculturally inclusive spaces of

сот на „заедничката припадност“ за да ги испита практиките на имагинација што денес ги поткопуваат можностите за создавање на мултикултурно инклузивни простори во Европа. Трето, се соочува со словенечката постсоцијалистичка политика на идентитет поставена на крстопатот, или помеѓу имагинарните (imaginaries) политики и култури во Европа. Аргументот е дека географски и како земја во транзиција, Словенија совршено се квалификува да ги испита потенцијалите што овој нов локалитет може да ги даде во смисла на рedefинирање на односот меѓу идентитетот, просторот и припадноста. Исто така, дава и лакмусов тест за замките на политиката на ЕУ која, ако се концептуализира во модерните етноцентрични наместо во постмодерните космополитски облици, може да го загрози создавањето можност заедницата да се замисли во демократска постнационалистичка смисла.

Политиката на идентитет во постнационалната ера

За разлика од модерното конституирање на субјектот, постмодерниот идентитет се дефинира како нестабилен, флуиден и менлив однос што почива врз еден континуиран процес на постанување наместо врз фиксен модус постоење (Bauman, 1996; Beck, 2003; Giddens, 1991; Hall, 1996). Зигмунд Бауман (Zygmund Bauman) пишува дека „модерниот проблем на идентитетот бил како да се конструира идентитет, а да остане цврст и стабилен“; за постмодерниот идентитет, првенствена цел е „како да се избегне фиксација, а можностите да останат отворени“ (Bauman, 18). Претстави за многукратни положби на субјектот ги заменува крутите категории како што се класата, расата и родот, додека модерните колонијални замисли за некаква културна хомогеност и чистота им

Europe. Third, it confronts Slovene post-socialist politics of identity situated at the crossroads or, in-between, political and cultural imaginaries of Europe. The argument is that geographically and as a transition state, Slovenia qualifies perfectly to examine the potentials which this new locality may present in terms of re-defining the relationship between identity, space and belonging. It also works as a litmus test in highlighting the pitfalls of EU politics which, when conceptualized into modern ethnocentric rather than postmodern cosmopolitan forms, may threaten the opening up of the space of imagining community in democratic post-nationalist terms.

Identity Politics in Post-National Era

In contrast to modern subject constitution, postmodern identity has been defined in terms of an unstable, fluid and shifting relation borne on a continuous processes of becoming rather than on a fixed mode of being (Bauman, 1996; Beck, 2003; Giddens, 1991; Hall, 1996). Zygmunt Bauman writes that the “modern problem of identity was how to construct an identity and keep it solid and stable;” for the postmodern identity, the prime objective is “how to avoid fixation and keep the options open” (Bauman, 18). Notions of multiple subject positions have replaced sturdy categories such as class, race and gender whereas modern colonial imaginaries of cultural homogeneity and purity have given way to concepts like hybridity, *mélange*, nomadism and travel. When embraced by the privileged western subject, these “exercises in no-

го отстапија местото на концептите како што се хибридноста, шаренилото, номадството и патувањето. Кога ќе ги прифати привилегираниот западен субјект, овие „вежби по номадологија“ може со право да се отфрлат како продолжение на интелектуалниот експериментализам на модерните елитисти и како одолговлекување на романтичниот индивидуализам (Pels, 1999; види подолу); ако се осврнеме на нив во контекст на постнационалното формирање на идентитетот, може да дадат и работен образец за обмислување на прашањата за колективната припадност и културната различност.

Во изменетите крајолици на современото глобално општество, „националната држава веќе не е првенствена референца за приврзаностите, идентитетите и демократијата“. Иако, како што нагласуваат Деланти и Рамфорд, тоа не подразбира целосно свенување на националната држава, сепак го налага признание дека „нацијата станала плурализирана и отворена за нови замисли за припадноста, заедницата и идентитетот. Сега нацијата е кривка, течна и оспорувана категорија“ (Delanty and Rumford, 88). Авторите тврдат дека националните идентитети сè повеќе стануваат испреплетени во облици на имагинарни припадности што ги надминуваат политичките и правните граници на нацијата. Ги минуваат глобалните места на идентификација и дома (преку комуникациските и информатичките технологии) и во странство (патувања, миграција, дијаспора); исто така, се впуштаат во истовремена меѓуповрзаност со локалните и глобалните јавни сфери, голтајќи ги и националните имагинарии и космополитската „бездомност“.

madology” may be rightfully dismissed as a continuation of the modern elitists intellectual experimentalism and prolongation of Romantic individualism (Pels, 1999; see below); if addressed in the context of the post-national identity formation, they may also provide a working model for thinking through the issues of collective belonging and cultural difference.

In the changed landscapes of contemporary global society, the “nation-state is no longer the primary reference for loyalties, identities and democracy.” Whereas, as Delanty and Rumford emphasize, this does not mean a complete withering of the nation-state, it does require the recognition that “the nation has become pluralized and open to new imaginaries about belonging, community, and identity. The nation is now a fragile, liquid and contested category” (Delanty and Rumford, 88). The authors argue that national identities are becoming increasingly entwined in forms of imaginary belongings which surpass political and legal borders of the nation. They cross the global sites of identification both at home (via communication and information technologies) and abroad (travel, migration, diasporas); they also engage in simultaneous interconnectivity with the local and global public spheres, engulfing national imaginaries as well as cosmopolitan “homelessness.”

This, however, does not mean that the locality has been exhausted. The creation of the polycentric, hypermarketed multiple and contingent sites of identification have displaced the singular center of the nation-state but also

Меѓутоа, тоа не значи дека локалноста се исцрпила. Создавањето на полицентричните и прекумерно нудените многукратни и условни точки на идентификација го изместиле единечниот центар на нацио-

налната држава, но и го придвижиле создавањето на еден нов локализам. „Постмодерниот човек се обидува да ги оживее енклавичките на блискоста, интимноста, сигурноста и сочувството“ кои најдобро се негуваат со помош на комуникациските технологии и телевизиските екрани (Strassoldo, 1990: 75). Овој нов локализам, да ја употребам кованицата на Страсолдо, се развива во многустрани насоки што може меѓусебно и да се зајакнат и да се поништат. Но, бидејќи за многукратните сојузи и приврзаности веќе не може да се мисли дека се израз на националната „суштина“, туку по прво дека се поединечни и минливи начини на обликување на идентитетот (Baskar, 1998), тие може да се употребат како средство за артикулирање на европската политика на националните и на наднационалните замислени заедници.

Меѓутоа, за да дојде до вакво обликување на идентитетот во постнационалистичка смисла, не е доволно само да се стават еден крај друг два колективни (национални или наднационални европски) идентитета. Иако кога ќе се сретнат, заемно си овозможуваат точка на Другост преку која нивните идентитети може меѓусебно да се коваат, со оглед на многубројните и минливи начини за артикулирање на идентитетите, овој бинарен ексклузионизам може да се покаже како стратегија што го ослабува наместо да го зајакнува демократскиот културен простор на припадноста. Заснован врз претпоставка за релативна стабилност и јасни знаци на двата идентитета, овој вид бинарен соживот на националното и наднационалното може да стане ограничувачки облик на оживување на есенцијализмот, наместо ослободувачка можност за постнационален космополитизам. Тоа значи дека ако се оди на културна особеност и различност меѓу заедницата и она што е надвор од неа, може да се предизвикаат обратно

set to motion the formation of new localism. “Postmodern man tries to revive small enclaves of familiarity, intimacy, security and compassion” which are best catered to with the help of communication technologies and TV screens (Strassoldo, 1990: 75). This new localism, as Strassoldo has coined the term, unfolds in ambiguous directions which may re-enforce as well as cancel each other out. However, because the multiple alliances and loyalties can no longer be thought of in terms of expressing collective national “essence” but rather as individual and transient modes of identity formation (Baskar, 1998), they can be taken up as a way of articulating European politics of both national and supranational imagined communities.

For this new way of fashioning identity in post-nationalist terms to take place, however, more than just a simple juxtaposing of two collective (national and supra-national European) identities is needed. Although in the encounter, they provide to each other the site of the Other through which their identities can be mutually forged, considering the multiple and transient ways of articulating identities, this binary exclusionism may prove a strategy that is weakening rather than enhancing democratic cultural space of belonging. Predicated on an assumption of a relative stability and clear signifiers of the two identities, this kind of binary co-existence of the national and supranational may become a constraining form of revival of essentialism rather than a liberating prospect for post-national cosmopolitanism. That is, embarking on cultural particularity and difference between the community and its outside may produce reversely repressive effects aimed at constructing a homogenous collective articulated through official history and the chosen “community representatives” on the one hand, and, as Nira

репресивни ефекти насочени кон конструирање хомоген колектив што се артикулира преку официјалната историја и избраните „претставници на заедницата“ од една страна и, како што расправаше Нира Јувал-Дејвис во однос на мултикултурализмот, кон замолкнување на гласовите што може да ја оспоруваат културно воедначената слика, од друга страна (Yuval-Davis, 1997: 57). Затоа, иако супранационалните замислени колективи стануваат простори во кои доаѓа до смени и многукратни идентификации, за да останат отворени за нови дефиниции и минливи поврзувања истовремено мора да се држи понастрана желбата за враќање кон замисленото единство на националните колективи и да се одбива нивна културна фетишизација.

Создавањето на европскиот идентитет

Последниов услов за отвореност, како што тврдат многумина критичари на политичките курсеви и на политиката на ЕУ, не се вбројува во редот на поголеми успехи во проектот за формирање на европскиот идентитет. Конструирањето на еден заеднички европски идентитет беше една од главните цели на администраторите на ЕУ и на новопојавената низа европски дискурси. За да се поттикне ново чувство на припадност и заедничка судбина, и едните и другите се зафатија со општествени поими како европска култура, европски идентитет, европска свест. Проектот за ковање едно ново значење на „европејството“ – кој се одвива уште од Римската спогодба од 1957 година – подразбира обликување „колективен идентитет што може да ги надмине исклучиво провинциските и националистичките приврзаности и да ги удри темелите на една повисока свест што ќе се заснова врз приврзаност кон европските институции и идеали, наместо кон националните“ (Shore, 2000:

Yuval-Davis has discussed it in respect to multiculturalism, silencing the voices which may contest the culturally unified image on the other (Yuval-Davis, 1997: 57). Therefore, while supra-national imagined collectives become sites of shifting and multiple identifications, the way to keep them open to new definitions and transient affiliations demands simultaneously keeping at bay the desire to return to the imagined unity of the national collectives as well as resisting their cultural fetishization.

The Making of European Identity

This last requirement to openness, as many critics of the EU policies and politics have argued, has not been among the greatest achievements of the project of the European identity formation. Constructing a shared European identity has been among the prime objective of EU administrators and the emerging body of European discourses. To spur a new sense of belonging and shared destiny, both have embarked on sociological notions of European culture, European identity, European consciousness. The project of forging a new sense of “Europeaness” – unfolding since the 1957 Treaty of Rome – has involved the shaping of “a collective identity that can transcend exclusively parochial and nationalistic loyalties and lay the foundations for a higher level of consciousness based on allegiance to European, rather than national, institutions and ideals” (Shore, 2000: 21). As Shore points out, the project has faced many difficulties which have been explained by the EU officials as due to the fact that “Europeans were not sufficiently aware

21). Како што нагласува Шор, проектот се соочи со мноштво тешкотии за кои претставниците на ЕУ објаснуваа дека се должеле на тоа што „Европејците не се доволно свесни за својот европски идентитет“ (Shore, 25). Како што укажува тавтологијата во цитатот, за Европејците да станат „вистински“ европски поданици, најпрвин мора да се подложат на „европеизација“ – проект што ја претворил Европа во поле за сопствена колонизација (Morley and Robins, 1996).

Во многу нешта, овој проект наликува на создавањето на националните идентитети во деветнаесеттиот век, а не на создавање глобални постнационални идентитети. „Она што во ЕУ се обидуваат да го сторат нејзините елити ни малку не се разликува од она што националните елити успеаја да го остварат преку своите стратегии за изградба на нациите“ (Shore, 31-32). Претставниците на ЕУ, „новиот сталеж на бестериторијални, транснационални политички субјекти [...] наумиле да ги преобразат Грците, Германците, Данците и Французите во ‘Европејци’ – процес што, теориски, започнува токму во тие елити“ (Shore, 34). Честопати тоа подразбира и дека во селективните и повластени визии за континентот и за неговото минато треба да се постават одредени сложени општествени, културни и историски подрачја. Во својата желба да исцрта „обрасци на европска култура“, наднационалната држава напати повторува некаков европски шовинизам (Nairn, цитат во Shore, 50). Давајќи основа за проширувањето на симболичните подрачја на националните држави, таа создава ново заедничко поле од кое „ќе биде лесно на масите да им се понуди историја“, кажано со зборовите Томас Нер (Nair, цитат во Shore, 33); но, неминовно ќе рециклира и некои стари облици на исклучување.

of their European identity” (Shore, 25). As the quote’s tautology suggests, in order for the Europeans to become “true” European subjects, they were first to undergo “Europeanization” – a project which has turned Europe into a terrain of its own colonization (Morley and Robins, 1996).

In many ways, the project has resembled the nineteenth century’s making of the national, rather than global post-national, identities. “What EU elites are attempting to do in the European Union is not altogether dissimilar from that which national elites achieved through the nation-building strategies” (Shore, 31-32). EU officials, “a new class of deterritorialized, transnational political actors [...] hope to transform Greeks, Germans, Danes and French into ‘Europeans’ – a process which, in theory, starts among those elites themselves” (Shore, 34). Often, this implies ordering multiplex social, cultural and historic realms within the selective and privileged visions of the continent and its past. In its desire to outline “patterns of European culture,” the supra-nation state has reiterated European chauvinism (Nairn, quoted in Shore, 50). By providing grounds for the expansion of the symbolic terrains of the nation-states, it creates a new shared field from where “masses could be easily invited to history,” as Thomas Nair has put it (Nair, quoted in Shore, 33); but it is also bound to recycle old forms of exclusions.

Приказната со европското знаме е пример за тоа колку е опасно ако се создава – среде ревносната потрага по единство – меморија на селективна припадност. Симболичните форми не се само начин на претставување на некоја заедница, туку и точки во кои таа се устројува. Оваа моќ се огледува во „брендирањето“ на Европа. Цело едно прекумерно изобилство од заеднички европски симболи втиснати на монети, поштенски марки, пасоши, заштитниот знак, химната и знамето функционираат како обликувачи на колективниот идентитет што се наново произлегува од спојувањето на националните и наднационалните идеали. За Мервин и Ингл, кои го разгледуваат значењето на знамето во современите, посттрадиционални општества, симболичното парче платно добива улога што по својата структура е иста како и некогашната функција на тотемот во диркемовска смисла: тоа го означува „жртвениот гест што го заверува и го осветува општествениот договор“ (Mervin and Ingle, 24). Службената интернет страница на ЕУ убаво ја илустрира оваа поента. Уште од зачетокот во 1949 година, дознава посетителот, Советот на Европа бил свесен за потребата од заеднички симбол; на 25 октомври 1955 година, Парламентарното собрание едногласно го усвоило дизајнот со круг од дванаесет златни ѕвезди врз азурна основа, оној дизајн што во 1985 година ќе го усвои Европскиот совет. На страницата се вели дека европското знаме „е симбол не само на Европската унија, туку и на европското единство и на европскиот идентитет во поширока смисла. Кругот од златни ѕвезди ја претставува солидарноста и слогата меѓу народите на Европа“.

Во својата расправа за националниот симболички универзум на британското знаме, Пол Гилрој тврди дека културните симболи се првенствените точки околу кои се воспоставуваат, усогласуваат и артикулираат условите за припадноста. (Gilroy, 1987). На сличен

The story of the European flag is exemplary of the danger to create – in the eagerness for unity – the memory of the selective belonging. Symbolic forms are not just a way of representing community but sites of its constitution. This power is reflected in the “branding” of Europe. A plethora of shared European symbols imprinted in coins, stamps, passports, the logo, the anthem and the flag operate as shapers of collective identity which arises anew from merging the national and supra-national ideals. For Mervin and Ingle, who discuss the meaning of the flag in modern, post-traditional societies, the symbolic piece of cloth assumes a role which is structurally the same as was the function of the totem in the Durkheimian sense: it signifies “the sacrificial gesture that seals and sanctifies the social compact (Mervin and Ingle, 24). A visit to the official EU website well illustrates this point. From its inception in 1949, the visitor is being told, the Council of Europe was aware of the need for a shared symbol; on the 25th of October, 1955, the Parliamentary Assembly unanimously approved the design with a circle of twelve gold stars on the azure background, the design which would later be adopted by the European Council in 1985. The European flag, the site announces, “is the symbol not only of the European Union but also of Europe’s unity and identity in a wider sense. The circle of gold stars represents solidarity and harmony between the peoples of Europe.”

In his discussion of the national symbolic universe inscribed in the “Union Jack,” Paul Gilroy argues that cultural symbols are prime sites on which terms of belonging are set up, negotiated, and articulated (Gilroy, 1987). In a similar vein, the European flag assumes a role

начин, европското знаме добива улога на средство за создавање на европскиот идентитет, за кој се смета дека самиот по себе има родословие што е очигледно и јасно; тоа не остава место за предлагање други симболи и претстави.⁴ Од друга страна, ако се прочита по нешто за историјатот на знамето ќе се види дека светото платно носи и траги на спорови. Така, еден словенечки католички месечник се осврнa на создавачот на знамето, Арсен Хајц (Arsene Heitz), кој, според списанието, бил мошне побожен христијанин и почитувач на Богородица. Затоа, на изворната верзија, ѕвездите биле сребрени (и ја означувале девственоста на Марија) и личеле на реликвијата направена по откровението на Св. Катерина во 1830 година во Париз, додека самата реликвија го симболизираше ореолот на Пресвета Богородица. Понатаму, претседавачот со комисијата што го избрала предлогот на Хајц бил холандски Евреин кој, според ова четиво, во дизајнот препознал одраз на знамето на новоформираната држава Израел, а оттаму и поврзување на јудеизмот со христијанството. На крајот, знамето било официјално усвоено во 1955 година, на 8 декември, денот кога Римокатоличката црква го чествува празникот на безгрешното зачнување на Девица Марија. Спорните содржини, поради своето присуство или отсуство, вели словенечкото католичко списание, може да ни откријат, дека „не е сè во рацете на политиката и на моќните на светов“. Еден предмет на „борба и почит“, европското знаме, може да зборува за обидите шарената културна карта на европскиот континент да се опфати со една вера, надоврзувајќи се на еден стар копнеж Европа да се замисли како христијанско место (Cardini, 2003: 9).

of a vehicle for the European identity formation which itself is assumed as possessing a genealogy that is self-evident and self-explanatory; it leaves no room to propose alternative emblems or ways of representations.⁴ A background reading, on the other hand, unveils sites of contestations inscribed in the sacred cloth. A Slovene catholic monthly thus has pointed to the creator of the flag, Arsene Heitz, who was, according to the paper, a strongly committed Christian and worshipper of the Virgin Mary. Therefore, in the original version, the stars were silver (denoting Mary's virginity) and resembled the relict made after the revelation of Saint Catherine in 1830 in Paris, whereas the relict symbolized the halo of Virgin Mary. Furthermore, the chairman of the commission which selected Heitz' proposal was a Dutch Jew who, according to this reading, saw in the design a reflection of the flag of the newly established state of Israel, hence linking Christianity and Judaism. Finally, the flag was officially accepted on the 8th of December 1955, the day on which Roman Catholic Church observes the solemnity of the Immaculate Conception of the Virgin Mary. The contested contents, in both their presence and absence, may unveil, as the Slovene catholic paper comments, that "not all is in the hand of politics and powerful of this world." An object "of struggle and veneration," the European flag may as well speak of the attempts to cover the diverse cultural map of the European continent with one religion, reiterating an old desire to imagine Europe in pair with Christianity (Cardini, 2003: 9).

Параван мемориите и постнационалните мнемични заедници

Дискурсот за европските културни корени имал средишна улога во обликувањето на европскиот идентитет. Прицврстен за столбови како што се римското право, грчката философија и наука, хебрејската етика и христијанската теологија, ренесансата и просветителството, европскиот „мозаик од култури“ (Shore, 54) предизвикува историска меморија загледана наназад и со календарска природа (ibid.). Иако би било кратковидо ако се отфрли ставот дека овие наследства на ваков или на онаков начин се одредувачки за Европа и за нејзиниот културен и политички идентитет, митското потекло на европскиот идентитет не обезбедува заедничко и хомогено значење на минатото од кое може да се состави идејата за „нова Европа“. Попрво може да се каже дека создавањето на европскиот идентитет, што само по себе е нејасна задача – при што граѓаните истовремено се повикуваат да еволуираат во европски поданици, но и да се препознаат себеси во местото што им е однапред зацртано – под својот еднообразен плашт крие мноштво знаци на „измислени традиции“ и цензурирано минато.

Колективната меморија игра улога во конструирањето на европскиот идентитет. Идентитетот зависи од меморијата, напишале Земон и Штарн, „било под тоа да се подразбира некое основно *јас* што ги памети своите претходни состојби, било тоа да се, постструктурно, наративите што ги конструираат (и деконструираат) идентитетите споредувајќи ги „си беше еднаш, и „тука и сега“. (Zemon Davis and Starn, 1989: 1). Без разлика колку измислена и/или драматично одново откриена, токму визијата за заедничкото минато ги утврдува условите за зацртување на иднината. Овој факт го натера Ентони Смит

Screen Memories and Post-National Mnemic Communities

The discourse of European cultural roots has been central to the European identity formation. Pinned down to pillars such as Roman law, Greek philosophy and science, Hebraic ethic and Christian theology, Renaissance and Enlightenment, the European “mosaic of cultures” (Shore, 54) induces historical memory that is backward-looking and calendar based in character (ibid.). Whereas it would be shortsighted to dismiss these legacies as constitutive of Europe and its cultural and political identity in one way or another, the mythical origin of the European identity does not secure a shared and homogeneous meaning of the past from which the idea of “new Europe” could be compiled. Rather, the making of the European identity which has been in itself an ambiguous task – at once hailing the individuals to evolve into European subjects but also to recognize themselves in the place that has been already pre-structured for them – hides beneath its uniform mantle many signs of “invented traditions” and censored pasts.

Collective memory plays a part in constructing the European identity. Identity depends on memory, Zemon and Starn write, “whether we mean by that a core self that remembers its earlier states, or, post-structurally, the narratives that construct (and deconstruct) identities by comparing ‘once upon a time’ and ‘here and now’” (Zemon Davis and Starn, 1989: 1). No matter how widely invented and/or dramatically re-discovered, it is the vision of the shared past which sets the conditions for inscribing the future. This fact made Anthony Smith doubt the emergence of a global cultural identity, because “The central difficulty in any project to construct a global iden-

да се посомнева во појавувањето на некаков глобален културен идентитет, зашто „главната тешкотија во секој проект за конструирање некаков глобален идентитет, а оттука и на глобална култура, е тоа што колективниот идентитет, како и сликите и културата, е секогаш историски карактеристичен бидејќи се заснова врз заеднички спомени и врз чувство на континуитет меѓу поколенијата“ (Smith, 1990: 180). Меѓутоа, меморијата не повлекува само навраќање на минатото на нацијата; напротив, како што сметаат Деланти и Рамфорд, колективната меморија може да даде основа спротивна на националистичките проекти и ликови, што ќе биде почва врз која ќе може да се дефинира европскиот идентитет. Тие пишуваат за оној вид „колективна меморија за која има место на европско рамниште и [која] ќе им биде сродна на други борби за признавање во рамките на јавната култура што не се поврзани со кризата на големите наративи за нацијата и со обидите на државите одново да се откријат себеси во еден постнационален репертоар“ (Delanty and Rumford, 101). Иако е тешко да се очекува дека ќе се појави заедничка трансевропска меморија наместо старото национално комеморативно наследство (ibid.), меѓу другото и поради различниот степен на, да речеме, културните трауми на Германија по холокаустот од една страна и културните трауми на посткомунистичките земји од друга страна, исклучително е важно да се јави „европска етика на помнењето“ за да се обезбедат плурални и многубројни облици на замислување на минатото и на иднината на Европа. За да се има поаѓалиште за еден таков проект на плурализирачка постнационална европска меморија, најпрвин треба да се вложат напори да се надминат старите тензии и да се спасат од заборава противречностите што се врежале при создавањето на модерна Европа.

tity and hence a global culture, is that collective identity, like imagery and culture, is always historically specific because it is based on shared memories and a sense of continuity between generations” (Smith, 1990: 180). However, memory does not entail only a shared re-visiting of the nation’s past; on the contrary, as Delanty and Rumford see it, collective memory can provide grounds that contest nationalist projects and figures as a site on which European identity could be defined. They write of the kind “of collective memory that there is room for on a European level [which] will be related to other struggles for recognition within the public culture that are not related to the crisis of the grand narratives of nation and the attempts of states to reinvent themselves within a post national repertoire” (Delanty and Rumford, 101). Although it is unlikely to expect a shared trans-European memory to emerge in place of old national commemorative heritage (ibid.), not least because of the different stakes involved in, for instance, cultural traumas of post-holocaust Germany on the one hand, and post-communist states on the other, an emerging “European ethics of memory” is paramount to provide plural and multiple modes of imagining Europe past and future. A point of departure for such a project of pluralizing post-national European memory requires efforts to come to terms first with past tensions, and rescue from amnesia contradictions inscribed in the making of modern Europe.

Желбата да се дефинира европскиот идентитет како истоветен со христијанскиот, „една безвременска римско христијанска задача на границата“ (Gingrich, 1998: 117) скришно вметната во знамето, а отворено во преамбулата на пропаднатиот Устав, храни многу наративи од кои дискурзивно се извлекувало „заедничкото потекло“ на Европа. Па сепак, во оваа селективна равенка има многу тешкотии што ја компликуваат „мисијата“, концепциски и историски. Онаа „Европа“ на Карло Велики, да започнеме со историскиот лик за кој се вели дека е „таткото на Европа“, ги опфаќала земјите што ги освоиле неговите војски и ја означувала правоверната територија. Но, Карло Велики се залагал за *Imperium Christianum* (спротивното на цариградското царување), а не за Европа како некаква политичка заедница. Впрочем, ако се зборува за Европа во политичка смисла пред 14 и 15 век, не може, а да не се наруши концепциската синхронија што ги усогласува заедницата и нејзината политичка свест. Понатаму, додека се создал и се зацврстил политичкиот поим на Европа, подрачјето веќе опфаќало мноштво христијани, а не само римокатолиците (Нау, 1957). На крајот, кога во 1815 година Александар I се залагал за обединување на Европа врз основа на христијанската вера, „многумина го сметале неговиот предлог за застарен и реакционерен: односно, за јасен показател дека Русија е заостаната и далеку од главниот европски тек“ (Kumar, 1992: 457). Не мора да се нагласува дека во Русија, наследникот на византиското христијанство, католиците се сметале за „шизматички кои се одметнале од вистинската вера“, додека „великиот принц“ се сметал за единствениот „навистина христијански владетел“ (Seton-Watson, цитиран во Kumar, 455).⁵

На сличен начин е проблематична и конструкцијата за „грчката колевка“ на (Западна) Европа. Аристотел ги сместил Елините како еднакви играчи меѓу Европа

The desire to define European identity as coterminous with Christianity, “a timeless Roman Christian frontier mission” (Gingrich, 1998: 117), inserted covertly in the flag and overtly in the failed Preamble to the Constitution, fuels many narratives from which the “shared origin” of Europe has been discursively extrapolated. Yet there are many difficulties involved in this selective equation which complicate the “mission” conceptually and historically. Charlemagne’s “Europe,” to begin with the historical figure called “the father of Europe,” delineated the lands that were conquered by his troops and marked the territory of the true religion. However, Charlemagne was after the *Imperium Christianum* (opposite to Constantinople’s reign), not Europe as a political community. In fact, speaking of Europe in political terms before the 14th and 15th centuries one cannot avoid violating conceptual synchrony which puts together the community and its political consciousness. Moreover, by the time the political notion of Europe was acquired and consolidated, many Christianities – not exclusively the one of the Roman Catholic Church – were incorporated in its terrain (Hay, 1957). Last but not least, when in 1815 Alexander I advocated the unification of Europe on the basis of Christian faith, “his proposal was regarded by most educated Europeans as both quaint and reactionary: a clear indication of Russia’s backwardness and of its distance from the European mainstream” (Kumar, 1992: 457). Needless to underline it, from the point of view of Orthodox Russia, the heir of Byzantine Christianity, the Catholics were seen as “schismatics who had seceded from the true faith” whereas the “Great prince” was deemed the only “truly Christian ruler” (Seton-Watson, quoted in Kumar, 455).⁵

Similarly problematic is the construction of the “Greek cradle” of (Western) Europe. Aristotle situated the Hellenes as equal players between Europe and Asia (Hey,

и Азија (Неу, 26), а не во Европа. Непријателското средновековно расположение кон Грците дополнително го усложнува измислувањето на грчката лоза на Европа, измислица на елитата од деветнаесеттиот век. Кремонтскиот надбискуп Лиутпранд, кој бил и хроничар на Каролинзите, правел разлика меѓу Грците и Римјаните и, во својата одбивност кон Грците, вториве ги сметал за спротивни на „латинските и германските народи“ (Mastnak, 2000). На крајот, изумот за грчката лоза е поле на кое и ден денес се кршат копја. Делото *Црна Ајина* од Мартин Бернал, околу кое многу се спори (и каде тој се стреми да го побие аријскиот модел за грчките корени во антиката, практично разнишувајќи ја сликата за белата Грција од кавкаската раса), и обидите што уследиле да се цензурира Берналовото учено преиспитување на митот од деветнаесеттиот век (Bernal, 2001), сведочат за упорната моќ на расизмот и на колонијалните мечти да се пренапишат во нови облици и начини на изразување кога станува збор за исцрпувањето на потеклото на Европа.

Она што и двата мита за грчкото и за христијанското потекло го потиснуваат е дека Европа е континент од *мешовити* брак (Audinet, 1999; Pieterse, 2004), територија со мноштво културни контакти и бројни заемни дејства што помогнале да се обликуваат нејзините бројни културни ликови и идентитети. Се пропуштаат не само персиските, кинеските, индиските, африканските и арапските придонеси кон европската цивилизација (Kumar, 454), туку и се негираат и се искривуваат покреативните и помирните страни на заемното дејство со дури и пословично најжестоките непријатели, како што биле Турците (Gingrich, 1998). Турците и исламот ја дале границата на која се воспоставила Европа како концепт на политичко мобилизирање (Mastnak, 2002; Morley

26), not *in* Europe. The hostile mediæval attitude towards the Greeks further complicates the invention of the European Greek lineage, which in fact is the product of the nineteenth century elite fabrication. Archbishop of Cremona Liutprand, also the chronicler of the Carolings, distinguished between Greeks and Romans and, in his distaste for the Greeks, saw the latter as the opposite of the “Latin and German peoples” (Mastnak, 2000). Finally, the invention of the Greek lineage has been a site of an ongoing struggle up to the present day. As the highly debated work *Black Athena* by Martin Bernal (in which he contests the Aryan model of the Greek origins with the Ancient, disturbing, in effect, the image of Caucasian white Greece), and the subsequent attempts to censor Bernal’s scholarly revision of the nineteenth century myth (Bernal, 2001), attest to the continuous power of racism and colonial fantasies to re-inscribe themselves in new forms and modes of expression when the mapping of the origin of Europe is concerned.

What both myths of the Greek and the Christian origin repress is that Europe is a *mestizo* continent (Audinet, 1999; Pieterse, 2004), a territory rich with cultural contact and multiple interactions which have helped to shape its many cultural images and identities. The omission includes not merely the Persian, Chinese and Indian, African and Arab contributions to European civilization (Kumar, 454), but also negates or distorts the more creative and peaceful sides of interaction with even the most proverbially violent enemies, such as the Turks (Gingrich 1998). The Turks and the Islam supplied the boundary on which Europe as a concept of political mobilization was set up (Mastnak, 2002; Morley, and Robins, 1996.) The image of the violent aggressor threatening the Christian Europe permeates historical memory

and Robins, 1996.) Сликата на грубиот агресор што ѝ се заканува на христијанска Европа си стои во историската меморија и до ден денес, а преку многуте верзии на учебниците за основно училиште продолжува во умовите на младите поколенија да втиснува една верзија на минатото која е мошне селективна и идеолошки загадена. На пример, „граничниот ориентализам“ на централна Европа (Gingrich, 1998) го потценува турското влијание врз јазикот, архитектурата, облеката и храната, а го брише и споменот за фактот дека мноштво локални Австријци во минатото „бегале во подрачја што ги контролирале османлиските војски за да избегаат од товарот што им го наметнувале токму нивните сопствени владетели“ (Prikler, цитат кај Gingrich, 110). Во еден словенечки учебник за основно училиште се зборува за исламското „продирање“ што било запрено кај Поатје во 732 година и, со обратна реторика, за крстоносното „ослободување“ на земјите што биле под муслиманска власт. Семантичката спротивност исцртува историски конструкт на Европа што им дава „наследени права“ на христијанските наследници, а сите други ги исфрла од архивите на припадноста.

Конечно, идејата за Европејците како заеднички колективитет и идентитет се разработила до почетокот на модерната ера. Сепак, и овој модерен европски идентитет има далеку од стабилно значење. Во *Имџерија*, Негри и Харт укажуваат на вродените напнатости на модерноста што Просветителството се стремело да ги помири, но и да ги потисне. Европскиот идентитет, тврдат авторите, се појавил како производ на модерноста која, трауматизирана од просторот со слобода што самата го отворила, панично реагираше за да го заузда. Од една страна, пишуваат,

up to the present and, in the many versions of the primary school textbooks, continues to imprint in the young generations a version of the past that is highly selective and ideologically unsound. For instance, “frontier orientalism” of central Europe (Gingrich, 1998) downplays Turkish influence on language, architecture, clothing and food as well as erases the memory of the fact that many local Austrians in the past “fled to areas controlled by the Ottoman armies in order to escape the burdens imposed by their own Austrian rulers” (Prikler, quoted in Gingrich, 110). A Slovene primary school textbook speaks of the Islamic “penetration” that was stopped at Poitiers in AD 732 and, in the opposite rhetoric, of the crusaders’ “liberation” of the lands under Muslim rule. The semantic opposition maps out a historical construct of Europe, which gives “birth rights” to the Christian heirs and expels all others from the archives of belonging.

Finally, by the beginning of modern period, the idea of Europeans as a shared collectivity and identity was elaborated. Yet, this modern European identity, too, is far from stable in its meaning. In *Empire*, Negri and Hardt point to the intrinsic tensions of the modernity which the Enlightenment sought to reconcile but also repress. European identity, the authors argue, has emerged as a product of modernity which, traumatized by the space of freedom that itself has opened, reacted in panic to contain it. On the one hand, they write:

Ренесансиот хуманизам поттикнал револуционерно поимање на човечката еднаквост, на единственоста и заедништвото, соработката и мноштвеноста, што одекнувало со силите и желбите и хоризонтално се ширело на планетата, засилено со откривањето на нови населенија и територии. Но, од друга страна, истата контрареволуционерна сила што се стремела да ги контролира внатрешните и субверзивни сили во рамките на Европа почнала и да осознава дека е неопходно другите народи да ѝ се подредат на европската превласт. Евроцентризмот се родил како реакција на потенцијалот на новооткриената човекова еднаквост; станувало збор за контрареволуција на глобално рамниште (Hardt and Negri, 2001: 76-77).

Овој друг вид модернитет, заклучуваат Харт и Негри, ја противставил желбата со поредокот, истовремено започнувајќи криза што оттогаш го дефинирала европскиот модернитет.

Многуге Европи

Постојат низа тековни наративи за потеклото на Европа и европскиот идентитет, кои може да се групираат според нивните карактеристични историски, политички, интелектуални и културни корени. Од списокот на Пол Валери (Paul Valéry) за вредностите коишто според него го изградиле европскиот идентитет – т.е. римското право, христијанската вера и грчкиот разум – до денешново проширување кон столбовите на модернитетот и просветителството, каталогот на заедничкото наследство е и произволен и митски. Произволен е зашто изостава делови и парчиња од историјата, географијата и културата кои можат, во други контексти, да играат подеднакво конститутивна улога во изборот како и хегемонистичкиот список што сега се нуди и што се-

Renaissance humanism initiated a revolutionary notion of human equality, of singularity and community, cooperation and multitude that resonated with forces and desires extending horizontally across the globe, redoubled by the discovery of other populations and territories. On the other hand, however, the same counterrevolutionary power that sought to control the constituent and subversive forces within Europe also began to realize the possibility and necessity of subordinating other populations to European domination. Eurocentrism was born as a reaction to the potentiality of a newfound human equality; it was the counterrevolution on a global scale (Hardt and Negri, 2001: 76-77).

This other mode of modernity, Hardt and Negri conclude, confronted desire with order while initiating a crisis that would from then on define the European modernity.

Many Europes

There has been a number of acting narratives of the origin of Europe and the European identity that can be grouped by their distinct historical, political, intellectual and cultural proveniences. From Paul Valéry's list of values that in his view made up the European identity – Roman law, the Christian faith and Greek reason – to the present expansion to the pillars of modernity and Enlightenment, the catalogue of common heritage is both arbitrary and mythical. It is arbitrary because it leaves out parts and portions of history, geography and culture that may, in other contexts, play as constitutively in the selection as the hegemonic list that is on offer at present and which is always structured by "the history of the victors" (Mikkeli, 1998: 243). This history relies on a series of "screen memories" which, as Marita Sturken's

когаш се составувал од „историјата на победниците“ (Mikkeli, 1998: 243). Оваа историја се потпира на низа „параван мемории“ што конструираат селективни проекции за минатото преку кои сегашноста се прави подносилива, како што укажува начинот на кој Марита Стуркен (Marita Sturken) го употребува фројдовскиот поим врз случајот со Споменикот на Виетнамската војна во контекстите на САД.

Наместо да се пресоздава имагинарно единство, можеби е посоодветно да се зборува за две (ако не и за многу) Европи. Тука се повикуваме на огледот *Две Франции* од Роже Шартие, каде тој го реконструира начинот на кој се замислувало дека територијата на Франција е поделена на „просветена Франција“ на северот од земјата и „непросветена Франција“ на југот. Јазот, покажува Шартие, не бил постојан, туку проткаен со променлива „географија на вредностите“: кога се мислело на образованоста и на стопанскиот развој, северот се замислувал како понапреднат, но ако се мислело на плодноста и стапката на криминалот, југот станувал главно место за „лоцирање на моралноста на Франција“. Иако темата за двете Франции растргнати меѓу две Европи не се појавила сосема, а луѓето продолжиле да градат врски според своите родни региони, „родена на почвата на носталгичниот копнеж по единство, темата за двете Франции станува средство за противставени иднини, а токму нејзините неизвесности биле израз на една нова концепција за односот меѓу моќта и општеството“ (Chartier, 195).

„Двете Франции“ на Шартие се поврзани со географската имагинација, но еден важен заклучок може да се извлече од противставените мапи на замислувањето на северот и југот на Франција; имено, дека двата пола раѓале различни и често меѓусебно непо-

use of the Freudian notion on the case of the Vietnam War Memorial in the U.S. contexts proposes, construct selective projections of the past through which the present is made tolerable.

Instead of recreating an imaginary unity, it is perhaps more appropriate to speak of two (if not many) Europes. The reference here is to Roger Chartier's essay "Two Frances," in which he reconstructs the 18th century imagining of the territories of France split between the "enlightened France" of the North and the "benighted France" of the South. The divide, Chartier demonstrates, was not a permanent one, but conflated with a shifting "geography of values:" whereas when considering education and economic development, the North was imagined as more prosperous, when looking at fertility and crime rate, the South came up as the prime site for "locating the morality of France." Although the theme of the two Frances torn between two Europes did not fully emerge, and people continued to form ties with respect to their native regions, "born on the nostalgic longing for unity, the theme of the two Frances becomes the vehicle of opposed futures, and its very incertitudes were the expression of a new conception of the relationship between power and society" (Chartier, 195).

Chartier's "Two Frances" relate to geographic imagination but an important conclusion can be drawn from the contesting maps of imagining the north and the south of France, namely that the two poles bred different and often antagonistic meanings. In a similar vein, it could be

мирливи значења. Слично на ова, може да се тврди дека споровите околу прашањето што е она што ги сочинува „културните корени“ на Европа, а што нејзината историја, подлежат на идеолошки определби и интелектуално различни влогови. Нив ги пренесува дискурсот за различните региони во Европа кој, покрај тоа што се обидува да ги обележи внатрешните поделби и разлики, исто така повторува и различни форми на политичката свест.

На пример, внатрешната поделба на Европа на различни временски зони (Гелнер (Gellner)), на три региони (Билбо (Bilbo), Шуц (Szucs), Масарик (Masaryk)) и највлијателната карта од последниве две десетлетија, т.е. онаа на „Мителеуропа“, заедно ги исцртуваат линиите на разграничување долж историски замислените или стварните разлики за кои истовремено се смета и дека ги обединуваат и дека ги разделуваат териториите во заедничката рамка на Европа. Некои дури овој вид внатрешна поделба го гледаат и како последно средство за ревитализација на европските култура, свест и идентитет: ова секако се обистини околу 1989 година, кога многумина источноевропски и западноевропски интелектуалци (најконкретно Кундера) тврдеа дека токму среде револуционерните боишта на нивните нации се бранел и подмладувал (западно)европскиот идентитет: во ваквата замисла, „Мителеуропа“ се афирмира како „вистинската ризница на европската цивилизација“ (Morley and Robins, 468). Меѓутоа, други сметаат дека делови од Европа навистина припаѓаат на различни културни истории. Така, словенечкиот социолог Тончи Кузманиќ разликува три (четири) Европи: англосаксонската под-Европа (што се совпаѓа со НАТО и со централната улога на Велика Британија), под-Европа на Европската унија (со Германија и Франција како централни играчи, позната и како „но-

argued that struggles over what constitutes the “cultural roots” of Europe and its history is subject to ideological appropriations and intellectually different investments. These are conveyed by the discourse of different regions of Europe which, apart from its attempt to mark internal divisions and differences, also reiterate different forms of political consciousness.

For instance, the internal division of Europe into different time zones (Gellner), into three regions (Bilbo, Szucs, Masaryk) and the most influential map of the last two decades, namely the one of the “Mitteleuropa” all draw lines of demarcation along the historically imagined or real differences which are perceived as both uniting and separating the territories within the shared framework of Europe. Some even see this kind of splitting within as the last resort of re-vitalizing European culture, consciousness and identity: this certainly came through around 1989 when many Eastern and Central European intellectuals (Kundera in particular) argued that it was on the battlefields of their nations’ revolutions that (Western) European identity was being defended and rejuvenated: in this imagination, “Mitteleuropa” asserted itself as “the true repository for European civilization” (Morley and Robins, 468). However, others see parts of Europe as indeed belonging to different cultural histories. Slovene sociologist Tonči Kuzmanić thus differentiates among three (four) Europes: the Anglo-Saxon sub-Europe (overlapping with NATO and with the central role of Great Britain); the European Union sub-Europe (with Germany and France as the central actors, also called the “new Europe”); Catholic sub-Europe (Slovenia, Croatia and other post-socialist states with the common feature of desiring to be more Catholic than the Vatican itself). This sub-Europe for Kuzmanić presents a major threat

вата Европа“); католичката под-Европа (Словенија, Хрватска и други постсоцијалистички држави чија заедничка одлика е што сакаат да бидат покатолички и од самиот Ватикан). За Кузманиќ оваа под-Европа претставува голема закана за другите две бидејќи се заснова врз меѓусебно измешана десничарска реторика и медиумска контрола од Римокатоличката црква. На крајот, постои „Мителеуропа“, незавршен проект, „сè уште не Европа“ која, и покрај својата нецелосност, супериорноста на европската култура и цивилизација ја зема здраво за готово. За Кузманиќ, говорот за многу Европи ја нарушува монолитната претстава за Европа во која се содржи плурализмот. Меѓутоа, случајот со меѓуположбата на Словенија и недоследностите во политичките и културните едначења што произлегуваат од него покажуваат и како тие поделби може да се усложнат.

Историски гледано, имало неколку културни судири (или културни војни) што го влечеле словенечкиот идентитет во различни насоки и кон спротивни идентификации, а најскорешниот содржеше поделба долж католичките/протестантските корени на словенечкиот национален идентитет. Тензиите и конфликтите добија нов импулс во минатата транзициска деценија која ја обележа жестоко преиспишување на историјата, што главно се насочуваше кон ново толкување на социјалистичкото минато и кон оживување на историјата пред социјализмот (кое по правило сега веќе почнува со корушкото „потекло“ во 7 век). Расправата за многустраните и противречни лица на овие преиспитувања е надвор од доменот на овој труд; наместо тоа, сакам да разгледам еден пример во кој се пројави противречната идентификација. Важен е зашто го илустрира концепцискиот безизлез што можат да го создадат внатрешните поделби на Европа на хомогени блокови.

to the other two because it is based on the intermingling of right wing rhetoric and media control by the Roman Catholic Church. Finally, there is “Mitteleuropa,” an unfinished project, a “not yet Europe” which, despite its incompleteness takes the superiority of European culture and civilization as granted. For Kuzmanić, speaking of many Europes disturbs the monolithic image of Europe in which pluralism is subsumed. The case of the Slovenia’s in-between position and the subsequent inconsistencies in political and cultural alignments, however, also show how these divisions may become complicated.

Historically, there have been several cultural clashes (or cultural wars) which have drawn Slovene identity in various directions and opposite identifications, the most recent one involving the split along the Catholic/Protestant roots of Slovene national identity. The tensions and conflicts gained new momentum in the past decade of transition which has been marked with a fierce re-writing of history, directed especially towards re-interpreting the socialist past and reviving the pre-socialist history (as a rule now beginning with the Carynthian “origin” in the 7th century). To discuss the manifold and contradictory faces of these revisions surpass the scope of this paper; instead, I want to observe one instance in which the contradictory identification manifested itself. It is valuable for its illustration of the conceptual impasse which the internal divisions of Europe into homogenous blocs may create.

Околностите во кои длабоко се спореше околу картите на Европа се поврзани со настаните од 11 септември и со нивното прикажување во словенечкиот јавен и медиумски простор. Кога првите слики од Њујорк стасаа до словенечките гласила, речиси веднаш се појавија и сликите што им дадоа културна димензија на терористичките чинови. По емитувањето на Си-ен-ен, коментаторите на словенечката телевизија увидоа дека симболизмот на нападот јасно укажуваше на „доказите дека тие [напаѓачите] не ги почитуваат цивилизациските норми“. Под цивилизирано се подразбираше Западот, но во словенечките политички и медиумски пејзажи, значењето на Западот се уриваше со развојот на настаните. Сакајќи да ја постави Словенија на глобалната политичка карта на културна припадност на цивилизираниот Запад, Дмитриј Рупел, словенечкиот министер за надворешни работи, предупреди: „тероризмот, или ако сакате, варварството е повеќе од закана за цивилизацијата. Словенија му припаѓа на блокот цивилизирани земји“. Изразот го репродуцираше терористот – демократска поделба на картата што веќе ја изработи владата на САД. Министерот го повтори и ставот што го изнесоа Буш помладиот, Пауел и Блер за „тероризмот како новото зло на нашиов свет“. Националната јавна телевизија ги емитуваше изјавите на трите светски водачи проследени со снимки од Менхетн и Пентагон од една страна и од улиците во Либан од друга страна. На првите, сведоци со свои искази зборуваа за ужас и трауми; на вторите се гледаа масовни сцени исполнети со прослава и радост. Изместувајќи ги светските страдања и фрустрации заради политичко маневрирање на светските гео-сили, политиката на претстави на телевизијата ги постави основите конфликтот да се замисли првенствено во културна смисла (Vidmar and Mancevič, 2007).

The occasion on which the maps of Europe were profoundly contested relates to 9/11 and its representation in the Slovene public and media space. When the first images of the New York attacks reached the Slovene news media, almost instantly, the imagery which gave the terrorist acts a cultural dimension emerged. Following the CNN broadcast, Slovene television commentators saw the symbolism of attack clearly pointing to the “evidence that they [the attackers] don’t respect any civilized norms.” The civilized meant the West, but in the Slovene political and media landscapes, the meaning of the West was collapsing as the events followed. Hoping to situate Slovenia on the global geopolitical map of cultural belonging to the civilized West, Dimitrij Rupel, Slovene foreign minister warned: “Terrorism, or, if you want, barbarism, is the worst threat to civilization. Slovenia belongs to the block of the civilized states.” The expression reproduced the terrorist – democratic splitting of the world map that was already crafted by the U.S government. The minister also reiterated the view put forward by Bush, Jr., Powell and Blair of “terrorism as the new evil of our world.” National public television broadcast the statements of the three world leaders together with images from Manhattan and Pentagon on the one hand, and from the streets of Lebanon on the other. In the former, witnesses’ narratives testified of horror and trauma; in the latter, the global screens were filled with celebration and joy. Displacing human suffering and frustration for the political manoeuvring of the world’s geo-powers, the television’s politics of representations set the grounds for imagining the conflict primarily in cultural terms (Vidmar and Mancevič, 2007).

Додека забелешките на министерот за надворешни само алудираа на парадигмата за судирот на цивилизациите, тогашниот претседател на Словенија, Милан Кучан, пак, отворено упати на неа кога рече „ова не може да се доживува како војна на цивилизации, како војна на култури!“ Осврнувајќи се на изјавата на Берлускони за „моќта на нашата цивилизација“ која ја гледаше во посветеноста на слободата и љубовта кон другиот, Кучан ги предупреди европските политичари да внимаваат со зборовите. Понатаму, додека политичките дискурси макар мачеа во рамките на Хантингтоновата (Huntington) парадигма, се појавија критички гласови кои ја деконструираат хантингтоновската логика на ориентализирано размислување. Муфтијата на исламската заедница во Словенија, на пример, ги појасни политичките последици од семантичките злоупотреби и опачења, кои беа видливи во меѓусебно заменливото користење на поимот муслиман како означител за исламски терорист. Тој понуди навраќање на едно поглавје од балканската историја, велејќи „осум илјади муслимани беа убиени во текот на два дена и една ноќ, но никој не тврдеше дека христијаните се злосторници“. Нагласувајќи ја неурамнотеженоста во претставувањето на Западот како цивилизација, а Истокот како ислам, истата онаа неурамнотеженост на која критички се осврнуваа академските луѓе како Саид (Said) и Кардини (Cardini), муфтијата, исто така, ги изложи и идеолошките влогови што се закоравуваат под глобализираната „војна против тероризмот“ (ibid.)

Како што покажуваат цитативе, во словенечкиот контекст по 11 септември, идеологијата на „судирот на цивилизациите“ ја отвори, но и ја поврза јавната расправа со повластените поими за културата, цивилизацијата и идентитетот. Меѓутоа, во рамките

Whereas the foreign minister's remarks only alluded to the clash of civilization paradigm, the Slovene president at the time, Milan Kučan, on the other hand, evoked it openly by stating that “this cannot be seen as a war of civilizations, as a war of cultures!” Reacting to Berlusconi's statement of the “power of our civilization” which he saw in the commitment to freedom and love for other, Kučan warned European politicians to be careful with words. Furthermore, whereas political discourses struggled back and forth within the Huntington's paradigm, critical voices emerged which deconstructed the Huntingtonian logic of orientalizing thinking. The mufti of the Islamic community in Slovenia, for instance, clarified the political consequences of semantic misuses and abuses, evident in the interchangeable use of the term Muslim as signifier of the Islamic terrorist. “There were eight thousand Muslims killed in two days and one night in Bosnia and Herzegovina,” he offered a flash back of the Balkan chapter of the European history, “yet nobody claimed that the Christians were criminals.” Reiterating the unevenness in representing the West as civilization and the East as Islam, the unevenness that has been critically addressed by scholars like Said and Cardini, the mufti also exposed ideological investments that have been petrifying under the globalized “war on terror” (ibid.)

As these quotes indicate, in Slovene post-9/11 contexts, the ideology of the “clash of civilizations” triggered but also linked public debate to the privileged notions of culture, civilization and identity. However, within the contradictory and contested local field of political invest-

на противречното и оспоруваното локално поле на политички влогови и колективни желби, телото на Европа се подели во противставени насоки – едната на сочувство, а другата на осуда за „духовните вазали на САД“. Притоа, стана очигледно дека Европа немаше еден единствен лик на кој би се потпреле. Европа беше поделена во „коалиција против тероризмот“. Антагонистичката структура на поврзувањето со парадигмата за „војната против тероризмот“ сепак не успеа да отвори простор за разгледување на можностите за една мултикултурна Европа, кои сега се соочуваат со предизвиците на условите што ги утврди 11 септември. Со тоа што не успеа да го преиспита проектот за создавање европски идентитет кој се соочуваше со сè поголемата нетрпеливост кон муслиманските заедници во Европа, таа, како што реков друге (Vidmar, 2006b), не им даде некој позначаен поттик на словенечките ЕУ елити да им се противстават на расистичките чувства дома.

Гледано однадвор, да го раскажам Кузмениќ, поделената лојалност на Словенија ги репродуцираше границите меѓу под-Европите на НАТО и ЕУ. Доколку политичкиот антагонизам, што словенечкиот министер за надворешни работи уште повеќе го засили со тоа што без никаква претходна јавна и парламентарна расправа ја потпиша декларацијата од Вилнус, може да се поврзе со локалните идеолошки борби, тој практично ја урива и стабилноста на внатрешните граници на Европа. Нестабилната идентификација на Словенија со „Европа“ укажува на тоа какви опасности демнат од потпирањето врз границите за кои, во однос на истокот на Европа, се покажало и дека го зацврстуваат и дека го усложнуваат односот на Западот кон себеси. И навистина, групата од Вилнус што ја поддржа коалицијата предводена од САД повторно ја потврди надмоќта на под-Европата на

ment and collective desires, the body Europe split open in oppositional directions – one condoling, the other condemning the “spiritual vassals of the U.S.” In the process, it became evident that there was no one single image of Europe to rely on. Europe was divided in “coalition against terror.” The antagonistic structure of alignment with the “war on terrorism” paradigm nonetheless failed to open up a space for the discussion of the prospects of multicultural Europe, now challenged by global conditions defined by 9/11. By falling short of reconsidering the project of making of the European identity faced with increased hostility against Muslim communities in Europe, it gave no substantial push for the Slovene EU elites, as I discuss it elsewhere (Vidmar, 2006b), to counter nationalist and racist sentiments at home.

From the outside perspective, Slovenia’s divided loyalty reproduced the boundaries between the NATO and the EU sub-Europes, to recount Kuzmanić. If the political antagonism, which was furthered by foreign minister signing the Vilnius declaration without having any prior public or parliamentary debate, can be linked to the local ideological struggles, it also, in effect, defeats the stability of Europe’s internal frontiers. Slovene’s unstable identification with “Europe” points to the perils of relying on the borders which, in respect to the Europe’s East have proven as both consolidating and complicating the West’s relationship towards itself. Indeed, the Vilnius group which gave support to the US-led coalition reaffirmed the power of the NATO sub-Europe against other sub-Europes; the case of the divided political (and cultural) understanding of 9/11 in Slovenia also corrupts firm and exclusive belonging to any of them.

НАТО над другите под-Европи; примерот со поделеното политичко (и културно) сфаќање на 11 септември во Словенија исто така ја нагризува цврстата и исклучивата припадност кон која и да е од нив.

Меѓупростори

Како пример за глобализацијата на империјалниот разум, како што го разгледуваа Бурдје и Вакуант, Хантингтоновите дела слободно патуваа ширум планетава без да се поставува прашањето за нивните англоцентрични убедувања. Како што нагласуваат и авторите, во ерата на глобални комуникации, „ширењето на мислата по урнекот на САД“ ефективно се потхранува од европското интелектуално поле и „културното новинарство“, што секако беше случај со словенечките масовни медиуми што ѝ припаѓаа на матицата (Bourdieu and Wacquant, 1999: 43). Сепак, проблемот може издржано да го лоцираме малку подалеку и да се запрашаме како тоа, и покрај тоа што Европа имала богата традиција на средби со Ориентот (во политиката, уметностите, поезијата и патеписната книжевност) и колонијално вложувала во ориенталната наука, додека САД немале такво искуство, сепак преовладале редукционистичките осликувања што ја поврзале Европа со цивилизацијата, а исламот со верскиот фундаментализам. Обемниот цензорски замав што се нанел на историската меморија може да се објасни со фактот дека, како што укажува делото на Саид, Европа стекнувала „фантазија и префинетост“ од допирите со исламот но „исламот никогаш не бил добредојден во Европа“ (Saïd, 2000: 178). Исто така, тоа може да се должи и на фактот дека етноцентричните толкувања, засновани врз оживувањето на колонијалната политика на исклучување, соучествуваат со носталгичното се-

Huntingtonian Spaces

An exemplary of globalization of imperial reason, as Bourdieu and Wacquant have discussed it, Huntington's work traveled freely across the globe without being questioned about its American-centric belief. As the authors also stress, in the age of global communication, the "diffusion of US thought" is effectively catered to by European intellectual field and "cultural journalism" which certainly was the case with the Slovene mainstream mass media (Bourdieu and Wacquant, 1999: 43). Yet the problem can arguably be located a bit further to ask how despite the fact that Europe had a rich tradition of encounter with the Orient (in politics, art, poetry and travel literature) and had its colonial investments in Oriental learning, whereas the U.S has no such experience, the reductionist depictions which linked Europe to civilization and Islam to religious fundamentalism prevailed. A massive stroke of censorship inflicted on historical memory can be explained by the fact, as Saïd's work suggests, that there was "imagination and refinement" on the part of Europe in encountering the Islam, yet "Islam has never been welcome in Europe" (Saïd, 2000: 178). It may also be due to the fact the ethnocentric interpretations, based on re-vitalization of colonial politics of exclusion, are complicit with nostalgic self-fashioning that has survived in a repressed form in many places and, not least, could be found in EU documents and cultural politics.

беобликување што на многу места опстанало потиснато и што, а тоа не е помалку важно, може да се најде во документите на ЕУ и во нејзината културна политика.

Една критичка средба со локалните примени на Хантингтоновата теза е сепак пресудна за разоткривање на нејзината идеолошка привлечност. Хантингтон ги сфаќа разликите меѓу цивилизациите не само како вистинити туку и како темелни; токму оваа рафинирана претстава за културата му овозможува да увиди дека „раседите меѓу цивилизациите стануваат централни линии на судир во глобалната политика“ (Huntington, 1996: 125). Културните разлики тешко се расчленуваат; отука, предвидува тој, некакви економски регионализми се можни само кога постои заедничка цивилизација. Кога зборува со Европејците, и на исток и на запад, тврди дека европската економска интеграција е возможна само затоа што „постојат заедничката европска основа и западното христијанство“ (2004). По уривањето на Берлинскиот ѕид, тврди, и Источноевропејците може да учествуваат во процесот бидејќи „сега можат да им се придружат на своите културни браќа“ (Huntington, 126). Со оглед на желбата на поранешните социјалистички држави повеќе да не се поврзуваат со Истокот, неговиот повик звучи како утешителен надомест за годините минати под една туѓинска „цивилизација“.

Заедничкото потекло, што го предлага Хантингтон, како што се тврдело, има митска природа и е предмет на копнеж наместо историски одраз. Понатаму, културата во Хантингтоновата концептуализација се претставува како конкретизирана стварност што им претходи на процесите на конструирање, преговарање и оспорување. Наместо да се гледа како произ-

Critical encounter with local deployments of Huntington's thesis is nonetheless crucial to exposing its ideological appeal. Huntington understands differences between civilizations as not only true but basic; it is this reified notion of culture which allows him to see that “the fault lines between civilizations are becoming the central lines of conflict in global politics” (Huntington, 1996: 125). Cultural differences are hard to disassemble, therefore, he predicts, any kind of economic regionalisms is possible only when there is a shared civilization. Speaking to Europeans both East and West, he claims that European economic integration is possible only because “there is a shared European base and Western Christianity” (2004). After the fall of the Berlin Wall, Eastern Europeans too could partake in the process as they are “now able to join their cultural kin,” he argues (Huntington, 126). Considering the wishes of the former socialist states to be disassociated from the East, his invitation sounds as a soothing compensation for years spent under foreign “civilization.”

The shared origin, proposed by Huntington, as it has been argued, is mythical in nature, an object of desire rather than a historical reflection. Moreover, culture in Huntington's conceptualization is presented as reified reality preceding processes of construction, negotiation, and contestation. Rather than seen as the product, it is imposed upon human interaction, stretched over large

вод, таа ѝ се наметнува на човечката интеракција, прострена преку големи територии како хомогена и есенцијалистичка прекривка. Понатаму, културата се поистоветува со цивилизацијата, цивилизацијата со верските разлики. Пропуштајќи да види дека токму политичките и идеолошките борби ги создаваат идеолошките ефекти на културната разлика, Хантингтон истовремено врши ориентализација и западизација (Pieterse, 2004: 48). Ова гледиште, исто така, ги брише судирите што се одвиваат во рамките на културата. Најважно е што тоа се усогласува со опсесивната потрага на Европа по дом која ја поттикнуваат нестабилните контексти на обединувањето и глобализацијата. „Европскиот Хајмат го призива старото величие на Европа како бедем против идните неизвесности. Тоа е Европа која ги дели оние што ѝ припаѓаат на Заедницата од оние што се *екс-тракомунистари* и, практично, вонземјани“ (Morley and Robins, 458). Статичната и територијална слика што зафаќа одредено земјиште на културни разлики и природно поттикнуваното чувство кон верската и етничката идентификација овозможува фина и уредна глобална карта.⁶ Но, исцрпувањето карти не само што е здодевна работа, туку е и потфат проткаен со политички конотации. Следните два примера укажуваат на можноста исходите да бидат насилни кога културата се комбинира со територијата и кога местото станува или затвор за домородните (Appadurai, 1988: 39) или земја на повластените.

На почетокот од 2005 година, една група родители, чии деца учеа во основното училиште во Бршљин, во југоисточниот регион на Ново Место, се подготвуваше да започне бојкот на наставата. Причина за ваквиот чекор беше, како што објаснија, тоа што нивните деца не покажувале онолку одличен успех колку што требало. Според нив, тоа се должело на фактот дека

territories as homogenous and essentialist cover. Moreover, culture is identified with civilization, civilization with religious difference. Failing to observe how it is the political and ideological struggles which produce the ideological effects of cultural difference, Huntington orientализes and occidentalizes at once (Pieterse, 2004: 48). This view also obliterates clashes that unfold within culture. Most importantly, it strikes accord with Europe's obsessive search for home triggered by unstable contexts of unification and globalization. "The European Heimat invokes the past grandeur of Europe as a bastion against future uncertainties. This is a Europe that divides those who are of the Community from those who are *extra-communitari* and, effectively, extraterrestrial" (Morley and Robins, 458). The static and territorial image of the culture occupying a fixed land of difference and naturally driven sentiment towards religious and ethnic identification makes for a nice and orderly global map.⁶ Drawing maps, however, is not only a tedious job but an endeavor laced with political connotations. The next two cases demonstrate possible violent outcomes when culture is conflated with territory and where the place becomes either prison house of the natives (Appadurai, 1988: 39); or the land of the privileged.

In early 2005, a group of parents, whose children were going to the primary school of Bršljin, in the South East region of Novo Mesto, was about to begin a boycott of classes. The reason for their action was, in their words, that their children were not excelling as they should. In their view, this was due to the fact that they were included in ethnically mixed classrooms with Roma children.

биле во етнички мешовити одделенија со Ромчиња. Во училиштето учеле 626 деца, а 86 од нив биле Роми. Родителите тврделе дека „бројноста на ромските деца го нарушува школувањето на нивните деца и дека нивното образование е послабо отколку во училиштата со помалку шаренолики паралелки“. Во своето соопштение навеле дека, поради концентрацијата што го прави училиштето небезбедно за нивните деца, бараат „ромските деца да се распоредуваат во посебни одделенија и/или да се *преместат* во други училишта во регионот“ (цитат кај Vidmar, 2006a: курзивот е мој). Министерот за образование одговори со модел на „блага сегрегација“ кој, иако на почетокот го означил како законски сомнителен, во наредните месеци го претставувал како пример за позитивна пракса. Иако му се противстави стручната јавност, тој заклучил дека неговата стратегија ќе даде позитивни резултати благодарение на кои „веќе нема да има *судии меѓу култури*“ (курзивот е мој).

Во октомври 2006 година, една гневна група на мнозинското население во селото Амбрус во истиот регион, се собра за да издејствува од нивните имоти да се избрка ромското семејство Стројан. Фрустрираната заедница сведочеше пред медиумските известувачи за секојдневните проблеми што им ги предизвикувал животот во близина на Стројановци кои, според гласноговорниците на заедницата во Амбрус, редовно вршеле кривични дела како кражби, бесправно упаѓање на нивните имоти, опасно управување со нерегистрирани возила, палење опасни материи итн. Фрустрацијата кулминира кога еден „цивил“ од Амбрус (име со кое Ромите ги ословуваат не-Ромите) бил дивјачки претепан на патот кон чергата на семејството Стројан, настан што веднаш се поврза со Стројановци. Веќе наредниот ден се покажа дека токму цивил кој живеел во кампот на Стројан

In the school with a student body numbering 626 children, 86 were Roma children. The parents argued that it was “because of the number of Roma children which disturbs the education of their children and that they get less than in schools with less colorful classes.” In their statement they claimed that due to the high number of Roma children in the school the school was unsafe for their children: “Roma children be put in separate classes and /or *displaced* to other schools in the region.” (quoted in Vidmar, 2006a: my emphasis). The minister of education responded with a model of “soft segregation” which, although at first, he acknowledged as legally questionable, in subsequent months he presented as a case of positive practice. Although confronted with opposition from the professional public, he also concluded that his strategy will breed positive effects so that “there will be no more *clashes between cultures*” (my emphasis).

In October 2006, an angry group from the majority population in the village of Ambrus in the same region rallied to achieve the expulsion of the Strojjan family, a Roma family, from their lands. The frustrated community testified to news media of their daily problems of living in the vicinity of the Strojans who, according to the spokespersons of the Ambrus community, regularly engaged in criminal deeds of stealing, illegal trespassing on their property, dangerous driving in unregistered vehicles, burning dangerous materials and so on. The frustration came to a head when a “civilian” (the name given to non-Roma people by the Roma) from Ambrus was badly beaten on the way to the premises of the Strojjan’s camp, an incident which was instantly linked to the Strojans. Only a day later, it became clear that it was indeed a civilian living at the Strojjan’s camp who was most likely responsible for the violent act, but the angry reactions by

најверојатно бил одговорен за насилничкиот чин, но гневните реакции од доминантното население веќе беа излегле од контрола. Соочени со гневната толпа која бараше да се вмеша државата, но и која низ расистичка реторика се закануваше дека самата на свој начин ќе се справи со „Циганите“, седумнаесеттемина возрасни Стројановци и нивните четиринаесет деца ги прифатија убедувањата од министерот за внатрешни работи да ја напуштат својата черга. Со полициска придружба, под изговор дека ги штити од насилните соседи, Стројановци, ромско семејство со словенечко државјанство, стана предмет на прогон под покровителство на државата.

Тоа што на Стројановци им се понуди привремено сместување во Постојна во еден бегалски центар за нелегални доселеници, како преодно место во нивниот внатрешен егзил, сведочи за истовремено симболичниот и вистински чин на државен терор кој сите членови на семејството ги претвори во бегалци во сопствената земја. Оттогаш беа направени неколку обиди семејството да се пресели на друго место; сите обиди наидоа на насилен отпор од заедниците чии соседства беа посочени како можни локации (во времето кога го пишувам есејот семејството живее на непозната локација во државна сопственост). И со судирот во Бршљин и со оној во Амбрус, се потврди статусот на Ромите како „вечни туѓинци“ во Словенија. Со оваа потврда, се распаѓаше идиличната слика за Словенија како „најнапредното“ и најдемократското меѓу постсоцијалистичките општества (Види *The New York Times*, 13. 11. 2006 и *BBC News*, 16.11. 2006). И покрај сè, во обата случаја, владата ја уверуваше јавноста дека начинот на кој се справувала со проблемот бил во согласност со праксата на ЕУ и дека, како пример за добра пракса, дури може да се предложи на ЕУ во осмислувањето на нејзината политика кон Ромите во иднина.

the dominant population by then was already out of control. Facing an angry mob crying for state intervention as well as threatening in racist rhetoric to deal with the “gypsies” their own way, seventeen adult Strojans and their fourteen children were persuaded by the Minister of Interior to leave their camp. Escorted by police under the pretense of protecting them from violent neighbors, the Strojans, a Roma family with Slovene citizenship became subject to expulsion that was sponsored by the state.

The temporary settlement in the refuge center for illegal immigrants in Postojna which was offered to the Strojans as their transient place of internal exile, attests to the symbolic and real act of state terror by which the family was turned into refugees in their own homeland. Since then, several attempts have been made to move the family to a new location; all attempts were met with violent resistance from the communities whose neighborhoods were identified as possible locations (at the time of writing this essay, the family is living in an unknown location on a state property). With both, the Bršljin and the Ambrus conflicts, the Roma’s status as “permanent strangers” in Slovenia has been confirmed. With the confirmation, the idyllic image of Slovenia as the most “advanced” and democratic among the post-socialist societies was falling apart (see *The New York Times*, 13. 11. 2006 and *BBC News*, 16.11. 2006). Regardless, on both occasions, the government was reassuring the public that its handling of the “problem” was in accordance with the EU practices and, moreover, as a case of good practice, can even be proposed to the EU in designing its politics towards Roma in the future.

Обете приказни успеаја да создадат слика за туѓинска култура што само на минување се населила во Словенија. И покрај тоа што Ромите во Словенија се единствени поради тоа што се трајна заедница (која живеела на ова подрачје повеќе од петстотини години!), политичкиот дискурс за нив измислил привремена определба што може да се напушти во секој миг, а ромското население слободно се раселува кога ќе се зголемат тензиите во пошироката заедница. Укинувањето на правото на место (простор) се врши во рамките на дискурсот за „цивилизациони конфликти меѓу Ромите и соседните словенечки заедници“, создаден токму од партијата што е сега на власт. Запрашан за неговиот став околу решението, во интервју за еден национален дневен весник, опозицискиот кандидат за премиер (избран во 2004 година!) даде вакво објаснување: „Ние Словенците имаме само една држава што нè штити, додека нашите државјани, припадници на етничките малцинства, имаат и сопствени држави кои дополнително ги штитат нивните права“. (цитат од Vidmar, 2006a). Со еден потег на реторичко замрачување, Ромите станаа непостоечка заедница, култура без минато и иднина, надвор од историјата, паметењето и (територијалната) припадност. Во еден ваков ментален склоп, насилничкиот прагматизам на барањето ромските деца да се „преместат“ и стварното раселување на семејството Стројан помина незабележан од страна на државата. Напротив, како народска метафора за постмодерниот глобален идентитет, во контекст на локалната националистичка фантазија, *раселувањето* си најде отворен пат кон една конкретна пројава на насилната детериторијализација.

Both stories managed to produce the image of an alien culture which inhabits the land of Slovenia only in transit. Notwithstanding the fact that the Roma in Slovenia are unique in the sense that they are settled communities political discourse has invented for them a temporary allotment which can be abandoned at any time, the Roma population moved around freely when the tensions in broader community increase. The abolishing of the right to place (space) has been carried on the discourse of the “civilizational conflicts between Roma and the neighboring Slovene communities,” produced by the present party in power. When asked about his view of a solution, in the interview for the national daily, the oppositional candidate for the prime minister (elected in 2004!) explained: “We, Slovenes have only one state which protects us whereas our citizens, members of ethnic minorities, have their own states which additionally protect their rights.” (quoted in Vidmar, 2006a). By a stroke of rhetorical eclipse, Roma have emerged as a non-existent community, a culture with no past or future, beyond history, memory or (territorial) belonging. With this mental setting, the demand for the Roma children to be ‘displaced’ and the actual displacement of the Strojjan family went unnoticed by the state for its violent pragmatism. On the contrary, a popular metaphor of the postmodern global identity, in the context of the local nationalist imagination, the *displacement* found a free way to a concrete expression of forced deterritorialization.

Номадска Европа?

Колку се штетни овие два случаја за повторното замислување на Европа во една подвижна и минлива смисла на припадноста? Дали го потврдуваат судот дека денешните интелектуални екскурзии во „номадологија“ се само помодарство што го прифатиле космополитските елити? Дали се во право критичарите кога тврдат дека интелектуалците кои флертувале со идејата за номадизмот, маргиналноста и отуѓеноста, „биле наведени да ја преиначат боемската самобендисаност и самосожалување во политичка апологија и себеувеличување и честопати своите историски обиди да дојдат до моќ и повластици ги поткрепувале прогласувајќи се себеси за гласноговорници на поголемите сталежи кои заштитнички ги обележале како маргинални и отуѓени“? (Pels, 71)

Рози Брайдоти, една од поборничките за меѓусебно мешање на интелектуалноста и маргиналноста во поимањето на „номадскиот субјект“, и самата „феминистички номад“, ги објаснува концепциските недоразбирања во гореспоменатата критика. Номадскиот субјект, според постструктуралистичкото читање на Брайдоти, подразбира критичко вложување во поимањето на постхуманистичкиот субјект како лишен од центар и субјект кој самиот го одразува местото што го зазема. Повторливата тема за цивилизации во судир, заедно со еластичноста што темата на Хантингтон им ја дава на разните идеолошки цели и локално-политички примени, секако го поддржува овој вид интелектуална интервенција што може да се премести од индивидуалниот на колективниот субјект. Понатаму, Брайдоти ја нагласува улогата на меморијата: номадскиот субјект не е над локацијата (и историјата); напротив, неговата локација е „вкоренета и овоплотена меморија. Таа е збир од

Nomadic Europe?

How detrimental are both cases for re-imagining Europe in mobile and transient terms of belonging? Do they confirm the verdict that the present day intellectual excursions into “nomadology” are only a fashion embraced by the cosmopolitan elites? Are the critics right when they claim that the intellectuals who have been flirting with the idea of nomadism, marginality and strangeness, “have been led to transmute bohemian self-fascination and self-complaint into political apology and self-aggrandizement, and have often staked their historical bids for power and privilege upon the self-appointed spokespersonship for larger classes which they protectively construed as marginal and estranged?” (Pels, 71)

Rosi Braidotti, one of the proponents of intermingling of intellectually and marginality in the notion of the “nomadic subject,” herself a “feminist nomad,” clarifies conceptual misunderstandings involved in the above outlined critique. The nomadic subject, in Braidotti’s post-structuralist reading, implies a critical investment in thinking post-humanist subject as de-centered and self-reflecting the position which it occupies. The recurring theme of the clashing civilizations, and the elasticity which the Huntington’s theme grants to various ideological purposes and local political uses certainly supports this kind of intellectual intervention that can be transposed from individual to collective subject. Moreover, Braidotti emphasizes the role of the memory: the nomadic subject is not beyond location (and history), to the contrary, its location is an “embedded and embodied memory. It is a set of counter-memories which are activated by the resisting thinker against the grain of the dominant representations of subjectivity” (Braidotti,

против-мемории што ги активира мислителот кој се опира на зрнцата доминантни претстави на субјективноста“ (Braidotti, 1999: 89). (Ре)активирањето на алтернативните мемории погоре е изложено како можен начин за плурализирање на минатото и проширување на границите на изградбата на колективниот европски субјект. Меѓуположбата на Словенија (во комбинација со географското меѓуевропие [in-between Europe] и историската состојба на транзиција) може да даде поаѓалиште и да се преработи во насока во која просторно-временската локација ќе се користи за нарушување на фиксираната локалност на културата. Како и со номадскиот субјект во постхуманистичка смисла, за да може колективот да го преобмисли својот однос кон сопствената локалност, треба да се примени поинаков сплет од мемории.

Споменот на „Мителеуропа“ е еден од против-наративите од минатото. Дискурсот од 1989 година за „Мителеуропа“ е проект за формирање идентитет кој, во својата имплицитна политика на разграничување и оддалечување од советското минато, ги репродуцира митолошките наративи за потеклото на Европа. Меѓутоа, кога ќе се одвои од своите геополитички конотации и ќе се прифати како алтернатива на претставата за Европа како Запад, може да даде работен ментален конструкт поврзан со флуидноста на културните граници, многукратните точки на идентификација и историите во меѓусебен судир. „Културната ‘Мителеуропа’ од уметничките стилови, нејзините музика и сликарство, книжевност и карактеристичниот културен амбиент на кафетериите во Виена, Будимпешта и Трст не може да бидат граѓата за создавање колективни идентитети“, пишува Деланти, „но може да бидат потсетник за една својствена култура и макро-регионален иден-

1999: 89). The (re)activation of alternative memories has been outlined above as one possible way of pluralizing the past and expanding the boundaries of the collective European subject building. Slovenia’s in-between position (conflated with geographic in-between Europe region and historic transition state) may provide a starting point and reworked in direction in which spatiotemporal location is used to disturb the fixed locality of the culture. As with the nomadic subject in post-humanist sense, for the collective to re-imagine its relationship to its own locality, a different set of memories needs to be invoked.

The memory of “Mitteluropa” is one of the counter-narratives of the past. The 1989 discourse of “Mitteluropa” is an identity-forming project which, in its implicit politics of differentiating and distancing from the Soviet past, reproduces the mythological narratives of the origin of Europe. However, when divorced of its geo-political connotations and embraced as an alternative to the notion of Europe as the West, it can provide a working mental construct borne on fluidity of cultural borders, multiple sites of identification and clashing histories. “The cultural ‘Mitteleuropa’ of the artistic styles, its music and painting, literature and the peculiar cultural ambience of the coffee houses of Vienna, Budapest and Trieste cannot be the stuff out of which collective identities can be built,” Delanty writes, “but it can be a reminder of a distinctive culture and macro-regional identity” (Delanty, 1996: 104). Reviving its polycentric and territorial mixing of local, regional and imperial identities may help restructuring “new localisms” in which differences become

титет“ (Delanty, 1996: 104). Оживувањето на полицентричното и територијалното мешање на локалните, регионалните и империјалните идентитети може да го помогне реконструирањето на „новите локализми“ во кои разликите стануваат места на креативни тензии. Покрај тоа, културиот космополитизам на Хабсбуршкото царство веќе се покажал како делотворен облик за запирање и контрола на избликот на национализми (Margolis, 2001: 206). Ако сега ЕУ се нуди како наднационална референца за која треба да се врзуваат локалните национални идентитети, тогаш меѓуискствата може да се претворат во граѓа со која ќе се преобликува европскиот идентитет.

Со вклучувањето на централно и источноевропските држави во менталната географија на Европа, идејата за „Мителеуропа“ особено живо станува точка на која може да одново да се преговара за политичките и културната замисла за Европа и нејзините подвижни простори. Границата била битна за составувањето на европскиот идентитет, иако она што било надвор од Европа се замислувало поинаку: писатели како Тодоров и Бодријар (Baudrillard) ја лоцираа наспроти САД и опасноста од американизација (Mikkeli, 141), додека за други, особено за постсоцијалистичките интелектуалци, Русија се доживува како заканата од исток. Европскиот идентитет отсекогаш го калапела „другоста“ а, како што Балибар го проектирал овој факт понатаму во времето, начинот на кој во иднина ќе се исцртуваат границите ќе ги определи, исто така, и последиците од Другиот (Balibar, 1996).

Границата, како што укажуваат двата случаја со детериторијализацијата на Ромите, се исцртала и во рамките на културата. Ова налага на постструктуралистичката концептуализација на кул-

sites of creative tensions. In addition, the cultural cosmopolitanism of the Habsburg Empire already proved an effective form of containing and controlling the outburst of nationalisms (Magris, 2001: 206). If EU has now being offered as the supra-national reference to which local national identities should be related, then the in-between experiences could be made into the stuff out of which European identity is refashioned.

With the incorporation of Central and Eastern European states into the mental geography of Europe, the idea of “Mitteleuropa” becomes an especially vibrant site on which to re-negotiate borders of political and cultural imagination of Europe and its mobile spaces. The border has been constitutive of the European identity constitution although the Europe’s outside has been envisioned differently: writers such as Todorov and Baudrillard have located it against the USA and the threat of Americanization (Mikkeli, 141) whereas for others, especially post-socialist intellectuals, Russia has been imagined as the threat from the East. European identity has always been molded by “otherness” and, as Balibar has projected this fact further along time, depending on how the boundaries will be drawn in the future will also determine the consequences of the Other (Balibar, 1996).

The border, as the two cases of local deterritorialization of the Roma indicate, has also been drawn within culture. This calls for redefining geographic imagination of culture to the poststructuralist conceptualization

турата како релациона и контекстуална да ѝ се редефинира географското замислување на културата – како номадска во смислата на Браидоти. Со оглед на фактот дека словенечките интелектуални и културни елити вложуваат одредени напори да ја лоцираат земјата во Централна Европа, токму на онаа територија што се експлоатираше како концепциско подрачје на меѓуевропие, тоа може да послужи како појдовна точка за прифаќање на проектот. Понатаму, како култура во транзиција, остава и простор за прифаќање на поимот на Хоми Баба (Homi Bhabha) за култура во меѓупростор во историска смисла, така што сите жители (поранешни и сегашни) може да се презамислат одново и во рамките на изменетите контексти. Социјалниот контекст, врз кој Баба го развива својот концепт, го создало многукратното и хетерогено културно искуство во постмодерните урбани зони во кои живеат дијаспорите и мигрантските идентитети што повторно ги поврзуваат минатите и сегашните наративи на припадноста. За разлика од Баба, кој ја слави лиминалноста на меѓупросторите како средство за укинување на културната разлика, словенечкиот постсоцијалистички културен простор повеќе се стреми да ги утврди границите. Не е сосема исцрпена можноста во географската локација и менталната картографија да се внесе ново значење за културата на меѓупросторот. Тоа треба да се одвива со признавање на урбаните и неурбаните подрачја како преместливи зони на разлики сместени во и меѓу етничките заедници; со територијални приврзоци што содржат свое индивидуално минато и кои, во новите генерации миграција, во иднина ќе ги делат земјите.

Меѓутоа, таа задача не ќе може да се оствари изолирано од европските контексти. Едно јасно отсуство на критички осврт, какво што видовме по 11 септември,

of culture as relational and contextual – as nomadic in Braidotti's sense. Given the fact that Slovene intellectual and cultural elites have been putting some effort into locating the country in Central Europe, the very territory which has been also exploited as conceptual terrain of in-between Europe, this may serve as a starting point to embrace the project. Furthermore, as a transition culture, it also provides space for the accommodation of Homi Bhabha's notion of the in-between culture in historical sense so that all the inhabitants (past and present) can be re-imagined freshly and within the changed contexts. The social context, on which Bhabha develops his concept has been provided by the multiple and heterogeneous cultural experience of the postmodern urban zones occupied with diasporas and migrant identities which re-connect past and present narratives of belonging. In contrast to Bhabha's celebration of liminality of the in-between spaces as a means of dissolving cultural difference, Slovene post-socialist cultural space has been rather striving to fix the boundaries. The possibility to inflict geographic location and mental cartography with new meaning for the in-between culture is not completely exhausted. It should unfold with recognition of the urban and non-urban lands as shifting zones of differences situated within and between ethnic communities; with territorial attachments that include individual pasts and, with new generations of migration, sharing the lands for the future.

This task, however, cannot be accomplished in isolation from European contexts. A clear absence of critical reflection encountered after the post-9/11 challenges the

го доведува во прашање конструирањето на европски идентитет и создаде значајна празнина со која се легитимира политиката на стварно и симболично протерување на внатрешното Друго. Во Словенија, хомосексуалните мажи и жени, Самките, „избришаните“, муслиманите и Ромите станале внатрешни туѓинци, странци кои државата љубезно ги вдомила, но кои не ѝ припаѓаат и не треба да ѝ припаѓаат. Без цврста определба кон плуралистичката визија за минатото и иднината, можеби онаа друга Европа – не таа што ги штити мултикултурниот и мултиетничкиот соживот и трпеливост – туку онаа Европа на крути имиграциски закони и зголемена нетрпеливост под политичко покровителство и иста таква омраза кон малцинствата што се лишени од моќ, ќе ги крепи визиите и сфаќањата за постнационалната етика дома.

Превод од англиски јазик: Огнен Чемерски

Белешки:

1. Тенденцијата да се пишува нова историја на социјализмот како систем на убедување што попрво им се наметна на луѓето отколку што тие го прифатиле, е видлива ширум постсоцијалистичките земји од некогашниот Источен блок (види Einhorn, 1996). Во поранешна Југославија, култот на Титоизмот што се практикуваше колективно, како и општонародната верба во особеностите на југословенската верзија на социјализмот (заедно со самоуправањето и со движењето на неврзаните) ја поткопуваат официјалната постсоцијалистичка верзија на вистината.
2. Европската рамка се поставуваше селективно: како што покажа мошне спорната дебата за законот со кој требаше да се уреди националниот јавен радиодифузер, се признаваа само оние европски пракси и стручни мислења што се совпаѓаа со ставовите на владата, доде-

construction of European identity and has created a significant void by which politics of real and symbolic expulsion of the Other within has been legitimated. In Slovenia, gays and lesbians, single women, the “erased,” the Muslims, and Roma have become internal strangers, foreigners who have been kindly hosted by the state, but who do not belong, should not belong. Without a strong commitment to pluralist vision of past and future, it may be that the other Europe, not the one defending the multicultural, multiethnic co-existence and tolerance, but the Europe of tightened immigration laws and increased, politically sponsored intolerance and hatred toward disempowered minorities, will be fuelling the visions and understanding of the post-national ethics at home.

Notes:

1. The tendency to re-write the history of socialism as a system of belief that was imposed on, rather than endorsed by, people, has been observed across post-socialist states of the former Eastern bloc. In former Yugoslavia, the collectively practised cult of Titoism as well as general popular trust in the specificities of the Yugoslav version of socialism (together with self-management and non-alignment movement) corrodes the official post-socialist version of the truth.
2. The European framework was set up selectively: as the highly contested debate around the law regulating national public broadcaster showed, only those European practices and expert voices were recognized which matched the government’s view whereas the rest were dismissed through

ка другите се отфрлаа со жигот „таканаречени“ европски стручњаци; на тој начин, домашните стручњаци, културни работници и домашните научни дејци кои се противеа на законот се нарекуваа „таканаречени стручњаци“ (види Vidmar, 2005).

3. Сегашната словенечка власт се состои од „партиите на пролетта“ кои себеси си ја припишаа сета историска заслуга за устројувањето на земјата на патот кон независноста; официјалната историографија, комеморативните настани и политичкиот дискурс, беа дел од една борба да се избрише „другото“ граѓанско општество од колективната меморија, односно еден широк спектар на општествени движења кои беа активни во текот на осумдесеттите и пред да стапат на сцената „партиите на пролетта“. Како што пишува Томаж Мастнак, „со силата на сопствената волја, тие [партиите на пролетта] ги фатија луѓето во замката на примитивниот антикомунизам и привлечната едноставност на национализмот“ (Mastnak: 159).
 4. За разлика од семантичкото заокружување на иконографијата на знамето, се остави простор за различни културни определувања на химната; иако Бетовеновата „Ода на радоста“, во аранжман на Херберт фон Карајан е официјална музичка тема на свеченостите, се изведувала и во хип-хоп, цез, рок, техно и транс верзии.
 5. Ако се говори во строга смисла, како што забележува Кумар, доколку за главна лоза се смета римската култура, тогаш непосреден наследник на Рим била Византија, а не Западот. Слично на тоа, доколку латинските татковци се проектираат на картата за христијанското потекло на Западот, треба да се напомене дека Тертулијан, Јероним, св. Амброзиј и св. Августин чувствувале голема одбивност кон римските традиции (види Kumar, 456).
3. The present government of Slovenia consists of the “spring parties” which have claimed for themselves the sole historical role in setting the country on the path of independence; official historiography, commemorative events and political discourse have all been part of a struggle to erase from collective memory the “other” civil society: a broad spectrum of social movements which were active during the 1980s and prior to the coming of the »spring parties« to the scene. Tomaž Mastnak writes that, “with the power of their own belief, they [the spring parties] caught the people into the trap of the primitive anti-communism and appealing simplicity of nationalism” (Mastnak: 159).
 4. In contrast to semantic closure of the flag iconography, the anthem was left open to different cultural appropriation; while Beethoven “Ode of Joy,” arranged by Herbert von Karajan, has been the official music background to ceremonies, there have been hip-hop, jazz, rock, techno and trance versions of it.
 5. Speaking in strict terms, as Kumar notes, if Roman culture is posited as the prime lineage, then the direct heir of the Rome was Byzantium, not the West; similarly, if the Latin fathers are projected onto the map of the Christian origin of the West, it should be remembered that Tertullian, Jerome, St. Ambrose and St. Augustine were filled with antipathy to Roman traditions (see Kumar, 456).

6. Цивилизациските раседи се прикажуваат како присутни од памтивек и се вели дека, кога ќе се преминат, само чекаат да се зајакнат, како што се гледа од Хантингтоновиот цртеж на линијата во поранешна Југославија по Студената војна, кој, слично на постјугословенската националистичка имиграција, се заснова врз „заборавањето“ на долгите децении мирен соживот и меѓукултурно мешање.

Библиографија:

- Appadurai, A. 1988. Putting Hierarchy in Its Place. *Cultural Anthropology* 3: 36-49.
- Audinet, J. 1999. *The Human Face of Globalization. From Multicultural to Mestizaje*. New York: Lanham, Boulder.
- Balibar E. 1996. The Nation Form: History and Ideology. In *Becoming National*, edited by Eley, G. and Suny R.G. New York: Oxford University Press.
- Bauman, Z. 1996. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. In *Questions of Cultural Identity*, edited by S. Hall and P. du Gay. London: Sage.
- Beck, U. 2003. *Kaj je globalizacija* (Што е глобализација?). Ljubljana: Krtina.
- Bernal, M. 2001. *Black Athena Writes Back. Martin Bernal Responds to His Critics*. Durham: Duke.
- Bhabha, H. K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bourdieu P. and Wacuant, L. 1999. On the Cunning of Imperialist Reason. *Theory, Culture and Society* 16 (1): 41-58.
- Braidotti, R. 1999. Response to Dick Pels. *Theory, Culture and Society* 16 (1): 87-93.
- Chartier, R. 1988. „The Two Frances.“ In *Cultural History: between Practices and Representations*. Cambridge: Polity Press.
- Cardini, F. 2003. *Evropa in islam*. Ljubljana: Založba/cf*

6. The civilizational fault lines are depicted as from ever there and, when crossed, waiting to be re-enforced, as is evident from Huntington's drawing of the post Cold-war line in former Yugoslavia which, not unlike post-Yugoslav nationalist imagination, is based on “forgetting” the long decades of peaceful co-existence and intercultural mixing.

References:

- Appadurai, A. 1988. Putting Hierarchy in Its Place. *Cultural Anthropology* 3: 36-49.
- Audinet, J. 1999. *The Human Face of Globalization. From Multicultural to Mestizaje*. New York: Lanham, Boulder.
- Balibar E. 1996. The Nation Form: History and Ideology. In *Becoming National*, edited by Eley, G. and Suny R.G. New York: Oxford University Press.
- Bauman, Z. 1996. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. In *Questions of Cultural Identity*, edited by S. Hall and P. du Gay. London: Sage.
- Beck, U. 2003. *Kaj je globalizacija* (What is Globalization?). Ljubljana: Krtina.
- Bernal, M. 2001. *Black Athena Writes Back. Martin Bernal Responds to His Critics*. Durham: Duke.
- Bhabha, H. K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bourdieu P. and Wacuant, L. 1999. On the Cunning of Imperialist Reason. *Theory, Culture and Society* 16 (1): 41-58.
- Braidotti, R. 1999. Response to Dick Pels. *Theory, Culture and Society* 16 (1): 87-93.
- Chartier, R. 1988. “The Two Frances.” In *Cultural History: between Practices and Representations*. Cambridge: Polity Press.
- Cardini, F. 2003. *Evropa in islam*. Ljubljana: Založba/cf*

- Delanty, G. 1996. The Resonance of Mitteleuropa: A Habsburg Myth or Antipolitics? *Theory, Culture & Society* 13(4): 93-108.
- Delanty, G. and Rumford, C. 2005. *Rethinking Europe. Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gilroy, P. 1987. *'There Ain't no Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*. Chicago: Chicago University Press.
- Gingrich, A. 1998. Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe. In *Mediterranean Ethnological Summer School*, edited by B. Baskar and B. Brumen. Ljubljana: Institute for Multicultural Research.
- Hay, D. 1957. *Europe. The Emergence of an Idea*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hall, S. and P. du Gay, eds. 1996. *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Hardt M. and A. Negri. 2001. *Empire*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Huntington, S. P. 1996. *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Marvin C. and Ingle D. W. 1999. *Blood Sacrifice and the Nation. Totem Rituals and the Flag*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kumar, K. 1992. The 1989 Revolutions and the Idea of Europe. *Political Studies* XI: 439-461.
- Kuzmanič, T. 2001. Globalizacija in evropska idolatrija. (Глобализацијата и европската идолатрија) In *Obrazi naše Evrope* (Лицата на нашата Европа), edited by T. Mastnak et al. Ljubljana. Mirovni inštitut.
- Margolis, C. 2001. *Habsburški mit v moderni avstrijski književnosti*. Trst: Adriano Sosič.
- Mastnak, T. 1992. *Zhodno od raja* (Источно од рајот). Ljubljana: Državna založba.
- Delanty, G. 1996. The Resonance of Mitteleuropa: A Habsburg Myth or Antipolitics? *Theory, Culture & Society* 13(4): 93-108.
- Delanty, G. and Rumford, C. 2005. *Rethinking Europe. Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gilroy, P. 1987. *'There Ain't no Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*. Chicago: Chicago University Press.
- Gingrich, A. 1998. Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe. In *Mediterranean Ethnological Summer School*, edited by B. Baskar and B. Brumen. Ljubljana: Institute for Multicultural Research.
- Hay, D. 1957. *Europe. The Emergence of an Idea*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hall, S. and P. du Gay, eds. 1996. *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Hardt M. and A. Negri. 2001. *Empire*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Huntington, S. P. 1996. *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Marvin C. and Ingle D. W. 1999. *Blood Sacrifice and the Nation. Totem Rituals and the Flag*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kumar, K. 1992. The 1989 Revolutions and the Idea of Europe. *Political Studies* XI: 439-461.
- Kuzmanič, T. 2001. Globalizacija in evropska idolatrija. (Globalization and European Idolatry) In *Obrazi naše Evrope* (The faces of our Europe), edited by T. Mastnak et al. Ljubljana. Mirovni inštitut.
- Margolis, C. 2001. *Habsburški mit v moderni avstrijski književnosti*. Trst: Adriano Sosič.
- Mastnak, T. 1992. *Zhodno od raja* (East of Eden). Ljubljana: Državna založba.

- Mastnak, T. 2000. Karolinška "Evropa." Prispèvek k zgodovini evropske ideje. (Karolinška „Evropa“, Придонес кон историјата на идејата за Европа). *Filozofski vestnik XXI*: 7-23.
- Mastnak, T. 2002. *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*. Berkeley: University of California Press.
- Mikkeli, H. 1998. *Europe as an Idea and an Identity*. London: Macmillan.
- Morley, D. and K. Robins. 1996. No Place like *Heimat*: Images of Home(land) in European Culture. In *Becoming National*, edited by Eley, G. and Suny R.G. New York: Oxford University Press.
- Pieterse, J. N. 2004. *Globalization and Culture: Global Melange*. Lanham: Rowman.
- Pels, D. 1999. Privileged Nomads. On the Strangeness of Intellectuals and the Intellectuality of Strangers. *Theory, Culture and Society* 16 (1): 63-86.
- Said, E. 1980/2000. Islam as News. In *The Edward Said Reader*, edited by M. Bayoumi and Andrew Rubin. New York: Vintage.
- Shore, C. 2000. *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Smith, A. D. 1990. Towards a Global Culture? In *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, edited by M. Featherstone. London: Sage.
- Strassoldo, R. 1990. Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev (Локална припадност и глобална вклопеност). *Družboslovne razprave* 10: 64-76.
- Sturken, M. 1997. *Tangled Memories. The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Szucs, J. 1988/1993. Three Historical Regions of Europe. In *Civil Society and the State*, edited by J. Keane. London: Verso.
- Vidmar Horvat, K. 2005. Evropa na televiziji. (Europe on Television) In *Za javno radiotelevizijo Slovenije* (За јавната телевизија на Словенија), edited by S. Splichal and I. Hvala. Ljubljana: Društvo Občanski forum.
- Mastnak, T. 2000. Karolinška "Evropa." Prispèvek k zgodovini evropske ideje. (Carolings "Europe," A Contribution to the History of the idea of Europe). *Filozofski vestnik XXI*: 7-23.
- Mastnak, T. 2002. *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*. Berkeley: University of California Press.
- Mikkeli, H. 1998. *Europe as an Idea and an Identity*. London: Macmillan.
- Morley, D. and K. Robins. 1996. No Place like *Heimat*: Images of Home(land) in European Culture. In *Becoming National*, edited by Eley, G. and Suny R.G. New York: Oxford University Press.
- Pieterse, J. N. 2004. *Globalization and Culture: Global Melange*. Lanham: Rowman.
- Pels, D. 1999. Privileged Nomads. On the Strangeness of Intellectuals and the Intellectuality of Strangers. *Theory, Culture and Society* 16 (1): 63-86.
- Said, E. 1980/2000. Islam as News. In *The Edward Said Reader*, edited by M. Bayoumi and Andrew Rubin. New York: Vintage.
- Shore, C. 2000. *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Smith, A. D. 1990. Towards a Global Culture? In *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, edited by M. Featherstone. London: Sage.
- Strassoldo, R. 1990. Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev (Local Belonging and Global Embeddedness). *Družboslovne razprave* 10: 64-76.
- Sturken, M. 1997. *Tangled Memories. The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Szucs, J. 1988/1993. Three Historical Regions of Europe. In *Civil Society and the State*, edited by J. Keane. London: Verso.
- Vidmar Horvat, K. 2005. Evropa na televiziji. (Europe on Television) In *Za javno radiotelevizijo Slovenije* (For Public Television), edited by S. Splichal and I. Hvala. Ljubljana: Društvo Občanski forum.

- Vidmar Horvat, K. 2006a. Fearing Multiculturalism: the Case of the Bršljin story. *Theory and Practice* 43 (3/4): 567-585.
- Vidmar Horvat, K. 2006b. Multiculturalism in Time of Terrorism: Slovene News Media Reporting on the 2005 Turmoil in France. Paper presented at *Association for Cultural Studies Crossroads Conference*, Istanbul Bilgi University, 20-23 July 2006.
- Vidmar Horvat K. and Mancevič, D. 2007. Global News, Local Views: Slovene Media Reporting on the 11th September. In *Global Media Reactions to September 11. Media Coverage of the Attack and its Aftermath in Europe, Asia, Australia, and the US*, edited by Pludowski. T. Spokane, WA: Marquette Books.
- Velikonja, M. 2005. *Eurosis - A Critique of the New Eurocentrism*. Ljubljana: Peace Institute.
- Vrečer, N. 2001. Politичne konstrukcije azila: Evropska unija in Slovenija. (Политичката конструкција на азилот: ЕУ и Словенија) In *Obrazi naše Evrope*, (The Faces of Our Europe) edited by T. Mastnak. Ljubljana: Peace Institute.
- Yuval-Davis, N. 1997. *Gender and Nation*. London: Sage.
- Wolff, L. 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Zemon Davis, N. and R. Starn.1989. Introduction. *Representations* 26: 1-6.
- Vidmar Horvat, K. 2006a. Fearing Multiculturalism: the Case of the Bršljin story. *Theory and Practice* 43 (3/4): 567-585.
- Vidmar Horvat, K. 2006b. Multiculturalism in Time of Terrorism: Slovene News Media Reporting on the 2005 Turmoil in France. Paper presented at *Association for Cultural Studies Crossroads Conference*, Istanbul Bilgi University, 20-23 July 2006.
- Vidmar Horvat K. and Mancevič, D. 2007. Global News, Local Views: Slovene Media Reporting on the 11th September. In *Global Media Reactions to September 11. Media Coverage of the Attack and its Aftermath in Europe, Asia, Australia, and the US*, edited by Pludowski. T. Spokane, WA: Marquette Books.
- Velikonja, M. 2005. *Eurosis - A Critique of the New Eurocentrism*. Ljubljana: Peace Institute.
- Vrečer, N. 2001. Politичne konstrukcije azila: Evropska unija in Slovenija. (The Political Constructions of the Asylum: EU and Slovenia) In *Obrazi naše Evrope*, (The Faces of Our Europe) edited by T. Mastnak. Ljubljana: Peace Institute.
- Yuval-Davis, N. 1997. *Gender and Nation*. London: Sage.
- Wolff, L. 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Zemon Davis, N. and R. Starn.1989. Introduction. *Representations* 26: 1-6.

Арети
Демостенус

Раздвоени култури или раздвоени општества? Случајот на Кипар

Areti
Demosthenous

Divided Cultures or Divided Societies? The case of Cyprus

Вовед

Проблемот на структурирање на хетерогени општества во регионот не може да се реши без правилно историско разбирање. Иако е значајно, прашањето на националната безбедност не е единствениот аспект на проблемот.¹ Друг аспект на конфликтот е сепак позначаен, затоа што ја вклучува главната контроверза на нашето време: тоа е предизвикот на една нова креативна форма на соживот во земјите со хетерогено население со различни вредности, како национални, така и етнички, лингвистички, религиозни или расни. Соживот во Кипар имало не само во текот на англискиот период, туку и за време на отоманското владеење. На страниците кои следат, накусо ќе го проследиме обемот и видот на постигнатиот соживот, иако некои можеби ќе тврдат дека овој соживот постоел под една власт, особено под странска власт. Ова е точно; сепак, не ја намалува неговата историска вредност. Треба да се истражи и тоа што во текот на еден долг период имало заеднички побуни на христијанските и на муслиманските Кипрани² против турските владетели во Кипар. Ова е сведоштво за нивните заеднички чувства и цели. Една таква побуна се случи во 1764 година, кога турскиот шеф на Владата, чил Осман, одлучи да

Introduction

The problem of structuring heterogeneous societies in a region cannot be solved without the correct historical understanding. Although important, the question of national security is not the only aspect of the problem.¹ Another aspect of the conflict, however, is more significant, because it involves the main controversy of our days: This is the challenge for a creative new form of coexistence in countries with a heterogeneous population with different values, national, ethnic, linguistic, religious or racial. In Cyprus there has been coexistence not only during the English period but also during the Ottoman rule. In the pages to follow we will study in short the extent and kind of achieved coexistence although some people may argue that this coexistence existed under a rule, especially under a foreign one. This is quite correct; nevertheless it does not diminish its historical value. It is a matter of research that even for a long time there have been joint rebellions by both Christian and Muslim Cypriots² against Turkish rulers in Cyprus. This is a witness of their common feelings and goals. One such rebellion happened in 1764, when the Turkish head of Government, çil Osman, decided to have Archbishop Paisios and other regional personalities (including Muslims) killed. The citizens of Nicosia, Muslims and Christians alike, stormed the pal-

бидат убиени архиепископот Паисеј, заедно со други регионални личности (вклучувајќи и муслимани). Жителите на Никозија, како муслимани така и христијани, се втурнаа кон палатата и го убија шефот на Владата и осумнаесетмина негови чувари.³ Заради убиството на чил Осман беше воведен голем данок и во 1765 година (една година подоцна) чалил Ага го предводеше протестот против тогашните владетели. Тие што протестираа беа христијани, муслимани и тоа и тоа (canvas-cottons).

Историските истражувања го потврдуваат соживотот на Кипар

Една од основните задачи на историчарите е да обезбедат информации за важноста на испитувањето на минатото без да ги повторуваат грешките, и секако не пред да сфатат дека одлуките се донесуваат согласно историската и психолошка позадина на народите. За да го открие обемот и видот соживотот меѓу кипарските заедници, историчарот мора да ја користи историјата како основен алат затоа што историјата е дисциплина којашто се занимава со случувања од минатото. Уште повеќе, тоа е основниот извор на историското размислување. Ова е процесот за широкото и длабоко разбирање на историјата⁴ којашто ќе има улога на алатка за разбирање на тековните случувања и предвидување на можностите и веројатностите. Иако многумина го сметаат за непријател на мировниот процес, историското размислување може да биде позитивен придонес во решавање на конфликтите. Зошто? Многу години, христијаните, муслиманите и другите живееле мирно на Кипар. Еден од проблемите, секако, е што мирот често е прикриван со историографијата со тоа што се нагласува војната и националните победи над

ace and killed the head of Government and eighteen of his guard.³ A severe tax was imposed for the murder of çil Osman and in 1765 (one year later) çalil Ağa led the protest against the rulers of that day. The protesters were Christians, Muslims, and “canvas-cottons.”

Historical research supports peaceful coexistence in Cyprus

One of the main tasks of historians is to provide information on the importance of examining the past without repeating mistakes and of course not before realising that decisions are made according to peoples' historical and psychological background. To find out the extent and kind of coexistence among the Cypriot communities the historian has to use history as a main tool, because history is the discipline, which deals with events of the past. Moreover, it is the main source of historical thinking. This is the process for a wide and deep understanding of history,⁴ which will act as a tool for comprehending current developments and predicting prospective possibilities and probabilities. Though considered by many people as an enemy to the peace process, historical thinking can make a positive contribution towards conflict resolution. Why? For many years Christians, Muslims and others have been living peacefully in Cyprus. One of the problems is indeed that peace is often hidden by historiography through emphasis on wars and national victories over neighbouring countries rather than on long periods of peaceful coexistence. Moreover, children at school do not learn much about the value of coexistence.

соседните земји, наместо долгите периоди на мирен соживот. Притоа, децата во училиште не учат многу за вредноста на соживотот.

На почетокот на новиот милениум, Никозија беше, и сè уште е, единствениот поделен главен град во светот. Неодамна, Обединетите нации, по иницијатива на Генералниот секретар Кофи Анан, предложија план за решавање на проблемот на Кипар, но грчкото мнозинство го одби главно поради безбедносни и финансиски причини. Во април 2003 година забраните на контролните пунктови беа укинати од страна на Рауф Денкташ, па така Грците и Турците може да патуваат во кој било дел од островот. Стоотици кипарски Грци и Турци ја посетија претходно забранетата друга страна и се сретнаа со стари пријатели. Изразените чувства го развејаа митот дека соживот не е можен.

Фактори кои промовираа симбиоза низ вековите

За да се оцени значењето што соживотот меѓу муслиманите и христијаните во Кипар го има за тековните политички промени, накусо ќе се осврнеме на значајните фактори кои низ вековите промовирале симбиоза на островот. Тие фактори се: кипарската економија и мешаната работна сила, црквата во улогата на етнархија и мешаните бракови.

1. Кипарската економија и мешаната работна сила

Според ракописите од архиепископскиот архив во Никозија, мирниот и креативниот соживот и соработка меѓу муслиманите, православните

At the beginning of the new millennium Nicosia was, and still is, the only divided capital in the world. Recently the UN, under the initiative of Secretary General Coffi Anan, proposed a plan for the solution of Cyprus problem but the Greek majority rejected it mainly due to security and financial reasons. In April 2003 checkpoint restrictions were lifted by Rauf Denktas so that Greeks and Turks could travel to any part of the island. Hundreds of Greek Cypriots and Turkish Cypriots visited the previously restricted other side and met old friends. The feelings expressed dissolved the myth that coexistence is not possible.

Factors which promoted symbiosis over the centuries

In order to evaluate the importance of coexistence between Muslims and Christians in Cyprus for the current political developments let us make a quick reference to the important factors which promoted symbiosis over the centuries on the island. These factors are: Cyprus' Economy and Mixed Labour, the Church under its Ethnarchy role, and the Mixed Marriages.

1. Cyprus' Economy and Mixed Labour

According to the manuscripts of the Archbishopric's Archive in Nicosia, the peaceful and creative coexistence and cooperation among Muslims, Orthodox Christians

христијани и другите христијански малцинства на Кипар се стара и благородна традиција. Во отоманскиот период, за време на британското владеење, па дури и по независноста на Кипар, во Кипар не постоеја одделни економии.⁵ Христијаните и муслиманите работеле заедно и немало предрасуди кога едните требало да ги вработат другите. Според гореспоменатите документи, оваа соработка постоела во секојдневниот живот, во сопственичките работи, и на работа, на пример во рудниците и во земјоделството. Регистарот⁶ XLII (од 1733 година), Регистарот XLVI (од 1773 година) и Регистарот LIII (од 1867 година), забележуваат случаи на маслинови насади кои, иако засадени на посед на муслимански Кипрани, им припаѓале на христијански Кипрани или на селската црква.⁷ Регистарот LXVIII (од 1892-93) ги наведува трошоците на архиепископот на Кипар, како и на славните манастири на Свети Неофит во Пафос. Овде наоѓаме голем број муслимани кои за иста плата работеле заедно со христијани на фармите и во градините на овој манастир.⁸ Регистарот XII⁹ известува за дистрибуирање на добра (пченица, р'ж, пченка и т.н.) до христијанските и муслиманските Кипрани во замена за сеење. Треба да се забележи дека дистрибуцијата се остварувала само во зависност од сопственоста на земјата, а не во зависност од од религиозната припадност.¹⁰ Регистар CVII (од 1911-1923 година) забележува случаи на кирации кои изнајмувале црковен имот. Кирациите се или муслимани или христијани или мешано, муслимани и христијани. На пример, во селото Ареду, Савас Чаципанаги, Лоизос Петри и Исмаел Имбрахим ја изнајмуваат мелницата за брашно на Вардалис, која ѝ припаѓала на црквата.¹¹ Овој вид соработка укажува на пријателство, доверба, заеднички чувства за праведност и општествен поредок, како и за прифаќање на религиозните верувања на учесниците, елементи за кои, според документите,¹² се чини

and other Christian minorities in Cyprus there has been an old and noble tradition. There were no separate economies in Cyprus during the Ottoman period, the British rule, and even after Cyprus' independence.⁵ Christians and Muslims conducted business together and there was no prejudice when it came to one employing the other. According to aforementioned documents this cooperation existed in daily life, in property matters, and at work, for example in mines and in agriculture. Register⁶ XLII (of the year 1733), Register XLVI (of 1773) and Register LIII (of 1867) record cases of olive trees, which though planted on Muslim Cypriot property belonged to Christian Cypriots or to the village church.⁷ Register LXVIII (of 1892-93) cites expenses of the Archbishop of Cyprus as well as of the famous monastery of Saint Neophytos in Pafos. Here we find a large number of Muslims who worked together with Christians on the farms and gardens of this monastery on equal payment.⁸ Register XII⁹ reports the distribution of goods (wheat, barley, corn etc.) to Christian and Muslim Cypriots in exchange for sowing. It is worth noting that the distribution is effected exclusively on the extent of land ownership and not on religious adherence.¹⁰ Register CVII (of 1911-1923) records cases of tenants who rent Church property. Tenants are Muslims or Christians or Muslims and Christians together. For example, in Arediou village, Savvas Chatzipanagi, Loizos Petri and Ismael Imbrahim rented Vardalis' flour-mill which belonged to the Church.¹¹ This kind of cooperation indicates friendship, trust, shared feelings of justice and social order as well as acceptance of the religious beliefs of the participants, elements, which, according to the documents,¹² seemed to exist in Cyprus. Ronald Jennings refers also to many examples of Mixed Labour between "Dimmi"¹³ and Muslims in Cyprus. In his famous book "Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640" we find testimonies of collaboration and registers concerning cases of disputes on financial matters.¹⁴

дека постоеле на Кипар. Роналд Џенингс (Ronald Jennings) упатува и на многу примери на мешана работна сила меѓу „зимииите“¹³ и муслиманите во Кипар. Во неговата позната книга „Христијаните и муслиманите во отомански Кипар и медитеранскиот свет, 1571-1640“, наоѓаме сведоштва за соработката и регистри со случаи за спорови околу финансиски прашања.¹⁴

2. Црквата

Црквата под нејзината улога на етнарх е уште еден важен фактор што промовирал соживот помеѓу муслиманите и христијаните на Кипар. Православната црква во улога на етнарх (водач на нацијата),¹⁵ била сила што ја признавале отоманските владетели¹⁶ на Кипар. Тие ја овластиле црквата да ја предводи нацијата (милет). „Повторното воспоставување“¹⁷ на православната црква како независна организација во 1571 година било значаен настан во историјата на Кипар. Под водството на архиепископот Тимотеј, православната црква набрзо повторно ги придобила манастирите присвоени или заплени од страна на Турците во текот на походот, купувала и слободно располагала со секаков вид имот. Во 1589 година, Грците од Ларнака ја откупија од Турците познатата црква „Свети Лазар“ којашто тие ја имаа освоено. Уште од таа година потекнува првото сведоштво за улогата на црквата во водењето на даночниот систем: Џон Виламонт (John Villamont) вели дека „во секоја област Турците имаат свој намесник, а христијаните ги претставува месниот свештеник“.¹⁸ Говориме за „повторно воспоставување“ на православната црква затоа што оваа црква имала основна и значајна улога за кипарските христијани уште од раните години на христијанството. Така, од гледна точка на грчкото

2. The Church

The Church under its Ethnarchy role is another important factor which promoted coexistence between Muslims and Christians in Cyprus. The Orthodox Church acting as ethnarchy (leader of the nation),¹⁵ was a force recognised by the Ottoman rulers¹⁶ in Cyprus. The latter empowered the Church to exercise leadership of the nation (millet). The “re-establishment”¹⁷ of the Orthodox Church as an independent organisation in 1571 was an important event in the history of Cyprus. Under the guidance of Archbishop Timotheos the Orthodox Church soon redeemed the monasteries annexed or seized by the Turks during the expedition and bought and freely disposed of all kinds of property. In 1589 the Greeks of Larnaka bought back from the Turks the famous church of Saint Lazaros, which the latter had taken at the conquest. From that early year we have the first testimony about the Church’s role in the running of the taxation system: John Villamont states that “each district has its sub-commissary for the Turks while the parish priest represents the Christians.”¹⁸ We speak about a “re-establishment” of the Orthodox Church because this Church had a basic and important role for the Cypriot Christians since the early years of Christianity. Hence, from the point of view of the Greek Orthodox population, nothing changed in the status and character of the Church.

православно население, во статусот и карактерот на црквата ништо не се промени. Таа останала ризница на националните вредности под странска власт, а нејзиниот водач ги задржа сите атрибути на милет-баша, национален поглавар. Уште од рани времиња, црквата ја уживала привилегијата на автокефалност. Оваа привилегија била стекната за време на владеењето на императорот Зенон.¹⁹ Улогата на архиепископот како етнарх во 17-тиот и 18-тиот век се огледа, на пример, во посетата на архиепископот Германос II (1690-1705) во името на на *рајаџа* во Константинопол, во време кога црквата и луѓето на островот многу страдале. Архиепископот бил претставник на кипарските христијани и во таа улога морал да зборува со султанот за нередот во неговата земја. Во оваа смисла е важно што со семејниот живот на христијанското население владеел канонскиот закон на православната црква. Судии биле епископите или свештениците кои имале надлежност во однос на браковите и споровите. Улогата на православната црква како водач на нацијата (етнарх) уште повеќе зајакнала преку Гулханските Кати Шериф реформи (или Кати Кумајун) објавени од султанот Абдул Меџид (19-ти век). Стекнатите привилегии на заедниците биле потврдени со таканаречениот закон на Танзиматот. Тоа е многу важен акт, бидејќи на сите христијански и на другите немуслимански заедници кои живееле во Отоманската Империја им давал автономија во управувањето со работите на заедницата.²⁰ Британското владеење на Кипар било полиберално од отоманското и тоа на црквата ѝ дало пошироки можности за политичка активност, и покрај сериозните повреди на граѓанските надлежности и привилегии. Овие ограничувања наметнати од британската власт поттикнале однос на отпор и пркос, што црквата го асимилирала во националната кауза. И покрај неколкуте незгоди

It remained the depository of the national values under foreign rule, and its head kept all the attributes of millet-bashI, national chief. The Church has enjoyed, from early times, the privilege of autocephaly. This privilege was acquired during the reign of Emperor Zeno.¹⁹ The Archbishop's ethnarchic role in the 17th-18th centuries is reflected, for example, in the visit of Germanos II (1690-1705) to Constantinople on behalf of the *râya* at a time when the Church and the people of the island suffered a great deal. The Archbishop was the representative of the Cypriot Christians and as such he had to speak with the Sultan about the disorder existing in his country. It is also important in this regard that the family life of the Christian population was governed by the Canon Law of the Orthodox Church. Judges were bishops or priests having authority in marriages and divorce disputes. The role of the Orthodox Church as the leader of the nation (ethnarchy) became even stronger through the Khatti Sheriff of Gülhane (or Khatti Khumayun) reforms promulgated by Sultan Abdul Mejid (19th century). The acquired privileges of the communities were confirmed by the so called Law of Tanzimat. It is a very important enactment because it granted autonomy in the administration of communal affairs to all Christians and other non-Muslim communities living in the Ottoman Empire.²⁰ British rule in Cyprus was more liberal than Ottoman rule, and this offered wider opportunities for political activity on behalf of the Church, despite the serious encroachments on its civil jurisdiction and privileges. The restrictions imposed by British rule gave rise to an attitude of resistance and defiance, which the Church assimilated to the national cause. Despite a number of drawbacks and disabilities, the Church succeeded in keeping intact the ethnarchic character of its policy, reinvigorated by ill-advised persecutions of its hierarchy by the British government after the abortive rising of the Greek population in 1931. The treaty establishing the independent Republic

и неуспеси, црквата успеа да го одржи недопрен карактерот на етнарх што го имала нејзината политика, поткрепена од непромислените гонења на нејзините великодостојници од страна на британската влада по неуспешниот бунт на грчкото население во 1931 година. Спогодбата за основање на независна Република Кипар ѝ даде можност на црквата да го потврди својот стар привилегиран статус, преку заштитни клаузули вклучени во конституирањето на новата држава. Така, може да се каже дека сегашниот статус на поглаварот на православната црква на Кипар како етнарх и политички поглавар му припаднал со историјата.

3. Мешани бракови

Последниот фактор кој промовира соживот се машаните бракови. Во овој поглед, интересни се социјалните односи помеѓу кипарските муслимани и христијани во секојдневниот живот во времето на отоманската власт: со текот на времето се зголемил сразмерот на муслиманските Кипрани. Ричард Пококе (Richard Pococke), којшто го посетил островот во 1738 година, напишал дека две третини од населението е христијанско. Така, јасно е дека преостанатата третина биле муслимани. Според истиот автор, на Кипар, во сиромаштија, живееле малкумина маронити и Ерменци.²¹ Ричард Пококе исто така вели дека муслимани често се женеле за христијанки и во тој случај и мажот и жената го почитувале велигденскиот пост.²² Поентата е дека исламскиот закон (*шерџаџиоџи*) забранува мешани бракови на муслиманки и христијани.²³ Од друга страна, муслиманите слободно можат да се женат за „*киџабиски жени*“ (Еврејки и христијанки)²⁴ затоа што како глава на семејството тие се задолжени

of Cyprus afforded an occasion for the Church to reaffirm its old privileged status by means of protective clauses incorporated in the constitution of the new state. Thus the present status of the head of the Orthodox Church of Cyprus as an ethnarch and political chief has been, so to speak, devolved upon him by history.

3. Mixed Marriages

The last factor promoting coexistence is that of Mixed Marriages. Interesting in this regard are the social relations between Cypriot Muslims and Christians in daily life during Ottoman rule: Over time, the proportion of Muslim Cypriots increased. Richard Pococke, who visited the island in 1738, wrote that two thirds of the population was Christian. It is thus evident that the remaining one third was Muslim. According to the same author, a few Maronites and Armenians lived in poverty in Cyprus.²¹ Richard Pococke also says that often, Muslim men married Christian women and then husband and wife observed the Christian period of Lent.²² The point here, is that Islamic Law (*Sarî'a*) prohibits mixed marriages of Muslim women to Christian men.²³ In contrast, Muslim men are free to marry “*kitâbîya women*” (Jewish and Christian),²⁴ because as patriarchs they are responsible for educating their children in the Islamic tradition and their wives are integrated into their Muslim family presenting no danger to the family’s religious beliefs.²⁵ Many Turkish Cypriots are descended from such fami-

своите деца да ги образуваат во духот на исламската традиција, а нивните жени се интегрирани во нивното муслиманско семејство, не претставувајќи опасност за религиозните верувања на семејството.²⁵ Многумина кипарски Турци потекнуваат од такви семејства (татко муслиман – мајка христијанка). Битен момент е што иако двајцата сопружници го почитуваат велигденскиот пост, децата биле воспитувани како муслимани. И двата случаи на мешани бракови се доказ за пријателските општествени односи помеѓу двете групи население. Вилијам Тарнер (William Turner), којшто го посетил Кипар во 1815 година, ги запишал своите искуства: „Има многу муслимани на островот коишто се регистрирани како муслимани, но кои тајно се христијани. Тие го почитуваат постот и дури пијат и вино и јадат свинско без каење – што е неприфатливо однесување за муслимански верници. Тие непречено се женат за островските Грчки бидејќи нивната религија (исламот) дозволува мажите да се оженат за немуслимански жени, но забранува Турчинките да се мажат за немуслимански.“²⁶ Се поставува прашањето како се склучувале овие мешани бракови, бидејќи бракот може да се склучи само според религиозните закони и на секоја од заедниците.²⁷ Муслиманот обично се покрстувал за да може да се венча со христијанка во православна црква, но веднаш по прославата исповедале ислам. Имало и случаи во кои христијанки прифаќале склучување на бракот по муслиманскиот закон. Во двата случаи еден од сопружниците ги „жртвувал“ барањата на својот религиозен закон за да се венча со другиот. Иако овој факт може според строгиот религиозен закон да се оценува како „невернички“ чин, од социолошка гледна точка укажува на вековното почитување и добрите односи помеѓу муслиманите и христијаните на Кипар. Фактот што припадниците и на двете заедници од различна

lies (father Muslim - mother Christian). The important thing is that, although married couples observed Lent, their children were brought up as Muslims. Both cases of mixed marriages evidence the friendly social relations between both population groups. William Turner, who visited Cyprus in 1815, wrote down his experiences: “There are many Muslims on the island who are registered as Muslims but who are Christians secretly. They observe Lent and also even drink wine and eat pork without remorse - outrageous behaviour for devout Muslims. They marry uninhibitedly to the island’s Greek women, because their religion (Islam) allows men to marry non-Muslim women yet prohibits Turkish women from marrying non-Muslim men”.²⁶ The question arising is how these mixed marriages were celebrated, as there was only the possibility to celebrate a marriage according to the religious law of each community.²⁷ The Muslim man was usually baptised in order to have his marriage with a Christian woman celebrated in the Orthodox Church but soon after the celebration professed to being Islamic. There were also cases in which the Christian woman accepted the celebration of her marriage according to Muslim Law. In both cases one of the spouses “sacrificed” his/her religious law demands for the sake of getting married to the other. Although this fact could be regarded as an “unfaithful” act by strict religious law, from a sociological point of view it shows the respect and the good relations of Muslim and Christians for centuries in Cyprus. The fact that members of the two communities of different nationality and religion participated in common celebrations and feasts and even married each other constitutes strong evidence of the soundness and sincerity of feelings, which formed the basis for peaceful coexistence.²⁸

национална и религиска припадност учествувале во заеднички церемонии и прослави и дури и меѓусебно се венчавале, претставува силен доказ на цврстината и искреноста на чувствата кои биле основа на мирниот соживот.²⁸

Внимателното разгледување на историјата на Кипар, особено под отоманското и англиското владеење, покажува дека постои основа за мирно решавање на политичките проблеми. Секојдневното пријателство и добрата соработка на жителите на островот, коишто постоеле не само во минатото, би можеле да ја постават основата и за сегашна форма на соживот. На тековните политички случувања им требаат овие искуства на симбиоза за да се овозможат правилни политички одлуки и нивно прифаќање од страна на граѓаните, турските или грчките Кипрани. Да ги разгледаме главните политички случувања во последните две години. Во април 2003 година забраните на контролните пунктови беа укинати од страна на турскиот водач Рауф Денкташ и тоа овозможи Грците и Турците да го посетат кој било дел од островот. Во април 2004 година на островот се спроведе референдум: 25% од кипарските Турци гласаа против планот на Анан, додека на грчката страна 76% беа против него. Во мај 2004 година, пристапувањето на Кипар кон Европската Унија стана реалност. По овие случувања, се поставува прашањето: Кипар е сè уште поделен; што може да помогне за да се постигнување соживот? До кој степен историското размислување и историскиот соживот можат да претставуваат позитивен придонес?

A careful examination of the history of Cyprus especially under Ottoman and English rule shows that the basis for a peaceful settlement of the political problem exists. The daily friendship and good collaboration of the inhabitants of the island which existed not only in past could lay the foundations for a present form of coexistence as well. Current political developments need these experiences of symbiosis in order to enable correct political decision making and acceptance of it by the citizens, Turkish or Greek Cypriots. Let us see the main political development of the last two years. In April 2003 checkpoint restrictions were lifted by the Turkish leader Rauf Denktas; this enabled Greeks and Turks to visit any part of the island. In April 2004 a referendum took place across the island: 25% of Turkish Cypriots voted against the Anan Plan, while on the Greek side 76% were against it. In May 2004 Cyprus' accession to the European Union became a reality. After these events the question which arises is: Cyprus is still divided; what can help in order to achieve coexistence? In what extent can historical thinking and historical coexistence make a positive contribution?

Создавањето на двете раздвоени кипарски општества

Иако муслиманите и христијаните, Турците и Грците со векови го сочинуваа мешаното население насекаде на островот, обидот на архиепископот Макариј III во 1963 година да го промени Уставот доведе до судири. Како последица на тоа, од кипарските Турци беше побарано да се иселат од мешаните села и да се преселат во турски села и да живеат настрана од Грците. Тогаш се случи првото подвојување на населението. Во 1974 година, обидот на хунтата поддржана од Грците да ја преземе контролата на власта, беше спречен со воена интервенција од страна на Турција, којашто набргу стави под контрола речиси 40% од островот. Додека за Грците тоа претставуваше инвазија, за Турците тоа беше дејство кон мир „барис мудахалеси“. Така, поделеноста на островот, како и на кипарското општество, стана реалност. 30 години Турците и Грците немаа никаква комуникација, освен преку интернет. Образовниот систем беше изложен на пропаганда. Не се говореше заеднички јазик. Поделеноста покажа дека соживотот навистина бил скриен од историографијата! Планот на Анан претставуваше напор да се воспостави некој вид демократија за сите Кипрани во ова раздвоено општество. Сепак, не беше лесно да се убеди мнозинството да го одобри овој план. Кипар не е единствената земја која се соочува со вакви проблеми. Мора да учиме од другите, мора да ја промислиме историјата и да ја прилагодиме кон модерните начини на справување со конфликти во етнички поделените општества. Како можеме да го сториме тоа?

Formation of the two Cypriot divided societies

Although during centuries Muslim and Christians, Turks and Greeks, formed a mixed population all over the island, the attempt of Archbishop Makarios III, in 1963, to modify the Constitution led to clashes. As a consequence Turkish Cypriots were asked to move from mixed villages to Turkish villages and to live away from the Greeks. The first separation of the population took then place. In 1974, a Greek sponsored junta attempt to seize the government was met by military intervention from Turkey, which soon controlled almost 40% of the island. While for the Greeks this was an invasion for the Turks it was an operation towards peace “baris müdahalesi.” Thus, the division of the island, and that of Cyprus’ society as well, became a reality. Thirty years Turks and Greeks had no communication at all, except that of the internet. The educational system has been exposed to propaganda. No common language was practiced. This division showed that coexistence is really been hidden by historiography! The Anan Plan was an effort to establish a type of democracy for all Cypriots in this divided society. However, it has not been so easy to persuade the majority to approve this plan. Cyprus is not the only country facing these kinds of problems. We have to learn from the others, we have to rethink history and adapt it in the modern modes of conflict management in ethnically divided societies. How can we do this?

According to Sammy Smooha, the actual form of liberal democracy is republican, rather than individual. It emerged in the West after centuries of brutal policies of

Според Семи Смуха (Sammy Smooha), актуалната форма на либерална демократија поскоро е републиканска, отколку индивидуална. Таа се појавила

на Западот после векови брутални политики на хомогенизација и асимилација на тамошното население преку пазарот на труд, јавното образование, масовните медиуми, слободата на движење и здружување и други средства на подривање на етничката различност. Националите држави наметнаа единствен јазик и единствена култура.²⁹ Заедно со оваа доминантна, либерално републиканска форма на демократска национална држава, на Западот постои една вредна за забележување форма, позната како консоцијална демократија. Присутна во само неколку земји - Швајцарија, Белгија и Канада - консоцијалната демократија признава групни разлики, па покрај индивидуалните права ги проширува и колективните права. Смуха забележува дека консоцијалните демократии дозволуваат меѓугенерациско зачувување на културните заедници и функции согласно принципите на ко-нација меѓу мнозинството, правата на мнозинствата, етничка автономија на малцинството, сразмерно распоредувањето на средствата, поделба на власта, правото на вето кое овозможува малцинството да спречи определена одлука штетна за неговите витални интереси, како и политика на прилагодување, компромис и неопределеност. Со години консоцијалната демократија беше игнорирана, сè додека не беше концептуализирана како алтернативен модел од страна на Аренд Лијфарт (Arend Lijphart).³⁰ Историјата на Кипар искуси соживот на погорепретставениот начин. Тој има многу позитивни елементи кои може да придонесат кон воспоставување на мултикултурна консоцијална демократија. Прашањето кое се јавува е „зошто мултикултурна“? Треба да се има предвид дека во денешно време Кипар е мултикултурен. Раздвоени и одвоени триесет години, окупирани и меѓусебно одделени, Турците и Грците развиле свој начин на размислување и организирање на нивните

homogenization and assimilation of the resident population through the labor market, public education, mass media, freedom of movement and association, and other means of undermining ethnic diversity. Nation-states imposed a single language and a single culture.²⁹ Along with this predominant, liberal-republican form of the democratic nation-state, there is, in the West, another noteworthy form, known as consociational democracy. Found in only several countries – Switzerland, Belgium and Canada – consociational democracies recognize group differences and extend collective rights in addition to individual rights. Smooha notes that consociational democracies allow the intergenerational preservation of cultural communities and function according to the principles of co-nation between majority, minority rights, ethnic autonomy for the minority, proportionality in resource-allocation, power-sharing, veto power that enables the minority to block any decision detrimental to its vital interests, and politics of accommodation, compromise and indecision. For years consociational democracy was ignored until it was conceptualised as an alternative model by Arend Lijphart.³⁰ The history of Cyprus experienced coexistence as presented above. It has many positive elements, which can contribute towards establishing a multicultural consociational democracy. The question which comes up is “why multicultural”? One has to keep in mind that Cyprus today is multicultural. Thirty years divided and separated, occupied and away from each other, Turks and Greeks developed their own way of thinking and organizing their communities. The influence by common history, the centuries of symbiosis and collaboration mark this under development “new way of thinking”. All are Cypriots and this is the common denominator, they have the Cypriot culture, which is nearly the same regarding amusement, cooking, family structure, etc. Religion has never been a problem on the island; the Church as Ethnarchy unified and sup-

заедници. Влијанието од заедничката историја, вековната симбиоза и соработка се обележја на овој „нов начин на размислување“ којшто е сè уште во развој. Сите се Кипрани и ова е заеднички именител, нивната култура е кипарска, речиси иста во однос на забавувањето, готвењето, семејната структура, итн. Религијата никогаш не била проблем на островот; црквата како етнархија ги соедини и поддржа сите кои живеат на островот. Сепак, по инвазијата многу цркви беа уништени и нови доселеници од Турција го населија северниот дел од островот; повеќето нови доселеници се луѓе кои имаат посилна вера во исламот од кипарските Турци. Сите тие укажуваат на неколку основни разлики во животот коишто ја вклучуваат разликата на јазикот и поскоро говорат за мултикултурно, отколку за монокултурно кипарско општество.³¹

Кипар е членка на Европската Унија. И Кипар и Европа па се мултикултурни. Мултикултурализмот предизвикува отвореност, толеранција, меѓукултурно оплодување, граѓански и малцински права и политика на идентитет; добива различни форми и значења во различни земји. Навистина интересно во оваа смисла е интервјуто на психоаналитичарот Вамик Волкан (Vamik Volkan),³² кипарски Турчин кој живее во САД, што го направи Симон Бахчели (Simon Bahceli) за прашањата на кипарскиот проблем и идентитетот на Кипраните. Тој смета дека најголемиот проблем за турските Кипрани е проблемот на идентитет. „Ние сме Турци, но не сме дел од Турција“. Немаме некој вистински назив, и крајниот резултат е чувството на болка. Волкан вели дека оваа збунетост е производ на 30 години ембарго и изолација. Тој додава дека големината на проблемот може да се разбере во контекст на фактот дека турските Кипрани, гласајќи „за“ планот на Анан, беа подготвени да ги загубат своите домови и земјата што ја поседувале 30 години, во за-

ported all people living on the island. However, after the invasion many churches were destroyed and new settlers from Turkey inhabited the northern part of the island; most of these new settlers are people who have a stronger faith in Islam than Turkish Cypriots do. All these show some basic differences in life which include the difference of language speak for a multicultural rather than mono-cultural Cypriot society.³¹

Cyprus is a member of the European Union. Cyprus and Europe are both multicultural. Multiculturalism invokes openness, tolerance, intercultural fertilization, civil and minority rights, and the politics of identity; it takes different forms and meanings in different countries. Very interesting in this regard is the interview of a Turkish Cypriot psychoanalyst living in the United States, Vamik Volkan,³² given to Simon Bahceli regarding the Cyprus problem and the identity of the Cypriots. He thinks that the biggest problem for the Turkish Cypriots is the problem of identity. “We are Turks, but not part of Turkey. We have no real title, and the end result is a feeling of hurt.” Volkan says this confusion is a product of 30 years of embargoes and isolation. He adds the magnitude of the problem can be understood in the context of the fact that Turkish Cypriots, in voting “yes” to the Anan Plan, were willing to lose their homes and lands of the last 30 years in exchange for an identity. “There is no Greek Cypriot identity without considering the Turks,” he says, explaining “there was fantastic cooperation between

мена за идентитет. „Не постои идентитет на грчки Кипранин без да се земат предвид Турците“, вели тој, објаснувајќи, „имаше фантастична соработка помеѓу турските и грчките заедници пред Грчката војна за независност и модерниот грчки идентитет заснован врз глорифицирање на востанието, кој бил формиран потоа“.

Во равоените општества исто така во голема мера е значаен проблемот на несигурност. Во кипарскиот случај ова е една од причините за грчкото мнозинство да гласа против Планот Анан. Поместувањето од војна во мир повлекува голем степен на несигурност. Јаков Бар-Симан-Тов (Yaacov Bar-Siman-Tov) тврди дека првата причина за несигурност е недостигот на информации и искуство во однос на двете настанати ситуации и условите на поместување од војна во мир. Додека претходно непријателските страни беа сигурни во однос на војната, тие се помалку сигурни во однос на мирот, особено кога немаат такво искуство во нивните односи. Втората причина за несигурноста е недостигот на општо познавање потребно за проценување на очекуваните резултати од мировните односи.³³ Пред референдумот за планот на Анан, на Кипар многумина протестираа дека имаат малку информации за тоа што ќе се случи по прифаќањето на Планот, додека пак други тврдеа дека не се сигурни дали оваа нова институција, „федералната влада на Кипар“ ќе може да ги обезбеди правата на сите граѓани на ист начин. Од друга страна, никој не тврдеше дека Грците и Турците немаат мировно искуство во нивниот однос, а тоа се должеше на долготрајната симбиоза на двете заедници. Миротворството е секогаш ризична работа. Сепак, како што вели Јаков Бар-Симан-Тов, поради добрите односи кои двете главни заедници ги имале со години, во нашиот случај работите не се чинат како многу компликувани.

Turkish and Greek communities before the Greek War of Independence and the subsequent, modern Greek identity based on the glorification of that uprising.”

The problem of uncertainty is also quite important in divided societies. In the case of Cyprus this was one of the reasons for the Greek majority to vote against the Anan Plan. A shift from war to peace often entails a high level of uncertainty. Yaacov Bar-Siman-Tov argues that the first cause of uncertainty is the lack of information and experience concerning both the situation at hand and the conditions of shifting from war to peace. Whereas formerly the rival sides were certain about war, they are less certain about peace, especially when they have had no experience of peace in their relationship. The second cause of uncertainty is the lack of general knowledge needed for assessing the expected outcomes of peace relations.³³ Before the referendum on the Anan Plan in Cyprus many people protested that they had little information on what was going to happen after accepting the Plan whereas others claimed they were not sure whether this new institution, “the federal government of Cyprus” would be able to secure the rights of all citizens in the same way. On the other hand nobody claimed that Greeks and Turks had no experience of peace in their relationship, due to the long symbiosis of the two communities. Peacemaking is always a risk-taking affair. However, as Yaacov Bar-Siman-Tov put it, in our case things seem not to be very complicated, because of the good relations the two main communities have had over the centuries.

Белешки:

1. Позадина: Независноста од Обединетото Кралство беше одобрена во 1960 година со уставни гаранции дадени на турското малцинство од страна на грчкото кипарско мнозинство. Овде треба да се забележи дека уставот од 1960 година не реферира на „мнозинска/малцинска заедница“, туку на „турска/грчка заедница“. Во 1974 година, обидот на хунтата поддржана од Грците за преземања на власта беше пресретнат со воена интервенција од страна на Турција, којашто наскоро контролираше речиси 40% од островот. Во 1983 година, територијата под турска власт се самопрогласи за „Турска Република Северен Кипар“, но единствено Турција ја признава. Директните преговори помеѓу двете страни, за склучување целосна спогодба на поделбата на островот, водени од ОН, започнаа во јануари 2002 година. Види http://www.greatestcities.com/Middle_East/Cyprus.html
2. Националниот консензус спроведен под британска власт говореше за мухамедански или муслимански жители или христијански жители на Кипар, а не за „турски Кипрани“. Сепак, кон крајот на британското владеење, термините „грчки Кипрани“ и Турски Кипрани беа нешто вообичаено. Види See A. Pavlides, „Tourcocyprioi“, *Megale Kypriake Egyklopedia*, XIII, Nicosia 1990, 113f. Го користам изразот муслиман/христијанин за да ја нагласам улогата на религијата во соживотот на Кипар. Притоа, заедниците се нарекуваат според нивната религиозна определба, а не според нивната етничка разлика.
3. Види Hill, G., *History of Cyprus*, Bd. III (Cambridge, 1972), 83-85.
4. Како што забележува Џенкинс, „историјата е поместување, проблематичен дискурс, навидум за еден аспект на светот, на минатото, создаден од група

Notes:

1. Background: Independence from the UK was approved in 1960 with constitutional guarantees by the Greek Cypriot majority to the Turkish Cypriot minority. It is important to note here that in the constitution of 1960 there was no reference to a “majority/minority community” but to “Turkish/Greek community.” In 1974, a Greek sponsored junta attempt to seize the government was met by military intervention from Turkey, which soon controlled almost 40% of the island. In 1983, the Turkish-held area declared itself the “Turkish Republic of Northern Cyprus,” but only Turkey recognizes it. UN led direct talks between the two sides to reach a comprehensive settlement to the division of the island began in January 2002. See http://www.greatestcities.com/Middle_East/Cyprus.html
2. The national censuses conducted under British rule spoke of Mohammedan or Moslem inhabitants or Christian inhabitants of Cyprus, and not of “Turkish Cypriots.” Towards the end of the British rule, however, the terms “Greek Cypriots” and “Turkish Cypriots” were usual. See A. Pavlides, “Tourcocyprioi” (Turkish Cypriots), *Megale Kypriake Egyklopedia*, XIII, Nicosia 1990, 113f. I use the term Muslim/Christian in order to highlight the role of religion on coexistence in Cyprus. In addition, the communities are called according to their religious adherence and not according to their ethnic difference.
3. See G. Hill, *History of Cyprus*, Bd. III (Cambridge, 1972), 83-85.
4. As Jenkins notes “history is a shifting, problematic discourse, ostensibly about an aspect of the world, the past, that is produced by a group of present-minded workers

упатени работници кои работат на заемно прифатливи начини кои се епистемолошки, методолошки, идеолошки и практично позиционирани.“ Keith Jenkins, *Re-thinking History* (London: Redwood Books, 1942), 26. Друго прашање, поврзано со ова, е „кој е статусот на вистината во дискурсите на историјата и зошто ни треба вистината?“ Во наше време вистината е автореферирачка говорна фигура којашто не е во можност да го допре светот на појавите: од таа причина, зборот и објектот остануваа одвоени. Да го цитираме Фуко: „вистината се произведува преку мноштвените форми кои секое општество ги има како ‘општа политика’ на вистината“. M. Foucault, *Power/Knowledge* (New York: Pantheon, 1981), 131.

5. Види Lang R. Hamilton, *Cyprus: its History, its Present Resources and Future Prospects*, (London, 1878), 204ff.; Costas Kyrris, *Peaceful Coexistence in Cyprus under British Rule and After Independence* (Nicosia, 1977), 80ff.
6. На грчки *κατὰστίχων*. Секретарските материјали кои преживеаја во Архиепископската архива вклучуваат многу значајни регистри како *Μεγας Кодекс* (Големиот кодекс) и *Κτῆματῖκος Кодекс* (Имотен кодекс) и голем број други документи со големо важност. Овие регистри вклучуваат категории на документи како: регистри од годишните приходи од морето, од цркви и манастири на епархијата, како што е Reg. XXVIII (1821-1857), регистри на црковна сопственост во цели кази или села или градови како што се Reg. XLII (1733-1744), Reg. XLVI (1777-1779), Reg. XLV (1772-1833) којшто исто така вклучува евиденции на дозволи за брак и т.н., регистри на трошоци, како Reg. XXXIV, регистри на кирии како Reg. XI, и други. Иако мал дел од оваа архива веќе се користел како сведоштво во филолошки и историски расправи, поголемиот дел од неа останува необјавен и уште многу нешто треба да се стори за таа да биде доволно искористена во истражувањата.

who go about their work in mutually recognisable ways that are epistemologically, methodologically, ideologically and practically positioned.” Keith Jenkins, *Re-thinking History* (London: Redwood Books, 1942), 26. Another related question is “what is the status of truth in the discourses of history and why do we need truth?” In our time truth is a self-referencing figure of speech, incapable of accessing the phenomenal world: word and object for this reason, remain separate. To quote Foucault “truth is produced by virtue of multiple forms each society has as ‘general politics’ of truth.” M. Foucault, *Power/Knowledge* (New York: Pantheon, 1981), 131.

5. See Lang R. Hamilton, *Cyprus: its History, its Present Resources and Future Prospects*, (London, 1878), 204ff.; Costas Kyrris, *Peaceful Coexistence in Cyprus under British Rule and After Independence* (Nicosia, 1977), 80ff.
6. In Greek *Katastichon*. The secretarial materials which have survived in the Archbishopric’s Archive include very important Registers such as the *Megas Kodex* (Great Codex) and the *Ktematicos Kodex* (Property Codex), and a large amount of other documents of great significance. These Registers include categories of documents such as: Registers of yearly revenues of the Sea, from churches and monasteries of the dioceses such as Reg. XXVIII (1821-1857), Registers of ecclesiastic property in whole kazas or villages or towns such as Reg. XLII (1733-1744), Reg. XLVI (1777-1779), Reg. XLV (1772-1833) also including some records of Marriage Licenses etc., Registers of Expenses such as Reg. XXXIV, Registers of rents such as Reg. XI, and others. Though a small section of this Archive has already been used in philological and historical treatises as testimony, its vast majority remains unpublished, and much has still to be done before its satisfactory utilisation in research.

7. Register XLII (of 1733), 26, 99. Register XLVI (of 1773), 163. Register LIII (of 1867), 18, 23, 65.
 8. Register LXVIII, 4, 16, 20, 26, 30.
 9. Овој Регистар нема датум. Од начинот на кој е напишан, се чини дека потекнува од крајот на 18 век.
 10. Register XII, 21, 22, 26, 36, 60, 62, 80, 92.
 11. Register CVII, 13.
 12. Упатувањето на сите регистри на оваа позната архива би го надминало обемот и целите на овој текст.
 13. Тие ѝ припаѓале на исламската држава како „заштитени“ немуслимански граѓани. Тие се следбеници на „објавена религија“, главно на христијанство или на јудеизам. Благодарение на потеклото, нивните деца го стекнале правниот статус на своите родители. Дури и во случај на брак на зимија со туѓинка, таа го добивала статусот на сопругот. На почеток, статусот на *зимиџе* бил утврден во договор помеѓу христијанските и еврејските заедници од една и муслиманите од друга страна, според кој вторите биле обврзани да ги заштитуваат (*има*) *зимиџе*, кои пак треба да плаќаат *гизја* (*кизја* на турски) за да престојуваат во исламска држава и да бидат заштитени од непријателските напади без да служат во исламската армија. Види Bat Ye'or, *The Dhimmi, Jews and Christians under Islam* (London: Associated University Presses, 2001), 52-59; H. Löschner, *Staatsangehörigkeit und Islam* (Erlangen-Nürnberg, 1971), 22f.; K. A.El-Fadl, „Islamic Law and Muslim Minorities: The Juristic Discourse on Muslim Minorities from the second/eighth to the eleventh/seventeenth Centuries,“ *Islamic Law and Society* 1 (1994), Nr. 2, 141-143; H. Kruse, *Das Staatsangehörigkeitsrecht der arabischen Staaten* (Frankfurt a.M., 1955), 13.
7. Register XLII (of 1733), 26, 99. Register XLVI (of 1773), 163. Register LIII (of 1867), 18, 23, 65.
 8. Register LXVIII, 4, 16, 20, 26, 30.
 9. This Register has no date. From the way it is written it seems to date back to the end of 18th century.
 10. Register XII, 21, 22, 26, 36, 60, 62, 80, 92.
 11. Register CVII, 13.
 12. It would be beyond the scope and purposes of this article to refer to all Registers of this famous Archive.
 13. They belonged to the Islamic State as “protected” non-Muslim citizens. They are followers of a “by revelation religion,” mainly Christianity and Judaism. Due to their origin their children acquired their parents’ legal status. Even in case of marriage of one “immî” to an alien woman, the latter acquired her husband’s status. Initially the status of “immî” was enacted under a treaty between Christian and Judaic communities and Muslims according to which the latter were obliged to have under their protection (imma) the “immî”, who should pay tribute - gizya (Turkish: “cizye”) in order to have residence in the Islamic state and protection from hostile attacks without serving in the Islamic army. See Bat Ye'or, *The Dhimmi, Jews and Christians under Islam* (London: Associated University Presses, 2001), 52-59; H. Löschner, *Staatsangehörigkeit und Islam* (Erlangen-Nürnberg, 1971), 22f.; K. A.El-Fadl, “Islamic Law and Muslim Minorities: The Juristic Discourse on Muslim Minorities from the second/eighth to the eleventh/seventeenth Centuries,“ *Islamic Law and Society* 1 (1994), Nr. 2, 141-143; H. Kruse, *Das Staatsangehörigkeitsrecht der arabischen Staaten* (Frankfurt a.M., 1955), 13.

14. Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993), 328-342. Види исто така Ahmet Gazioglu *KIbrIs'ta Türkler* (1570-1878). 308 yillik türk dönemine, KIbrIs Arahtirma ve YayIn Merkezi (CYREP), 1994. Mustafa Altan, *Belgelerle KibrIs Türk VakIflar Tarihi* (KIbrIs VakIflar idaresi YayInlarI, 1995).
14. Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993), 328-342. See also Ahmet Gazioglu *KIbrIs'ta Türkler* (1570-1878). 308 yillik türk dönemine, KIbrIs Arahtirma ve YayIn Merkezi (CYREP), 1994. Mustafa Altan, *Belgelerle KibrIs Türk VakIflar Tarihi* (KIbrIs VakIflar idaresi YayInlarI, 1995).
15. Етнархија е грчка сложена именка којашто се состои од грчките зборови „ethnos“ (нација) и „archo“ (да се биде во улога на водач).
15. Ethnarchy is a Greek compound word consisting of the Greek words “ethnos” (nation) and “archo” (to act as a leader).
16. Види Theodore Papadopoulos, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination* (Brussels: Variorum, 1952), 103-107. H. Lukach, - D. Jardine, *The Handbook of Cyprus* (London: Edward Stanford, 1913), 37.
16. See Theodore Papadopoulos, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination* (Brussels: Variorum, 1952), 103-107. H. Lukach, - D. Jardine, *The Handbook of Cyprus* (London: Edward Stanford, 1913), 37.
17. Моќта на православната црква се намалила поради доминантната улога на католичката црква за време на венециското владеење.
17. The power of the Orthodox Church was reduced owing to the dominating role of the Latin Church during Venetian rule.
18. Види Costas Kyrris, *History of Cyprus* (Nicosia: Lampousa Publications, 1996), 263. Idem, „Symbiotic Elements in the History of the two Communities of Cyprus“, Proceedings of the International Symposium on Political Geography, Nicosia 1976, 136-137.
18. See Costas Kyrris, *History of Cyprus* (Nicosia: Lampousa Publications, 1996), 263. Idem, “Symbiotic Elements in the History of the two Communities of Cyprus”, Proceedings of the International Symposium on Political Geography, Nicosia 1976, 136-137.
19. За време на владеењето на императорот Зенон, автокефалноста (јурискиската независност) на Православната црква на Кипар беше оспорувана од патријархот на Антиохија. Иако архиепископот Антемиј ја бранел неависноста на неговата црква, немало официјално признавање од страна на Императорот. Во тоа време помошта дошла од најчуден и неочекуван настан. Била пронајдена пештера во која имало ковчег со останките од апостол Варнава, со копија на Евангелието по Матеј во ракопис на самиот
19. During the reign of Emperor Zeno the autocephaly (juridical independancy) of the Orthodox Church of Cyprus was disputed by the Patriarch of Antiochia. Though Archbishop Anthemios defended his Church's independency, there was no official recognition by the Emperor. At that time assistance came from a most strange and unexpected event. A cave was found, in which there was a chest containing the remains of the Apostle Barnabas, with a copy of St. Matthew's Gospel in Barnabas' own handwriting, where it had been placed by Mark. Even the most sceptical could

Варнава, а бил ставен таму од страна на Марко. Дури и најскептичните не можеле повеќе да се сомневаат дека црквата на Кипар е еднакво апостолна како и таа на Антиохија, и според тоа од ист ранг. Пресрекен од откритието, Антемиј веднаш тргна за Константинопол со скапоцените реликти, кадешто го пријавил настанот и побарал од Императорот заштита од тиранијата на Патријархот. Благодарение на ова откритие Зенон ја потврдил автокефалноста на кипарската црква и им доделил на кипарските жители неколку привилегии кои оттогаш се највнимателно чувани. Меѓу другите работи, им било дозволено да се потпишуваат со црвено мастило како знак за углед, кое инаку го користеле само императорите, да носат пурпурни наметки на црковните прослави и владетелски скиптар наместо обичен пастирски стап. Види J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus* (New York: Burt Franklin, 1972), 23ff.

20. George Serghides, „Internal and External Conflict of Laws in regard to Family Relations in Cyprus,“ *Studia Juris Cyprii*, Vol. 1, Nicosia 1988, 32.
21. Види *Excerpta Cypria*, Materials for a History of Cyprus, transl. by Cobham, C. D., (Cambridge, 1908), 269.
22. Види *Excerpta Cypria*, cit., 269.
23. Куран 2, 221, 228 and 4, 34. See H. Kotzur, *Kollisionsrechtliche Probleme christlich-islamischer Ehen dargestellt am Beispiel deutsch-maghrebinischer Verbindungen* (Tübingen, 1988), 27-29. K. Ahmed, *The Muslim Law of Divorce* (New Delhi, 1984), 693-695. Also see Areti Demosthenous-Pashalidou, „Rechtskollisionen bei der Auflösung von Mischehen zwischen Muslimen und Andersgläubigen,“ *Der Islam* 76, (1999): 2, 315.
24. Куран 5, 5.

no longer doubt that the Church of Cyprus was equally as apostolic as that of Antioch, and, therefore, of equal rank. Overjoyed at the discovery Anthemios set off at once with the precious relics to Constantinople, where he reported the occurrence, and requested the Emperor's protection against the Patriarch's tyranny. Zeno, due to this discovery, confirmed the autocephaly of Cypriot Church and conferred upon the Cypriot natives certain privileges, which have been most jealously guarded ever since. Among others they received the right of signing in red ink, a mark of distinction otherwise only enjoyed by the Emperors, wearing a purple cloak at the festivals of the Church, and carrying an imperial sceptre in place of the ordinary pastoral staff. See J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus* (New York: Burt Franklin, 1972), 23ff.

20. George Serghides, „Internal and External Conflict of Laws in regard to Family Relations in Cyprus,“ *Studia Juris Cyprii*, Vol. 1, Nicosia 1988, 32.
21. See *Excerpta Cypria*, Materials for a History of Cyprus, transl. by Cobham, C. D., (Cambridge, 1908), 269.
22. See *Excerpta Cypria*, cit., 269.
23. Koran 2, 221, 228 and 4, 34. See H. Kotzur, *Kollisionsrechtliche Probleme christlich-islamischer Ehen dargestellt am Beispiel deutsch-maghrebinischer Verbindungen* (Tübingen, 1988), 27-29. K. Ahmed, *The Muslim Law of Divorce* (New Delhi, 1984), 693-695. Also see Areti Demosthenous-Pashalidou, „Rechtskollisionen bei der Auflösung von Mischehen zwischen Muslimen und Andersgläubigen,“ *Der Islam* 76, (1999): 2, 315.
24. Koran 5, 5.

25. Види G. Helmsdörfer, *Moslemitisches Eherecht nach Hanifitischen Grundlügen* (Amsterdam, 1968), 59; S. Niazi, "Marriage with the People of the Book," *Islamic Literature*, Juli 1971, 397-405. S. A 'La Mawdudi, *Towards Understanding the Qur'ân*, Vol. II, Sûrahs 4-6, English version of *Tafhîm al- Qur'ân* (Leicester, 1989), 137f.
26. *Excerpta Cypria*, cit., 449.
27. Дури во 20-тиот век се јавува првото граѓанско законодавство во врска со мешани бракови во Кипар. Види G. Serghides, cit., 29ff.
28. Види P. Kitromilides, "From Coexistence to Confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus," *The Result of a Seminar on the Cyprus Problem*, edited by Attalides, M., Nicosia 1977, 47f. Исто M. Attalides, "Relations between Greek and Turkish Cypriots in perspective," *International Symposium on Political Geography* (Nicosia, 1976), 56.
29. Sammy Smooha, "Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies," *Nations and Nationalism* 8 (4), 2002, 424: „Додека им даваат еднакви индивидуални права на сите, тие негираат секакви колективни или групни права. Тие подигнуваат една заедница чии заедници споделуваат заеднички идентитет и заемна зависност на судбината.“ Види исто така Sandra Wong, *Managing Diversity. Institutions and the Politics of Educational Change* (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2001), 119f.
30. Види Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies* (New Haven: CT: Yale University Press, 1977), 25f.
31. „Кампањата“ за мултикултурализам главно беше развиена во западните демократски општества, каде што централното прашање беше: како да се одговори на барањата од малцинските групи за еднаквост и зачувување на нивната културна единственост, а
25. See G. Helmsdörfer, *Moslemitisches Eherecht nach Hanifitischen Grundlügen* (Amsterdam, 1968), 59; S. Niazi, "Marriage with the People of the Book," *Islamic Literature*, Juli 1971, 397-405. S. A 'La Mawdudi, *Towards Understanding the Qur'ân*, Vol. II, Sûrahs 4-6, English version of *Tafhîm al- Qur'ân* (Leicester, 1989), 137f.
26. *Excerpta Cypria*, cit., 449.
27. Only in the 20th century do we have the first civil legislation regarding mixed marriages in Cyprus. See G. Serghides, cit., 29ff.
28. See P. Kitromilides, "From Coexistence to Confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus," *The Result of a Seminar on the Cyprus Problem*, edited by Attalides, M., Nicosia 1977, 47f. Also M. Attalides, "Relations between Greek and Turkish Cypriots in perspective," *International Symposium on Political Geography* (Nicosia, 1976), 56.
29. Sammy Smooha, "Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies," *Nations and Nationalism* 8 (4), 2002, 424: "While they grant equal individual rights to all, they deny any collective or group right. They foster a community, whose members share a common identity and interdependence of fate". See also Sandra Wong, *Managing Diversity. Institutions and the Politics of Educational Change* (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2001), 119f.
30. See Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies* (New Haven: CT: Yale University Press, 1977), 25f.
31. The "campaign" for multiculturalism has mainly developed in Western democratic societies, where the central question has been: How is it possible to respond to the demands by minority groups for equality and the preservation of their cultural uniqueness, while giving primacy to the

притоа да се даде предност на националниот интерес и на „националното единство“? Види Majid Al-Haj, „Multiculturalism in deeply divided societies: the Israeli case,” *International Journal of Intercultural Relations* 26 (2002): 170.

32. Роден е во Кипар во 1934 година, но се пресели во САД во 1960-тите. Тој е професор во пензија по психијатрија и основач на Центарот за проучување на умот и човечка интеракција (CSMHI) при универзитетот во Вирџинија. Тој не ги анализира поединците – тој ги анализира луѓето во целоживотна студија за тоа што е она што ги тера да прават глупави работи во името на нивните земји, племиња или крв. Интервјуте е издадено во *Sunday Mail*, јули 25, Никозија, 2004, 6.
33. Yaacov Bar-Siman-Tov, *Uncertainty and Risk-Taking in Peacemaking: The Israeli Experience* (The Hebrew University of Jerusalem: Davis Occasional Papers, No. 71, July 1999), 1ff.

national interest and “national unity”? See Majid Al-Haj, “Multiculturalism in deeply divided societies: the Israeli case,” *International Journal of Intercultural Relations* 26 (2002): 170.

32. He was born in Cyprus in 1934 but moved to the US in the 1960s. He is emeritus professor of psychiatry and founder of the Centre for the Study of Mind and Human Interaction (CSMHI) at the University of Virginia. He does not analyse individuals – he analyses peoples in a lifelong study on what makes them do stupid things in the name of their countries, tribes or blood. The interview was published in the *Sunday Mail*, July 25, Nicosia 2004, 6.
33. Yaacov Bar-Siman-Tov, *Uncertainty and Risk-Taking in Peacemaking: The Israeli Experience* (The Hebrew University of Jerusalem: Davis Occasional Papers, No. 71, July 1999), 1ff.

Дијана
Дамеан

**Објекти на погледот,
затворенички на
Паноптикумот:
Дискурсот за телото и
женската во романските
женски списанија**

Diana
Damean

**Objects of the Gaze,
Prisoners of the
Panopticon:
The Discourse on Body
and Femininity in Romanian
Women's Magazines**

Вовед

Медиумите нудат слики и форми кои гледачите ги имитираат или се поистоветуваат со нив. Ваквите слики играат значајна улога во социјализацијата и воспитувањето на единките со помош на општествени и полови примери (како и со многуте различни положби на единката) кои ценат одредени модели на однесување и одреден стил, а отфрлаат други. Ова особено важи за претставувањето на жените во медиумите. Медиумите се ефикасни средства за ширење на владејачкиот дискурс за моќта и за негово маскирање во прашање на „здрав разум“.

Лизбет ван Цонен (Liesbet van Zoonen) посочува дека „замислата за стварноста која медиумите горе-долу вистински и успешно ја пренесуваат потфрла во неколку аспекти: медиумската продукција не е само одраз, туку подразбира сложен процес на преговарање, обработка и реконструкција; медиумската публика не само што ги прима или отфрла медиумските пораки, туку и ги користи и ги толкува според логиката на своите општествени, културни и лични околности; медиумите немаат само задача да ја ‘одразуваат’ стварноста, туку и

Introduction

Media provide images and figures that spectators can imitate and identify themselves with. These images play an important part in socializing and educating individuals using social and sexual role models (as well as a lot of different positions of the individual) that value certain patterns of behaviour and a certain style, while discouraging any others. This is particularly true when we refer to women's representation in the media. Media are efficient means for disseminating the dominant discourse of power and for disguising it into a matter of “common sense.”

Liesbet van Zoonen points out that “the idea of reality that media pass on more or less truthfully and successfully, fails at several points: media production is not simply a matter of reflection, but entails a complex process of negotiation, processing and reconstruction; media audiences do not simply take in or reject media messages, but use and interpret them according to the logic of their own social, cultural and individual circumstances; media are not only assigned to ‘reflect’ reality, but represent our collective hopes, fears and fantasies and perform a mythical and ritual function as well; finally,

да ги претставуваат нашите заеднички надежи, стравови и мечти, како и да извршуваат и митска и ритуална функција; конечно, самата стварност не е просто објективен збир на предмети и процеси, туку е општествено конструирана во дискурси кои одразуваат и создаваат моќ.“¹ „Медиумите може да се сметаат за (општествени) технологии на родот кои прилагодуваат, видоизменуваат, реконструираат и создаваат дисциплинарни и контрадикторни културни ставови за половите разлики; врската меѓу родот и комуникацијата е првенствено културна, договор за вредностите и значењата кои потхрануваат цели начини на живот.“²

Во трудов особено се интересирам за претставите на женскоста понудени во романските медиуми, како и за нивниот дискурс за женското тело. Предмет на мојата анализа е само медиумскиот дискурс, без да ја земам предвид реакцијата на читателките. Причината зашто се интересирам за моделите на женскост промовирани од медиумите е тоа што, според зборовите на Наоми Вулф (Naomi Wolf), „откако жените од средната класа се одвоени од светот, изолирани една од друга, а нивното наследство прекриено со секоја генерација, тие повеќе отколку мажите зависат од актуелните културни модели и поверојатно е да останат обележани од истите. Со оглед колку малку примери има во светот, жените нив ги бараат по екраните и сјајните страници“.³ Постојат прилично голем број студии за претставите на жените во романските медиуми кои се концентрираат на телевизиските емисии,⁴ хумористичните и сапунските серии,⁵ радио емисиите,⁶ рекламите,⁷ списанијата⁸ и дневните весници.⁹ Тие имаат за цел или да ги откријат родовите стереотипи или да ги посочат моделите на женскост, а кон второво се стреми и мојата студија.

reality itself is not only an objective collection of things and processes, but is socially constructed in discourses that reflect and produce power.”¹ Media can be seen as (social) technologies of gender, accommodating, modifying, reconstructing and producing disciplinary and contradictory cultural outlooks of sexual difference; the relation between gender and communication is primarily a cultural one, a negotiation over values and meanings that inform whole ways of life.²

In this paper I am particularly interested in the representations of femininity provided by the Romanian media, as well as its discourse on the feminine body. The object of my analysis is the media discourse only, leaving aside the way readers respond to it. The reason I am interested in the media promoted models of femininity is that, in Naomi Wolf's words, “since middle-class women have been sequestered from the world, isolated from one another, and their heritage submerged with each generation, they are more dependent than men are on the cultural models on offer, and more likely to be imprinted by them. Given few role models in the world, women seek them on the screen and on the glossy page.”³ The studies on Romanian media representations of women are quite few and are focused on TV shows,⁴ sitcoms and telenovelas,⁵ radio shows,⁶ ads,⁷ magazines,⁸ and newspapers.⁹ They aim either at revealing gender stereotypes or at identifying models of femininity, the latter being also the purpose of my study.

Поимите кои ги употребив за да ги дефинирам двата спротивни модела на женскиот идентитет се „традиционална женскост“ и „модерна женскост“. „Традиционалниот“ модел на женскост подразбира дека жените им се потчинети на мажите, дека ѝ припаѓаат на приватната сфера како сопруги и мајки (или прекрасни предмети и размножувачки) и дека се задоволуваат со грижата за останатите членови од семејството. „Модерниот“ модел на женскост подразбира дека жените се независни, активни, градат кариери, рамноправни се со мажите, интелегентни, имаат право на избор и ги контролираат сопствените тела (кога станува збор за изгледот, сексуалноста или размножувањето).

Меѓутоа, како што покажуваат претходните истражувања,¹⁰ медиумското претставување на женскоста има тенденција да комбинира елементи од двата модела за да допре до поширока публика. Затоа, важно е да се открие кои модерни и кои традиционални елементи се користат, бидејќи потоа може, од една страна, да се промовира „поеманципиран“ модел на женскост без некоја преголема радикалност (што би била практична стратегија во една традиционална култура како романската, во која „новите“ модели се општоприфатени само ако задржат „постари“ елементи) или, од друга страна, пак, да се примени како стратегија за следење на новите трендови (се користат модерни елементи, како кариерата, на пример, за да се задоволи помладата публика, додека главниот дискурс останува традиционален).

The concepts I employed in order to define two opposite models of feminine identity are “traditional femininity” and “modern femininity.” The “traditional” model of femininity implies that women are subordinated to men, that they belong to the private sphere as wives and mothers (or beautiful objects and reproducers) and that they find their fulfillment in nurturing the other members of the family. The “modern” model of femininity implies that women are independent, career-oriented, active, equal to men, intelligent, able to make choices and to control their bodies (with regards to their looks, sexuality and reproduction).

However, as previous research has shown,¹⁰ media representations of femininity tend to combine elements of the two models in order to address larger audiences. Therefore, it is important to identify which modern and which traditional elements are employed, as this can be done, on the one hand, in order to promote a more “emancipated” model of femininity without being too radical (this is a useful strategy in a traditional culture like the Romanian one, where the “new” models are widely accepted only if they keep “older” elements) or, on the other hand, it could also appear as a strategy to keep up with the new trends (fashionable elements, such as career, are employed to please a younger public, while the dominant discourse remains a traditional one).

ПРВО ПОГЛАВЈЕ

Објекти на погледот: претставување на женскоста во романските женски списанија

Студијава во голема мера се потпира на едно мое поранешно истражување на моделите на женскиот идентитет во романските женски списанија.¹¹ Постојните студии за женските идентитети во романските женски списанија или ѝ приоѓаат на женскоста од посткомунистичка гледна точка¹² или нудеат само кус опис на моделите на женскост препознаени во некои од најчитаните романски женски списанија.¹³ Избрав да ги проучувам женските списанија, а не некој друг вид медиумски производ, поради тоа што ѝ се обраќаат исклучиво на женската публика. Така, за да ги споредам различните модели на женски идентитет, избрав списанија чија цел беа елементи кои се разликуваат по возраст, животен стил, интереси, брачна состојба или општествена положба. Анализата се концентрираше на три главни координати: изглед (сè во врска со телото, убавината и модата), врски (љубов, секс и семејство) и кариера (професионален развој). Овие координати ми помогнаа да го откријам најчестиот модел на женскост, општиот дискурс на списанието и идеалите што ги промовира. Бидејќи категоријата „жени“ не е хомогена, постои голем избор списанија (кои им се обраќаат на различни типови жени, а истовремено промовираат и некаква идеологија) од кој жените можат да си го изберат она кое најмногу им одговара. Затоа анализирав три списанија, едно што ѝ се обраќа на млада и модерна публика (*Cosmopolitan/Космополиџен*), едно на зрела и традиционална публика (*Femeia Modernă/Модерна жена*) и едно што е нешто помеѓу (*Avantaje/Предности*). Бидејќи беа земени предвид и многу други категории,

CHAPTER ONE

Objects Of The Gaze: Representations of Femininity in Romanian Women's Magazines

This study draws extensively from one of my previous researches regarding the models of feminine identity in Romanian women's magazines.¹¹ The existing studies on feminine identities in Romanian women's magazines either approached the construction of femininity from a post-communist perspective¹² or provided only brief descriptions of the models of femininity identified in some of the most widely read Romanian women's magazines.¹³ The reason I chose to study women's magazines rather than other types of media output was the fact that they address the female audience exclusively. Therefore, I chose magazines that targeted segments that vary in age, lifestyle, interests, marital status and social status, so as to compare different models of feminine identity. My analysis focused on three main coordinates: image (everything related to body, beauty, and fashion), relationship (love, sex, and family), and career (professional development). These coordinates helped me identify the prevailing model of femininity, the general discourse of the magazine and the promoted ideals. As the category of 'women' is not a homogenous one, there is a wide range of magazines (addressing different types of women and, at the same time, promoting a certain ideology) from which women can choose the one that best suits their needs. That is why I have analyzed three magazines, that address young and modern audiences (*Cosmopolitan*), mature and traditional ones (*Femeia Modernă/The Modern Woman*) and the "in-between" segment (*Avantaje/Advantages*). Since many other categories have not been taken into consideration, the conclusions of this study are limited to the aforementioned magazines. However, the identified

заклучоците од студијава се однесуваат само на горенаведените списанија. Меѓутоа, откриениот образец може да се примени, до одредени граници, и на други слични списанија. Анализирав случајно избрани броеви од трите списанија (од јануари до април 2006), со примена на дискурсивна анализа на текстовите и сликите. Целта ми беше да откријам кои модели на женскост се промовираат во секое од списанијата и дали тие значајно се разликуваат меѓу себе.

Списание *Предносѝи*

Сликата која *Предносѝи* ја врзува со женскоста е слика на естетски предмет. Изгледот игра важна улога во животот на жените, па оттука од особена важност им е да ги сметаат за убави. Улогата која списанието ѝ ја припишува на една жена е улогата на сопруга/мајка бидејќи, според дискурсот на списанието, улогата на сопруга/мајка (заедно со привлечниот изглед) најдобро го одредува женското постоење. Убавина, сексуалност, мајчинство – сето тоа се карактеристики на традиционалната женскост која жените ги сместува во приватната сфера. Во списанието *Предносѝи* преовладува традиционалниот модел на женскост – модел на жената како естетски предмет, мила сопруга, вешта домаќинка и посветена мајка. Меѓутоа, не може да се порекне присуството на модерни елементи во создавањето на женскиот идентитет. Жената е сместена и во јавниот простор, во професионалната сфера, но дискурсот на списанието означува јасна разлика: од една страна, им се обраќа на читателките како да се почетнички (ги поучува на првите чекори во започнувањето кариера), додека, пак, од друга страна, им нуди примери на успешни професионални жени на кои би требало

pattern can be extended, within certain limits, to other similar magazines. I have analyzed random issues of the three magazines (ranging from January to April 2006), applying discourse analysis to texts and images. My objective was to identify what models of femininity were promoted in each magazine and whether they differed significantly.

Advantages Magazine

The image that *Advantages Magazine* associates with femininity is that of an aesthetic object. Image plays a central part in women's life so that it is vital for them to be recognized as beautiful. The role the magazine attributes to a woman is that of a wife/mother, as, according to the magazine's discourse, the role of wife/mother (along with the attractive image) defines feminine existence best. Beauty, sexuality, maternity – are all traits of traditional femininity that place women into the private space. The dominant model of feminine identity in *Advantages Magazine* is the traditional one – that of the woman as aesthetic object, loving wife, skilled housewife and devoted mother. However, the presence of modern elements in constructing feminine identity can not be denied. The woman is placed in the public space as well, in the professional sphere, but the discourse of the magazine marks a clear-cut distinction: on the one hand it addresses the readers as if they were beginners (teaching them the first steps in starting a career), while, on the other hand, it provides them with the examples of successful career women as role models. In here the readers appear as the “real women,” facing problems and difficulties at work, while the role models appear

да се угледаат. Тука читателките се јавуваат како „вистински жени“, кои се соочуваат со проблеми и тешкотии на работа, додека примерите се јавуваат повеќе како исклучоци од правилото, како „мечти“. Нивниот висок ранг им е недостапен на повеќето жени, а начинот на кој тврдат дека ги комбинираат кариерата и семејниот живот како да ја извитоперува позитивната порака во негативна: наместо да ги охрабруваат, ги фрустрираат. За читателките е тешко да се поистоветат со ваквите жени со кои едвај имаат нешто заедничко. Списанието *Предносѝи* како да го промовира моделот на традиционалната жена која сака да се еманципира, без премногу да ги вџашува традиционалните читателки, значи, со други зборови, сака да го преиспита моделот на женскост без суштински да го промени.

Списанието *Космополиѝен*

Во списанието *Космополиѝен* предметувањето на жените се смета за позитивно; истовремено, списанието ги поттикнува жените да заземат индивидуалистички став и да се ценат самите себе. На карактеристиките на традиционалната женскост им се придаваат нови значења, со што убавината се поистоветува со моќ (на заведување), а сексуалноста со еманципација. Традиционалната женска пасивност е заменета со активност, особено кога станува збор за сексуалниот живот на жените. Слоганот на американското издание на *Космополиѝен* - Fun Fearless Female (Забавна бестрашна жена) – има врска со она што го смета за основна вредност на женскост, како што се активностите за исполнување на слободното време (забавна) и храброста (бестрашна). „Забавна“ подразбира и оптимизам, постојано гледање на светлата страна на работите како начин на живот, уживање во задоволствата кои животот ги

rather as exceptions to the rule, as “fantasies.” Their high positions are not available to any woman and the way these women claim to mix career and family life so easily seem to distort the positive message into a negative one: instead of encouraging them, they frustrate them. It is hard for the readers to identify themselves with these women they may have nearly nothing in common with. *Advantages Magazine* seems to promote the model of the traditional woman who wants to emancipate herself, without shocking traditional readers too much, in other words, it wants to review the femininity model without essentially changing it.

Cosmopolitan Magazine

For *Cosmopolitan Magazine* objectifying women is seen as positive; at the same time, the magazine encourages women to adopt an individualistic attitude and to value themselves. The qualities belonging to traditional femininity are invested with new meanings, so that beauty equals power (of seduction) and sexuality equals emancipation. Traditional female passiveness is replaced with activeness, especially in what concerns women’s sex life. The motto of the American edition of *Cosmopolitan* – Fun Fearless Female – is connected to what it considers to be the central values of femininity, such as leisure time activities (Fun) and courage (Fearless). “Fun” also suggests optimism, a way of living one’s life always seeing the bright side of things, a way of enjoying life’s pleasures. Being fearless or courageous is a value traditionally associated with masculinity and refers to an attitude women should adopt both in private and in public. The last term, that of “Female,” connects sex to

нуди. Бестрашноста или храброста се вредности кои традиционално се врзуваат со машкоста и реферират на однесување кое жените треба да го прифатат и во приватниот и во јавниот живот. Последниот термин, „жена“, ги поврзува полот и родот или биологијата и нејзината културна конструкција. Ова може да укажува на тоа дека само жените на *Космополиџен* се забавни и бестрашни жени, што ги одвојува од останатиот женски свет, или што до одреден степен ја прави разликата меѓу модерните и традиционалните жени. Од 1999 до 2006 година романското издание на *Космополиџен* имаше поинаков слоган, кој би можел да се преведе како „Модерна, активна, привлечна“, со што се концентрира на она што се смета за суштински вредности на женскост: мода, сексуална активност, убавина. Со други зборови, жените се дефинираат како сексуални предмети, но во позитивна смисла, бидејќи жените можат ваквата положба да ја употребат во своја корист, за да искушат задоволство. (Од 2007 година слоганот се смени во „Заводлива, моќна, женствена“ – со што ги поврза женственоста со културно изградената женскост, со привлечноста – една традиционално женска вредност – и моќта – традиционално машка вредност. Така, женскоста се гради со употреба и на женски и на машки карактеристики.) Како што произлегува од мојата анализа, еманципацијата на жените е прашање само на приватниот живот, бидејќи само таму можат да избираат дали ќе имаат партнер или не, дали ќе раѓаат деца или дали ќе си го засилат сексуалното уживање. Дури и тогаш жената постојано се прикажува како потчинета на својот партнер, се советува уште од првиот состанок да го подобрува својот изглед или да измислува изговори доколку заработува повеќе од него. Што се однесува до јавниот простор, останува разликата „вистинска жена – идеална жена“. Вистинската жена (читателката) се соочува со проблеми на работа и има потреба од

gender or biology with its cultural construction. Also, it might suggest that only *Cosmopolitan* women are fun fearless females and it marks a difference between them and the rest of the females, or, to a certain extent, between modern and traditional women. From 1999 to 2006, the Romanian edition of *Cosmopolitan* had used a different motto, that can be translated as “Modern, Active, Attractive”, centering around what it considered to be the core values of femininity: fashion, sexual activeness, beauty. In other words, women are defined as aesthetic and sex-objects, but in a positive sense, as women can use this status to their advantage, in order to feel pleasure. (From 2007 the motto has changed into “Seductive, Powerful, Feminine” – connecting femaleness with culturally constructed femininity, with attractiveness – a traditionally feminine value – and power – a traditionally masculine value. Thus, femininity is built by employing both feminine and masculine features.) As it results from my analysis, women’s emancipation is only a matter of private life, for only here they can choose if they will have a partner or not, whether they will have children or whether they will maximize their sexual pleasure. Even so, a woman is constantly shown as subordinated to her partner and is advised to improve her looks from the first date or to make up excuses if she earns more than him. As for the public space, the distinction “real woman – ideal woman” persists. The real woman (the reader) faces problems at work and needs the *Cosmopolitan* solutions in order to get by and appears more like a helpless woman lost in a world she does not fit into. The ideal woman (the successful career woman presented as a “role model” in every issue) is an exquisite professional who managed to make it in a man’s world and from whom *Cosmopolitan* requires advice for its readers. Even though *Cosmopolitan* promotes career women as role models, its discourse betrays a lack of confidence in women’s capacity to accomplish themselves professionally. Anyhow, the magazine

решенија од *Космополиџен* за да се снајде, со што повеќе личи на беспомошна жена загубена во свет во којшто не припаѓа. Идеалната жена (успешната кариеристка прикажана како „пример“ во секој број) е една исклучителна професионалка која успеала во машкиот свет и од која *Космополиџен* бара совети за своите читателки. Иако *Космополиџен* ги промовира кариеристките како примери, неговиот дискурс открива недоволна верба во способноста на жените професионално да се реализираат. Како и да е, списанието промовира алтернативни модели на женскиот идентитет, како што се независната жена или жената рамноправна на мажот.

Покрај месечните броеви во кои дискурсот е постојан, *Космополиџен* издава и специјални сезонски броеви кои обработуваат различни аспекти од животот на една жена. Специјалното пролетно издание¹⁴ на *Космополиџен* се осврнува на прастарите митови за женскоста и ја опишува „мрачната“ страна на жените. Целиот број ги слика жените според традиционалниот модел, ги поврзува со ирационалното, плодноста и природата, додека мажите се поврзуваат со разумот, цивилизацијата, и се јавуваат како активни субјекти кои им даваат значење на женските животи.

Значи, *Космополиџен* е списание кое им се обраќа на модерните читателки и ги поттикнува максимално да си го живеат животот и да се ценат себеси но, истовремено, специјалното издание го поткопува ваквиот „модерен“ дискурс со описот на женската природа како инстинктивна и ирационална, со што укажува на потребата за управување, нормализирање и владеење со неа.

promotes alternative models of feminine identity, like the independent woman or the woman equal to man.

Besides the monthly issues where the discourse is constant, *Cosmopolitan* releases special issues every season, which deal with different aspects of a woman's life. The spring special edition¹⁴ of *Cosmopolitan* focuses on ancient myths about femininity and describes the “dark” side of women. The entire issue portrays women according to a traditional model, associating them with the irrational, fertility and nature, while men are associated with reason, civilization, and appear as the active subjects that give meanings to women's lives.

To sum up, *Cosmopolitan* is a magazine that addresses modern readers and encourages them to live their lives to the full and value themselves, but, at the same time, the special issue undermines this “modern” discourse by describing women's nature as instinctive and irrational, therefore suggesting a need for its control, normalization and domination.

Списанието *Модерна жена*

Според важноста која му ја придава на изгледот, списанието *Модерна жена* смета дека основната карактеристика на жената е онаа на „естетски предмет“. Оваа карактеристика, иако неопходна, сепак е недоволна, бидејќи списанието промовира модел на женски идентитет кој користи како традиционални (жените како естетски предмети, партнерки полни со разбирање, домаќинки и грижливи мајки), така и модерни елементи (жените имаат кариери, водат сопствени бизниси, креативни се, одговорни, интелигентни, храбри и активни).

Суштинската црта на една исполнета жена е привлечноста (убавина, виткост и младост). Жените се поттикнути да се претворат во сексуални предмети и да ги потиснат сопствените желби во корист на оние на партнерот. Списанието ги прикажува жените потчинети на партнерите, со што го поддржува традиционалниот став. Според списанието *Модерна жена*, на жената треба да ѝ е битно задоволството на партнерот, не нејзиното. Списанието упатува на тоа дека жените се домаќинки дури и кога се успешни во јавната сфера. Според дискурсот на списанието, жената нужно мора да оформи семејство, додека кариерата секогаш доаѓа на второ место.

Моделот на женски идентитет кој го промовира списанието *Модерна жена* е несомнено традиционален. Жените се прикажани како естетски и сексуални предмети, средства за побудување задоволство кај мажите. Задоволството на жените како да произлегува од нивната улога на сопруги, мајки и домаќинки. Што се однесува до кариерата на жените, повторно го среќаваме контрастот меѓу реалните жени (на кои списанието им нуди општи совети за

The Modern Woman Magazine

According to the importance given to image, the *Modern Woman Magazine* considers that the main quality of a woman is that of “aesthetic object.” This quality, although necessary, is not sufficient, as the magazine promotes a model of feminine identity employing both traditional elements (women as aesthetic objects, understanding partners, housewives and thoughtful mothers) and modern ones (women have a career, run their own business, are creative, responsible, intelligent, courageous and active).

An essential feature for being a fulfilled woman is attractiveness (beauty, slimness, and youth). Women are encouraged to turn themselves into sex-objects and to repress their own desires in favor of those of their partner. The magazine portrays women as subordinated to their partners, thus betraying a traditional view. According to the *Modern Woman* magazine what should be important for a woman is her partner’s pleasure, not her own. The magazine implies that women are housewives even when they are successful in the public space. According to the magazine’s discourse, having a family is imperative for a woman, while having a career always comes second.

The model of the feminine identity *Modern Woman* magazine promotes is undoubtedly a traditional one. Women are shown as aesthetic and sex objects, as a means of providing male pleasure. Women’s pleasure seems to come from performing their role of wives, mothers and housekeepers. As for women’s career, we encounter once more an opposition between real women (to whom the magazine offers common advice for professional development) and ideal women (stars,

професионалниот развој) и идеалните жени (свезди, модни креаторки, деловни жени, итн.). Списаниего последниве ги претставува за читателките да им се одушевуваат, а не за да се поистоветат со нив.

Дискурсот на списанието *Модерна жена* е силно конзервативен и ги поттикнува жените да го прифатат традиционалниот модел на женскост. Потенцијално еманципаторските елементи, како кариерата или професионалните достигнувања, имаат тенденција да ги обземат жените и поскоро да се преплетат со нивните обврски како сопруги и мајки, отколку да им обезбедат самостојност и да им помогнат да се развијат како личности.

ВТОРО ПОГЛАВЈЕ

Затворенички на *паноптикумој*: дискурсот за телото во романските женски списанија

Во ова поглавје би сакала да го посочам дискурсот на трите списанија за женското тело. Во ваквиот контекст го искористив поимот „паноптикум“ на философот Мишел Фуко (Michel Foucault).

Ќе го употреbam *паноптикумој* на Џереми Бентам (Jeremy Bentham) како метафора со која ќе илустрирам како контролата и надзорот на женското тело однадвор имаат тенденција да дејствуваат автоматски однатре, штом ќе се усвои одреден идеал на женственост. Мишел Фуко го дефинира *паноптикумој* како крајно делотворно средство за надзор и контрола, присутно во сите модерни институции.¹⁵ Во рамките на *паноптикумој* набљудувачот може да гледа без да го видат, додека набљудуваниот е постојано изложен. Контро-

fashion designers, sales experts etc.). The magazine presents the latter for readers to admire, rather than to identify themselves with.

Modern Woman magazine's discourse is a deeply conservative one, encouraging women to subscribe to the traditional model of femininity. Potentially emancipating elements, such as career or professional accomplishment tend to rather overwhelm women and to overlap their duties as wives and mothers, than to secure their autonomy and help them evolve as persons.

CHAPTER TWO

Prisoners Of The *Panopticon*: The Discourse on The Body in Romanian Women's Magazines

In this chapter I intend to identify the discourse of the three magazines on the feminine body. In this respect, I employed philosopher Michel Foucault's concept of the "Panopticon."

I will use Jeremy Bentham's *Panopticon* as a metaphor to illustrate how the control and surveillance performed over the female body from outside tend to act automatically, from inside, once a certain ideal of femininity has been internalized. Michel Foucault defines the *Panopticon* as a highly efficient instrument of surveillance and control that is present in all modern institutions.¹⁵ Inside the *Panopticon* the observer can see without being seen, while the observed are permanently exposed. The object of control is aware of its permanent visibility, therefore obeys all rules. Since the individuals

лираниот предмет е свесен за својата постојана видливост, па ги почитува сите правила. Бидејќи единките не можат да го видат својот набљудувач, не можат ни да знаат дали некој навистина ги гледа, туку само дека може да ги види. Ваквиот механизам ги обезбедува автоматските дејства на моќта: „нема потреба од оружја, физичко насилство, материјални ограничувања. Само поглед. Испитувачки поглед, поглед којшто секоја единка под неговиот притисок на крајот ќе го повнатрешни до таа мера што самата ќе стане свој надзорник, со што секоја единка постојано ќе врши ваков надзор над и против самата себе.¹⁶ Надзорот однадвор се претвора во самонадзор, со што нема веќе потреба од какво било друго надворешно ограничување. Кога станува збор за женското тело, доволно е жената да повнатрешни дека претставува предмет на машкиот поглед, за опсесивно да ги управува и испитува сопствените движења, пози и погледи. Дејствата што жените ги применуваат за да се прилагодат на моменталниот идеал на убавината (ригорозни диети или пластични операции, на пример) им влијаат на физичкото здравје и, бидејќи тешко се достигнуваат стандардите на женскоста, жените се принудени поголемиот дел од животот да го минат со чувство на недостатност, чувство дека не се доволно добри, што значи дека строгата контрола на телото влијае и на умот. Се чини дека клучните поими со кои дејствува медиумскиот дискурс се „надзор“ и „контрола“ на женското тело, како однадвор така и однатре.

Ќе образложам како техниките на самонадзор и самоиспитување дејствуваат во случајот со женските тела. Прво, се создава зголемена видливост на женското тело; изложено им е на паноптичките набљудувачи, односно на „невидливите“ двигатели. Медиумите поставуваат стандарди за обликот и

can never see their observer, they can never know if they are actually watched, but only that they could be watched. This mechanism grants the automatic effects of power: “there is no need for arms, physical violence, material constraints. Just a gaze. An inspecting gaze, a gaze, which each individual under its weight will end by interiorizing to the point that he is his own overseer, each individual thus exercising this surveillance over and against himself.”¹⁶ The external surveillance becomes self-surveillance, so that any other external constraint is no longer needed. As for the female body, it is enough for the woman to internalize that she is being an object of the masculine gaze so as to obsessively control and survey her gestures, postures and looks. The practices women use in order to subscribe to the contemporary ideal of beauty (excessive diets or plastic surgeries, for instance) affect their physical health and, since the femininity standards are difficult to reach, women are compelled to live most of their lives with a feeling of deficiency, of not being good enough, which means that a severe control over the body can also affect the mind. As it appears, the key-concepts the media discourse operates with are “surveillance” and “control” over the female body, both external and internal.

I will explain how self-surveillance and self-examination techniques operate for the case of women’s bodies. Firstly, an increased visibility of the female body is created, exposing it to panoptic observers, hence, to “invisible” agents. Media sets standards for the shape and the dimensions of the “beautiful” body, according to a series of

димензиите на „убавото“ тело според низа бинарни контрасти во однос на, на пример, нормалната/ненормалната големина на телото. Жените чии тела не се совпаѓаат со идеалните стандарди треба да се „нормализираат“ преку низа дејства на самонадзор и самоконтрола (контрола на тежината, исхраната, надзор на обликот на телото и изгледот). Ваквите дискурси за изгледот на телото укажуваат дека секогаш може подобро. Контролата се обезбедува со понуда на норми, со врзување на жените со одредени типови идентитет и со нудење одредени решенија за вештачки создадените потреби. Нормативната женскост е изградена од низа дисциплинарни дејства во врска со телото, неговите движења, апетити, облик и изглед. Големата предност на дисциплинарниот модел на моќ е во тоа што става ја нормализацијата на местото на насилството.¹⁷

Намерата ми е да ги истражам начините на кои читателките на женски списанија се наведуваат на самодисциплина и самонадзор. Со сè поголемата важност што му се придава на изгледот, како и на младоста и виткоста, жените почнуваат да сметаат дека телата им се подложени на постојана видливост и, оттука, дека треба да си го контролираат и надгледуваат телото за да го обликуваат или да ослабат, за да го достигнат „идеалот“ кој го промовираат медиумите.

Во секој број на некое женско списание ќе најдеме дел посветен на здравјето, кој главно се занимава со одржување и обликување на тело со стандардизирани димензии. Добрата форма е врзана со исхраната и совети за тоа „како да се ослаби на здрав начин“. Ова укажува на постојана потреба за себеподобрување која женските списанија жестоко ја промовираат. Женските списанија како да воспоставуваат систем

binary oppositions regarding, for instance, the normal/abnormal size of the body. The women whose bodies do not match the ideal standards need to be ‘normalized’ through a series of practices of self-surveillance and self-control (weight control, diet, surveillance of body shape and aspect). Such discourses regarding the aspect of the body suggest that there’s always room for improvement. Control is granted by producing norms, by associating women to certain identity types and by offering certain solutions to the artificially created needs. Normative femininity is made of a series of disciplinary practices regarding the body, its gestures, its appetite, its shape and its aspect. The great advantage of the disciplinary model of power is that it replaces violence with normalization.¹⁷

My intention is to explore the ways the need for self-discipline and self surveillance is induced to the readers of women’s magazines. The growing importance of image, as well as of youth and slenderness, make women believe that their bodies are subject to a permanent visibility and, therefore, need to control and supervise their body in order to shape it or lose weight so as to suit the media promoted “ideal.”

In every issue of a women’s magazine we can find a section dedicated to health, which deals mainly with keeping or shaping a standard-sized body. Fitness is associated with diet and advice on “how to lose weight in a healthy manner.” This suggests a continuous need for self improvement which women’s magazines aggressively promote. Women’s magazines seem to establish a set of norms regarding the size and shape of the feminine body,

на норми за димензиите и обликот на женското тело кои ги промовираат како идеали, како примери за читателките, со што им всадуваат недостиг на самопочит и самодоверба. Потоа, истите списанија нудат решенија за подобрување на изгледот на жените. Ако е лесно да се набават модерни алишта и козметички производи (возависност од финансиските можности на жените), обликувањето на телото бара многу труд, односно диети и вежби, или, доколку со нив не се постигнат очекуваните резултати, телото се обликува со помош на пластичната хирургија. За да има поголемо влијание, виткото тело се врзува со здравјето. По правило, во романските женски списанија диетите и спортувањето се прикажани во делот за здравјето. Ги анализирав деловите за здравје во трите списанија за да го откријам паноптичкиот модел впишан во нивниот дискурс за телото.

Списанието *Предносџи* му придава особена важност на телото, бидејќи поддржува традиционален модел на женскост. Според *Предносџи*, обликот и димензиите на женските тела мора постојано да се контролираат и, за да ги мотивира своите читателки, виткоста ја врзува со здравјето. Списанието *Предносџи* ги советува жените да ги држат своите прехранбени навики под строг надзор и им нуди водич на нискокалорични менија во случај да мораат да јадат во ресторан. Меѓутоа, повеќето статии ја обработуваат секојдневната исхрана. Една од статиите ми го привлече вниманието е „Како да внесете дневна порција здравје“¹⁸ поради сликата: дел од телото на жена (односно, нејзината витка половина) која се подготвува да јаде. На чинијата пред неа има само едно зрнце грашок. Сликата е многу сугестивна, бидејќи ги врзува намаленото количество храна со намалениот обем на половината. Грашочето кое се јавува како „дневна порција здравје“ не е шеговито бидејќи текстот образложува: „по правило, сметајте дека еден

which they promote as ideals, as models for readers, causing them a lower self-esteem and lack of self-confidence. Then, the same magazines provide solutions for improving women's image. If fashionable outfits and make-up products are easy to acquire (depending on women's financial power), fashioning one's body requires hard work, meaning diet and exercise, or, if these do not lead to the expected results, the body is shaped with the help of plastic surgery. In order to have a greater impact, the slim body is associated with health. As a rule, in Romanian women's magazines diet and fitness are presented in the health section. I have analyzed the health sections of the three magazines so as to identify the panoptic model encoded in their discourse on the body.

Advantages magazine particularly values the body as it promotes a traditional model of femininity. According to *Advantages*, the shape and the size of women's bodies must be constantly kept under control and, in order to motivate its readers, it associates slenderness with health. *Advantages* magazine advises women to keep their eating habits under close scrutiny, providing them with a guide of low-calories menus in case they must eat out. Most articles, however, are focused on the daily diet. One of the articles that has drawn my attention is “How to take your daily ratio of health”¹⁸ due to its significant image: a fragment of a woman's body (namely her slim waist) preparing to have a meal. On the plate in front of her there is only one pea. The image is a suggestive one for it connects the reduced amount of food with the reduced dimension of the waist. One pea appearing as ‘the daily ratio of health’ is not ironic, as the text explains: “as a general rule, consider one handful (of fruit or vegetables) as one ratio.” This is followed by a list of “healthy” food accompanied by the amount a woman should eat for

грст (овошје или зеленчук) ви е една порција“. По ова следи список „здрави“ прехранбени производи заедно со количеството кое жената треба да го изеде за да биде здрава, без истовремено да се здобели. Тука станува јасна потребата да се контролира телесната тежина, бидејќи жената нема да му наштети на своето здравје доколку испие две чаши сок наместо една или изеде два грста салата наместо еден. Главниот проблем не е здравјето, туку телесната тежина. Освен тоа, крајно намалените количества храна кои списанието ги смета за најсоодветни наликуваат на оброци на анорексичар. Таквата строга диета нема допирни точки со здравјето туку, напротив, може да предизвика различни заболувања.

Освен преку исхраната, обликот на телото може да се „нормализира“ и преку вежби кои помагаат во согорување на масните. Списанието *Предности* нуди програма „чекор по чекор“ која им помага на жените да „се средат“ во согласност со нормата.¹⁹ Списанието рекламира фитнес клубови, претставува меѓународни инструктори и ги велича придобивките од вежбањето. Дискурсот за телото на списанието *Предности* се концентрира на контрола на тежината преку исхраната и обликување на телото преку напорни вежби. Женските тела се подложени на остар надзор и се предметени преку дејства на „нормализација“.

Списанието *Космополиџен* го врзува здравјето со спортувањето и исхраната, па сите броеви го имаат истиот дел. Меѓутоа, важноста на вежбањето за добросостојбата на жените е посочена и во други статии каде се врзува не толку со здравјето, туку со две од главните теми на списанието – привлечноста и сексуалноста: „со редовна посета на салата за вежбање ќе изгледате и ќе се чувствувате како

being healthy but, at the same time, without gaining weight. It is here that the need to control the weight of the body becomes clear, as women’s health would not be affected if they drank two glasses of juice instead of one or ate two handfuls of salad instead of one. The main issue is not health, but the weight of the body. Moreover, the extremely reduced amounts of food that the magazine considers to be most appropriated resemble the meal of an anorexic. Such a strict diet has nothing in common with health and, on the contrary, may lead to various diseases.

Apart from diet, the shape of the body can also be “normalized” through exercise and fitness that help burn fat. *Advantages* magazine provides a “step by step” programme that helps women “shape up” to fit the norms.¹⁹ The magazine advertises health clubs, presents international fitness trainers and praises the benefits of workout. *Advantages* magazine’s discourse on the body centers around weight control through diet and shaping the body through heavy workout. Women’s bodies are subjected to strict surveillance and objectified through “normalizing” practices.

Cosmopolitan magazine associates health with fitness and diet, therefore all of them share the same section. However, the importance of physical exercise for women’s well-being is highlighted in other articles as well, where it is associated not so much with health as with two of the central themes of the magazine – attractiveness and sexuality: “regular visits to the gym make you look and feel like a goddess. According to a recent study, if you

божица. Според една неодамнешна студија, со добра и редовна програма на вежбање ќе си ги подобрите сексуалното задоволство и изгледот“.²⁰ Како поткрепа на ваквите заклучоци списанието се повикува на авторитети кои е тешко или невозможно да се проверат (анонимна група истражувачи или стручњаци) и кои ја гарантираат вистинитоста на ваквите тврдења. Меѓутоа, од делот за спортување произлегува дека животот станува поздрав не само со помош на нискокалорична исхрана и вежбање, туку и со сексот: „совет од докторот: водете љубов што почесто можете и животот ќе ви стане подобар“.²¹

За списанието *Космополиџен* исхраната не е толку успешно решение колку што се производите за слабење и пластичната хирургија. Во овој контекст, постои натпревар на списанието кое нуди попуст од 20% за читателките на *Космополиџен* кои ќе се појават во клиника за естетска хирургија со формуларот од списанието.²² Освен тоа, на истата страна се рекламира и „револуционерен“ производ за слабење бидејќи „ефикасно ги согорува мастите и ја обликува силуетата“.²³ Меѓутоа, ваквиот препарат мора да се поткрепи со „здрав начин на живот“ (без да се дефинира што значи тоа) и соодветна програма со вежби. Во априлскиот број *Космополиџен* ги заменува исхраната и вежбањето со препарати и пластични операции, кои уште повеќе ги откриваат женските тела.

Во *Космополиџен* повторно ја среќаваме опсесијата за контрола и обликување на телото. Вежбањето се врзува со една општа добросостојба, со поголема самодоверба и подобрена слика за себе. Телото е силно предметено, бидејќи контролата се воспоставува не толку преку исхраната колку преку препарати или операции.

have a well-established fitness programme and if you exercise, you will judge your own sexual performance and your attractiveness as superior.”²⁰ To support its conclusions, the magazine appeals to a higher authority, hardly or not at all verifiable (the anonymous group of researchers or specialists) who vouch for the truth of such information. However, from the fitness section it results that not only working-out and low-calorie food is what makes the life healthier, but also sex: “doctor’s advice: have sex as often as you can and your life will be better.”²¹

Diet is not as much of a solution for *Cosmopolitan* magazine as are the slimming products and plastic surgery. In this regard, the magazine’s contest is relevant, offering as a prize a 20% deduction for *Cosmopolitan* readers who go to an aesthetic surgery clinic with the form in the magazine.²² Moreover, on the same page, a “revolutionary” slimming product is advertised for it “efficiently helps burning fat and shaping the silhouette.”²³ However, this medication must be supported by a “healthy life-style” (without defining what that means) and an adequate workout programme. In April’s issue *Cosmopolitan* replaces diet and exercise with medication and plastic surgery, which expose women’s bodies to a larger extent.

In *Cosmopolitan* we can find once again the obsession for controlling and shaping the body. Exercise is associated with a general state of well-being, with a higher self-esteem and an improved self-image. The body is heavily objectified as control is installed not so much through diet than through medication or surgery.

И списанието *Модерна жена* ги прикажува жените како естетски предмети. Димензиите, обликот и изгледот на телото се клучните елементи во дефинирањето на женскоста, па обликувањето на сопственото тело се смета за пресвртница во изградбата на женскиот идентитет. Секојпат кога се обидував да го откријам дискурсот за телото на *Модерна жена*, се соочував со вечниот проблем на „вишокот килограми“. Во март 2006 година списанието ни советува како да изгубиме 7 килограми без мака.²⁴ „Едноставниот“ совет за „победа“ се однесува на замената на висококалоричната храна со слична, но нискокалорична и редовната посета на салата за вежбање. Под претпоставка дека голем број читателки немаат време (ниту волја) да вежбаат аеробик, фитнес или гимнастика секој ден, списанието нуди список активности кои, ако се изведуваат по 20 минути секој ден, согоруваат одреден број калории, посочени на списокот. Активностите со кои се согоруваат најмногу калории се: трчање, пливање, качување по скали и кревање тегови. Потоа следуваат чистење по дома, расчистување на дворот, пазарење и готвење, односно, активностите кои го сочинуваат женското секојдневие. Се чини дека домашната работа е добра за обликување на телото. Иако согорува најмалку калории, работата на компјутер е спомената за да се истакне дека работниот ден минат во канцеларија мора да се надолжни со неколкучасовна работа низ дома. Јануарскиот број ни кажува дека може да согориме 170 калории ако чистиме по 40 минути трипати неделно.²⁵ Може да се забележи дека во рамки на традиционалниот модел на женскост два елементи заемно се поткрепуваат: положбата на жените на неплатени чистачки и на естетски (и сексуални) предмети.

The *Modern Woman* magazine promotes, once more, women as aesthetic objects. The size, shape and aspect of the body are key elements in defining femininity so that fashioning one's body is seen as a landmark in constructing a feminine identity. Whenever I tried to identify the *Modern Woman's* discourse on the body I was faced with the eternal issue of the “extra kilos.” In March 2006, the magazine provides us with advice on how to lose 7 kg without suffering.²⁴ The “simple” advice for “winning the battle” regards replacing high-calorie food with similar, but low-calorie ones and going to the gym on a regular basis. Supposing that many of its readers do not have the time (or the will) to do aerobics, fitness or gymnastics every day, the magazine provides a chart of activities that, practiced for 20 minutes every day, burn a certain amount of calories, also indicated in the chart. The activities that burn most calories are: jogging, swimming, climbing the stairs and weight-lifting. Next come cleaning the house, cleaning the garden, shopping, walking and cooking, in other words, activities that is part of women's daily routine. It appears that doing domestic work is good for shaping the body. Although it burns the least calories, working in front of the computer is probably mentioned in order to point out that one needs to make up for the work day spent in the office by performing a few hours on domestic work. The January issue tells us that we can burn 170 calories if we clean the house for 40 minutes at least 3 times every week.²⁵ What one may notice is that within the traditional model of femininity two elements support each other: women's status as unpaid domestic workers and that of aesthetic (and sexual) objects.

Страниците кои ги обработуваат исхраната и спортувањето се сместени под еден поголем поднаслов – Убавина. Списанието *Модерна жена* нуди не толку радикални решенија за обликување на женските тела: „сè што треба е редовно да се храните, да јадете многу овошје и зеленчук, да живеете урамнотежено и, секако, да додадете и спортување на своето дневно ‘мени’.“²⁶ Меѓутоа, списанието ги советува жените постојано да внимаваат што јадат, со тврдење дека нискокалоричната храна е поздрава.

Статиите во трите списанија го злоупотребуваат недостигот на самодоверба кај нивните читателки во врска со изгледот и навестуваат дека секојпат може и подобро. Се смета дека на женските тела им се потребни постојано подобрување и контрола. „Битката против дебелината“ е вистинска битка, бидејќи телото (кое, ако се доведе во стандардизираните облик и димензии, може да стане сојузник во градењето кариера или пронаоѓањето партнер) парадоксално им станува непријател на жените. Се борат против сопствените тела за да ги покорат и да ги контролираат. Трите списанија ги поттикнуваат секојдневните битки на жените за „нормализирање“ на нивните тела, битки кои честопати одат во крајности како анорексија и булимија. Згора на тоа, списанијава не ја ни обработуваат темата на пореметувањата во исхраната кои се резултат на долготрајните ригорозни диети. Дискурсот на анализираниите списанија ја турка потребата за слабеење до крајности, бидејќи не ги споменува границите во рамки на кои една жена смее да слабее. Затоа, контролирањето на тежината е дејност која жените мора да ја развиваат во текот на целиот живот, откако ќе ја усвојат замислата дека никогаш не се доволно витки.

The sections that deal with Diet and Gymnastics are suggestively placed under a larger heading – that of Beauty. The *Modern Woman* magazine offers less radical solutions for shaping women’s bodies: “all you have to do is have regular meals, eat lots of fruit and vegetable, have a balanced life-style and, of course, include sports into your daily ‘menu.’”²⁶ However, the magazine advises women to constantly control what they eat, claiming that low-calorie food is healthier.

The articles in the three magazines exploit their readers’ lack of confidence in their looks and assume that there is always room for improvement. Women’s bodies are seen as needing continuous improvement and permanent control. “The battle against fat” is a real battle, as the body (which, brought to the standard shape and size can be an ally in building a career or finding a partner) becomes, paradoxically, women’s enemy. They fight against their own body trying to conquer and control it. The three magazines encourage women’s daily battles for ‘normalizing’ their own bodies, battles that, many times, take extreme forms such as anorexia or bulimia. Moreover, these magazines do not even approach the topic of eating disorders that follow strict and prolonged diets. The discourse of the analyzed magazines pushes the need to lose weight to the extreme as they do not mention the limits to which a woman must lose weight. Therefore, weight control is an activity women must develop throughout their entire lives, once they have internalized the idea that they are never slim enough.

Ако спортувањето и исхраната не доведат до саканите резултати, телото се обликува со помош на пластични операции. Липосукцијата, инјекциите со ботокс, лифтингот, имплантите, пластичното обликување, ласерските поправки се интервенции на кои обично се подложуваат само женските тела. Нападот на женското тело е комплетен: сите негови делови се изложени на набљудување однадвор и се реконструираат според нормите кои се менуваат со времето и кои моментално е сè потешко да се достигнат без надворешни интервенции.

Штом жените ќе го усвојат опредметувањето на телата, нивното *јас* се одвојува од телото – кое главно се смета за предмет кој треба да побуди задоволство (кај нив или кај нивните партнери) или со кој се постигнува успех. Во нивните глави е сместен машки паноптички набљудувач кој им одредува самите да станат свои надзорници кои го контролираат секој аспект на нивниот изглед (обликот на телото, облеката, шминката, фризура). Женските списанија ја поддржуваат ваквата опсесија со постојаната видливост и ја нагласуваат клучната важност на изгледот во изградбата на женскиот идентитет и предностите кои се резултат на прифаќањето на владејачкиот модел (формирање на семејство и градење кариера). Медиумите се делотворни средства за ширење и контрола. Ја играат улогата на набљудувач во еден виртуелен *паноптикум*, детално ги прикажуваат женските тела, поставуваат норми за обликот и димензиите, нудат методи за обликување на телото според стандардите и ги санкционираат чесните исклучоци. Жените љубезно се повикани да ги контролираат своите тела. Жената која постојано внимава како изгледа, како се облекува, што јаде, е предмет на самонадзор. Ова се одразува во нејзината свест дека е предмет на самонадзор каков што мажот

If gymnastics and diets do not lead to the expected results, the body is shaped with the help of plastic surgery. Liposuction, Botox injection, lifting, implants, plastic remodeling, laser correction are interventions to which only women's bodies are usually subjected to. The invasion of the feminine body is a total one: all of its parts are exposed to external observation and reconstructed according to norms which vary throughout history and which are, at present, more and more difficult to reach without exterior interventions.

Once women internalize the objectification of their bodies, their self is dissociated from their bodies – seen mainly as objects employed to bring about pleasure (to themselves or to their partner) and to become successful. In their mind there is a masculine panoptic observer installed, who determines them to become their own surveyors, controlling every aspect pertaining to their looks (the shape of the body, the outfits, the make-up, the hair-style). Women's magazines support this obsession of permanent visibility, underlining the central importance of image in constructing a feminine identity and the advantages derived from subscribing to the dominant model (having a family and building a career). Media are efficient means of dissemination and control. They play the observer's role in a virtual *Panopticon*, displaying women's bodies in detail, setting norms for their shape and dimensions, providing the methods to fashion one's body according to standards and sanctioning every exception to the rule. Women are kindly invited to control their bodies. A woman who constantly controls the way she looks, dresses, what she eats, is a subject of self-surveillance. This is the reflection in her conscience that she is a subject of surveillance in ways a man is not and no matter what she does, she is, first of all, a body, and her role is to arouse and to decorate. This state of permanent

не е и дека што и да прави, таа е пред сè тело и улогата ѝ е да возбудува и да краси. Ваквата состојба на постојана видливост на жените им се наметнува за да се обезбедат автоматските дејства на моќта. Жените се затворенички во овој виртуелен *паноптикум*, бидејќи, штом станале свесни дека се предмети на погледот, ја применуваат врз себе нормализаторската политика на контрола и самонадзор. Во современата патријархална култура, жените се однесуваат како постојано да ги надгледува машки набљудувач.

Превод од англиски јазик: Калина Јанева

Белешки:

1. Liesbet van Zoonen, *Feminist Media Studies*. (London: Sage Publications, 1994), 40-41.
2. Ibid., 41.
3. Naomi Wolf. *The Beauty Myth. How Images of Beauty are Used Against Women*. (New York: Anchor Books, 1991), 58.
4. Romina Surugiu, „Oglindă, oglinjoară, cine-i mai frumoasă în țară? Imaginea femeilor în emisiunile românești de divertisment“, in *Femei, cuvinte și imagini: perspective feministe*, ed. Otilia Dragomir, (Iași: Ed. Polirom, 2002), 67-122.
5. AnA (Societate de Analize Feministe). „Aspecte privind stereotipurile de gen în mass-media românești“ (труд претставен на конференцијата „Предавање и истражување на родот во ЦИЕ“, Тимишвар, Романија, 5. – 8. мај, 2005).
6. Ibid., белешка 5.

visibility has been induced into women to grant the automatic effects of power. Women are prisoners in this virtual *Panopticon* as, once aware they are being objects of the gaze, they apply to themselves the normalizing politics of control and self-surveillance. In the contemporary patriarchal culture women act as if a masculine observer were permanently watching them.

Notes:

1. Liesbet van Zoonen, *Feminist Media Studies*. (London: Sage Publications, 1994), 40-41.
2. Ibid., 41.
3. Naomi Wolf. *The Beauty Myth. How Images of Beauty are Used Against Women*. (New York: Anchor Books, 1991), 58.
4. Romina Surugiu, „Oglindă, oglinjoară, cine-i mai frumoasă în țară? Imaginea femeilor în emisiunile românești de divertisment“, in *Femei, cuvinte și imagini: perspective feministe*, ed. Otilia Dragomir (Iași: Ed. Polirom, 2002), 67-122.
5. AnA (Societate de Analize Feministe). „Aspecte privind stereotipurile de gen în mass-media românești“ (paper presented at “Teaching and Researching Gender in the CEE Region” Conference, Timișoara, România, May 5-8, 2005).
6. Ibid., note 5.

7. Ibid., 5.
8. Barbara Butta, "Imagini despre femei și feminitate. Rezultatele monitorizării presei", in *Femei și bărbați în Clujul multiethnic*, ed. Eniko Magyari-Vincze, (Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, vol. II, 2001), 192-207; Mădălina Nicolaescu, *Fashioning global identities. Romanian women in the post-socialist transition*. (București: Editura Universității din București, 2001).
9. Barbara Butta, op. cit., 192-207; AnA (Societate de Analize Feministe), op. cit.
10. Ibid., белешка 8.
11. Diana Dămean, *De la femeia-obiect la imaginea-identitate: reprezentări ale feminității în cultura de masă* (Iași: Ed. Lumen, 2006).
12. Mădălina Nicolaescu, *Fashioning global identities. Romanian women in the post-socialist transition*. (București: Editura Universității din București, 2001).
13. Barbara Butta, op. cit., 192-207.
14. *Cosmopolitan Magic*, 2006.
15. Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii* (Pitești: Ed. Paralela 45, 2005), 279-315.
16. Ibid., 155.
17. Susan Bordo, „Feminism, Foucault and the politics of the body“, in *Feminist theory and the body: a reader*, ed. Janet Price and Margrit Shildrick (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999), 253.
18. "Cum îți iei zilnic porția de sănătate," *Avantaje*, февруари 2006, 106-107.
7. Ibid., 5.
8. Barbara Butta, "Imagini despre femei și feminitate. Rezultatele monitorizării presei", in *Femei și bărbați în Clujul multiethnic*, edited by Eniko Magyari-Vincze, (Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, vol. II, 2001), 192-207; Mădălina Nicolaescu, *Fashioning global identities. Romanian women in the post-socialist transition*. (București: Editura Universității din București, 2001).
9. Butta, Barbara, op. cit., 192-207; AnA, op. cit.
10. Ibid., note 8.
11. Diana Dămean, *De la femeia-obiect la imaginea-identitate: reprezentări ale feminității în cultura de masă* (Iași: Ed. Lumen, 2006).
12. Mădălina Nicolaescu, *Fashioning global identities. Romanian women in the post-socialist transition*. (București: Editura Universității din București, 2001).
13. Barbara Butta, op. cit., 192-207.
14. *Cosmopolitan Magic*, 2006.
15. Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii* (Pitești: Ed. Paralela 45, 2005), 279-315.
16. Ibid., 155.
17. Susan Bordo, "Feminism, Foucault and the politics of the body", in *Feminist theory and the body: a reader*, edited by Janet Price and Margrit Shildrick (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999), 253.
18. "Cum îți iei zilnic porția de sănătate," *Avantaje*, February 2006, 106-107.

19. „Intră în formă pas cu pas“, op. cit., 110-112.
20. *Cosmopolitan*, март 2006, 93.
21. Ibid., 155.
22. *Cosmopolitan*, април 2006, 161.
23. Ibid., 161.
24. Adina Zamfir, “7 kilograme mai puțin” (7 килограми помалку), *Femeia Modernă*, март, 2006, 34-35.
25. Florentina, Opreș, “Începe anul în formă” (Започнете ја годината во форма), *Femeia Modernă*, јануари - февруари 2006, 36-37.
26. Ibid., 25.

Библиографија:

- AnA (Societate de Analize Feministe). „Aspecte privind stereotipurile de gen în mass-media românești“ (Аспекти на родовите стереотипи во романските масовни медиуми), труд претставен на конференцијата „Предавање и истражување на родот во ЦИЕ“, Темишвар, Романија, 5. – 8. мај, 2005.
- Bordo, Susan. “Feminism, Foucault and the politics of the body”, in *Feminist theory and the body: a reader*. Edited by Janet Price and Margrit Shildrick, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999, 246-257.
- Butta, Barbara. “Imagini despre femei și feminitate. Rezultatele monitorizării presei,” (Слики на жените и женственоста – резултати од набљудување на печатот) во *Femei și bărbați în Clujul multiethnic*. Edited by Eniko Magyari-Vincze, 192-207. Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, vol. II, 2001.

19. “Intră în formă pas cu pas,” op. cit., 110-112.
20. *Cosmopolitan*, March 2006, 93.
21. Ibid., 155.
22. *Cosmopolitan*, April 2006, 161.
23. Ibid., 161.
24. Adina Zamfir, “7 kilograme mai puțin” (7 kilos less). *Femeia Modernă*, March 2006, 34-35.
25. Florentina Opreș, “Începe anul în formă” (Start your year in shape). *Femeia Modernă*, January-February 2006, 36-37.
26. Ibid., 25.

References:

- AnA (Societate de Analize Feministe). “Aspecte privind stereotipurile de gen în mass-media românești” (Aspects of gender stereotypes in the Romanian mass-media). Paper presented at “Teaching and Researching Gender in the CEE Region” Conference, Timișoara, România, May 5-8, 2005.
- Bordo, Susan. “Feminism, Foucault and the politics of the body,” in *Feminist theory and the body: a reader*. Edited by Janet Price and Margrit Shildrick, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999, 246-257.
- Butta, Barbara. “Imagini despre femei și feminitate. Rezultatele monitorizării presei” (Images of women and femininity – the results of press monitoring), in *Femei și bărbați în Clujul multiethnic*. Edited by Eniko Magyari-Vincze, 192-207. Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, vol. II, 2001.

- Dămean, Diana. *De la femeia-obiect la imaginea-identitate: reprezentări ale feminității în cultura de masă* (Od жена-предмет до слика-идентитет: престававање на женственоста во масовната култура). Iași: Ed. Lumen, 2006.
- Foucault, Michel. *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii* (Disciplina и казна: раѓањето на затворот). Pitești: Ed. Paralela 45, 2005.
- Mulvey, Laura. „Visual pleasure and narrative cinema.” *Screen*, 16, no.3 (1975), <http://www.nwe.ufl.edu/~lhodges/vpnc.html> (посетено на 15. април, 2006).
- Nicolaescu, Mădălina. *Fashioning global identities. Romanian women in the post-socialist transition*. București: Editura Universității din București, 2001.
- Surugiu, Romina. „Oglindă, oglinjoară, cine-i mai frumoasă în țară? Imaginea femeilor în emisiunile românești de divertisment“ (Огледалце, огледалце мое, кажи ми на светов најубав кој е? Сликата за жените во романските ТВ емисији), in *Femei, cuvinte și imagini: perspective feministe*. Edited by Otilia Dragomir, 67-122. Iași: Ed. Polirom, 2002.
- Wolf, Naomi. *The Beauty Myth. How Images of Beauty are Used against Women*. New York: Anchor Books, 1991.
- Zoonen, Liesbet van. *Feminist Media Studies*. London: Sage Publications, 1994.
- Dămean, Diana. *De la femeia-obiect la imaginea-identitate: reprezentări ale feminității în cultura de masă* (From the woman-object to the image-identity : mass culture representations of femininity). Iași: Ed. Lumen, 2006.
- Foucault, Michel. *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii* (Discipline and Punish: The Birth of the Prison). Pitești: Ed. Paralela 45, 2005.
- Mulvey, Laura. “Visual pleasure and narrative cinema.” *Screen*, 16, no.3 (1975), <http://www.nwe.ufl.edu/~lhodges/vpnc.html> (accessed April 15, 2006).
- Nicolaescu, Mădălina. *Fashioning global identities. Romanian women in the post-socialist transition*. București: Editura Universității din București, 2001.
- Surugiu, Romina. “Oglindă, oglinjoară, cine-i mai frumoasă în țară? Imaginea femeilor în emisiunile românești de divertisment” (Mirror, mirror on the wall, who’s the fairest of them all? Women’s image in Romanian TV shows), in *Femei, cuvinte și imagini: perspective feministe* edited by Otilia Dragomir, 67-122. Iași: Ed. Polirom, 2002.
- Wolf, Naomi. *The Beauty Myth. How Images of Beauty are Used against Women*. New York: Anchor Books, 1991.
- Zoonen, Liesbet van. *Feminist Media Studies*. London: Sage Publications, 1994.

п р и к а з и

identities

r e v i e w s

Боби Бадаревски

Bonnie Mann,
**Women's Liberation
 and the Sublime:
 Feminism, Postmodernism, Environment,**
 Oxford University Press, 2006.

Во каква релација стојат женското ослободување и возвишеното? Доколку возвишеното и понатаму останува категорија на постмодерното живеење, какво е местото на доживувањето на возвишеното во контекст на уметноста, погледната од перспективата на феминизмот? Книгата на Бони Ман, *Женскоïто ослободување и возвишеноïто*, е обид да се одговори на овие прашања; да се продлабочат темите на возвишеното и феминизмот и да се постави возвишеното како женско доживување исчистено од андроцентричноста.

Концептуалниот простор на книгата е постмодерната состојба со нејзините теориски протагонисти, како што се: Жан Франсоа Лиотар (Jean-François Lyotard), Фредерик Џејмјсон (Frederick Jamesson), па дури и Џудит Батлер (Judith Butler), која во САД е рецепирана како постмодернистичка авторка. Естетското доживување на возвишеното, коешто е централно во анализата на Ман, е согледано токму во овој постмодерен контекст. Какви се импликациите за феминистичкото движење од таа голема категорија на модернизмот, е централната тема во оваа книга.

Bobi Badarevski

Bonnie Mann,
**Women's Liberation
 and the Sublime:
 Feminism, Postmodernism, Environment,**
 Oxford University Press, 2006.

Në çfarë relacioni qëndrojnë çlirimi femërore dhe sublimja? Po qe se sublimja mbetet edhe më tutje kategori e të jetuarit postmodern, cili është vendi i përjetimit të sublimes në kontekst të artit, shikuar nga perspektiva e feminizmit? Libri i Boni Manit, *Çlirimi femëror dhe sublimja*, është përpyetje që të gjenden përgjigje për këto pyetje; të thellohen temat e sublimes dhe feminizmit dhe të vendoset sublimja si përjetim femëror i pastruar nga antropocentrizmi.

Hapësira konceptuale e librit është gjendja postmoderne me protagonistët e saj teorik, siç janë: Zhan Fransua Liotar (Jan-François Lyotart), Фредерик Xhемејсон (Frederick Jamesson), e madje edhe Xhudid Батлер (Judith Butler), e cila në SHBA receptohet si autore postmoderniste. Пërjetimi estetik i sublimes, që është pikë qendrore në analizën e Manit, është shqyrtuar pikërisht në këtë kontekst postmodern. Çfarë janë implikimet për lëvizjen feministe të kësaj kategorie të madhe të модернизmit, është темë qendrore në këtë libër.

Откако ќе го отфрли Кантовото решение за возвишеното како несоодветно за состојбата во која живее денешниот свет, Ман ќе ја анализира Лиотаровата интерпретација на возвишеното во постмодернистички контекст. Веќе на почетокот во текстот „Одговор на прашањето: Што е Постмодерна?“, Лиотар ќе ја разоткрие Хабермасовата (Habermas) идеја за улогата што уметноста треба да ја има во доцниот капитализам: таа (уметноста) и со неа посредуваното искуство треба да направат мост над бездната која ги раздвојува дискурсите на познанието, етиката и политиката и со тоа да направат пат за единството на искуството. Нема сомнение дека вака поставената цел на уметноста и естетското доживување е токму визијата на романтизмот за уметноста како еманципаторска сила во естетската држава. Преформулирана, таквата идеја ќе биде сфатена како исходиште и на историските авангарди: таа ќе биде метанарација којашто ќе го легитимира дејствувањето на уметностите.

Според Лиотар, овој утописки аспект на модерната уметност не се пројавува само низ нејзините социјални, не-уметнички форми, туку и низ непосредните техники на творење. Во сликарството, на пример, конзистентните форми, консекусоните на вкусови, се средствата што треба да ја осигураат надежта за исполнување на недостижната цел: заедно да се сподели стремежот кон не-прикажливото. Во еден така поделен свет, симболот не може да претставува централна уметничка фигура. Поетиката на модерната е втемелена во структурите на алегоричката, која естетската димензија ќе ја има во естетското доживување на возвишеното. Но, тогаш, која би била поетиката на постмодерната уметност? По што е таа различна од модерната?

Pasi ta hedh poshtë vendimin e Kantit për sublime si jo përkatëse për gjendjen në të cilën jeton bota e sotme, Mani do ta analizojë interpretimin e Liotarit për sublime në kontekstin postmodernist. Që në fillim të tekstit “Përgjigje pyetjes: Çfarë është Postmoderne?”, Liotari do ta zbulojë idenë e Habermasit (Habermas) për rolin që duhet ta ketë arti me kapitalizmin e vogël: ai (arti) dhe me të përvoja ndërmjetësuese duhet të bëjnë një urë mbi greminën e cila i ndan diskurset e njohurisë, etikës dhe politikës dhe me këtë të bëjnë një urë për unitetin e përvojës. Nuk ka dyshim se qëllimi i shtruar kësajsoj i artit dhe përjetimit estetik është pikërisht vizioni i romantizmit për artin si fuqi emancipuese në shtetin estetik. E riformuluar, ideja e tij do të kuptohet si rezultat i avantgardave historike: ai do të jetë metanarracion i cili do ta legjitimojë veprimin e arteve.

Sipas Liotarit, ky aspekt utopik i artit modern nuk paraqitet vetëm në format e tij sociale, jo artistike, por edhe nëpër teknikat e drejtpërdrejta të krijimit. Në pikturë, për shembull, format konzistente, konsensusi i shijeve, janë mjetet që duhet të sigurojnë shpresën për plotësimin e qëllimit të paarrtshëm: së bashku të ndahet synimi drejt të pashpjegueshmes. Në një botë kështu të ndarë, simboli nuk mund të paraqesë figurë qendrore artistike. Poetika e modernes bazohet në strukturat e alegorisë, e cila dimensionin estetik do ta ketë në përjetimin estetik të sublimes. Por, atëherë cila do të ishte poetika e artit postmodern? Me çfarë dallohet ai nga modernia?

Одговорот би бил сличен со одговорот на прашањето за постмодерната како општествена состојба: таа е она што останува од модерната кога модернистичките естетички метанарации ќе се распадат. Постмодерната уметност и понатаму ќе ја споделува поетиката на возвишеното и немиметичкиот принцип на изразување, но, се разбира, таа ќе мора да развие сопствена, позитивна естетика, која нема да ги содржи оние аспекти на уметничката пракса коишто се последица на естетичките метанарации, значи, сето она кое на некој начин ја поттикнува нејзината утопска мисија. Во слична ситуација е и уметникот на постмодернизмот: делото што го создава не е водено со веќе востановени правила и не може да биде оценувано според одреден суд, во смисла дека врз делото би се примениле веќе познати и претпоставени категории. Напротив, правилата се она по што делото трага. Иако Лиотар не ја воведува експлицитно категоријата „concept“, таа, по сè изгледа, е имплицирана, зашто тој вели дека уметникот работи така за да произведе правила на она што ќе биде создадено. Постмодерното, според него, треба да се мисли како парадокс на предиднината: делото е модерно ако најпрвин било постмодерно; така виден, постмодернизмот не значи крај на модернизмот, туку состојба на негово раѓање, и оваа состојба е константна. Наизглед парадоксална, формулацијата на постмодернизмот како она-што-сè уште-не-е, е сосема исправна ако на односот пост/модо гледаме како на однос потенција/актуалитет. Делата имаат карактер на доживување и настан, зашто правилата за уметникот секогаш доаѓаат или предоцна или прерано.

Се чини дека феминизмот се наоѓа во ситуација на постмодерниот уметник; феминизмот како еманципаторски проект во својата класична евалуација е модернистички. Меѓутоа, реконструиран, испразнет

Përgjigjia do të ishte e ngjashme me përgjigjen në pyetjen për postmodernen si gjendje shoqërore: ai është ajo që mbetet nga modernia kur metanarracionet estetike moderniste do të shkatërrohen. Arti postmodern edhe më vonë do ta ndajë poetikën në sublime dhe në parimin jomimetik të shprehjes, por, kuptohet ky duhet të zhvillojë etikën e vet pozitive, e cila nuk do ti përmbajë ato aspekte të praktikës artistike të cilat janë pasojë e metarracioneve estetik, domethënë, e gjithë ajo që në një farë mënyre e nxit misionin e tij utopik. Në një situatë të ngjashme është edhe artisti i postmodernizmit: veprën që e krijon nuk udhëhiqet më me rregullat e njohura dhe nuk mund të vlerësohet sipas një gjykimi të caktuar, në kuptimin se në vepër do të kishin mundur të aplikohen kategoritë tash më të njohura dhe të supozuara. Përkundrazi, rregullat janë ato pas të cilave vepra shkon e gjurmon. Edhe pse Liotari nuk e fut në mënyre eksplicite kategorinë “concept”, ajo, sipas të gjithë gjasave, është e implikuar, për shkak se ai thotë që artisti punon asisoi që të prodhojë rregulla për atë që do të krijohet. Postmodernia, sipas tij, duhet të mendohet si paradoks i paraardhmërisë: vepra është moderne nëse më së pari ka qenë postmoderne; kështu i shikuar, postmodernizmi nuk do të thotë që është fund i modernizmit, por një gjendje e lindjes së tij, dhe kjo gjendje është konstante. Në shikim të parë paradoksal, formulimi i postmodernizmit si ajo – që – ende – nuk – është, është plotësisht e drejtë nëse në raportin post/mode shikojmë si në një raport potencë/aktualitet. Veprat kanë karakter të përjetimit dhe të ngjarjes, për shkak se rregullat për artisten gjithmonë vijnë ose shumë vonë ose tepër herët.

Duke se feminizmi gjendet në një situatë me artistik postmodern; feminizmi si projekt emancipues me evaluimin e tij klasik është modernist. Ndërkaq, i rikonstruiuar, i zbrazur nga versionet e tij potenciale esencialiste, fem-

од своите потенцијални есенцијалистички верзии, феминизмот постојано ги создава правилата на своето дејствување. Искуството на возвишеното е, и треба да биде, во центарот на феминистичкото движење, односно на женското ослободување. Но, Ман се прашува: дали прашањето на возвишеното искуство на феминизмот навистина ја наведува феминистичката позиција кон постмодернизмот како нужна и неопходна врска?

Иако прашањето за поврзаноста на феминизмот и постмодернизмот би можело да се постави само во однос на таканаречениот постмодерен феминизам, Ман го поставува генерално. Прашањето каква е користа или штетата од вклучувањето на постмодернистичката мисла во феминизмот, не е лесно, ниту може да биде решено едноставно. Таа нè потсетува на приговорите на Флакс (Flax) за неполитичноста или аполитичноста на постмодернизмот, што е директна спротивност на феминистичкиот проект.

Може да се забележи дека Ман неоправдано ги изедначува постмодернизмот и постструктурализмот, како да станува збор за една единствена теориска позиција. Постмодернистичките теории не се нужно постструктуралистички и обратно. Понекогаш дури и наивно, Ман го интерпретира постмодернизмот во неговиот популарен медиумски забавен манир како неогворна теорија која е лишена од политичка одговорност. Споредувајќи го постмодернизмот со феминизмот, таа потенцира дека феминизмот е социјална теорија која во својата основа е испитување на социјалната стварност од определена перспектива и која во својот фокус ги има жените, додека постмодернизмот дури и да ги има тие карактеристики, сепак, во своето непретендирање на вистината е ослободен од секаков вид критика.

inizmi vazhdimisht i krijon rregullat e veprimit të vet. Përvoja e sublimes është, dhe duhet të jetë, në qendër të lëvizjes femërore, përkatësisht të çlirimit femëror. Mirëpo, Mani e shtron pyetjen: a e sjell çështja e përvojes sublime të feminizmit me të vërtetë pozicionin feminist kah postmodernizmi si i nevojshëm dhe si lidhje e pakapërcyeshme?

Edhe pse çështja e lidhshmërisë së feminizmit dhe postmodernizmit do të kishte mundur të shtrohet vetëm në raport me feminizmin e ashtuquajtur postmodern, Mani e shtron si pyetje të përgjithshme. Pyetja se çfarë është dobia ose dëmi i inkuadrimit të mendimit postmodernist në feminizëm, nuk është e lehtë, as që mund të zgjidhet thjeshtë. Ajo na përkujton kritikata e Flaksit (Flax) për jo politikën dhe a politikën në postmodernizëm, që është kundërshti e drejtpërdrejtë e projektit feminist.

Mund të vihet re se Mani në mënyrë të paarsyeshme e barazon postmodernizmin dhe poststrukturalizmin, sikur të bëhet fjalë për një pozicion të vetëm teorik. Teoritë postmoderniste nuk janë doemos poststrukturaliste dhe anasjelltas. Ndonjëherë, madje edhe në mënyrë naive, Mani e interpreton modernizmin në manirin e tij popullor medial e argëtues si teori e papërgjegjshme e cila është privuar nga përgjegjësia politike. Duke e krahasuar postmodernizmin me feminizmin, ajo thekson se feminizmi është teori sociale e cila në bazën e saj është hulumtim i realitetit social nga perspektivë e caktuar dhe e cila në fokusin e saj i ka femrat, ndërsa postmodernizmi edhe po ti ketë këto karakteristika, megjithatë, me mospretendimin e vet të së vërtetës është i çliruar nga çdo lloj kritike.

И повторно, да се вратиме на централната тема, но сега во вид на прашање: дали искуството на возвишеност кое треба да биде централно на феминистичкото движење односно во женското ослободување, мора да биде разгледувано и поврзано со постмодернизмот, односно постструктурализмот? Се чини дека Ман се наоѓа во расчекор кога тврди дека „возвишеното ја одбележува нашата поврзаност со природниот свет и со другите луѓе во услови на постмодерност“ и истовремено е уверена дека „возвишеното е непостојано чувство“. Тогаш, можеме да се запрашаме: колку сериозно и оправдано да ја земеме предвид нејзината книга, или делот во книгата каде што таа се обидува да ги изнајде различните модуси на возвишеното кои „би ги артикулирале еманципаторските заложби на жените во политички и епистемолошки термини“?

Далеку од тоа дека книгата *Женскошо ослободување и возвишеношо* претставува тестирање на хипотезата дека која било форма на чувството на возвишено заради својата непостојаност не може да претставува категорија на феминистичката перспектива. Напротив, категоријата на возвишеното е централна и таа мора да најде свое место во феминистичката теорија и пракса. Сметам дека контрадикторноста на концепцијата на книгата произлегува од имплицитното поврзување на постмодернизмот со возвишеното. Можеби би било подобро Ман да напишала три книги: една за феминистичката естетика на возвишеното, друга за постмодернизмот и феминизмот, и трета за возвишеното и феминизмот, без оптоварување со постмодернизмот.

Но, замките на силогистичкото заклучување го имаат направено своето: ако постмодернизмот го изедначиме со теоријата за возвишеното во постмодернистичката литература, тогаш со сигур-

Dhe sërish, ti kthehemi temës qendrore, por tash në formë të pyetjes: a duhet që përvoja e sublimes e cila duhet të jetë qendrore në lëvizjen feministe përkatësisht në çlirimin femëror të shqyrtohet dhe të lidhet me postmodernizmin, përkatësisht me postrukturalizmin? Duket se Mani gjendet në një situatë të pavolitshme kur pohon se “sublimja e shënon lidhshmërinë tonë me botën e natyrshme dhe me njerëzit tjerë në kushte të postmodernes” dhe njëherësh është e bindur se “sublimja është një ndjenjë e paqëndrueshme”. Atëherë, mund të pyetemi: sa është serioze dhe e arsyeshme që të marrim parasysh librin e saj, ose atë pjesë të librit në të cilën ajo orvatet ti gjejë moduset e ndryshme të sublimes të cilat “do t’i artikulonin përpjekjet emancipuese të femrave në terminet politike dhe epistemologjike”?

Larg asaj se libri *Çlirimi femëror dhe sublimja* paraqet një testim të hipotezës se cila do formë e ndjenjës së sublimes për shkak të paqëndrueshmërisë së saj nuk mund të paraqesë një kategori të perspektivës feministe. Përkundrazi, kategorija e sublimes është qendrore dhe ajo duhet të gjejë me doemos vend në teorinë dhe praktikën feministe. Mendoj se koncepti kontradiktor i librit del nga lidhja implicite e postmodernizmit në sublime. Ndoshta do të kishte qenë më mirë që Mani të kishte shkruar tri libra: njërin për estetikën feministe të sublimes, tjetrin për postmodernizmin dhe feminizmin dhe të tretin për sublimen dhe feminizmin, pa ngarkesa me postmodernizmin.

Mirëpo, kurthat e përfundimeve si logjistike e kanë bërë të veten: nëse postmodernizmi e barazojmë me teorinë e sublimes në literaturën postmoderniste, atëherë me një siguri të madhe do të detyrohemi ta identifikoj-

ност ќе бидеме наведени да ја идентификуваме феминистичката позиција во контекст на возвишеното, и тоа такво возвишено како што се прикажува во тековната постмодерна литература. Доколку расчистиме со таквото изедначување, поентата на прашањето – каква е врската на феминизмот со искуството на возвишеното - навистина е инспиративна. Кој било феминизам, па дури и оној кој го нарекуваат постмодернистички, не би бил тоа што е, доколку не се храни со возвишеното чувство на праведност во поглед на статусот на жените. Лажните дилеми и навидум ненадминливите ситуации во кои се наоѓаат феминистичкото и постмодернистичкото мислење се само симптоми на состојбите на новите симбиози на овие две позиции.

јмë pozicionin feminist në kontekst të sublimes dhe atë të sublimes së tillë siç dëftohet në literaturën aktuale postmoderne. Nëse i pastrojmë punët me barazimin e këtyllë, poenta e pyetjes – çfarë është lidhja e feminizmit me përvojën e sublimes – me të vërtetë është inspirative. Cili do feminizëm, e madje edhe ai të cilin e quan postmodernist, nuk do të kishte qenë ai që është po që se nuk ushqehet me ndjenjën sublimen të drejtësisë në pikëpamje të statusit së femrave. Dilemat e rrejshme dhe në shikim të parë situatat e pakapërcyeshme në të cilat gjendet mendimi feminist dhe postmodernist janë vetëm simptome të gjendjeve të simbiozave të reja të këtyre dy pozicioneve.

Përkthim: Xhabir Ahmeti

Боби Бадаревски

Lorraine Code,
**Ecological Thinking:
 The Politics of Epistemic Location,**
 Oxford University Press, 2006.

Во својата нова книга, *Еколошко мислење: Политициката на епистемичката локација*, Лоррејн Код сугерира дека еколошкото мислење може да предизвика револуција во философијата, слична на коперниканскиот пресврт со Кантовата философија. Како што е познато, Кантовата философија го постави човекот во центарот на универзумот, упатувајќи ја философијата да ги испитува границите на човековото познание. Револуционерноста на еколошкото мислење не се состои само во радикалната промена во философскиот концептуален универзум, туку последиците од таквото мислење директно се однесуваат и на просветителските и постпросветителските општествени промени и движења.

„Човекот“ во универзумот на коперниканската револуција е имплицитно интерполиран маж, и оттаму андроцентризмот во општествените текови на деветнаесеттиот и дваесеттиот век. Реакцијата на коперниканската слика на Човекот-Маж во центарот на универзумот резултира со појава на „нови социјални движења и стојалишта“ како што се феминизмот, постколонијалната теорија, социјализмот и др. Нивната појава сигнализира еден дисконтинуитет со класичните верзии на хуманистичката метанарација,

Bobi Badarevski

Lorraine Code,
**Ecological Thinking:
 The Politics of Epistemic Location,**
 Oxford University Press, 2006.

Nëlibrin e tij tëri, *Mendimi ekologjik: Politika e lokacionit epistemic*, Loren Kodi sygjeron se mendimi ekologjik mund të shkaktojë revolucion në filozofi, një revolucion të ngjashëm me kthesën kopernikane me filozofinë e Kantit. Siç dihet, filozofia e Kantit e vendosi njeriun në qendër të Universit, duke e drejtuar filozofinë që ti hulumtojë kufijtë e njohurisë së njeriut. Revolucionariteti i mendimit ekologjik nuk qëndron vetëm në ndryshimin radikal në universin konceptual filozofik, por pasojat e një mendimi të tillë drejtpërsëdrejti kanë të bëjnë edhe me ndryshimet iluministe dhe postiluministe si dhe me lëvizjet e këtilla.

„Njeriu“ në universin e revolucionit kopernikan në mënyrë implicite është mashkull interpolir dhe së këndejmë antropocentrizmi në rrjedhat shoqërore të shekullit 19 dhe 20. Reaksioni i pasqyrës kopernikane të Njeriut – Mashkull në qendrën e universit rezulton me paraqitjen e “lëvizjeve dhe pikëpamjeve të reja sociale” siç janë feminizmi, teoria postkoloniale, socializmi etj. Paraqitja e tyre sinjalizon një diskontinuitet me versionet klasike të metarracionit humanist dhe pikërisht në këtë diskontinuitet Kodi e sheh mundësinë e konvergencës

и токму во тој дисконтинуитет Код ја гледа можноста од конвергенција на еколошкото мислење со „нови социјални движења и стојалишта“.

Наводната нелинеарност на еколошкото мислење која наликува на дисконтинуитетот на „новите социјални движења и стојалишта“ е, всушност, несоодветна оценка на природата на еколошкото мислење: тоа се појавува од мноштво преплетени, дури и контрадикторни теми, па оттаму неговата непостојаност како стабилен дискурс. Но, по сè изгледа дека несериозниот пристап кон еколошкото мислење произлегува од неговата подложност на креирање манипулативни реторики кои може да бидат дури анти-еколошки.

И покрај тешкотиите што го опкружуваат еколошкото мислење, Лорејн Код предлага дека тоа може да генерира еминентно одговорно реконструирање на епистемичкиот и социо-политичкиот контекст, нудејќи алтернативи на локалните и глобалните диверзитети, одговорни идеали на живеењето и зачувување на јавната доверба, или, со друг јазик, да понуди алтернатива на сите области на интерес од живеењето кои се отсутни во универзалните априорни теории на знаење и акција. На ова место, Код ја навестува нејзината епистемолошка теорија и пристапот кон епистемолошките теории.

Теориите за знаењето ниту се самодоволни, ниту изолирани од животот на луѓето во општества со одредени идеали и стандарди.

Епистемологиите ја формираат и се формирани од доминантната социо-политичка имагинерија. Нивните конститутивни влијанија во институциите на продукција на знаење и на секојдневниот живот

сè мислат еколошки ме “лèvizje dhe pikëqëndrime të reja sociale”.

Jo lineariteti i mendimit ekologjik i cili i ngjan diskontinuitetit të “lèvizjeve dhe pikëpamjeve të reja sociale” është në të vërtetë vlerësim jo adekuat i natyrës së mendimit ekologjik: kjo paraqitet nga shumësia e temave të ndërthurura madje edhe kontradiktore, e sèkëndejmi paqëndrueshmëria e tij si diskurs stabil. Por, sipas të gjitha gjasave del se qasja jo serioze ndaj mendimit ekologjik rrjedh nga ndikimi i tij në krijimin e retorikave manipulative të cilat mund të jenë madje anti-ekologjik.

Edhe krahas vështirësive që e rrethojnë mendimin ekologjik, Loren Kodi propozon se mendimi ekologjik mund të gjenerojë rekonstruimin e përgjegjshëm eminent të kontekstit epistenik dhe sociopolitik, duke ofruar alternativa të diversiteteve lokale e globale, ideale përgjegjëse të jetesës dhe të mbrojtjes së besimit publik ose me fjalë të tjera, të ofrojë alternativë të të gjithë lëmenjve me interes për jetesë që mungojnë në teoritë a priori universale të diturisë dhe aksionit. Në këtë vend, Kodi e paralajmëron teorinë epistemologjike dhe qasjen në teoritë e epistemologjike.

Teoritë për diturinë as që janë të vetëmjaftueshme, por as të izoluar nga jeta e njerëzve në shoqëri me ideale e standarde të caktuara.

Epistemologjitë e formojnë dhe janë të formuara vet nga imagjineria dominante sociopolitike. Ndikimet e tyre konstituive në institucionet e prodhimit të diturive dhe të jetës së përditshme rezultojnë me supozime të cilat

резултираат со претпоставки кои партиципираат во структурните релации на општествата, согласно нееднаквата дистрибуција на авторитет, експертиза и моќ. Од друга страна, еколошкото мислење не претставува само мислење за екологијата, ниту само за околината. Иако „еколошките теми“ претставуваат катализатор и го анимираат, еколошкото мислење, според Код, претставува начин на ангажирање каде што знаењето, субјективноста, политиката, етиката, науката ја проникнуваат и реконфигурираат теоријата и практиката. Тоа не се редуцира на определено множество правила, норми и методи; може да биде методолошки променливо од место до место, но доволно кохерентно за да може да биде интерпретирано и применувано во најразлични ситуации. Еколошкото мислење изискува една различна епистемологија која нема да биде изградена врз апстрактни априорни принципи или логички конструкции, туку ќе се темели на конкретното, на локалното, но истовремено ќе ги задоволи критериумите за општост и нужност низ контекстите.

Како што самата напоменува, Код нема намера да креира епистемолошка теорија на екофеминизмот. Всушност, концептот на еколошко мислење, иако е присутен во екофеминизмот, не се исцрпува во таа феминистичка позиција: стојалиштата во овој правец на феминизмот понекогаш се дури спротивни на еколошкото мислење. Екофеминизмот, како едно од теориските и активистичките стојалишта во феминизмот, се јавува во различни форми, но заедничко им е стојалиштето за инхерентна поврзаност на жената со природата и критиката на рационалистичката дихотомија природа/култура. Екофеминистичката критичка острица е насочена кон деградацијата на природата, а во поново време, во една интертеориска поврзаност со постколонијалната теорија, се јавува и како критичар на глобализацијата.

participojnë në relacionet strukturore të shoqërive, në përputhje me distribucionin joadekuat të autoritetit, ekspertizës dhe fuqisë. Nga ana tjetër, mendimi ekologjik nuk paraqet vetëm mendim për ekologjinë, as për vetëm ambientin. Edhe pse “temat ekologjike” paraqesin katalizator dhe e animojnë, mendimi ekologjik, sipas Kodit, paraqet mënyrën e angazhimit kur dituria, subjektiviteti, politika, etika, shkenca e thellojnë dhe rikonfigurojnë teorinë dhe praktikën. Kjo nuk reduktohet në një grusht të caktuar rregullash, normash dhe metodash; mund të jetë e ndryshueshme metodologjikisht nga vendi në vend, por mjaft koherente që të mund të interpretohet dhe të zbatohet në situata të ndryshme. Mendimi ekologjik kërkon një epistemologji të ndryshme e cila nuk do të ndërtohet në bazë të parimeve a priori abstrakte ose të konstruksioneve politike, por do të bazohet në konkretin, lokalen, por njëherësh do të plotësojë kriteret për përgjithësinë dhe nevojën nëpër kontekste.

Siç thekson edhe vet, Kodi nuk ka për qëllim të krijojë teori epistemologjike të ekofeminizmit. Në të vërtetë, koncepti i mendimit ekologjik, edhe pse është i pranishëm në ekofeminizëm, nuk harxhohet në këtë pozicion feminist: qëndrimet në këtë drejtim të feminizmit ndonjëherë janë në kundërshtim me mendimin ekologjik. Ekofeminizmi, si nga qëndrimet teorike dhe aktivistike në feminizëm, paraqitet në forma të ndryshme, por si pikë të përbashkët e kanë qëndrimin për lidhshmërinë inherente të femrës me natyrën dhe kritikën e dihotomisë racionaliste natyrë/kulturë. Kritika ekofeministike, thumbi i saj, është drejtuar drejt degradimit të natyrës, kurse në kohën më të re, në një lidhshmëri interteorike me teorike postkoloniale, paraqitet edhe si kritik i globalizimit.

Главната, но не и единствена причина за критичкиот однос на Код кон екофеминизмот е есенцијалистичката слика за жената што екофеминизмот ја испртува. Идентификацијата на жената со природата и романтичната слика за природата го намалува критичкиот и социјално-трансформативниот потенцијал на екофеминистичката доктрина. Есенцијализмот и активизмот коишто произлегуваат во еколошкиот контекст се доменот и границите на екофеминистите. Меѓутоа, генерално, не значи дека еколошкото мислење и феминизмот не можат да градат нови релации. Ова е една од главните поенти на еколошко-феминистичката теорија на Код.

Општо земено, еколошкото мислење и феминизмот се добри сојузници, тврди Код. Искажано во негативни термини, и еколошкото мислење и феминизмот не можат во целост и одговорно да го постават субјектот на испитувањето доколку се подложни на редукционизми, обединување на науката и знаењето, кои ги елиминираат разликите на објектите на испитувањето. Тие, исто така, не можат да бидат ниту етички, ниту епистемички компетентни доколку ги игнорираат мноштвото интерконекции на предметот на нивниот интерес. Еколошкото мислење и феминизмот, почитувајќи ја комплексноста на своите предмети, бараат чувствителност за детали, единствености, посебности.

Исходиште на овие разгледби за екофеминизмот и еколошкото мислење е еколошкиот натурализам. Еколошкиот натурализам е позиција која во себе го инкорпорира еколошкото мислење и концептот на натурализам, развиен во контекст на Квајновиот (Quine) епистемолошки натурализам. Иако еколошкиот натурализам кој го вклучува еколошкото

Shkaku kryesor, por jo edhe i vetmi për qëndrimin kritik të Kodit ndaj ekofeminizmit është pasqyra esencjalistike për gruan të cilën e shfrytëzoi ekofeminizmi. Identifikimi i femrës me natyrën dhe pasqyra romantike për natyrën e zvogëlon potencial kritik dhe socialo-transformues të doktrinës ekofeministe. Esencjalizmi dhe aktivizmi të cilët dalin në kontekstin ekologjik janë domeni dhe kufijtë e ekofeministëve. Ndërkaq, marrë në përgjithësi, nuk do të thotë se mendimi ekologjik dhe feminizmi nuk mund të ndërtojnë relacione të reja. Kjo është njëra ndër poentat kryesore të teorisë ekologjike-feministe të Kodit.

Marrë në përgjithësi, mendimi ekologjik dhe feminizmi janë aleatë të mirë, pohon Kodi. Të paraqitur me terme negative, edhe mendimi ekologjik edhe feminizmi nuk mundin në tërësi dhe me përgjegjësi ta vendosin subjektin e hulumtimit nëse janë të ndikueshëm në reduksionizma, bashkim të shkencës e diturisë, të cilat i eliminojnë dallimet e objekteve të hulumtimit. Ata, gjithashtu nuk mund të jenë as në mënyrë etnike dhe as epistemike kompetente nëse i injorojnë shumicën e interkoneksioneve të lëndës së interesit të tyre. Mendimi ekologjik i feminizmit, duke respektuar kompleksitetin e lëndëve të tij, kërkojnë ndjeshmëri për detaje, veçoritë dhe unikatit.

Rezultat i këtyre shqyrtimeve për ekofeminizmin dhe mendimin ekologjik është natyralizmi ekologjik. Natyralizmi ekologjik është pozicion i cili në vete e inkorporon mendimin dhe konceptin ekologjik të natyralizmit, të zhvilluar në kontekst të natyralizmit epistemologjik të Kuajnit (Quine). Edhe pse natyralizmi ekologjik i cili e përfshinë mendimin ekologjik e shtrinë

мислење посегнува по најразлични начини на емпириски процедури на стекнување на податоци и факти, Код истакнува:

„Еколошкиот натурализам ниту му врти грб на процесот на емпириското стекнато знаење, ниту на стандардните научни практики на опсервација, оправдување и евалуација. Тој ги восприема во нивната специфичност, ги преместува и ја разгледува можноста од нивно функционирање со други начини на стекнување на знаења и ги преоценува во нивната сензитивност за деталите на географската и хуманата специфичност, на околината и етосот.“ (стр. 68)

Позицијата на еколошкиот натурализам што Лорејн Код ја развива на темелите на единственото, различното, специфичното ги има сите слабости на епистемолошките модели кои исто така се темелат на различноста. Иако и самата е свесна за слабостите на нејзината позиција, како што е на пример нејзиниот концепт на „природа“ за кој се изјаснува дека е наивен, односно спротивен на научната пракса, таа сепак се обидува да развие епистемолошка позиција која ќе биде доволно издржана и сериозна. Идејата за еколошкиот натурализам кој се темели на „релацијата меѓу организмите и нивните живеалишта, кои не се состојат само од физичките живеалишта туку и од севкупната комплексна мрежа на локации и места“ претставува очекувана позиција во еколошката наука и феминистичката теорија. Не требаше долго да чекаме на една ваква позиција, бидејќи од општите места во поновата феминистичка мисла за отелотвореното постоење - културните разлики како конституенти на персоналниот идентитет - можеше да се очекува теориска позиција и соодветна епистемологија која ќе го вклучи и локалниот екосистем.

дорën pas mënyrave të ndryshme të procedurave empirike të fitimit të të dhënave dhe fakteve, Kodi thekson:

“Natyralizmi ekologjik as nuk ja kthen shpinën procesit të diturisë së fituar empirike, as praktikave standarde shkencore të observimit, arsyetimit dhe evaluimit. Ai i përfshinë në vete në specificitetin e tyre, i zhvendos dhe e shqyrton mundësinë të funksionimit të tyre me mënyra të tjera të fitimit të diturive dhe i rivlerëson me senzitivitetin e tyre për detajet e specificitetit gjeografik dhe human, të ambientit dhe etosit”. (faqe 68)

Pozicioni i natyralizmit ekologjik të cilin Loren Kodi e zhvillon në themelet e të veçantës, të ndryshmes, specifikes i ka të gjitha dobësitë e modeleve epistemologjike të cilat gjithashtu bazohen në dallim. Edhe pse edhe vetë është e vetëdijshme për dobësitë e pozicionit të saj, siç është për shembull, koncepti i saj i “natyrës” për të cilin deklarohet se është naiv, përkatësisht i kundërt me praktikën shkencore, ajo megjithatë bën përpjekje të zhvillojë një pozicion epistemologjik do të jetë mjaft i qëndrueshëm dhe serioz. Ideja për natyralizmin ekologjik i cili bazohet në “relacionin midis organizmave dhe vendbanimeve të tyre, të cilat nuk përbëhen vetëm nga vendbanimet fizike, por edhe nga jeta e tërësishme komplekse e lokacioneve dhe vendeve” paraqet pozicionin e pritur në shkencën ekologjike dhe në teorinë feministe. Nuk duhej që të presim gjatë kohë për një pozicion të këtillë, meqenëse nga vendet e përgjithshme të mendimit më të ri feminist për ekzistencën e shtatnisë – dallimet kulturore si konstituentë të identitetit personal – mund të pritej pozicioni teorik dhe epistemologjia përkatëse e cila do ta përfshijë edhe ekosistemin lokal.

Код повикува да не го посматраме еколошкиот натурализам како ненаучен; неговата цел е да ги пронајде еколошките и социо-научните докази за тоа како опстанокот може да биде обезбеден или да биде подобрен (стр.91). Меѓутоа, дури и да ја прифатиме заснованоста на еколошкиот натурализам во правец на неговата мотивација, сепак оправданоста на она што ќе биде понудено како знаење, а според еколошкиот натурализам, тоа ќе се темели на локалните еколошки истражувања и проекти, ми се чини неприфатлива.

Kodi bën thirrje që mos ta vështrojmë natyralizmin ekologjik si jo shkencor; qëllimi i tij është që ti gjejë dëshmitë ekologjike e socioshkencore për atë se si ekzistenca mund të sigurohet ose të përmirësohet (faqe 91). Ndërkaq, edhe ta pranojmë si të bazuar natyralizmin ekologjik në drejtim të motivimit të tij, megjithatë arsyeshmëria e asaj që do të ofrohet si dituri, e sipas natyralizmit ekologjik, kjo do të bazohet në hulumtimet dhe projektet ekologjike lokale, më duket si e papranueshme.

Përkthim: Xhabir Ahmeti

Марија Ивановска

Iris Marion Young,
On Female Body Experience,
Oxford University Press, 2006.

On Female Body Experience на Ајрис Марион Јанг е збирка есеи кои за главна тема ја имаат женската отелотвореност. Текстовите приложени во оваа книга се пишувани во период од дваесетина години, а неколку од нив претставуваат класични четива во феминистичката литература. Анализирани, критикувани, препрочитувани, текстовите го поминаа тестот на времето, но и ден-денес претставуваат жариште на нови полемики и расправи.

Вредноста на оваа збирка не се состои само во нивно повторно препечатување, ниту во изборот на есеите како збирка; книгата можеме да ја оцениме како преглед на теоријата на Јанг за женската отелотвореност, но и како вовед во една специфична област на феминистичката литература, имено, вовед во теоријата на *живојшо женско телесно искуство*. Збирката, со својата хронолошка специфичност и инвентивност е одличен ресурс за вовед во феминистичката перспектива за оваа проблематика. Некои од постарите текстови, како што се „Throwing Like a Girl“, „Pregnant Embodiment“, „Woman Recovering Our Clothes“ и „Breasted Experience“ се одличен пример за спојот на феноменолошката и феминистичката перспектива, теориски позиции кои Јанг како феминистичка мислителка ги искористува во своите испитувања.

Marija Ivanovska

Iris Marion Young,
On Female Body Experience,
Oxford University Press, 2006.

On Female Body Experience nga Ajris Mejrion Jangu është përmbledhje esesh të cilat për temë kanë shtatninë femërore. Tekstet e paraqitura në këtë libër janë shkruar në një periode prej 20 vjetësh, ndërsa disa syresh paraqesin tekste klasike në literaturën feministe. Të analizuara, të kritikuara, të lexuara dhe të rilexuara, tekstet e kaluan testin e kohës, por edhe sot e kësaj dite paraqesin vatër të polemikave dhe të debateve të reja.

Vlera e kësaj përmbledhjeje nuk qëndron vetëm në rishtypjen e saj, as në zgjedhjen e eseve në përmbledhje; librin mund ta vlerësojnë si një pasqyrë të teorisë së Jangut për shtatninë femërore, pra, hyrje në teorinë e *përvojës jetësore trupore femërore*. Përmbledhja, me specificitetin e saj kronologjik si dhe me invencën e veçantë është një resurs i shkëlqyeshëm për hyrje në perspektivën feministe për të këtë problematikë. Disa nga tekstet e vjetra, siç janë “Throwing Like a Girl,” “Pregnant Embodiment,” “Woman Recovering Our Clothes” dhe “Breasted Experience” janë shembull i shkëlqyeshëm për lidhjen e perspektivës fenomenologjike dhe feministe, pozicione teorike të cilat Jangu si mendimtare feministe i shfrytëzon me kërkimet e saj.

Доколку се обидеме да го објасниме пристапот кон темите, можеме да забележиме дека тој во голема мера е комплексен. Испитувајќи ја женската отелотвореност, Јанг своите согледби ги темели емпириски, што значи дека во извесна мерка нејзините ставови не се однесуваат на сите жени. Женското живо телесно искуство е испитувано од повеќе аспекти. Во текстот „Throwing Like a Girl“, Јанг го испитува женското движење и просторност, облекувањето („Woman Recovering Our Clothes“), бременоста („Pregnant Embodiment“), менструацијата („Menstrual Meditations“). Иако, како што спомнавме, сите овие искуства не може да се однесуваат на сите жени подеднакво, тие, во принцип, сепак се обележја на женското живо искуство. Затоа Јанг во своите есеи го акцентира индивидуалниот аспект на таквото доживување. Таа истовремено го додава и моментот на социјалното опкружување, потенцирајќи дека субјектноста на женската отелотвореност не се исцрпува во апстрактната индивидуалност, туку женската отелотворена индивидуалност се посматра како момент на секојдневната материјална социјална отелотвореност.

Интересно е да се забележи дека и покрај партикуларноста во пристапот, Јанг користи и метода со која во крајна инстанца ги генерализира наодите на анализата. Методата што ја користи Јанг се темели и произлегува од Лис Иригаре (Luce Irigaray). Главните карактеристики на методата се состојат во тоа што се испитува женствениот начин на постоење, онака како што тоа е конструирано од патријархалните норми, а потоа се анализира позицијата на жените втурнати во тој начин на постоење, односно нивната социјализација да живеат женствено. Следниот момент во методата е да се процени дали и на кој начин оваа позиција на женскост може да послужи како стојалиште, точка на гледиште од каде ќе се крити-

Несе орватеми та shpjegojmë qasjen në këto tema, mund të vërejmë se ajo në një masë të madhe është komplekse. Duke hulumtuar shtatninë femërore, Jangu shqyrtime e saja i bazon në mënyrë empirike, që do të thotë se në një farë mase qëndrimet e saj nuk kanë të bëjnë me të gjitha femrat. Përvoja e gjallë femërore e shtatnisë është hulumtuar nga shumë aspekte. Në tekstin “Throwing Like a Girl”, Jangu e hulumton lëvizjen femërore, hapësirën e saj, veshmbathjen (“Woman Recovering Our Clothes”) shtatëzaninë (“Pregnant Embodiment”) menstruacionet (“Menstrual Mediations”). Edhe pse, siç theksuam, të gjitha këto përvoja nuk kanë të bëjnë në të gjitha gratë njësoj, ato, parimisht, megjithatë, janë shenja të përvojës së gjallë femërore. Për këtë arsye rangun me esetë e veta e akcenton aspektin individual të përjetimit të tillë. Ajo njëherësh e shton edhe momentin e rrethimit social, duke theksuar se subjektiviteti i shtatnisë femërore nuk shpenzohet në individualitetin abstrakt, por individualiteti shtator femëror vëzhgohet si moment i shtatnisë së përditshme materiale e sociale.

Është interesante të theksohet se edhe krahas partikularitetit në qasje, Jangu shfrytëzon edhe një metodë në të cilën në instancë të fundit i përgjithëson rezultatet e analizës. Metodën që e shfrytëzon Jangu bazohet dhe del nga Lis Irigaray (Luce Irigaray). Karakteristikat kryesore të kësaj metode qëndrojnë në faktin se hulumtohet mënyra femërore e ekzistimit, ashtu siç është konstruuar nga normat patriarkale, kurse më vonë analizohet pozicioni i femrave të futura kësaj në ekzistim, përkatësisht socializmi i tyre që të jetojnë në mënyrë femërore. Momenti tjetër i metodës është që të vlerësohet se a mundet dhe sa mundet në këtë mënyrë ky pozicion të shërbejë si pikë qëndrimi, pikëvështrimi nga e cila do të kritikohet relacionet dominante sociale,

куваат доминантните социјални релации, и на крај, исходите на методата е да се открие дали е можно да се генерираат алтернативни идеали на родова еднаквост во политичко-социјалните контексти.

Оваа тензија во методолошката позиција произлегува од неколку околности. Првата е историска. Бидејќи оваа компилација датира од пред околу дваесет години, во тоа време, како што Јанг признава, доминантна, ако не и единствена методолошко-теориска позиција е феноменолошкиот егзистенцијализам. Како таква, феноменолошката позиција содржи партикуларистичка позиција на испитување, фокусирајќи се на поединечното, посебното што една личност го носи во доживувањето и искуството на конкретни животни ситуации. Оттаму и партикуларизмот во понудените текстови. Меѓутоа, нормативниот и општиот карактер на ставовите и увидите во текстовите произлегуваат од нормативниот карактер на феминизмот, но и од методолошко-теорискиот карактер на феминистичката мисла која се темели на дихотомијата пол/род.

Концепцијата на книгата одговара на сегашните состојби во феминистичката терија. Незадоволството со дистинкцијата пол/род, односно сè пораспространетото мислење за лимитираноста на овие категории, го прави повторно актуелен концептот на живото тело во феноменолошка смисла. Во уводниот текст „Lived Body vs. Gender: Reflections on Social Structure and Subjectivity“, врз примерот на гледиштето на Торил Мои (Toril Moi) за живото тело, Јанг ги прикажува историјата и проблемите на концептите на *род* и на *живото тело*. Причината зошто овој текст е воведен, иако е најнов во оваа збирка, е тоа што самата поставеност на текстовите остензивно ја прикажува тековната проблематика на женската

dhe në fund, përfundimi i metodës është që të zbulohet se a është e mundur të gjenerohen ideat alternative të barabarësisë gjinore në kontekstet politike-sociale.

Ky tension në pozicionin metodologjik del nga disa rrethana. E para është historike. Meqenëse ky kompilim rrjedh nga një kohë prej para 20 vjetësh, aso kohë, siç pranon Jangu, pozicionin dominant, nëse jo edhe i vetmi metodologjik-teorik, është ekzistencializmi fenomenologjik. Si i tillë, pozicioni fenomenologjik përmban pozicionin partikular të hulumtimit duke u fokusuar në individuale, të veçantë të cilën një personalitet e bart në përjetimin dhe përvojën e situatave konkrete jetësore. Së këndejmi, edhe partikularizmi në tekstet e ofruara. Ndërkaq, karakteri normativ dhe i përgjithshëm i qëndrimeve dhe i teksteve që i kemi nëpër duar dalin nga karakteri normativ i feminizmit, por edhe nga karakteri metodologjik-teorik i mendimit feminist i cili bazohet në dihotominë seks/gjini.

Koncepti i librit u përgjigjet situatave të tashme në teorinë feministe. Pakënaqësia me distinkcionin seks/gjini, përkatësisht mendimi gjithnjë e më i përhapur për limitimin e atyre kategorive, e bën sërish aktual konceptin e trupit të gjallë në kuptimin fenomenologjik. Në hyrje të tekstit „Lived Body vs. Gender: Reflections on Social Structure and Subjectivity“, në shembullin e pikëpamjes së Toril Moi (Toril Moi) për trupin e gjallë, Jangu e paraqet historinë dhe problemet e koncepteve të *gjinisë* dhe të *trupit të gjallë*. Shkaku se pse ky tekst është hyrës, ndonëse është më i riu në këtë përmbledhje, është se vet vendosja e teksteve në mënyrë ostenzive e tregon problematikën aktuale të shtatnisë femërore. Domethënë, tekstet duhet të lexohen metagjuhësisht,

отелотвореност. Значи, текстовите треба да се читаат метајазички, така што, освен основното значење, тие во сегашниот контекст на феминистичката мисла имаат и едно конструктивно показно теориско значење.

Какво е значењето и користа од еден феноменолошки концепт, како што е концептот на живото тело после незадоволството со категориите на полот и родот, и какво било значењето на таа феноменолошка категорија пред нивната употреба, може само да се покаже во една остензивна компарација. Тоа е тактиката на Јанг во расправата за сè позачестените предлози за промена на концептуалната парадигма во корист на концептот на живото тело. Според Јанг, категоријата на живото тело, живото искуство всидрено во феноменолошката философска традиција е недоволно да ги опфати сите аспекти на отелотвореноста. Феноменолошката анализа на отелотвореноста се насочува на индивидуалните аспекти на личноста на партикуларноста на ситуацијата, и во таа смисла, во целост ги опфаќа оние аспекти на живото искуство за кои другите теориски приоди се неспособни. Меѓутоа, живото искуство, онака како што го разбира феноменологијата, се темели на наивниот хуманизам, на метафизички сфатената личност која е способна да избира и одлучува. Според Јанг, тоа е недостаток на феноменологијата. Таа не може да ги согледа структурните и системските влијанија на општеството врз позицијата на личноста, субјектот. Затоа категоријата на родот, како категорија која ги опфаќа токму овие аспекти е нужна, и на сегашно ниво на феминистичката мисла незаменлива.

Иако не експлицитно, се чини дека Јанг нуди еден приод кон женската отелотвореност како симбиоза на феноменолошката категорија на живото тело и

kështu që, përveç domethënies themelore, ata në kontekstin e tashëm të mendimit feminist kanë edhe një dëshmi konstruktive me domethënie teorike.

Se çfarë është rëndësia dhe dobia nga një koncept fenomenologjik, siç është koncepti i trupit të gjallë pas pakënaqësisë me kategoritë e gjinisë dhe seksit, dhe çfarë domethënie të kësaj kategorie ka pasur para përdorimit të tyre, mund të tregohet vetëm në një krahasim ostenziv. Kjo është taktika e Jangut në debatin për propozimet gjithnjë e më të shpeshta për ndryshimin e paradigmës konceptuale në dobi të konceptit të trupit të gjallë. Sipas Jangut, kategoria e trupit të gjallë, përvoja e gjallë e vendosur në traditën e filozofisë fenomenologjike është e pamjaftueshme që ti përfshinë të gjitha aspektet e shtatnisë. Analizë fenomenologjike e shtatnisë kahëzohet drejt aspekteve individuale të personalitetit të partikularitetit të situatës, dhe në këtë kuptim, në tërësi i përfshinë të gjitha aspektet e përvojes së gjallë për të cilat qasjet tjera teorike janë të paaftha. Ndërkaq, përvoja e gjallë, ashtu siç e kupton fenomenologjia, bazohet në humanizmin naiv, në personalitetin e kuptuar metafizikisht që është i aftë të zgjedhë e të vendos. Sipas Jangut, kjo gjë paraqet një mangësi të fenomenologjisë. Ajo nuk mund ti shqyrtojë ndryshimet strukturne e sistematike të shoqërisë në pozicionin e personalitetit, subjektit. Për këtë arsye kategoria e gjinisë, si kategori e cila i përfshinë pikërisht këto aspekte është e nevojshme, dhe nivelin e tashëm të mendimit feminist edhe i pazëvendësueshëm.

Edhe pse në mënyrë eksplicite, duket se Jangu ofron një qasje në shtatninë femërore si simbioz e kategorisë fenomenologjike të trupit të gjallë dhe e dihotomisë

дихотомијата пол/род. Но, нивната употреба бара постојана свесност за ограниченоста и доменот на овие категории кога ги употребуваме независно една од друга. Во крајна линија, употребата на категоријата *живо тело после* категориите пол/род и употребата на категориите пол/род *пред* категоријата *живо тело* е навистина продуктивен начин да се проникне во секојдневноста на женското искуство во својата посебност и општост.

seks/gjini. Mirëpo, përdorimi i tyre kërkon vetëdije të vazhdueshme për kufizimin dhe domenin e këtyre kategorive kur i përdorin pavarësisht nga njëra-tjetra. Në fund të fundit, përdorimi i kategorisë *trup i gjallë* pas kategorive seks/gjini dhe përdorimi kategorive seks/gjini *para* kategorisë *trupi i gjallë* me të vërtetë është një mënyrë produktive që të depërtohet në përvojën e përditshme femërore, në veçantinë dhe në përgjithësinë e saj.

Përkthim: Xhabir Ahmeti

Марија Ивановска

Beth Felker Jones,
**Marks of His Wounds:
 Gender Politics and Bodily Resurrection,**
 Oxford University Press, 2007.

Книгата *Трагиите на неговите рани* од американската теоретичарка Бет Џонс, професорка по религија на Универзитетот Хантингтон, претставува четиво кое стои на границата помеѓу теолошка расправа за значењето и местото на телото во христијанската религија и еден вид феминистичка теолошка критика. Самиот поднаслов на книгата, *Родовајќа ѝолијќика и ѝелеснојќо воскресение* упатува на необичноста на дискурсот на оваа книга. Замислена како книга која треба да придонесе во разјаснувањето на христијанската доктрина за телото, таа употребува феминистички аргументи со што дава еден карактеристичен печат на текот на мислата и ставовите.

Главната цел на книгата е да се развие една христијанска теологија на човечката отелотвореност во светло на доктрината за воскресението и феминистичките интереси и проблеми. Теоријата на телото Џонс ќе ја развие фокусирајќи се на воскресението, а не на создавањето, и преку различната чувствителност на родово определените тела што треба да претставува илустрација на интегралната психосоматска природа на спасението. Таа преку теолошките размисли на Августин сака да покаже дека иднината на теологи-

Marija Ivanovska

Beth Felker Jones,
**Marks of His Wounds:
 Gender Politics and Bodily Resurrection,**
 Oxford University Press, 2007.

Libri *gjurmet e plagëve të tij* nga teoricienia amerikane Bet Xhons, profesoreshë për religjion në Universitetin Hantigton, paraqet një tekst leximi që është në kufi midis debatit teologjik për rëndësinë dhe vendin e trupit në religjionin e krishterë dhe një lloj kritike feministe teologjike. Vetë nëntitulli i librit, *politika gjinore dhe ringjallja e së shtatshmes* na shpie drejt diskursit të pazakontë të këtij libri. I paramenduar si një libër i cili duhet të kontribuojë në shpjegimin e doktrinës së krishterë për trupin, ajo përdor argumente feministe me çfarë e jep një vulë karakteristike për rrjedhën e mendimit dhe të qëndrimeve.

Qëllimi kryesor i librit është të zhvillohet një teologji krishterë e shtatnimit njerëzor në dritën e doktrinës për ringjallje dhe interesat dhe problemet feministe. Teorinë e shtatit Xhonsi do ta zhvillojë duke u fokusuar në ringjallje, ndërsa jo në krijim, dhe përmes ndjeshmërisë së ndryshme të trupave të caktuar gjinor që duhet të paraqesë ilustrim të natyrës integrale psikopatike të shpëtimit. Ajo përmes mendimeve teologjike të Augustinit dëshiron të tregojë se e ardhmja e teologjisë së shtatit duhet të jetë në përputhje me doktrinën e shpëtimit.

јата на телото треба да биде во согласност со доктрината на спасението. Но, она што за нас е интересно е токму илустрацијата на таквата теологија. Дали феминистичката теорија на телото и родот навистина е таква што претставува соодветна и кохерентна позиција на онаа теолошката на Џонс? Со други зборови, може ли феминистичките размисли за телото да претставуваат аргумент во една теолошка расправа?

Џонс ја започнува книгата со неколку општи места во теолошките позиции за телото и во феминистичката литература за религијата и теологијата, истакнувајќи ги сите наводни предрасуди кон телото и спасението. Таа признава дека теолошките позиции за телото и душата биле во корист на душата, додека телото е маргинализирано и ставено на дното од човековото постоење. Таквата гностичка перспектива била и сè уште е доминантна перспектива во сфаќањето на душата и телото. Од друга страна, феминизмот и неговата критика на религијата, посебно во критиката на Де Бовоар (De Beauvoir), позицијата на жената во религијата, особено во христијанската религија, ја лоцира на најнисокото и нормативно најнепосакуваното ниво, имено, на рамниште на телото. Тргувајќи од наводниот дуализам на духот и телото, религијата ја идентификува жената со телото и со тоа ја прави центар на гревот. Мажот е идентификуван со умот, и со тоа тој ја има привилегираната моќ на логосот, на светиот дух, па според тоа, тој ја презема улогата на предводник кон севкупното спасение.

Меѓутоа, прашањето на телото како судбина на жената не е ексклузивно религиозен и теолошки проблем. Поистоветувањето на жената со нејзиното тело како граница и судбина е метафизичка предрасуда која ги надминува границите на религијата. Женското

Por, ajo që për ne është interesante është pikërisht ilustrimi i teologjisë së tillë. A me të vërtetë është e tillë teoria feministe e shtatit dhe gjinisë që paraqet pozicion përkatës dhe koherent të asaj teologjike të Xhonsit? Me fjalë të tjera a munden mendimet feministe për trupin të paraqesin argument në një debat teologjik?

Xhonsi e fillon librin me disa vende të përgjithshme në pozicionet teologjike për trupin dhe në literaturën feministe për religjionin dhe teologjinë, duke i theksuar të gjitha gjoja paragjykimet ndaj trupit dhe shpëtimit. Ajo e pranon se pozicionet teologjike për trupin dhe shpirtin kanë qenë në dobi të shpirtit, ndërsa trupi është marginalizuar dhe është vendosur në fund të ekzistencës njerëzore. Perspektiva e këtillë gnostike ka qenë dhe ende është perspektivë dominuese në botëkuptimin për shpirtin dhe trupin. Nga ana tjetër, feminizmi dhe kritika e tij për religjionin, veçmas me kritikën e de Beauvoir (de Beauvoir), pozicioni i gruas në religjion, veçmas në religjionin e krishterë, e vendos në një nivelin më të ulët dhe normativisht më të padëshiruar, pra në rrafshin e trupit. Duke u nisur nga gjoja dualizmi i shpirtit dhe i trupit, religjioni e identifikon femrën me trupin dhe kësajsoji e bën qendër të mëkatit. Mashkulli identifikohet me mendjen dhe kësajsoj ai e ka fuqinë e privilegjuar të logosit, të shpirtit të shenjtë, dhe në bazë të kësaj, ai e merr rolin e udhëheqësit në shpëtimin e përgjithshëm.

Ndërkaq, çështja e trupit si fat i gruas nuk është një problem ekskluzivisht religjioz dhe teologjik. Identifikimi i gruas me trupin e saj si kufi dhe fat është paragjykimi metafizik i cili i kapërcen kufijtë e religjionit. Trupi i femrës bëhet lëndë qendrore e teorizimit feminist i cili

тело станува централен предмет на феминистичкото теоретизирање кое се обидува да покаже дека телото не е судбина, како што сугерираат биолошките есенцијалистички стојалишта. Превладувањето на судбината на телото е слична на спиритуалистичките стојалишта во телогјата, па така борбата против телото може да се следи како паралелна приказна и во дуализмите пол/род во феминизмот и во проспиритуалните теологии на спасението.

Џонс е неверојатно храбра кога истакнува дека теологијата како таква е феминистичка. Всушност, таа прецизира дека секоја вистинска теологија, доколку тргнува од принципите на христијанската религија е феминистичка, затоа што Бог е милостив за сите негови созданија вклучувајќи ги и мажите и жените подеднакво. Според тоа, за Џонс, сите оние места каде што мажите се ставени во надредена позиција во однос на жените претставува неоправдана позиција на теолозите и нивните доктрини. За можноста на една праведна теологија, Џонс предлага наизменично концептуализирање на телото: теолошка концептуализација на телото кое нема да биде истиснато од доктрината на спасението, и феминистичката концептуализација, која телото го сфаќа како место на моќ и борба.

Насилството, посебно насилството врз женските тела, на телото воопшто, во феминистичката литература се препознава како последица на дуалистичката слика на луѓето, присутна во религијата и културата. Според Џонс, вистината е токму спротивното: третманот на телото, насилството врз него раѓа дуализам, кој служи како оправдание за статусот на телото. Токму овој извонредно прониклив увид на Џонс е она што нејзината книга ја прави особено важна и за

përpiqet të tregoj se trupi nuk është fat, siç sugjerojnë qëndrimet esencialiste biologjike. Dominimi i fatit të trupit është i ngjashëm me qëndrimet spiritualiste të teologjisë, prandaj lufta kundër trupit mund të përcillet si rrëfim paralel edhe në dualizmat gjini/seks në feminizëm dhe në teologjitë prospiritualiste të shpëtimit.

Xhonsi është jashtëzakonisht e guximshme kur thekson se teologjia si e tillë është feministe. Në të vërtetë ajo precizon se çdo teologji e vërtetë, po qe se niset nga parimet e religjionit të krishterë është feministe, për shkak se Zoti është i mëshirshëm për të gjitha krijesat e veta duke përfshirë edhe meshkujt dhe gratë, barabar. Në bazë të kësaj, për xhonsin, të gjitha ato vende ku meshkujt janë vënë në një pozicion superior në raport me femrën, paraqet pozicion të paarsyeshëm të teologëve dhe të doktrinave të tyre. Për mundësinë e një teologjie të drejtë, Xhonsi propozon konceptualizimin e ndërsjellë të trupit: konceptualizimi teologjik i trupit që nuk do të nxirret jashtë nga ana e doktrinës së shpëtimit dhe konceptualizimi feminist i cili trupin e kupton si vend të fuqisë dhe të betejës.

Dhuna, veçmas dhuna ndaj trupit të femrës, të trupit në përgjithësi, në literaturën feministe njihet si pasojë e pasqyrës dualiste të njerëzve, e pranishme në religjion dhe në kulturë. Në bazë të Xhonsit, e vërteta është pikërisht e kundërta: trajtimi i trupit, dhuna ndaj tij, e lind dualizmin, i cili shërben si arsyetim për statusin e trupit. Pikërisht kjo pikëpamje jashtëzakonisht e thellësishme e Xhonsit është ajo që librin e saj e bën veçanërisht të rëndësishëm edhe për teologjinë edhe për feminizmin.

телогигјата и феминизмот. Телото е место каде што се фалсификува христијанската доктрина и служи како аргумент за подреденост на жените и доминација на мажите.

Меѓутоа, иако феминизмот во последно време е карактеристично антидуалистички, последниве дваесетина години во феминистичкото движење постои и еден вид нормативен дуализам. Како што веќе споменаваме, поистоветувањето на жената со нејзиното тело како граница и судбина е метафизичка предрасуда која ги надминува границите на религијата. Но колку и да звучи парадоксално, концептот на есенцијална стварност е неопходен за да може да се развие концептот на родот како антитеза на телото. Развиен како бинарна опозиција, родот се противставува на телото, но постојано го претпоставува, бидејќи телото е референт за родовите разлики и нееднаквости. Родот не е ништо друго, туку социјална позиционираност на телото и место коешто ги апсорбира социјалните разлики меѓу луѓето.

Како што феминистичката концептуализација на телото претставува илустрација на теолошките проблеми на спасението, така Џонс ќе понуди теолошко решение за феминистичките проблеми во врска со разбирањето на телото. За таа цел, таа повикува на доктрината на Августин за воскресението на телото како појдовна точка за можни решенија во феминистичките теориски проблеми. Според доктрината на Августин, телата имаат двоен статус: од една страна, како креации на Бог, тие се нешто добро, но, од друга страна како носители на грев, тие се грешни. Решението за двојниот аспект на телата, Августин ги наоѓа во стремежот на луѓето по патот Господов, што води до нивно спасение.

Trupi është vend ku falsifikohet doktrina e krishtere dhe shërben si argument për nënrendimin e femrave dhe për dominimin e meshkujve.

Ndërkaq, edhe pse feminizmi kohëve të fundit është me karakteristika antidualiste, 20 vjetëve të fundit në lëvizjen feministe ekziston edhe një lloj dualizmi normativ. Siç përmendëm edhe më parë, identifikimi i femrës me trupin e saj, si kufi dhe fat është paragjykim metafizik i cili i kapërcen kufijtë e religjionit. Por, sido që të duket paradoksale, koncepti i realitetit esencial është i domosdoshëm që të mund të zhvillohet koncepti i gjinisë si antitezë e trupit. E zhvilluar si opozitë binare, gjinia është në kundërshtim me trupin por vazhdimisht e supozon, për shkak se trupi është referent për dallimin dhe pabarabarësitë gjinore. Gjinia nuk është asgjë tjetër, përveç se një pozicionim social i trupit dhe vend ku absorbohen dallimet sociale midis njerëzve.

Ashtu siç paraqet ilustrim të problemeve teologjike të shpëtimit konceptualizimi feminist i trupit, ashtu edhe Khonsi do të ofrojë një zgjidhje teologjike për problemet feministe lidhur me kuptimin e trupit. Për këtë arsye, ajo thirret në doktrinën e Augustinit për ringjalljen e trupit si pikënisje për zgjidhje të mundshme me problemet teorike feministe. Sipas doktrinës së Augustinit, trupat kanë status të dyfishtë: nga njëra anë, si kreacione të Zotit, ato janë diçka e mirë, por, nga ana tjetër si bartës të mëkatit, ata janë mëkatarë. Zgjidhjen për aspektin e dyfishtë të trupave, Augustini e gjen në synimin e njerëzve drejt udhës së Perëndisë, që shpie kah shpëtimi i tyre.

Ваквото решение е критикувано и од феминистичката теологија, но и од официјалните дуалистички теологии. Феминистичката позиција се противи на ставот за грешноста на телото, додека дуалистите го критикуваат ставот дека телото е нешто добро по себе. Од критиката на феминистите, Џонс по малку наивно извлекува заклучок дека во критиката на грешноста на телото, феминизмот имплицитно ги изедначува жените со телата, прашувајќи дали навистина сакаме да инсистираме на тоа дека жените се само тела. Се разбира дека иронијата присутна во нејзиното реторичко прашање треба да нè одбие од феминистичката критика на августиновата доктрина.

Значајни се импликациите што можеме да ги повлечеме во врска со нејзиниот приговор кон феминистичката критика на Августин, но и да запрашаме: дали само тогаш кога ќе ја прифатиме грешноста на телото, антитетички ќе значи дека и жените се духовни суштества исто колку мажите и дека тие, мажите, се грешни колку што се и жените, затоа што и тие имаат тела? Практично, во таквата антитетичка концептуализација, која не е дуалистичка по својата природа, жените и мажите се еднакви. Теолошката концептуализација за телесното воскресение која повлекува родова/полова еднаквост или во најмала рака ја претпоставува е навистина интересно теолошко решение. Логички кохерентна и теолошки издржана, таа успева да ги спои родовата еднаквост и телесното воскресение како алки во синцирот на човечкото спасение.

Телата пред првобитниот грев немаат родови белези, па според тоа, родовата обележаност на телата треба да се толкува како последица на гревот. Каква е вистинската природа на телото пред гревот

Zgjidhja e këtillë u kritikua edhe nga teologjia feministe, por edhe nga teologjitë zyrtare dualiste. Pozicioni feminist e kundërshton qëndrimin e mëkatnisë së trupit, ndërsa dualistët e kritikojnë qëndrimin se trupi është vetvetiu diçka e mirë. Nga kritika e feministëve, Xhonsi ngapak në mënyrë naive nxjerr konkluzion se në kritikën e mëkatënisë së trupit, feminizmi në mënyrë implice i barazon femrat me trupat, duke pyetur se a duam me të vërtetë të insistojmë për fatin se gratë janë vetëm trupa. Kuptohet se ironia e pranishme në pyetjen e saj retorike të na largojë nga kritika feministe e doktrinës së Augustinit.

Janë të rëndësishme implikimet që mund t'i nënvizojmë lidhur me kritikën e saj ndaj kritikës feministe të Augustinit, por edhe të pyesim: a vetëm atëherë kur do ta pranojmë mëkatninë e trupit në mënyrë antitetike do të thotë se edhe femrat janë krijesa shpirtërore sa janë edhe meshkujt dhe se ata, meshkujt, janë të mëkatshëm sa janë edhe femrat, për shkak se edhe ata kanë trup? Praktikisht, në këtë konceptualizim antitetik, i cili nuk është dualist në bazë të natyrës së tij, femrat dhe meshkujt janë të barabartë. Konceptualizimi teologjik për ringjalljen e shtatit që tërheq pas vetes barabarësinë gjinore/të seksit ose më së paku e supozon edhe me të vërtetë zgjidhjen e interesante teologjike. Logjikisht koherente dhe teologjikisht e qëndrueshme, ajo ia del t'i shpëtojë barabarësinë gjinore dhe ringjalljen e trupit si hallka në zinxhirin e shpëtimit njerëzor.

Trupat para mëkatit të parë nuk kanë shenja gjinore, e sipas kësaj shenjimi gjinor i trupave duhet të shpjegohet si pasojë e mëkatit. Çfarë është natyra e vërtetë e trupit para mëkatit dhe çfarë do të thotë barabarësia gjinore

и што значи родовата еднаквост во стремежот на спасението, се прашања на кои треба да се одговори. Во крајна линија, толкувањето на Џонс на родовото маркирање на телата во светлината на христијанската теологија претставува провокативен поттик да се препрочитаат феминистичките четива по клуч кој фрла нова светлина на старите теолошки проблеми на христијанската религија.

në synimin e shpëtimit, janë pyetje në të cilat pritet përgjigje. Në fund të fundit, shpjegimi i Xhonsit për markimin gjinor të trupave në dritën e teologjisë së krishterë paraqet një nxitje provokative që të rilexohen tekstet feministe në bazë të çelësit i cili hedh dritë të re në problemet e vjetra teologjike të religjionit të krishterë.

Përkthim: Xhabir Ahmeti

Јорданчо Секуловски

Arnaud Tomès,
Le sujet,
Editions Ellipses, Paris, 2005.

Одново и одново ја навестуваме неговата смрт, но тој сепак воскреснува. „Субјектот“ е опсесија на филозофијата. Оттаму, се поставува прашањето дали сме подготвени да ја надминеме категоријата субјект? Прашање на кое авторот на оваа книга, Арно Томе се обидува да даде одговор, правејќи еден историски преглед на темата субјект, неговото формирање во рамките на филозофијата и историски преглед на главните протагонисти кои го овозможуваат неговото конституирање. Тргувајќи од Џон Лок (John Locke), преку Рене Декарт (Rene Descartes) сè до современите анализи на поимот субјект.

Една од првите употреби на поимот субјект авторот ја лоцира во делото на Џон Лок „Есеј за човековиот разум“. ¹ Станува збор за дваесет и седмото поглавје од оваа книга, поглавје во кое Лок зборува за идентитетот и за различноста. ² Иако зборот *субјект* не е директно употребен, веројатно тематски, поимот *субјект* се употребува за првпат во своето современо значење. Интересно е, меѓутоа, што наместо *субјект* се употребува зборот *себноси*, *соисиво* (од англиското *self*), збор кој воедно е синоним на зборот *субјект*. Етимологијата на зборот субјект доаѓа од латински *sub-jectus* што значи она што е потставено, потчинето или подредено во однос на нешто

Jordanço Sekulovski

Arnaud Tomès,
Le sujet,
Editions Ellipses, Paris, 2005.

Përsëri dhe përsëri e paralajmërojnë vdekjen e tij, por ai megjithatë, ringjallet. “Subjekti” është opsesion i filozofisë. Së këndejmi, shtrohet pyetja se a jemi të përgatitur ta tejkalojmë kategorinë subjekt? Kjo është pyetja në të cilin autori i këtij libri, Arno Tome orvatet të gjejë përgjigje, duke bërë një pasqyrë historike të temës Subjekt, të formimit të tij në kuadër të filozofisë dhe një pasqyrë historike të protagonistëve kryesorë me të cilët mundësohet konstituimi i tillë.

Duke u nisur nga Xhon Loku (John Locke), përmes Rene Dekartit (Rene Descartes) deri te analizat bashkëkohore të kuptimit subjekt. Njërin nga përdorimet e para të kuptimit subjekt autori e vendos në veprën e Xhon Lokut “Ese mbi arsyen njerëzore”. ¹ Bëhet fjalë për kapitullin 27 të këtij, kapitull në të cilin Xhon Loku flet për identitetin dhe dallueshmërinë. ² Edhe pse fjala subjekt nuk është përdorur drejtpërsëdrejti, me gjasë tematike, kuptimi *subjekt* përdoret për herë të parë në domethënie e tij bashkëkohore. Është interesante, ndërkaq, se në vend të *subjekt* përdoret fjala *vetësi*, (*self*), fjalë e cila njëherësh është sinonim i fjalës *subjekt*. Etimologjia e fjalës subjekt vjen nga latinishtja *sub-jectus* që do të thotë ajo që

друго. Ова е само едно од повеќето значења на зборот *субјект* кое својата употреба ја наоѓа во смисла на политички субјект. *Субјект* пред сè реферира на некава себност, односно на некој што за себе може да рече *јас*. Во граматичка смисла, субјект е некој што постои во прво лице еднина. Исто така, воопштено, тоа е она за што станува збор во материјата која се обработува. Понатаму, субјект е она на коешто можеме да му припишеме атрибути, квалитети или, во поширока смисла, предикати. Она што авторот го интересира е философскиот пристап кон поимот *субјект*, односно кон индивидуа која поседува свест и способност да размислува, оттаму, којашто е способна да се претстави самата себе со помош на размислувањето за самата себе. Значи, првата дефиниција на субјект е некој или нешто којшто за себе може да рече „јас“ и кој е способен да се претстави самиот себе. Субјект претставува некаков ентитет кој е идентичен на самиот себе и покрај многуте можни трансформации и модификации кои може да му се случат. Значи субјект е некој којшто поседува определен идентитет кој има унитарен карактер во одредена просторно-временска рамка. Без да се постулира постојаност (перманентност) во актите и идентитетот на индивидуата не е возможна каква и да е рамка на одговорност, оттаму ниту можност за некаков организиран правно-политички систем. Така, и моралот е втемелен во верувањето на постојаност и унитарност на идентитетот на индивидуите кои му се потчинети.

Оттука, се поставува прашањето што е она што овозможува континуитет и што е она што ја конституира основата на таа постојаност? Накратко, што е она што од нас прави субјекти?

Традиционалниот одговор секако е свеста за самите себе. Затоа што поседувам свест, можам да се претставам самиот себе иако изгледа дека се менувам во

është shtruar, nënshtruar ose e nënrenditur në raport me diçka tjetër. Ky është njëri nga kuptimet e shumta të fjalës *subjekt* i cili përdorimin e tij e gjen te subjekti politik. *Subjekti* para së gjithash referon një farë vetësie, përkatësisht dikë i cili për vete mund të thotë *unë*. Në kuptimin gramatik, subjekt është dikush që ekziston në veten e parë njëjës. Gjithashtu, përgjithësisht, ai është diçka për të cilën bëhet fjalë në materie që përpunohet. Më tej, subjekt është ai të cilit mund ti japin atributet, cilësi ose në kuptimin më të gjerë, predikate. Ajo që autorin e intereson është qasja filozofike e kuptimit *subjekt*, respektivisht kah individi i cili posedon vetëdije dhe aftësi që të gjykojë, së këndejmi, që është i aftë ta paraqesë vetveten përmes mendimit për vetveten. Domethënë, definicioni i parë i subjektit është dikush ose diçka i cili mund të thotë për veten “unë” dhe i cili është i aftë ta paraqesë vetveten. Subjekti paraqet një farë entiteti i cili është identik me vetveten dhe krahas shumë transformimeve e modifikimeve të mundshme të cilat mund t’i ndodhin. Domethënë subjekt është dikush i cili ka njëfarë identiteti të caktuar, i cili ka karakter unitar në një kornizë të caktuar hapësinore-kohore. Pa u bërë fjalë për permanencë në aktet e identitetit të individit nuk është e mundshme kurrfarë kornize e përgjegjësisë, së këndejmi as mundësia për ndonjë farë sistemi të organizuar juridik-politik. Kështu, edhe morali është i vendosur në bindjen e permanencës dhe unitaritetit të identitetit të individit të cilit i nënshtrohet.

Së këndejmishtrohet pyetja se çfarë është ajo që mundëson vazhdimësinë dhe çfarë është ajo që e konstituon bazën e kësaj permanente? Shkurtimisht, çfarë është ajo që prej nesh bën subjektin?

Përgjigjja tradicionale gjithsesi është vetëdija për vetveten. Për shkak se kam vetëdije, mund ta pasqyroj vetveten edhe pse duket se ndryshoj në kohë, përkatësisht

времето, односно имам впечаток дека секогаш сум јас оној кој се менува. Прво, се соочуваме со проблемот на свеста. Дали затоа што сме свесни за самите себе и сопствените акти конституираме субјект?

Оваа дефиниција која за појдовна точка ја зема свеста нè соочува со проблемот на односот кој телото го има со субјектот и свеста. Дали е возможно постоењето на некаков бестелесен субјект?

Тоа е метафизичко прашање на кое низ историјата на поимот субјект му се придава голема важност. Конечно треба да се стави на испит односот кој субјектот го има во една временска рамка, односно што е она што обезбедува континуитет и постојаност на субјектот низ времето? Одговорот кој веќе се наметнува сам по себе е помнењето.³ Сепак, помнењето подлежи на грешки, на заборава, што нè наведува на заклучокот дека субјектот делумно е непостојан.

Арно Томе упатува на непостојаноста на дефиницијата субјект во рамките на философијата. Ако субјектот е фикција, тогаш сме поставени пред проблемот: што би се случило со правно-политичкото уредување ако прогласиме смрт на субјектот? Што ќе се случи со политичкиот и моралниот субјект ако ја прогласиме неговата смрт? Дали е можна политичка и правна пракса без субјекти? Сите овие прашања се од голема важност.

Како што веќе напоменав, низ историјата на философијата првенствено е забележителна дефиницијата на поимот субјект без да се употреби директно зборот *субјект* (туку зборот *себноси*), од страна на англискиот философ Џон Лок. Томе ја подвлекува првата дистинкција на Лок во обид да ја дефинира

кам përshtypje se gjithmonë jam unë ai i cili ndryshohet. E para, ballafaqohemi me problemin e vetëdijes. A për shkak se jemi të vetëdijshëm për vetveten dhe aktet vetanake e konstituojmë subjektin?

Ky definicion i cili si pikënisje e merr vetëdijen na ballafaqon me problemet e raportit i cili trupin e ka në subjekt dhe në vetëdijen. A është i mundshëm ekzistimi i ndonjëfarë subjekti të pashtatshëm?

Kjo është një çështje metafizike përmes së cilës historia e filozofisë kuptimi subjekt i jep rëndësi të madhe. Në fund duhet të provohet raporti të cilin subjektin e ka në një kornizë kohore, përkatësisht çfarë është ajo që e siguron vazhdimësi dhe permanencë të subjektit nëpër kohë? Përgjigjja e cila imponohet vetvetiu është kujtesa³. Megjithatë, kujtesa iu nënshtrohet gabimeve, harresës, që na shpie te konkluzioni se subjektin pjesërisht është i paqëndrueshëm.

Arno Tome na bën me dije paqëndrueshmërinë e definicionit subjekt në suazat e filozofisë. Nëse subjektin është fikcion, atëherë ne qëndrojmë para problemeve: çfarë do të ndodhte me rregullimin juridik-politik nëse shpallim vdekjen e subjektit? Çfarë do të ndodh me subjektin politik e moral nëse e shpallim vdekjen e tij? A është e mundshme praktika politike e juridike pa subjekte? Të gjitha këto çështje kanë rëndësi të madhe.

Siç përmenda, në historinë e filozofisë në radhë të parë dallohet definicioni i kuptimit subjekt pa u përdorur drejtpërsëdrejti fjala *subjekt* (por fjalë *vetësi*) nga ana e filozofit anglez Xhon Lok. Tomeu e thekson distinkcionin e parë të Lokut duke u përpjekur ta definojë vetësinë e individëve duke u nisur nga fakti se çdo individ veç e

себноста на поединците тргнувајќи од фактот што секој поединец поседува тело. Значи, она што го дефинира идентитетот на поединецот не е поседувањето душа, туку тело. Идентитетот не може да се одвои од телото. Сепак, ова не е доволно за да се дефинира човечкиот идентитет. Така, Лок го постулира субјектот како суштество кое што е способно да размислува и кое самото себе се перцепира како такво и покрај промените кои се јавуваат во просторот и времето. Односно, она што го конституира унитарниот карактер на поединците е свеста, т.е. внатрешното чувство врз чија основа секој поединечно се доживува како себност или јас. Свеста е поважна од телото во овој случај. Значи, ако свеста е тоа што го дефинира субјектот, тоа е заради секавањето кое субјектот го има за определен број настани кои врзани меѓусебно му овозможуваат на субјектот да поседува помнење за истите и за самиот себе како дел од нив. Етимологијата на зборот свест упатува на латинскиот збор *conscientia*, кој значи умешност да се сподели определено знаење. Односно определено знаење (*scientia*) и она што ни е заедничко (*cum*). Томе е изненаден од оваа етимолошка анализа на поимот свест, бидејќи свеста секогаш упатува на нешто интимно, индивидуално, лично, нешто што не може да се сподели, таа е синоним за интериоритет, внатрешност. Свеста во Локовиот контекст не означува ништо повеќе од мислење во една воопштена форма на поимот мислење. Односно, свеста којашто е неодвоива од мислењето е она што е идентично на самото себе и оттаму претставува основен принцип на унитарниот карактер на субјектот. Конечно, Лок го дефинира субјектот како суштество коешто мисли, кое поседува интелегенција, разум и коешто е способно да размислува, кое себеси се доживува како себност, како едно и исто нешто на различни места во различно време. Понатаму, втората дистинкција која од темел го менува полето на размислување на философијата е онаа

веќ ка trup. Domethënë, ajo që e definon identitetin e individit nuk është fakti që ka shpirt, por trup. Identiteti nuk mund të ndahet nga trupi. Megjithatë, kjo nuk mjafton që të definohet identiteti njerëzor. Kështu, Loku e postulon subjektin si qenie e cila është e aftë të mendoj dhe e cila e percepton vetveten si të tillë edhe krahas ndryshimeve që ndodhin në hapësirë dhe në kohë, përkatësisht, ajo që e konstituon karakterin unitar të individëve është vetëdija, pra ndjenja e brendshme mbi themelin e së cilës çdo njeri veç e veç e përjeton si vetësi ose unë. Vetëdija është më e rëndësishme se trupi në këtë rast. Domethënë, nëse vetëdija është ajo që e definon subjektin kjo është për shkak të kujtesës të cilën subjektin e ka për një numër të caktuar ngjarjesh të cilat të lidhura ndërmjet vetes i mundësojnë subjektit të ketë kujdes për to dhe për vetveten si pjesë e tyre. Etimologjia e fjalës vetëdija na shpie te fjala latine *conscientia*, që do të thotë aftësi për ta ndarë një njohuri të caktuar, përkatësisht një dituri (*scientia*) të caktuar dhe atë që e kemi të përbashkët (*cum*). Tomea është i befasuar nga analiza etimologjike e kuptimit vetëdije, për shkak se vetëdija gjithmonë na shpie drejt diçkaje intime, individuale, personale, diçka që nuk mund të ndahet me të tjerët, ajo është sinonim i inferioritetit, brendësisë. Vetëdija në kontestin e Lokut nuk thekson diçka më shumë nga mendimi në një formë përgjithësuese të kuptimit mendim. Me fjalë të tjera, vetëdija e cila është e pandashme nga mendimi është ajo që është identike me vetveten dhe së këndejmi paraqet parimin themelor të karakterit unitar të subjektit. Në fund, Loku e definon subjektin si krijesë e cila mendon, e cila ka inteligjencë, arsye dhe i cili është i aftë të gjykojë, i cili vetveten e përjeton si vetësi, si një dhe një gjë të njëjtë në vendet e ndryshme dhe në kohë të ndryshme. Më tutje, distinkcioni tjetër i cili në themel e ndryshon fushën e mendimit të filozofisë është ai i Rene Dekartit, gjegjësisht koncepti i subjektit si substancë. Dekarti e shfrytëzon dyshimin si një metodë të eliminimit të çdo gjëje e cila mund të shkaktojë madje edhe dyshimin më

на Рене Декарт, односно концептот на субјект како супстанција. Декарт го користи сомнежот како метод на елиминирање на сè она што може да предизвика дури и најмал сомнеж, тргнувајќи од сетилата, па сè до размислувањето. Но сè додека се доживуваме како некој кој размислува и кој се сомнева во сопствените доживувања и размисли, дотогаш останува едно нешто во коешто не може да се има сомнеж, односно постои едно јас коешто се сомнева. За разлика од Лок, Декарт се ослободува од телото, за него тоа е илузија, тој се сомнева во сè она што доаѓа директно од сетилата.

Единствено нешто во коешто не можеме да се сомневаме е нашата способност да мислиме. Овие две гледишта на Лок и на Декарт се во центарот на традиционалниот третман на субјектот во философијата. Авторот Томе, секако, не запира овде и дава опширен преглед на дефиницијата субјект сè до ден денешен, давајќи еднаков третман и на критичарите на поимот субјект и невозможноста на негово постоење надвор од рамките на јазикот и неговата употреба. Историски, Томе тргнува од Хјумовиот скептицизам, одејќи сè до Фројд, Лакан, Фуко и др.

Хјум се сомнева во идејата дека во нашите сетилни, емотивни или мисловни доживувања постои извесно јас кое е поинакво од збирот на сите овие сензации кои нè обземаат и кои ги доживуваме поединечно. Овде можеме да констатираме зачеток на современата критика на поимот субјект. Почнувајќи со Ниче, автономијата на субјектот е доведена во прашање. Психоанализата секако одигрува значајна улога во разоткривањето на субјектот и неговиот неунитарен карактер. Сепак, за Арно Томе субјектот е присутен и покрај големиот удар што постмодерните теоретичари го нанесуваат во обидот да го уништат конституирачкиот субјект. Од едноставна причина

të vogël, duke u nisur nga shqisat, e deri te mendimi. Por, deri sa përjetoheми si dikush, i cili mendon dhe i cili dyshon në përjetimet dhe mendimet e veta, deri atëherë, mbetet diçka në të cilën nuk mund të ketë dyshim, përkatësisht ekziston një unë i cili dyshon. Për dallim nga Loku, Dekarti çlirohet nga trupi për të ai është iluzion, ai dyshon në çdo gjë që vjen drejtpërsëdrejti nga shqisat.

E vetmja gjë për të cilën nuk mund të dyshojmë është aftësia e jonë që të mendojmë. Këto dy pikëpamje të Lokut dhe të Dekartit janë në qendër të trajtimit tradicional të subjektit në filozofi. Autori Tome, gjithsesi nuk ndalet këtu dhe jep një pasqyrë të gjerë të definicionit subjekt deri në ditët e sotme, duke dhënë një tretman të njëjtë edhe të kritikëve të kuptimit subjekt dhe pamundësinë e ekzistimit të tij jashtë suazave të gjuhës dhe të përdorimit të saj. Historikisht, Tomeu niset nga skepticizmi i Hjumit, duke shkuar deri te Frojdi, Lakani, Fukoja e të tjerë.

Hjumi dyshon në idenë se në përjetimet tona shqisore, emotive ose mendore ekziston ndonjë farë uni i cili është i ndryshëm nga grumbulli i të gjitha këtyre sensacioneve që na pushtojnë dhe të cilat i përjetojmë veç e veç. Këtu mund të konstatojmë fillimin e kritikës bashkëkohore të kuptimit subjekt. Duke filluar nga Niçeja, autonomia e subjektit është vënë në pyetje. Psikoanaliza gjithsesi luan një rol të rëndësishëm në zbulimin e subjektit dhe të karakterit të tij jo unitar. Megjithatë, për Arno Tomenë subjektit është i pranishëm edhe krahas goditjes së madhe që teoricienët postmodernë e japin në përpjekje që ta zhdukin subjektin konstatare. Nga shkakut i thjeshtë që në domenin e kuptimit politik dhe moral subjektit lejon

што во доменот на политиката и моралот поимот субјект дозволува сносење одговорност пред институциите на правдата и законите. Едноставно е многу тешко во современи услови на живеење да се елиминира во целост субјектот кој воедно е и централен поим на севкупниот правно-политички систем.

Пред воопшто да стане централен поим во метафизиката, категоријата субјект, како еден од најкомлексните поими на философијата и на науката воопшто, претставува искуство кое секое човечко суштество го сочинува од својот живот, своите чувства и мисли. На овој начин Томе се обидува да го објасни комплексниот карактер на поимот субјект без да заземе страна во дуелот помеѓу оние кои го конституираат субјективитетот преку различни дискурзивни практики и оние кои дејствуваат субверзивно во истата насока. На крајот од делото, Томе нуди еден глосар на дефиниции на поимот субјект, дадени во различни историски контексти и епохи од различни мислители. Оваа книга претставува одличен прирачник на еден непристрасен историски преглед на поимот субјект, кој навлегува поединечно во секој проблем произлезен од една историска дебата за поимот субјект, дебата на која сè уште не и се гледа крајот.

Белешки:

1. Во оригинал: *An Essay Concerning Human Understanding*, дело кое датира од далечната 1690 година, кога за првпат излегува од печат.
2. Од француски, *la différence*.
3. Од францускиот збор *la mémoire*, односно помнење, меморија.

bartjen e përgjegjësishë para institucioneve të drejtësisë dhe ligjeve. Thjeshtë, është shumë vështirë që në kushte bashkëkohore të jetesës të eliminohet tërësisht subjekti i cili njëherësh është edhe kuptim qendror i sistemit të tërësishtëm juridik e politik.

Para se të bëhet kuptim i përgjithshëm e qendror në metafizikë, kategoria subjekt, si një nga kuptimet më komplekse të filozofisë dhe të shkencës në përgjithësi, paraqet përvojë e cila çdo qenie njerëzore e përbën nga jeta e tij, ndjenjat dhe mendimet e tij. Në këtë mënyrë Tomeu orvatet ta shpjegojë karakterin kompleks të kuptimit subjekt pa marrë anë në duelin midis atyre të cilët e konstituojnë subjektivitetin përmes praktikave të ndryshme diskurzive dhe atyre që veprojnë në mënyrë subversive në kahen e njëjtë. Në fund të veprës, Tomeu ofron një glosar të definicioneve të kuptimit subjekt, të dhënë në kontekste e epoka të ndryshme historike nga mendimtarë të ndryshëm. Ky libër paraqet një doracak të shkëlqyeshëm dhe një pasqyrë të paanshme historike për kuptimin subjekt, i cili depërton veç e veç në çdo problem të dalë nga një debat historik për kuptimin subjekt, debat i cili nuk shihet në fund.

Përkthim: Xhabir Ahmeti

Notes:

1. Në original: *An Essay Concerning Human Understanding*, vepër e cila mban datën e vitit të largët 1690, kur për herë të parë del nga shtypi.
2. Nga frengjishtja, *la différence*.
3. Nga fjala franceze *la mémoire*, që do të thotë kujtesë, mba mendje, memorie.

Јорданчо Секуловски

Marcel Conche,
Quelle philosophie pour demain,
 Presses Universitaires de France (PUF),
 Paris, 2003.

Марсел Конш е лауреат на Француската академија на науките и уметностите со награда за животно дело. Тој е професор во пензија на Сорбона. Сметам дека биографскиот профил на овој автор е од особена важност, особено што темата за која што станува збор од една страна е многу претенциозна, а од друга страна начинот на кој истата се третира е застарен. Во ова дело можеме да видиме како духовите на философијата воскреснуваат за да го разбудат философскиот атавизам (во голема мера надминат во втората половина на 20-от век).

Конш започнува и завршува со антиката. Во центарот на неговата животна преокупација се изгубените вредности на религијата и философијата. Книгата започнува со проблематизирање на философскиот скептицизам и неговите ограничувања. Скептицизмот, според авторот, станува суштински елемент и составен дел на современата философија. Пред сè тој ги наоѓа неговите ограничувања во сферата на моралот. Местото на скептицизмот, според Конш, е во метафизиката, не само во потесна смисла како доктрина, туку во нејзиното сеопфатно значење како дискурс на севкупноста, сеопфатноста или тоталитетот. Универзалниот морал е нешто што може да се вте-

Jordanço Sekulovski

Marcel Conche,
Quelle philosophie pour demain,
 Presses Universitaires de France (PUF),
 Paris, 2003.

Marsel Konshi është laureat i Akademisë franceze të shkencave e të arteve me çmim për vepër jetësore. Ai është profesor në pension i Sorbonës. Mendoj se profili biografik i këtij autori ka rëndësi të veçantë, veçmas për shkak të temës për të cilën bëhet fjalë dhe e cila nga një anë është shumë pretencioze, ndërsa nga ana tjetër mënyra se si trajtohet është e vjetër. Në këtë vepër mund të shohim se si shpirtrat e filozofisë ringjallen që ta zgjojnë atavizmin filozofik (në masë të madhe të tejkaluar në gjysmën e dytë të shekullit 20).

Konshi fillon dhe mbaron me antikën. Në qendrën e preokupimit të tij jetësor janë vlerat e humbura të religjionit dhe të filozofisë. Libri fillon me problematizimin e skepticizmit filozofik dhe të kufizimeve të tij. Skepticizmi, sipas autorit, bëhet element qenësor dhe pjesë përbërëse e filozofisë bashkëkohore. Para së gjithash ai i gjen kufizimet e tij në sferën e moralit. Vendi i skepticizmit, sipas Konshit, është në metafizikë, jo vetëm në kuptimin e ngushtë të fjalës si doktrinë, por në domethënien gjithëpërfshirëse të saj si diskurs i tërësisë, gjithëpërfshirjes ose tonalitetit. Morali universal është diçka që mund të bazohet dhe të arsyetohet pa u mbështetur as në religjion – për shkak të pluralitetit

мели и оправда без да се потпира ниту на религијата - заради плуралитетот на религиозната пракса, ниту на теолошката метафизика - поради тоа што не може да се стави знак на еднаквост помеѓу метафизиката на теолозите со онаа на философите. Авторот прави дистинкција помеѓу метафизичките системи и смета дека философската метафизика е онаа што може да нè приближи поблиску до вистината.

Конш смета дека прашањето која или каква философија ни е потребна во иднина е сосема ново, не во однос на неговата формулација, туку во однос на начинот на кој зборот иднина се употребува тргнувајќи од временскиот контекст во кој е поставено. Тој оди чекор подалеку и се обидува да даде одговор на прашањето која философија би можела да го обедини човештвото. Според авторот, потрагата по вистината на метафизичките мислители е еден вид подарок на човештвото, бидејќи се води од картезијанската идеја дека философот придонесува кон добробитта на човештвото со својата философија.

Овде би го поставил прашањето: зошто единствено метафизичките мислители придонесуваат во дадениот контекст, а останатите се отстранети како воопшто и да не постојат?

Според авторот, западната философија, која е обележана од философскиот идеализам, не во можност да се обедини со другите системи на мислење во ерата на културна и економска глобализација. Авторот смета дека треба да се стремиме кон една универзална философија која би требало да се темели на принципите на античката грчка философија, или која би требало своите универзални основи да ги најде во антиката. Еве еден типичен пример на тотализирачки дискурс за кој една плејада на пост-

të praktikës religioze, as në metafizikën teologjike – për shkak se nuk mund të vihet shenjë barazimi midis metafizikës së teologëve në atë të filozofëve. Autori bën distinkcion midis sistemeve metafizike dhe mendon se metafizika filozofike është ajo që mund të na çojë më afër të së vërtetës.

Konshi mendon se çështja se cila ose çfarë filozofie na duhet në të ardhmen është krejtësisht e re, jo në raport me formulimin e saj, por në raport me mënyrën në të cilën fjala e ardhme përdoret duke u nisur nga konteksti kohor në të cilin është vendosur. Ai shkon një hap më lartë dhe orvatet të jap përgjigje në pyetjen se cila filozofi do të kishte mundur ta bashkojë njerëzimin. Sipas autorit, gjurmimi i të vërtetës nga ana e mendimtarëve metafizike është një lloj dhurate për njerëzimin, për shkak se udhëhiqet nga ideja karteziiane se filozofi jep kontribut për të mirën e njerëzimit me filozofinë e tij.

Këtu do ta kisha shtruar pyetjen: pse vetëm mendimtarët metafizik japin kontribut në kontekstin e dhënë, ndërsa të tjerët janë përjashtuar sikur farë nuk ekzistojnë?

Sipas autorit, filozofia perëndimore, e cila është shënuar nga idealizmi filozofik, nuk është në gjendje të bashkohet me sistemet tjera të mendimit në erën e globalizimit kulturor e ekonomik. Autori mendon se duhet të synojmë një filozofi universale e cila do të duhej të bazohet në parimet e filozofisë antike greke ose e cila do të duhej që bazat e saj universale ti gjejë në antikë. Ja një shembull tipik të diskursit totaliralizues, për të cilin një plejadë e mendimtarë postmodernë tash më me decenie ia tërheqin vërejtjen botës me më shumë ose më pak sukses. Atë që

модерни мислители веќе со децении го предупредуваат светот со повеќе или помалку успех. Она што Конш се обидува да го предложи е сосема неодговорно, бидејќи еден тотализирачки метадискурс кој би ги обединил различните философски и културни практики во една е невозможен, сосема непотребен, а не треба да се спомене дека е и опасен. Ваков неодговорен дискурс кој ја следи генералната дебата за светската глобализација и на еден вулгарен начин ја заменува истата со идеја за универзална философија (или философска глобализација) е сосема неприфатлив и неодговорен. Авторот смета дека некаков си метавакобулар е нужен во дадената епоха и тој треба да се лоцира некаде околу 2000-3000 години назад во времето, за да обезбеди извор од кој оваа опасна идеја ќе се напојува.

Интересно е како авторот со голема леснотија третира еден куп проблеми за кои се напишани многу книги и се понудени многу аргументи за и против. На пример, дефиницијата на философијата на Делез (Deleuze) и Гатари (Guattari), како дисциплина која создава, произведува концепти, за Марсел Конш е дефиниција во која авторите на истата го заменуваат потребниот разлог (или причина) со достатниот разлог (или причина). И тоа е сè!!!

Замислете еден таков неодговорен пристап при аргументирање на една од најупотребуваните дефиниции на философијата во современата теорија на системите на мислењето. Една единствена реченица!

Конш уште додава дека философите не создаваат концепти заради лична сатисфакција, туку секогаш имајќи ја предвид вистината. Која е таа вистина на којашто авторот милува да се повикува без ниту еднаш да реферира за што воопшто и станува

orvatetta propozojë Konshi është plotësisht papërgjegjësi, për shkak se një metadiskurs totalizirues i cili do t'i bashkonte praktikat e ndryshme filozofike e kulturore në një është i pamundshëm, plotësisht i panevojshëm, ndërkaq, nuk duhet të përmendet se është edhe i rrezikshëm. Një diskurs i këtillë i papërgjegjshëm i cili e ndjek debatin e përgjithshëm për globalizimin botëror dhe në një mënyrë vulgare e zëvendëson këtë me idenë e filozofisë universale (ose të filozofisë globalizuese) është plotësisht i papranueshëm dhe i papërgjegjshëm. Autori mendon se një farë metavokabulari është i nevojshëm në epokën e dhënë dhe ai duhet të vendoset diku rreth viteve 2000-3000 prapa në kohë, që të sigurojë burimin nga i cili kjo ide e rrezikshme do të pajiset.

Është interesante se si autori me një lehtësi të madhe trajton një grumbull problemesh për të cilat janë shkruar shumë libra dhe janë ofruar argumente të shumta për dhe kundër. Për shembull, definicioni i filozofisë të Delezit (Deleuze) dhe Gatarit (Guattari), si disiplinë e cila krijon, prodhon koncepte, për Marsel Konshin është definicion me të cilin autorët e kësaj e zëvendësojnë arsyen e nevojshme (ose shkakan) me shkakan e dhënë (ose arsyen) dhe kjo është e tëra.

Merreni me mend një qasje të këtillë të papërgjegjshme me rastin e argumentimit të njërit nga definicionet më të përdorura në filozofinë e teorisë bashkëkohore të sistemit të mendimit. Një fjali e vetme!

Konshi shton më tej se filozofët nuk krijojnë koncepte për nevoja të satisfaksionit të tyre, por gjithnjë duke pasur parasysh të vërtetën. Cila është ajo e vërtetë në të cilin autori ka dëshirë të thirret pa u referuar asnjëherë për atë se për çfarë bëhet fjalë? Thjesht, lexuesin e gjen veten në

збор? Едноставно, читателот се наоѓа себеси во еден водовртеж од референци кои не траат подолго од проста субјект-предикативна реченица, и во еден единствен параграф од неколку линии веќе десетина имиња се споменуваат како низ ветер со таква леснотија, како нивниот авторитет во историјата на филозофијата да е доволен за да се легитимира дадениот исказ. Неговата дистинкција помеѓу религиозна метафизика и философска метафизика кулминира во тврдењето дека религиозните метафизичари се неоригинални затоа што се задоволуваат со толкување на свети книги, додека философот метафизичар е оној кој се втурнува во разоткривање на природниот разум!

Вчудовидувачки е неговиот обид да ги одвои метафизиката и религијата една од друга. Навистина, јалов обид кој не е ниту разумен ниту прагматичен, кој се граничи со апсурд и кој е целосно излишен. За апсурдот да биде уште поголем, тој оваа делба на метафизиката и религијата како две различни нешта го гледа во разумот на античките мислителите кои се, според него, чисти метафизичари врз кои религијата немала влијание. Како пример за неговата апсурдна аргументација, ќе се послужам со неговото дистанцирање од можна контра аргументација со тврдењето дека Аристотел, зборувајќи за Едното во неговото единство, односно за Едното како Едно и неделиво, не зборува за единство помеѓу божественото едно и сублунарното едно или за супрасензибилното едно и сензитивното едно!

Сметам дека овој пример зборува самиот за себе.

Марсел Конш без задршка отворено се споредува и се вметнува себеси во група со Спиноза, Хјум, Шопенхауер и Бергсон.

нјџ vorbull referencash të cilat nuk zgjatin më shumë nga fjalia e thjeshtë subjekt-predikat, dhe në një paragraf të vetëm prej disa vijave tash më dhjetëra emra përmenden si nëpër erë me një lehtësi të tillë, sikur autoriteti i tyre në historinë e filozofisë të jetë i mjaftueshëm dhe të legjitimohet paraqitja e dhënë. Distinkcioni i tij midis metafizikës religjioze dhe metafizike filozofike e arrin kulmin në pohimin se metafizikët religjiozë janë jo original për shkak se ata kënaqen me shpjegimin e librave të shenjtë, ndërsa filozofi metafizik është ai i cili kridhet në zbulimin e arsyes natyrore!

Është për tu çuditur edhe përpjekja e tij që ti ndajë metafizikën dhe religionin prej njëra tjetrës. Me të vërtetë është një përpjekje e kotë e cila nuk është as e arsyeshme e as pragmatike, e cila kufizohet me absurdin dhe e cila as që duhet të përfolet. Që absurdi të jetë edhe më i madh ai këtë ndarje të metafizikës dhe religionit si dy gjëra të ndryshme e shikon në arsyen e mendimtarëve antik të cilët, sipas tij, janë metafizik të pastër mbi të cilët religjioni nuk ka pasur ndikim. Si shembull për argumentimin e tij, do të shërbehem me distancimin e tij nga një kontraargumentim me pohimin se Aristoteli, duke folur për Njërën në tërësinë e tij, përkatësisht për Njërën si Një dhe të pandashme, nuk flet për një tërësi midis hyjnoses një dhe sublimes një ose për suprasensibile një dhe sensitive një!

Mendoj se ky shembull flet vet për vete.

Marsel Konshi pa dorëza dhe haptas krahasohet dhe vendos vetveten në një grup me Spinozën, Hjum, Shopenhauerin dhe Bergsonin.

Во интервју поместено на крајот од книгата, авторот е запрашан: која е за него смислата на философијата? Во наметлив стил Конш одговара дека уште од неговата најрана младост тој се посветува на философијата бидејќи за него таа претставува единствената суштествено нормална човечка активност! Додавајќи дека за него таа е смислата на неговиот живот!

Првиот дел од неговиот одговор нè остава вчудовидени од идејата дека тоа е единствената и, да не забораваме, нормална човечка активност, тврдење кое е апсурдно и непоткрепено со каква било придружна аргументација. Што се однесува на вториот дел од неговиот одговор дека таа е смислата на неговиот живот, би рекол дека кога авторот би согледал во философијата алатка за себеусовршување (како Ниче и една цела плејада теоретичари иронисти), тогаш смислата на неговиот живот би добила една сосема поинаква димензија.

Сметам дека овој труд е застарен, непотребен и одвишен во време кога севкупно се реорганизираат системите на мислењето и дејствувањето на еден далеку порадикален и попрагматичен начин. Колку и да е вчудовидувачки, овој дискурс навестува дека сме далеку од ситуација во која можеме да се опуштиме и да сметаме дека сме направиле исчекор во однос на нашите претци, бидејќи нивниот глас наоѓа начин да се артикулира и тогаш кога најмалку очекуваме. Оваа книга едноставно не заслужува место на вашата полица.

Në intervistën e vendosur në fund të librit, autorin e kanë pyetur: cili është kuptimi i filozofisë për të? Në një stil të imponueshëm Konshi përgjigjet se që nga rinia e tij e hershme ai i qenka përkushtuar filozofisë për shkak se për të ajo paraqet një aktivitet të vetëm qenësor e normal njerëzor! Pastaj shton se për të ajo është kuptimi i jetës së tij!

Pjesa e parë e përgjigjes së tij na le gojë hapur nga habia për shkak të idesë se ajo qenka e vetmja, dhe të mos harrojmë, një aktivitet normal njerëzor, një pohim i cili është absurd dhe i pambështetur në çfarëdo argumentimi të mundshëm. Sa i përket pjesës së dytë të përgjigjes së tij se ajo paraqet kuptimin e jetës së tij, do të kisha thënë se kur autori do ta shikonte filozofinë si vegël për vet përsosje (si Niçeja dhe një plejadë e tërë e teoricienëve ironikë) atëherë kuptimi i jetës së tij do të fitonte një dimension krejtësisht tjetër.

Mendoj se ky punim është i vjetruar, i panevojshëm dhe i tepërt në kohën kur përgjithësisht riorganizohen sistemet dhe veprimet e mendimit në një mënyrë krejtësisht më radikale dhe pragmatike. Sado që të na habisë, ky diskurs paralajmëron se jemi larg nga situata në të cilin mund të rehatohemi dhe të mendojmë se kemi bërë një hap në raport me të parët tanë, për shkak se zëri i tyre gjen mënyrë të artikulohet edhe atëherë kur më së paku e presim. Ky libër thjeshtë nuk meriton të ketë vend në raftet e bibliotekës sonë.

Përkthim: Xhabir Ahmeti

Идентитети: Списание за политика, род и култура
(ISSN 1409-9268)

Издавач: Истражувачки центар за родови студии,
Институт Евро-Балкан,
„Партизански одреди“ 63, Скопје, Македонија
тел.: ++ 389 02 3090 731
e-mail: journal.identities@gmail.com
www.identities.org.mk

Дизајн на насловна страница:
студио - add ART

Институт Евро-Балкан,
Тираж 800 примероци

